

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ŞEVKÂNÎ'NİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ VE ŞÂRİHLERE YÖNELTTİĞİ TENKİTLER

Doktora Tezi

ASAAD REZQ AHMED ALKHAWLANI

İZMİR-2023

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ŞEVKÂNÎ'NİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ VE ŞÂRİHLERE YÖNELTTİĞİ TENKİTLER

Doktora Tezi

ASAAD REZQ AHMED ALKHAWLANI

DANIŞMAN: PROF. DR. İBRAHİM KUTLUAY

İZMİR-2023

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Şevkânî’nin Hadis Şerhçiliği ve Şârihlere Yönelttiği Tenkitler” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

16.06.2023

Asaad Rezq Ahmed Alkhawlani

ÖZET

Doktora Tezi

ŞEVKÂNÎ'NİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ VE ŞÂRİHLERE YÖNELTTİĞİ TENKİTLER

ASAAD REZQ AHMED ALKHAWLANI

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışmada, Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye'nin (ö. 652/1254) ahkâm hadislerine dair eseri “*Münteka'l-ahbâr fi ehâdîsi'l-ahkâm*” adlı hadis eseri üzerine yaptığı *Neylül-evtâr şerh münteka'l-ahbâr min ehâdîs-i seyyidi'l-ahyâr* adlı şerhi ile Hüseyin b. Bedreddîn'in (ö. 662/1264) Yemen'de Zaidi tarafından onaylanan kitaplardan biri olan *Şifâü'l-üvâm* adlı eseri üzerine yazdığı *Veblü'l-gamâm alâ Şifâ'i'l-uvâm* esas alınmıştır. Çalışmanın amacı Şevkânî'nin şerhçiliği ve onun kendisinden önce telif edilmiş olan hadis şerhlerine ve şârihlere yönelttiği tenkit ve değerlendirmeleri tespit etmek ve bu tenkitlerin isabetli olup olmadığını değerlendirmektir. Araştırmamız giriş ile üç bölüm, sonuç ve fihristten oluşmaktadır: Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve kapsamı, amacı, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Tezin birinci bölümünde, Şevkânî'nin hayatı, eserleri ve çalışmada Şevkânî, Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye ve Hüseyin b. Bedreddîn'e ait kitaplara değinilmiş ve önemi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise tenkit terimleri ve tenkidin önemi, Şevkânî'nin tenkit metodu ve hadis şerhçiliği incelenmiştir. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan üçüncü bölümde ise Şevkânî'nin *Neylül-evtar* ve *Veblü'l-gamâm* adlı kitaplarında hadis şârihlerine yönelttiği tenkitler sened ve metinle ilgili olmak üzere iki ana başlık altında zikredilip değerlendirilmiştir. Çalışma sonuç ve tavsiyeler ile neticelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şevkânî, Şerh, Tenkit, Ta'akkub, Neylül-evtâr, Veblü'l-gamâm.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Shawqānī's Commentary On Hadīth And The Criticism Directed To Hadīth Commentators

ASAAD REZQ AHMED ALKHAWLANI

İzmir Kâtip Celebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

In this study, Shawqānī's (d. 1250/1834) *Nayl al-Awtar Sharh Muntaqū al-akhbār min ahādīs sayyid al-akhyār* which is commentary on the book of *Muntaqa al-akhbār fī ahādīs al-ahqām* written by Majduddin Abd al-Salām b. Taymiyya (d. 652/1254) and *Wabl al-Gamām alā Shifā al-uwām* of Shawqānī which is a commentary on *Shifā al-uwām* has been approved by Zaydis in Yemen by Husain b. Badruddīn. The purpose of this study is to study of the criticisms and evaluations of Shawqānī which directed to the hadith commentaries and commentators. Additionally examined under the main headings and it was evaluated whether these criticisms were accurate or not. Our study consists of an introduction and three parts. In the introduction of our thesis, we gave information about Shawqānī's life, works, and sources. In the first part, we mentioned the books of Shawqānī, Majduddin Abd al-Salām b. Taymiyya, and Husain b. Badruddīn. In the second part, we studied the terms of criticism, its importance, Shawqānī's method of criticism and hadith commentary. In the third chapter, which constitutes the main subject of the study, the criticisms directed against hadith commentators in Shawqānī's books called *Nayl al-awtār* and *Wabl al-gamām* are mentioned and evaluated regarding the isnad and matn criticism. The study concluded with a conclusions and some recommendations.

Keywords: Hadīth, Shawkānī, Commentary, Criticism, Ta'aqqub, Nayl al-Awtār, Wabl al-Gamām.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	xii
ÖNSÖZ.....	xiii

GİRİŞ

TEZLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ	1
2. ÇALIŞMANIN METODU VE SINIRLARI	1
3. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI.....	5
3.1 ARAPÇA KAYNAKLAR	5
3.2. TÜRKÇE KAYNAKLAR	9
3.3. BATI DİLLERİNDEKİ KAYNAKLAR	11

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEVKÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. HAYATI	13
1.1. İSMİ VE NESEBİ.....	13
1.2. İLMÎ HAYATI, HOCALARI VE ÖĞRENCİLERİ.....	14
1.3. MEZHEBİ VE GÖREVLERİ.....	16
1.4. ÂLİMLERİN ŞEVKÂNÎ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ	17
1.5. ESERLERİ.....	18

1.6. ÇALIŞMAMIZDA ESAS ALDIĞIMIZ ESERLERİNİN TANITILMASI.....	21
2. DEĞERLENDİRME.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

TENKİDE DAİR KAVRAMLAR, TENKİDİN ÖNEMİ VE ŞEVKÂNÎ'NİN TENKİT METODU

1.TENKİDİN İLMÎ ARAŞTIRMALARIN GELİŞİMİ VE ZENGİNLEŞMESİNDEKİ ROLÜ	30
2. TENKİDE DAİR LİTERATÜR	31
3. KAVRAM OLARAK TA'AKKUBÂT (TENKİT) VE ANLAMLARI.....	34
3.1. SÖZLÜK ANLAMI.....	34
3.2. TERİM ANLAMI.....	35
4. MÜNEKKİDİN/MÜTEAKKİBİN SIFATLARI.....	37
5. TA'AKKUBUN İLMÎ ARAŞTIRMADAKİ YERİ VE ÖNEMİ	37
6. TA'AKKUBÂT KAVRAMI VE EŞ ANLAMLILARI.....	39
6.1. NEKT (NÜKTE)	39
6.2. NAKD.....	39
6.3. İTİRAZ	40
6.4. RED	40
6.5. TEZNÎB	41
6.6. İSTİDRAK.....	41
7. ŞEVKÂNÎ'NİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ VE TENKİT METODU	42
8. ŞEVKÂNÎ'NİN TENKİTLERİNDE KULLANDIĞI LAFİZ VE İFADELER	46
8.1. KESİNLİK İFADE EDEN LAFİZ VE İFADELER	46
8.2. KESİNLİK İFADE EDEN ORTA ŞİDDETTEKİ İFADELER.....	48
8.3. KESİNLİK İFADE EDİP SERTLİK İÇERMİYEN İFADELER	50
8.4. TEREDDÜT İÇEREN İFADELER	51
9. ŞEVKÂNÎ'NİN TENKİTLERİNDE KULLANDIĞI	53

ZARİF İFADE VE USLÛP	53
10. ŞEVKÂNÎ'NİN DİĞER KİTAPLARINDA KULLANDIĞI TENKİT METOTLARI VE ÖZELLİKLERİ	54
11. ŞEVKÂNÎ'NİN HADİS ŞERHİNDE USÛLÎLERİN KÂİDELERİNİ KULLANMASI	57
11.1. HADİS METNİNDE TAFSİLÂTI TERK ETMENİN HADİSİ UMUM DERECESİNE YÜKSELTECEĞİ, İKTİRÂNIN DELÂLETİNİN ZAYIF OLDUĞU VE ŞER'İ HAKİKATİN LÜĞAVÎ MÂNALARA MUKADDEM OLDUĞU	57
11.2. SAHÂBENİN 'ŞÖYLE EMROLUNDUK, BUNDAN NEHYEDİLDİK YA DA BU SÜNNETTENDİR' DEMESİ.....	58
11.3. İHTİYAÇ HÂLİNDE ERTELENEN BEYANIN CAİZ OLMADIĞI.....	58
11.4. NEHYİN FESADA DELÂLET ETTİĞİ.....	59
12. ŞEVKÂNÎ'NİN ŞERHTE FIKHÎ KÂİDELERİ KULLANMASI	59
13. ŞEVKÂNÎ'NİN ŞERHTE HADİSİ, HADİSİN İSTİLAHLARINI, İLLETLERİNİ VE RÂVİLERİNİ KULLANMASI	61
14. ŞEVKÂNÎ'NİN ŞERHTE KUR'ÂN İLİMLERİNİ, TEFSİRİNİ VE KIRÂATİ KULLANMASI	64
15. ŞEVKÂNÎ'NİN ŞERHTE ARAP DİLİNİN KURALLARINI, SARF VE BELAGAT İLMİNİ KULLANMASI.....	66
16. GENEL DEĞERLENDİRME.....	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEVKÂNÎ'NİN NEYLÜ'L-EVTÂR VE VEBLÜ'L- GAMÂM'DA İSNAD VE METİN TENKİDİ

1. İSNAD VE HADİSİN KAYNAĞI İLE İLGİLİ TENKİTLER	72
1.1. HADİSTE REF', VAKF VE İNKİTA.....	72
1.2. CERH VE TA'DİLİ ESAS ALARAK YÖNELTTİĞİ TENKİTLER.....	88
1.3. SAHÂBÎLERİN İSİM VE KÜNYELERİNİN HATALI ZABTI.....	104

1.4. HADİSİN ŞÂHİD VE MÜTÂBÎLERİ	117
1.4.1. Hadisin Şâhid ve Mütâbilerle Takviye Edilmesi	117
1.4.2. İçinde Metrûk Bir Râvî Olan Hadisin Takviyesi İçin Bazı Şahid ve Mutâbilerin Uygun Olmaması	119
1.4.3. Tariklerin Çokluğunun Öne Sürülerek Hadisin Sahih Kabul Edilmesine Yöneltilen Tenkit	120
1.4.4. Hadisin Bütün Tariklerinin Zayıf Olduğu.....	121
1.4.5. Bazı İmamların Bâtıl Olduğunu İddia Ettikleri Bir Hadisin Çeşitli Tariklerle Sahih Olduğu	122
1.4.6. Hadisin Mevzu Olduğu İddiası ya da Tariklerin Çokluğu Sebebiyle Hasen Kabul Edilmesi.....	124
1.4.7. Tariklerin Çokluğuna Rağmen Hadisin İletli Olması	126
1.5. RÂVİNİN İSMİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ YA DA YANLIŞ YAZILMASI....	126
1.6. İSNADLA İLGİLİ DİĞER TENKİTLER.....	129
1.6.1. Bir Hadis Hakkında Mevzu Hükümünün Verilmesi.....	129
1.6.2. Hadiste İhtilaf ve Izdırab Bulunması	131
1.6.3. Şârihin İsnadı Hakkında Değerlendirme Yapmadığı Rivayet.....	132
1.6.4. Hadisin İsnadında Vehim Olması	133
1.6.5. Bâbtaki Hadislerin Çoğunun Zayıf ve Tartışmalı Olması	134
1.6.6. Bir Râvî Rivayet Ettiği Hâlde Hadisin İki Râvîye Nisbet Edilmesi	135
1.6.7. Müselsel Bir Hadisteki Râvî Silsilesinin Durumu	136
1.6.8. Bazı Râvîlerden Gelen Rivayetlerin Taksiminde Hata Yapılması.	137
1.6.9. Buhârî'nin Şartını Taşımadığı.....	139
2. METİN TENKİDİ.....	141
2.1. HADİSİN KUR'ÂN'A, USÛLE, TARİHÎ GERÇEKLERE MUHALİF OLMASI VE NEBEVÎ KELAMA BENZEMEMESİ.....	141
2.1.1. Hadisin Üzerinde İttifak Edilen Usûllere ve Tarihî Gerçeklere Muhalif Olması	141

2.1.2. Bir Hadisin Kur'ân'a Muhalif Olduğu İddiası ve Metnin Nebevî Kelama Benzememesi Veya Mânasının Mantıklı Olmaması	146
2.2. HADİSİN METNİNDE BİR KELİMENİN YA DA CÜMLENİN YANLIŞ YAZILMASI.....	149
2.3. METİNDE İDRÂC VE ZİYADE.....	151
2.3.1. İdrâc.....	151
2.3.2. Metindeki Bir Ziyadenin Zayıf Kabul Edilmesi	153
2.4. NÂSİH VE MENSŪH HADİSLE AMEL EDİLİP EDİLMEMESİ.....	155
2.4.1. Hadisin Nâsîh veya Mensuh Olması	156
2.4.2. Hadisle Amel Edilip Edilmemesiyle İlgili Tenkitler	159
2.5. RİVAYETLER ARASINDA CEM VE TERCİH	162
2.5.1. Hadislerin Arasını Cemetme	162
2.5.2. Hadisler Arasında Tercih	167
2.6. HADİSİN METNİYLE İSTİDLALDE HATA YAPILMASI.....	170
2.6.1. Hadisle Yanlış İstidlâlde Bulunulması.....	171
2.6.2. Sâbit Olmayan Bir Rivayeti Delil Almaları.....	175
2.7. METİNLE İLGİLİ DİĞER TENKİTLER.....	177
2.7.1. Hadisin Sadece Ehl-i beyt'ten ve Çok Sayıda Âlim Tarafından Nakledilmesi	177
2.7.2. Bir Hadisin Âlimlerin Kabulüne Mazhar Olması ve Sahih Sayılması	178
3. FIKİH USULÜNE AYKIRI DEĞERLENDİRMELERLE İLGİLİ TENKİTLER	184
3.1. USŪL-İ FIKİH KAİDELERİNE AYKIRI BULARAK YAPTIĞI TENKİTLER	184
3.1.1. Âm ve Hâs.....	184
3.1.2. Mutlakı Mukayyede Hamletmesi ve Şârihin Kendi Mezhebini Esas Alması.	191
3.1.3. Hakikat ve Mecaz.....	194
3.1.4. Güçlü Bir Karîne Olmadan Tevile Gidilmesi	197

3.1.5. Nas ve Kıyasla İlgili Tenkitler	201
3.1.6. Hz. Peygamber'in Fiilleri.....	205
3.1.7. Usûl-i Fıkıh Kaideleriyle İlgili Diğer Tenkitler	207
3.2. İCMÂ OLDUĞU ZANNIYLA YAPILAN DEĞERLENDİRMELER	214
3.2.1. Fıkhî Bir Meselede İcmâ Olduğu İddiası	214
3.2.2. İbâdât Bölümünde Fıkhî Bir Meselede İcmâ Olduğu İddiası	220
3.2.3. Ehl-i beyt'in İcmâ Etmesi	223
3.2.4. Fıkhî Bir Mesele Üzerinde İslâm Âlimleri Arasında İcmâ Olduğu	225
3.2.5. Sahâbenin İttifak Ettiğinde ve Mütevâtir Bir Hadisin Olduğunda İhtilafın Nakledilmesi	226
3.2.6. Hadis İmamlarının Sahih Olmadığında İcmâ Ettiği Bir Lafızla Gelen Hadisi Zikretmek	227
3.2.7. Bir Konuda Çok Rivayet Olduğu İddiası	228
3.3. RİVAYETİN HADİS KAYNAKLARINDA YER ALIP ALMAMASINA GÖRE YAPTIĞI TENKİTLER.....	229
3.3.1. Muteber Hadis Kaynaklarında Yer Almayan Rivayet ve Lafızla İlgili Yaptığı Tenkitler	229
3.3.2. Sahih Hadis Kaynaklarda Yer Alıp Almaması	238
3.3.3. Kaynaklarla İlgili Diğer Tenkitler.....	247
3.4. ŞEVKÂNÎ'NİN BİR HADİS İMAMINDAN YAPILAN NAKLİN SIHHATİNİN AÇIKLANMASINA YÖNELİK TENKİTLERİ	253
3.4.1. Tirmizî'nin Bir Hadis Hakkındaki Hükmü Nakledilirken Hata Yapılması ...	253
3.4.2. Hadis Hakkında Hüküm Verilirken Tirmizî'nin Lafzındaki İhtilaf.....	255
3.4.3. Tirmizî'nin İşaret Ettiği Hadisin Yeri İle İlgili İhtilaf Edilmesi	256
3.5. KUR'ÂN İLİMLERİ VE TEFSİRİYLE İLGİLİ YAPTIĞI TENKİTLER	257
3.5.1. Âyetle İstidlâlde Hata Yapılması	257
3.5.2. Şârihin Sözü'nün İstidlâl Kurallarına Uymaması.....	259
3.5.3. Sebeb-i Nüzûlün Has Olmasının Lafzın Umûmîliğine Engel Teşkil Etmediği	260

3.6. DİL AÇISINDAN YAPILAN TENKİTLER	261
3.6.1. Nahiv ve Sarf İlmlerine Taalluk Eden Tenkitler	261
3.6.2. Belağat ve Sözlük Anlamlarıyla İlgili Yaptığı Tenkitler	264
3.6.3. Hadisin Mânasına Yönelik Diğer Tenkitler	268
4. GENEL DEĞERLENDİRME	271
SONUÇ	273
KAYNAKÇA	278

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser/makale/kaynak
a.mlf.	: aynı müellif
b.	: bin/ibn (oğul)
bk.	: bakınız
b.y.	: baskı yer yok
h.	: hicrî
Hz.	: hazreti
nşr.	: neşreden
S.	: Sayı
vd.	: ve diğerleri
md.	: Madde
No.	: hadis numarası ya da râvi biyografisinin numarası
m.	: mîladî
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ö.	: ölüm/vefat tarihi
r.a.	: radıyallâhü anh/anhâ
s.a.v.	: sallallâhü aleyhi ve sellem
thk.	: tahkîk/neşreden
ts.	: baskı tarihi yok
y.y.	: yayın evi yok

ÖNSÖZ

Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'adır. Ona sevdiği gibi hamd eder, gerektiği gibi şükreder ve âlemlere rahmet olarak gönderilen Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.), onun âl ve ashâbına salât ve selâm ederim.

Bu tez; Allâme Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) Abdüsselâm İbn Teymiyye'nin (ö. 652/1254) *Müntekâ'l-ahbâr fî ehâdisi'l-ahkâm* adlı Ehl-i Sünnet'e âit kitabının şerhi olan *Neylû'l-evtâr* adlı kitabında hadis şârihlerine yaptığı tenkitleri ve Hüseyin b. Bedreddîn (ö. 662/1264) tarafından yazılmış ve Yemen'deki Zeydiyye'nin önemli kitaplarından olan *Şifâ'i'l-uvâm fî ehâdisi'l-ahkâm* adlı kitabın şerhi, hâşiyesi ve ta'likî olan *Veblü'l-gamâm* adlı kitabındaki tenkitleri içermektedir. Kısaca bu çalışmada Şevkânî'nin hadis şârihlerine yaptığı tenkitlere yer verilmiş, bunlar incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Şevkânî'nin şerhçiliği ve onun kendisinden önce telif edilmiş olan hadis şerhlerine ve şârihlerine yönelttiği tenkit ve değerlendirmeler, ana başlıklar hâlinde incelenmiş ve bu tenkitlerin isabetli olup olmadığı tahlil edilmiştir.

Tezimizin ana konusu, Şevkânî'nin *Neylû'l-evtâr* ve *Veblü'l-gamâm* adlı kitapları çerçevesinde onun hadis şerhçiliği ve şârihlere yönelttiği tenkitlerin tespit edilip değerlendirmesidir.

Konunun önemi ve seçilme sebebine gelince tenkitler; inceleme, ayıklama ve yapıcı tenkit üzere kurulu olan ilmî araştırmaları zenginleştiren en önemli kaynaklardan biridir. Nitekim çoğu zaman bir kitabın önemi, araştırmacılar ve uzman âlimlerin yaptığı şerh ve ihtisar/kısaltma, tenkit ve telhis/eksiklerini tamamlama ya da düzeltme ve iyileştirme hizmetlerinden kaynaklanmaktadır.¹

Müteahhir âlimlerin kendilerinde önceki âlimlere yönelttiği tenkitlerde, onların eserlerindeki isabetli ya da isabetsiz hususların tesbiti, faydalı ile zararlının birbirinden ayırt edilmesi gibi ilmî ve fikrî fayda ve katkılar bulunmaktadır. Tenkitler

¹ Fatıma bint. Ali el-Hattâvî, *Ta'akkubâtü'l-Hâfiz İbn Hacer fî Fethi'l-bârî 'ala'l-Hâfiz İbn Abdilber* (Ürdün: el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Külliyyetü'd-Dirâseti'l-Ulyâ, Kismü's-Sünne, Dirâse 'Ulyâ, 2008), 34-35.

sayesinde ihtilaflı ilmî konularda, özellikle ictihâda ve akıl yürütmeye dayalı hususlarda doğruya en yakın görüşe ulaşmak mümkün olmaktadır.²

Tenkitleri önemli kılan hususlardan biri de, tenkit bir hadisin zayıflığı ya da sıhhatine ya da râvilerin kim olduğunu belirlemeye dair bir tenkit ise - bazı âlimlerin zayıf bir râviyi güvenilir bir râviyle karıştırması ya da aksi gibi- bu tenkit, söz konusu hadisle amel etme ya da etmeme yönünde bir sonuç doğurmasıdır.³

Şevkânî, eleştirel yönü kuvvetli biri olup şârihlere kıymetli tenkitler yönelten bir kişiliğe sahiptir. Nitekim onun tenkitleri oldukça derin olup ilmî tenkit olarak bakıldığında hatırı sayılır bir yere sahiptirler. Bu da onun tenkitlerini incelemeyi önemli hâle getirmektedir. Bu sebeple Şevkânî'nin tenkitleri İslâm literatürüne kıymetli katkılar sağlamıştır; zira o birçok ilim dalında başka âlimlere pek çok tenkit yöneltmiştir. Onun tenkitte bulunduğu kişilerin İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Nevevî gibi meşhur âlimler olması,⁴ bu tenkitlerin önemini daha da artırmaktadır.

Bu araştırma yoluyla Şevkânî'nin yaptığı tenkit ve düzeltmelerdeki yöntemini ve yapıcı ilmî tenkitteki metodunu, ayrıca nebevî hadislerden istinbâtta bulunurken hâdis, usule ve fıkha dair kâidelerle nasıl amel ettiğini tespit etmek mümkündür. Bizi bu konuyu seçmeye sevkeden faktörden biri Şevkânî'nin *Neylû'l-evtâr* ve *Veblû'l-gamâm* adlı eserlerinin hadis ve fıkıh ilminde oldukça önemli bir yere sahip olmasıdır. Nitekim *Neylû'l-evtâr*, tek bir kitapta toplanması nâdir görülecek miktarda önemli bilgiyi kendisinde topladığından ahkâm hadislerinin şerhi hususunda ansiklopedik bir eser sayılmaktadır.⁵ Öyle ki Muhammed Sıddık Hân (ö. 1307/1890) da ondan, meseleleri bütün inceliğiyle ele alması hususunda tarihin bir benzerine şahitlik etmediği bir kitap olarak bahsetmiştir.⁶ Şevkânî de içerdiği son derece düzenlenmiş,

² Hattâvî, *Ta'akkubâtü'l-Hâfiz İbn Hacer*, 35.

³ Mansur Süleyman Nassâr, *Ta'akkubât İbn Hacer 'ala gayrihî mine'l-ulemâ min hilâli Tehzîbi't-Tehzîb* (Ürdün: el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Külliyyetü'd-Dirârâtü'l-'Ulyâ, Kismü's-Sünne, Dirâse 'Ulyâ, 2005), 37.

⁴ Örnek olarak bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî, *Neylû'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk (Dammam: Dârü İbnü'l-Cevzî, 2006), 104/1.

⁵ Muallimin Muhammed Şehid, *et-Tercihâtü'l-fikhîyye 'inde'l-İmâm eş-Şevkânî fî kitâbihi Neyli'l-evtâr (Kısmu'l-muâmelât)* (Malezya: el-Câmi'atü'l-İslâmiyyetü'l-'Alemyyye, Külliyyetü'l-Fıkıh ve'l- Usûl, Dirâse 'Ulyâ, 2003), 1-3.

⁶ Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddık Bahâdır Hân b. Hasen b. Ali el-Kannevcî, *Ebcedü'l-'ulûm* (Dârü İbn Hazm, 2002/1423), 684.

düzeltilmiş ve ince elde edilmiş dolayısıyla bu kitabından memnun olduğu kadar hiçbir kitabından memnun olmamıştır.⁷

Aynı şekilde *Veblü'l-gamâm*, Şevkânî'nin hadis ve diğer ilimlerdeki mahâretini ortaya koyduğu oldukça kıymetli bir kitaptır. Allâme Kâdı Muhammed b. İsmâil el-İmrânî (ö. 2021/1442) de onu Şevkânî'nin telif ettiği en güzel eser, hatta âlimlerin İslâm fıkına dair telif ettikleri en güzel eser olarak nitelendirmiştir.⁸ Bu iki kitabın aslı olan kitaplar da aynı şekilde önemli bir yere sahiptir. Nitekim Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye'nin *Münteka'l-ahbâr* adlı kitabı 5000'e yakın hadis içerdiğinden ahkâm hadislerine dair yazılmış en kapsamlı eserlerden biri kabul edilmektedir. O, İslam âlimlerinin ahkâm hususunda esas aldığı hadisleri topladığı için İbn Bedrân (ö. 1346/1927) onu ahkâm hadisleri kitaplarının en kıymetlisi, en geniş ve en faydalısı olarak nitelendirmiş, ayrıca onun müctehide yetecek bir kitap olduğunu ve muhaddislerin ona oldukça önem verdiklerini ve aralarında fazlasıyla meşhur olduğunu belirtmiştir.⁹

Aynı şekilde *Şifâ'ü'l-uvâm*, Yemen'deki Zeydiyye'nin esas aldığı önemli kitaplardan biridir. Şevkânî onun Zeydiyye âlimlerinin hepsi için en büyük hadis kitaplarından biri olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

İşte çalışılmak istenen bu iki esere bakıldığında, bunlardan birisinin *Neylü'l-evtâr* olduğu görülür ki bu Ehl-i sünnet için kaynak kabul edilen *Münteka'l-ahbâr* kitabının şerhi olup ahkâm hadislerine dâir kitaplardandır. Diğeri ise *Veblü'l-gamâm* olup Yemen'deki Zeydiyye'nin esas aldığı ahkâm hadisi kitaplarından biri olan *Şifâ'ü'l-uvâm*'a yazılmış bir hâşiye niteliğindedir.

Araştırmamız sırasında, Şevkânî'nin objektifliğini ve iki gruptan herhangi birine âit olmaksızın her birine hiçbir taassup göstermeden ta'akkubda (tenkitte) bulunduğunu tespit ettik. Zaten Şevkânî, Zeydiyye mezhebi üzere yetişmiş ve uzmanlaşınca kadar ona dâir eğitimler almıştır. Daha sonra ise Ehl-i sünnet kitaplarını okumuş ve onlarda da uzman hâle gelmiştir. Böylelikle o, hem Zeydiyye

⁷ Kannevcî, *Ebcedü'l-'ulûm*, 684.

⁸ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 104/1.

⁹ Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafâ b. Bedrân ed-Dımaşkî, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401), 466.

¹⁰ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Veblü'l-gamâm alâ şifâ'ü'l-uvâm*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1416), 1/47-48

hem de Ehl-i sünnet kitaplarına vâkıf, ondan önceki âlimlerin yazdıklarındaki kusurlu noktaları ve bunları ilmî esaslara göre nasıl düzeltereceğini iyi bilen büyük bir âlim olmuştur.¹¹

Şevkânî, benim de kabîletim olan Havlân kabîlesindendir. Şevkân, Havlân kabîlesinin köylerinden biridir. Bu büyük âlimin mirasına öncelikle benim hizmet etmem gerektiği kanaatindeyim ki bu aynı zamanda Yemenli âlimlerin kitaplarına da hizmet etmek demektir.

Bu konuyu seçerken bu başlığa sahip çalışmaları araştırdım ve bazı kütüphanelerle iletişime geçip veritabanlarını sorguladım; ancak bu başlıkta hiçbir akademik çalışmaya rastlayamadım.

Şevkânî'nin görüş ve tercihlerini yalnızca fikhî açıdan derleyip onları fikhî meseleleri sıralamak yoluyla ortaya koyan birtakım çalışmalar gördüm. Ancak Şevkânî'nin hadis çalışmaları konusundaki yazılarına değinmemişlerdirdi. Bunun büyük bir eksiklik olduğunu gördüm. Dolayısıyla bu tez de bu açığı kapatmak için hazırlanmıştır. Bazı çalışmalar ise yalnızca *Neylû'l-evtâr* kitabına ya da onunla beraber *es-Seylû'l-cerrâr* gibi başka bir kitaba yer vermişse de hiçbiri *Veblû'l-gamâm* 'ı ele almamıştır. Hâlbuki o son derece önemli bir kitap olup aynı zamanda Zeydiyye mezhebine göre telif edilmiş kitaplardan birinin ta'likidir. İşte bu çalışmamızın kapatmayı amaçladığı başka bir açıktır. Üçüncü ve en önemli açık da şudur ki bu çalışmaların hiçbiri Şevkânî'nin başkalarına yaptığı tenkitlerle, bu tenkitlerin incelenmesi ve kritik edilmesiyle ilgili değildir. Bundan dolayı ilmî ve akademik câmiada böyle bir çalışmanın yapılmasına büyük bir ihtiyaç olduğunu gördük.

Araştırmamız giriş ile üç bölüm, sonuç ve fihristten oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve kapsamı, amacı, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Tezimizin birinci bölümünde, Şevkânî'nin hayatını, eserlerini ve çalışmamıza esas aldığımız *Neylû'l-evtâr* ve *Veblû'l-gamâm* adlı eserler hakkında bilgi verdik.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *el-Bedru't-tâli' bi mehasini min ba'di'l-karni's-sâbi'* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife), 1/215-224; a.mlf. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (Şam-Beyrut: Dârü İbn Kesir – Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1414), Muhakkikin mukaddimesi, 1/7

çalışmada Şevkânî, Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye ve Hüseyin b. Bedreddîn'e ait kitaplara değindik; önemi üzerinde durduk.

İkinci bölümde ise tenkit, Şevkânî'nin tenkit metodu ve Şevkânî'nin hadis şerhçiliğini inceledik.

Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan üçüncü bölümde ise Şevkânî'nin *Neylû'l-evtâr* ve *Veblû'l-gamâm* adlı kitaplarında hadis şârihlerine yönelttiği tenkitlere yer verdik. Bu tenkitleri onun esas aldığı kriterlere, başka bir ifade ile sened ve metinle ilgili tespit ettiği hataları nasıl tenkit ettiği ve eksiklikleri nasıl tashih ettiği üzerinde durduk.

Çalışmamız sonuç ve tavsiyeler kısmı ile sona ermektedir.

Her bölümün sonunda yer alan değerlendirme kısmında, o bölümde ulaştığımız sonuçlara ve tespitlere yer verdik. Çalışmanın sonuç kısmında ise araştırma neticesinde ulaşılan sonuçları özetledik ve genel bir değerlendirme yaptık.

Bu konuyu belirlememden bir tez hâline gelişine kadar yardım ve desteğini hiç esirgemeyen, beni yönlendiren, çalışmamdaki eksiklerimi tamamlayan ve son okumayı yapan danışmanım Prof. Dr. İbrahim Kutluay'a teşekkürlerimi arz etmek isterim. Allah ondan razı olsun. Aynı şekilde tezimi muhteva açısında okuyup gerekli tashih ve tavsiyelerde bulundukları için Doç. Dr. Sabri Çap ve Doç. Dr. Hakkı Karaşâhin'e teşekkürlerimi arz ederim. Tezimi okuyup değerlendiren, eksikliklerine işaret eden kıymetli hocalarım Doç. Dr. Emrah Dindi ile Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir Palabıyık'a şükran borçluyum. Ayrıca çalışmamı dil açısından tashih eden Dr. Abdülhamit Erdinç'e, kaynak temininde yardımcı olan Dr. Syed Muhammed Shah Meşharib'e teşekkür ediyorum. Son olarak uzun eğitim yıllarıma benimle beraber katlanan, sabırları ve dualarıyla bana destek olan anne- babama ve eşime çok teşekkür ederim.

Asaad Rezaq Ahmed ALKHAWLANI

İzmir-2023

GİRİŞ

TEZLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Aşağıda çalışmanın konusu, amacı, önemi, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilecektir

1. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmanın konusu, zamanımızdan iki asır önce yaşamış olan Yemen başkadısı Şevkânî'nin *Neylû'l-evtâr* ve *Veblû'l-gamâm* isimli iki eseri özelinde kendisinden önce yaşamış şârihlere yönelttiği tenkitlerin tespit, tahkik ve değerlendirilmesidir.

Bu çalışmada, Şevkânî'nin Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye'nin ahkâm hadisleri üzerine tertib ettiği *Münteka'l-ahbâr min ehadis-i seyyidi'l-ahyâr* adlı hadis eseri üzerine yaptığı *Neylû'l-evtâr Şerhu Münteka'l-ahbâr min ehâdis-i seyyidi'l-ahyâr* adlı şerhi ile Hüseyin b. Bedreddîn'in *Şifâü'l-üvâm* adlı eseri üzerine yazdığı *Veblû'l-gamâm alâ Şifâ'i'l-uvâm* adlı şerhleri çerçevesinde Şevkânî'nin şerhçiliği ve tenkitleri tetkik edilecektir.

Şevkânî'nin mezkûr iki eseri, şârihlerin görüşlerini değerlendirdiği, zaman zaman onları eleştirdiği meseleleri kapsamaktadır. Ayrıca araştırmamız Şevkânî'nin kendisi dışındakilerin tenkitte yaptıkları hataları ya da eklemeleri de içermekte; ancak onun tercih ettiği görüşlerin hepsini kapsamamaktadır.

2. ÇALIŞMANIN METODU VE SINIRLARI

Araştırmamız büyük ölçüde nitel analiz/literatür taraması ve değerlendirmesi yöntemine dayanmaktadır. Şevkânî'nin tenkitleri, *Neylû'l-evtâr* ve *Veblû'l-gamâm* kitaplarına münhasırdır. Dolayısıyla öncelikle bu iki eser tarafımızdan dikkatli bir

şekilde okunup incelenmiştir. Daha sonra tenkitler tespit edilip değerlendirmiştir. Metot olarak tenkitlerin tespiti öncelenmiştir.

Neylû'l-evtâr ve *Veblû'l-gamâm* ulaştığı sonuç ve Şevkânî'nin kendisinden önceki hadis şarihlerine yönelttiği tenkitleri bölüm bölüm ele alınmış, bu tenkitler *tahlili - nakdî inceleme*ye tabi tutulmuştur.

Kritikler, incelemeler ve âlimlerin sözlerinden yaptığımız çıkarımlar sonucunda şahsî kanaatimizi ortaya koymaya çalıştık; ancak bu hiç kimse için bağlayıcılık teşkil etmediği gibi, daha doğru olan bir görüşle de yanlışılanmaya müsaittir.

Tenkitleri zikretmede metodumuz ise Şevkânî'nin eleştirdiği şârih belirli ise “Falana göre” şeklinde belirttik. Bir gruba, bir mezhebe ve söyleyeni meçhul birine yaptığı tenkitleri zikretmedik. Şevkânî'nin kitabında zikrettiği ulemânın birbirlerine yaptıkları tenkitleri ele almadık; zira onlar Şevkânî'nin tenkitleri değildir. Ancak onlardan birine özel bir tenkit varsa onu kaydettik. Şevkânî'nin yaptığı eleştirileri “Şevkânî'ye göre” şeklinde belirttik.

Şevkânî'nin hadis ve usûl ilmiyle bağlantılı olan *Şifâü'l-üvâm* kitabına yaptığı tenkitleri de zikrettik. Sonra bunları tahlil ettik; zira *Veblû'l-gamâm*, Şevkânî'nin kitabın sahibine yaptığı tenkitleri ihtiva etmektedir.

Ulemâdan birine ait sözleri “falan” diyerek parantez içinde gösterdik. Bunlar dışında kalanlar ise bize ait ifade ve değerlendirmelerdir.

Dipnotları sayfa ve cilt numarasını parantez dışında verdik. Önce cilt numarasını sonra sayfa veya sayfaların numaralarını verdik. Eğer sayfa sayısı birden fazlaysa 3/40-50 şeklinde gösterdik. Eğer cilt numarası yoksa sayfa sayısını şu şekilde verdik: s. 10.

Hadislerin kaynak gösteriminde *Concordance* usûlünü tercih ettik. Buna göre Buhârî (ö. 256/870), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Dârimî'nin (ö. 255/869) eserlerinde kitap/bölüm adı ve bâb numarası, Müslim (ö. 261/875) ve Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) eserlerinde kitap adı ve hadis numarasını, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'inde ve bunlardan başka hadis kitabı kullanılmışsa cilt ve sayfa numarasını kaydettik. Hadis numarasını (No. 20) ve râvi tercemesini numarasını (no. 20) gibi parantez içinde gösterdik

Hadisin tahririnde ise hadis *Sahîhayn*'da ya da ikisinden birinde bulunuyorsa ona ya da onlardan birine atıfta bulunmakla yetindik. Eğer hadis *Sünen-i Erbaa*'da, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ise onlardan birine atıfta bulunmakla yetinip hadisin bütün kaynaklarını zikretmedik.

Bir hadisi zikredip dipnotta onu Buhârî'ye isnâd ettiğimizde bununla *Sahîh-i Buhârî*'yi kasdettik; ancak Buhârî'nin başka bir kitabından olduğunda Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr* şeklinde kitabın adını da zikrettik. Aynı durum İmam Müslim ve *Kütüb-i Sitte* olarak bilinen diğer sünen sâhipleri için de geçerlidir; ancak onların diğer kitaplarına atıf yaptığımızda kitap isimlerini tam olarak zikrettik.

İbn Ebî Şeybe'ye (ö. 235/849) isnâd ettiğimizde ise İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'ini kastetmekteyim, *Müsned*'ine atıfta bulunmak istediğimizde de onu tam adıyla zikrettik. Metinde Beyhakî, *Sünen*'inde dediğimizde *es-Sünenü'l-Kübrâ* eserini kasdettik.

Hadis, *Sahîhayn* dışında bir kaynaktan olduğunda mütekaddimîn âlimlerin ve bazı müteahhirîn âlimlerin görüşlerini naklederek hadisin sıhhat durumuna da değindik. Ancak hadis *Sahîhayn*'da yer alıyorsa *Sahîhayn*'da tahrir edildiğini belirtmekle yetindik.

Kendilerine atıfta bulununla âlim ve imamların ölüm tarihlerini ilk geçtiği yerde ve bölüm değıştiğinde zikrettik. Hadis râvîlerinin sayıca fazla olmasından dolayı ölüm tarihlerini belirtmedik.

Şahsî değerlendirme ve yorumlarımızı, “kanaatimizce, tespit edebildiğimiz kadarıyla, araştırdığımız kadarıyla, gördüğümüz kadarıyla, bize göre, bize öyle görünüyor ki” şeklinde başlamakadır. Tez içinde bu ifade geçtiğinde, ilgili yorumların bize ait olduğunu gösterir.

Şevkânî'nin hadis şerhçiliği ve şârihlere yönelttiği tenkitleri ele alırken onun sadece *Neylû'l-evtâr* ile *Veblû'l-gamâm* adlı iki eserini esas aldık ve çalışmamızı bu eserlerdeki taakub ve tenkitlerle sınırlı tuttuk. Konuyu aydınlatacak kadar örneklerle yetindik.

3. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızın temel kaynaklarını Arapça, Türkçe ve Batı dillerindeki kaynak ve çalışmalar başlıkları altında zikredeceğiz.

3.1. ARAPÇA KAYNAKLAR

Bu tezin temel kaynağı Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *Neylû'l-evtâr min esrâri Münteka'l-ahbâr* adlı kitabıdır. Bu kitabın Muhammed Subhî Hasan Hallâk'ın (ö. 2017/1438) tahkikiyle 16 cilt hâlinde yapılan Dârü İbni'l-Cevzî baskısı esas alınmıştır. Diğer kaynak ise yine Şevkânî'ye ait olan *Veblü'l-gamâm*'dir. Bu eserin Muhammed Subhî Hasan Hallâk'ın tahkikiyle 2 cilt hâlinde yapılan baskısı esas alınmıştır. Şevkânî'nin bu ikisi dışında *es-Seylû'l-cerrâr* ve *el-Bedru't-tâli* gibi başka kitapları da bu araştırmanın önemli kaynaklarındandır.

Hadis metinlerinde *Kütüb-i Tis'a* olarak bilinen Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh* 'lerinden; Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî'nin *Sünen*lerinden; İmam Mâlik'in *Muvatta* 'ından, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden yararlandık.

Hadis şerhlerine dâir ise İmam Mâlik'in *el-Muvatta* 'na Zürcânî'nin yaptığı *Şerhu Zürcânî al Muvatta* ' ile İbn Battâl (ö. 449/1057), Kirmânî (ö. 786/1384), İbn Receb (ö. 795/1393), İbn Hacer, Aynî (ö. 855/1451), Kastalânî (ö. 923/1517) gibi âlimlerin *Sahîh-i Buhârî* üzerine yaptıkları şerhlerden istifade ettik. Ayrıca Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Müslim* şerhi, Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Sünenü Ebi Davud* üzerine yaptığı *Me'âlimü's-Sünen Şerhi Süneni Ebî Dâvûd* adlı şerh, Mübârekfûrî'nin (ö. 1865/1935) *Tuhfetu'l-ahvezî bi Şerh-i Câmi'i't-Tirmizî* ile birçok şerh kitabından faydalandık.

Hadis tahrici konusunda ise Zeylaî'nin (ö. 762/1362) *Nasbü'r-râye*, İbnü'l-Mulakkin'in (ö. 804/1401) *el-Bedru'l-münîr*, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, Moğoltay'ın (ö. 762/1361) *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*, *et-Telhîsu'l-habîr*, *Tehzîbü't-Tehzîb* ve *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserlerinden ve Elbânî'nin (ö. 1420/1999) bu alandaki eserlerinden faydalanılmıştır.

‘İlelu’l-hadîs konusunda ise İbn Ebî Hâtîm’in (ö. 327/938) *Kitâbü’l-‘ilel*, ‘İlelü’t-Tirmizî’l-Kebîr, Mevsû’atu akvâli Ebi’l-Hasen ed-Dârakutnî fî ricâli’l-hadîs ve ‘ilelih, İbn Abdülhâdî’nin (ö. 744/1343) *Ta’lîka ‘ala’l-İlel li’bni Ebî Hâtîm*, ‘İlelu’t-Tirmizî’l-kebîr, İbn Receb el-Hanbelî’nin *Şerhu İlelü’t-Tirmizî’l-kebîr* ve ed-Dârakutnî’nin (ö. 385/995) *el-‘İlelü’l-vâride fî’l-ehâdîsi’n-nebeviyye* adlı eserleri ile kitabı faydalandığımız eserler arasındadır.

Zayıf ve sika râvîler konusunda ise bu konuya özgü olarak yazılmış olan el-icli’nin (ö. 261/875) *Târîhu’s-sikât’ı*, İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) *Kitabü’s-sikât’ı*, *Kitâbü’l-mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’d-du’afâ ve’l-metrûkîn*, el-‘Ukaylî’nin (ö. 322/934), *ed-Du’afâu’l-Kebîr’i*, Buhârî’nin *Kitâbu’d-du’afâ’sı*, İbnü’l-Cevzî’nin (ö. 597/1201), *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn’i*, Zehebî’nin *el-Muğnî fî’d-du’afâ’sı* ve *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn’i*, İbn Adî’nin (ö. 365/976), *el-Kâmil fî du’afâ’i’r-ricâl’i*, Buhârî’nin *Kitâbu’d-du’afâ’sı* İbn Kesir’in (ö. 774/1373) *Kitâbu’t-tekmîl fî’l-cerhi ve’t-ta’dîl ve Ma’rifeti’s-sikât ve’d-du’afâ ve’l-mecâhîl’i* gibi eserlerden faydalanılmıştır.

Âyetlerin tefsirlerinde; İbn Cerîr et-Taberî’nin (ö. 310/923) *Câmi’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân’ı*, Kurtubî’nin (ö. 671/1273) *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân’ı*, gibi belli başlı Ehl-i sünnet tefsir kaynaklarına müracaat ettik.

Garîbü’l-hadîs konusunda ise Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838), *Garîbü’l-hadîs*, İbnü’l-Esîr el-Cezerî’nin (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîsi ve’l-eser* kitabı gibi kitaplardan faydalanılmıştır.

Sözlük olarak en önemli kaynaklardan biri olan Halil b. Ahmed’in (ö. 175/791) *el-‘Ayn*, Ebû Amr eş-Şeybânî’nin (ö. 213/828) *el-Cîm* kitabı, İbn Manzûr’un (ö. 711/1311) *Lisânü’l-‘Arab’ı*, Cevherî’nin (ö. 400/1009’dan önce) *Tâcü’l-lûga ve Sihâhu’l-Arabiyye’si*, Zebîdî’nin (ö. 1205/1790) *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs* kitabı, İbn Fâris (ö. 395/1004) er-Râzî’nin *Mu’cemü mekâyîsi’l-luga* ve *Mücmelü’l-luga’sı* gibi sözlüklerden faydalanılmıştır.

Arapça olarak hazırlanan önceki çalışmalara gelince her ne kadar âlimlerin birbirlerine yaptıkları tenkitleri ta’akkub (tenkit) ihtiva eden ve inceleyen çalışmalar yapılmışsa da Şevkânî’nin herhangi bir kitabında başka âlimlere yaptığı tenkitleri inceleyen bir çalışma tespit edemedik.

Tenkid/Tenkitle ilgili çalışmalar:

1- Çağdaş araştırmacı Mansûr Selmân Nassâr tarafından hazırlanan *Ta‘akkub (tashih ve tenkit) âtü’l-İbn Hacer alâ gayrihî mine’l-ulemâ min hılâli kitâbihi Tehzîbu’t-Tehzîb* (el-Câmi‘atü’l-Ürdüniyye, Külliyyetü’d-Dirârâtî’l-‘Ulyâ, Dirâse ‘Ulyâ, 2005) adlı çalışmadan tenkidin önemi ve ilmî çevrelerde araştırmacılara etkileri hususunda istifade ettik.

2- Çağdaş araştırmacılardan Mu’tasım Receb Süleymân el-Avâyîşe *Taakkubâtü İbn Abdilberr ale’l-ulemâ fî kitâbi’t-Temhîd* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (el-Câmi‘atü’l-Ürdüniyye, 2007).

3- Fâtıma Ali Hasan el-Hattâvî “Çağdaş araştırmacı”, *Ta‘akkub (tashih ve tenkit) âtü’l-İbn Hacer fî Fethi’l-bârî ale’l-Hâfız İbn Abdilberr* (el-Câmi‘atü’l-Ürdüniyye, 2008).

Şevkânî ve Kitaplarıyla İlgili Çalışmalar

Şevkânî’nin fıkıh, fıkıh usûlü, hadis, hadis şerhleri gibi alanlarda bıraktığı büyük ilmî servete dâir de bir takım çalışmalar yapılmıştır.

Şevkânî’nin mirasını ve kişiliğini farklı yönlerden inceleyen birçok yüksek lisans ve doktora tezi de vardır. Bunlardan bazıları tefsire, bazıları kırâatlere, bazıları akâide, bazıları lügat ve nahve, bazıları tarihe, bazıları eğitime ve bunların dışındaki ilimlere dairdir.

1990 yılında San‘a Üniversitesi’nde İmam Şevkânî hakkında bir sempozyum gerçekleştirilmiş ve Şevkânî’nin ilmî şahsiyetine ve bu zikredilen alanlardan her birindeki yönüne dâir sunumlar yapılmıştır.

Şevkânî’nin kitaplarının önemi, şer‘î ilimlerle uğraşanlar çevresinde ona verilen kıymet ve zengin mirasının sunduğu derin ilmî içerik; Şevkânî ve kitaplarıyla ilgili birçok çalışma yapılmasını sağlamıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde onların Şevkânî’nin belli alanlardaki fikrî mirası etrafında dönüp dolaştığı görülmektedir. Bu çalışmalardan Arapça olarak ulaştıklarım şu şekildedir:

1. *el-İhtiyârâtü’l-‘ilmiyye fî’l-mesâili’l-fikhîyye li’l-İmâm Muhammed b. Ali Şevkânî*, Abdurrahmân b. Muhammed el-Ayzerî “Çağdaş araştırmacı” (Dâr İbn Hazm, Beyrut, 1426/2005) Bu çalışma, Şevkânî’nin yağıttığı fikhî seçimler konusunda bütün kitaplarını kapsayan bir çalışmadır. Bu bir fikhî araştırmasıdır ve tenkit, analiz, ve hadis ilmile bir ilgisi yoktur. Hadisler ve âlimlerin görüşleri olmaksızın yalnızca

fikhî meseleleri içermektedir. Araştırmacı bu çalışmada yalnızca derleme yapmış “Mâ-yı mutlağın kendisinin temiz ve başka şeyler için de temizleyici olduğu hususunda İmam Şevkânî’yı seçmiştir” gibi ifadeler kullanmıştır. Bunun üzerine herhangi bir yorum yapmamış ve diğer meseleye geçmiştir. Tezimin konusuna karar verdiğimde bu tezin sahibi olan Şeyh Abdurrahmân el-Ayzerî’yle irtibat kurdum ve o da bana kitabının bir nüshasını gönderdi ve kitabı yalnızca bir derleme olduğunu, ta’akkubâtla bir alakası olmayıp herhangi bir analiz ya da tenkit de içermediğini belirtti. Bu çalışmadan da Şevkânî’nin bütün kitaplarındaki genel metodolojisinin ilkeleri konusunda istifade ettim.

Ayrıca çalışmamız fikhî seçimler konusunda da farklıdır, öyle ki hadis şerhi konusunda hadisin lafzı veya mânasıyla ilgili olarak Şevkânî’nin başkalarına muhâlefet ederek yaptığı tenkitleri içermektedir.

Bu seçimler fikhî meseleler yani cüz’î hükümler ya da fûrû‘ fıkıh hakkındadır. Tenkitler ise fıkıh ya da hadis ile ilgili olabilir ve âlimin bir hadis şerhinde başka bir âlime yaptığı her türlü düzeltmeyi kapsar. Seçim ve tercihlerde âlim çoğunlukla başkalarına katılır. Tenkitler ise yanlış düzeltmek, yanlışlığı ortadan kaldırmak gibi amaçlarla yapılır.

2. Çağdaş araştırmacı Ali b. Muhammed ez-Zabyânî’nin hazırladığı *İhtiyârâtü’l-İmâm eş-Şevkânî el-fikhîyye min hilâli kitâbeyhi Neyli’l-evtâr ve’s-Seyli’l-cerrâr* adlı çalışma bu sahada önemlidir.¹

3. Züheyr b. Ömer el-Halâkî’nin doktora tezi olarak hazırladığı *İhtiyârâtü’l-İmâm eş-Şevkânî el-fikhîyye fi’l-mesâili’l-hilâfiyye fi’l-ibâdât*.² Bu çalışma tahâret, namaz, zekât, oruç ve hac bahislerini kapsamaktadır. Bu ve bir önceki tez birinciye benzerdir ancak bir birinci daha kapsamlıdır.

4. Muhammed Haz‘al ed-Düleymî tarafından hazırlanan *İhtiyârâtü’ş-Şevkânî el-Fikhîyye min hilâli kitâbihî Neyli’l-evtâr fi’l-mu‘âmelât*.³ Bu çalışmada Neyli’l-

¹ Ali b. Muhammed ez-Zabyânî, *İhtiyârâtü’l-İmâm eş-Şevkânî el-fikhîyye min hilâli kitâbeyhi Neyli’l-evtâr ve’s-Seyli’l-cerrâr* (Riyad: İmam Muhammed b. Sa‘ûd el-İslâmiyye Üniversitesi, Külliyyetü’ş-Şerîa, Doktora Tezi, 1413).

² Züheyr b. Ömer el-Halâkî, *İhtiyârâtü’l-İmâm eş-Şevkânî el-fikhîyye fi’l-mesâili’l-hilâfiyye fi’l-ibâdât* (Fas: Câmiatü Sidi Muhammed b. Abdillâh 2013).

³ Muhammed Haz‘al ed-Düleymî, *İhtiyârâtü’ş-Şevkânî el-Fikhîyye min hilâli kitâbihî Neyli’l-evtâr fi’l-mu‘âmelât* dirâse fikhîyye mukârane (Câmiatü Bağdad, Doktora Tezi, 2001).

evtâr kitabının mu‘âmelât bahislerini ele almakta, ibâdât ve ukûbâtı kapsamamaktadır.

5. Çağdaş araştırmacı Hüseyin b. Abdillâh el-Amrî tarafından kaleme alınan *el-Îmâm eş-Şevkânî râidu asrih, dirâse fikhîyye mukârane*. Müellif kitabı altı bölüme ayırmıştır. Birinci bölüm; biyografisi, yetişmesi, ilim ve kadılıkla uğraşmaya başlamasından dönemindeki ictimâî ve dinî duruma kadar Şevkânî’nin hayatını anlatmaktadır. İkinci bölüm “Bir Müctehid ve Fıkıh Âlimi Olarak Şevkânî” başlığını taşımaktadır. Üçüncü bölüm, “Bir Muhaddis Olarak Şevkânî”; dördüncü bölüm “Bir Tefsirci Olarak Şevkânî”; beşinci bölüm “Bir Tarihçi Olarak Şevkânî” şeklindedir. Müellif, kitabını, sonuna koyduğu bir şâir ve edebiyatçı olarak Şevkânî’yi inceleyen, ayrıca Şevkânî’nin Divanı’nın bir okuması niteliğinde olan bir bölümde sonlandırmıştır.⁴

6. Muasır araştırmacılardan Muallim Muhammed Şehid tarafından 2003 hazırlanmış bir yüksek lisans tezi olan *et-Tercihâtü’l-fikhîyye ‘inde’l-Îmâm eş-Şevkânî fî kitâbihi Neyli’l-evtâr (Kısmu’l-muâmelât)*.⁵ Yazar, Şevkânî’nin ivazlı akitlerdeki tercihleri, ihtiyârî akitlerdeki tercihleri, teberru’ akitlerindeki tercihlerini, ayrıca fâiz konusuna dâir tercihlerini de içermektedir.⁶

3.2. TÜRKÇE KAYNAKLAR

Aşağıda zikredilecek olan çalışmalar ise ilki hadis alanında olmak üzere Türkiye’de Şevkânî’yi konu edinen ve İslâm hukuku alanında hazırlanan lisansüstü çalışmalardır.

Adil Yavuz, *Muhammed b. Ali Şevkânî Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Hadisçiliği* adıyla bir doktora tezi hazırlanmıştır.⁷ Bu eser, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği* isimli doktora tezinin yeniden gözden geçirilerek basılmış hâlidir. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Şevkânî’nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri üzerinde durulmuş; ikinci

⁴ Hüseyin b. Abdillâh el-Amrî, *el-Îmâm eş-Şevkânî râidu ‘asrihî* (Beyrut: Dârü’l-Fikri’l-Mu’âsir, 1411/1990), 512-518.

⁵ Muallim Muhammed Şehid, *et-Tercihâtü’l-fikhîyye ‘inde’l-Îmâm eş-Şevkânî fî kitâbihi Neyli’l-evtâr (Kısmu’l-muâmelât)* Malezya: el-Câmiatü’l-İslâmiyyetü’l-‘Alemye, Külliyyetü’l-Fıkh ve’l-Usûl, Dirâse ‘Ulyâ, 2003.

⁶ Şehid, *et-Tercihâtü’l-fikhîyye*, 1-3.

⁷ Adil Yavuz, *Muhammed b. Ali Şevkânî Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Hadisçiliği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002).

bölümde ise hadis öğrenimi, okuttuğu ve telif ettiği hadis eserleri ve bazı hadis problemleri ile ilgili görüşleri aktarılmıştır. Kitabın giriş bölümünde, Şevkânî'nin yaşadığı bölge olan Yemen tarihi özetlenmektedir. Özellikle çalışmamızın Şevkânî'nin biyografisine dair olan kısmında istifade ettiğimiz bu eserin, sahasında kaleme alınan ilk doktora tezi olduğu için önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. Eserde Şevkânî'nin hem hayatı hem de eserleri geniş bir şekilde tanıtılmıştır. Ayrıca Yavuz'un doktora tezine dayanarak hazırladığı ve Şevkânî'nin fikhî yönünü ele aldığı “Şevkânî'nin Fıkıhçılığı” başlıklı bir makalesi bulunmaktadır.

Nail Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheblere Bakışı* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.⁸ İsminden de anlaşılacağı üzere eserde, Şevkânî'nin mezheplere bakışı, ictihâd ve re'y konuları üzerinde durulmuştur. Eserden yararlandığımız husus, bu konuda bazı Batı kaynaklarını görmemize vesile olmasıdır. Nail Okuyucu, bu tezden başka ondan büyük ölçüde istifade ettiği anlaşılan “Mezhebe Karşı İctihad: Şevkânî'nin İctihad Düşüncesi ve Mezhep Eleştirisi” adlı makaleyi kaleme almıştır.⁹

Sümeyye Onuk, *eş-Şevkânî ve es-Seylû'l-cerrâr Adlı Eserinin Tanıtımı* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹⁰ Şevkânî'nin *es-Seylû'l-cerrâr* adlı kitabını merkeze alan çalışmada Onuk, söz konusu kitabın kaynakları, özellikleri ve hakkında yapılan çalışmalar üzerinde durmuştur. Kitabın özellikleri sayılırken Zeydîliğe yaptığı reddiyeden de bahsedilmiştir. Ayrıca Onuk, Şevkânî'nin *es-Seylû'l-cerrâr*'da üzerinde durduğu usûl kurallarını tespit etmeye ve onun bu kuralları nasıl kullandığına örnekler bulmaya çalışmıştır.

Fatih Çınar tarafından 2015 yılında Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Şevkânî'nin Aile Hukuku Alanındaki*

⁸ Nail Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheblere Bakışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

⁹ Nail Okuyucu, “Mezhebe Karşı İctihad: Şevkânî'nin İctihad Düşüncesi ve Mezhep Eleştirisi”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* (Haziran, 2010), 177-211.

¹⁰ Sümeyye Onuk, *eş-Şevkânî ve es-Seylû'l-cerrâr Adlı Eserinin Tanıtımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2010).

Görüşleri (Neylû 'l-evtâr Özelinde) adlı eser, Şevkânî'nin münâkahât ve müfârakât konularındaki görüşlerini *Neylû 'l-evtâr* özelinde sunmaktadır.¹¹

Şevkânî'nin Muâmelâtla İlgili Görüş ve Tenkitleri (Neylû 'l-evtâr Örneği) adlı çalışma Faruk Emrah Oruç tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.¹² Bu eser, Şevkânî'nin muâmelât konularındaki görüşlerini *Neylû 'l-evtâr* özelinde sunmakta, sadece bey' ve icâre konuları ile ilgili görüş ve tenkitlerini konu edinmektedir.

Türkiye'de, zikredilenlerden başka Şevkânî'nin özellikle tefsirciliği ve *Fethu 'l-kadîr*'i üzerine çalışmalar gerçekleştirilmişse de bunlar hadis ilminin dışındaki konular olduğundan tamamını burada zikretmediz . Yukarıda aktardığımız eserlerin bazı bahisleri konumuzla kısmen alâkalıdır. İlgili hususlarda bu eserlerden istiaade ettik ise de çalışmamızın konusu ve amacı düşünüldüğünde bu ilgi doğrudan değildir.

3.3. BATI DİLLERİNDEKİ KAYNAKLAR

İngiltere'da Abdullah bin Husayin al-Amri, Durham Üniversitesi'nde 1983 yılında *The Yemeni Scholar Muhammad bin Ali Al-Shawkani his life, works and times, together with a critical edition of Darr Al-Sihabah Fi Manaqib Al-Qarabah Wa al-Sahabah* adıyla bir doktora çalışması yapmıştır Bu tez, Şevkânî'nin hayatını, çalışmalarını, yaşadığı dönemi ele almakta ve aynı zamanda Şevkânî'nin *Derru 's-Sihâbe fî menâkibi 'l-karâbe ve 's-sahâbe* kitabının bir edisyon kritiğini içermektedir. Bu kitap, Şevkânî'nin kendi asrında ya da bunun dışında ister Nâsibî ister Râfızîlerden olsun, mutaassıb olup aşırıya kaçanlara reddiye olarak sahâbenin ve Ehl-i beyt'in faziletini gösteren delilleri ihtiva etmektedir.

Elbette bu konudaki kaynaklar bunlardan ibaret değildir. Biz burada istifade ettiğimiz ve tespit edebildiğimiz çalışmalara işaret ettik. Kullandığımız diğer kaynakları kaynakça kısmında tam künyesiyle birlikte zikrettik.¹³

¹¹ Fatih Çınar, *Şevkânî'nin Aile Hukuku Alanındaki Görüşleri (Neylû 'l-evtâr Özelinde)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

¹² Faruk Emrah Oruç, *Şevkânî'nin Muâmelâtla İlgili Görüş ve Tenkitleri (Neylû 'l-evtâr Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî eş-Şevkânî, *Derru 's-Sihâbe fî menâkibi 'l-karâbe ve 's-sahâbe*, thk. Hüseyin b. Abdillâh el-Amrî (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1404/1984), 98.

Endonezya’da Zainuddin MZ, *Metode Kritis Al-Shawkânî dalam Kitab Nayl Al-Awtâr* adıyla bir makale yazmıştır.¹⁴ Bu makaleye göre Şevkânî’nin Neylû’l-evtâr üzerindeki çalışmalarında aşağıdaki araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Birincisi: Her bölümde belirli hadisler üzerinde tefsir ve şerh. İkincisi: Hadis râvilerinin tanımlanması ve hadislerinin güvenilirliğinin ve şahsiyetlerinin tasvir edilmesi. Üçüncüsü: Şerh edilen hadislerin -sözlük açısından- lafız anlamının belirtilmesi. Dördüncüsü: Hadiste kullanılan kelimelerin lügat anlamının - nahiv açısından- açıklanması. Beşincisi: Hadisin kullanımı ve faydasının vurgulanması. Altıncısı: Hadis üzerindeki farklı âlimlerin görüşlerinin açıklanması. Yedinci: Hadis üzerinden fikhî kuralların usûlî delillerle çıkarılması.

Bu çalışma, bu konu üzerinde tartışmayı amaçlamaktadır. Şevkânî’nin hadisi şerh etmeye başladığı nokta, hadisin nasıl isnad edildiği (tahrîc) üzerine sorular sormaktır ve öğrenilebilecek kuralları çıkarmakla sonuçlanmaktadır. Ayrıca, çalışma Şevkânî’nin tarafsız bir muhteva uzmanı olduğunu ve hadisleri sadece ilim için şerh etmek için çalıştığını göstermektedir. Şerhinde kendi mezhebine özgü fikhî görüşe karşı sunmuş olduğu gerçek, Şevkânî’nin akademik nesnelliği koruduğunu göstermektedir. Kullandığı araştırma yöntemleri ve taşıdığı ruh, Şevkânî’nin mezhepçiliğe dayalı bir gelenekten uzak olduğunu göstermektedir.¹⁵

¹⁴ Endonezya’da Dosen Fakultas UIN Sunan Ampel Surabaya Üniversitesi’nde Jurnal Islamica Dergisi. 3/2 (mart, 2009), 90-100.

¹⁵ Zainuddin MZ, “Metode Kritis Al-Shawkânî dalam Kitab Nayl Al-Awtâr”, *Jurnal Islamica Dergisi*, 3/2 (mart, 2009), 90-100.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEVKÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde ana hatlarıyla Şevkânî'nin hayatı, eserleri tanıtılacak ve çalışmamızda esas aldığımız *Neylû'l-evtâr* ile *Veblû'l-gamâm* ve *Münteka'l-ahbâr min ehâdîsi seyyidi'l-ahyâr* ile *Şifâü'l-üvâm fî ahâdîsi'l-ahkâm li't-temyîz beyne'l-helâl ve'l-harâm* adlı eserleri kısaca tanıtacağız.

1. HAYATI

Aşağıda Şevkânî'nin ismi, nesebi, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi verilecektir.

1.1. İSMİ VE NESEBİ

Tam adı Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî es-San'anî'dir (ö. 1250/1834) San'a'ya bir günlük mesafede yer alan Havlan kabilelerinden birinin yaşadığı Sehamiyye köylerinden bir köyün ismi olan Şevkân'a nisbetle Şevkânî adını almış, ¹ San'a'ya nispetle es-San'anî denmiştir. San'a'da büyümüş, ² orada vefat etmiştir. Mezarı da bu şehirdedir.³ Yüce Allah ona merhamet etsin.

Şevkânî tam olarak 28 Zilkade 1173'te (12 Temmuz 1760)⁴ Pazartesi günü Şevkan'da doğdu.⁵ Babası kadıydı. Kendini ilim öğrenmeye adanmış. Babasının evinde

¹ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/480.

² a.g.e., 2/215.

³ bk. Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Muhakkik'in mukaddimesi, 1/5-6.

⁴ Oruç, *Şevkânî'nin Muâmelâtla İlgili Görüş*, 13.

⁵ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/215.

hayatın bütün gerekleri ve rızık vesilelerinden yana eksigi yoktu,⁶ babası da onun ilim dışında bir şeyle uğraşmasına izin vermiyordu. Muallimlerden olan bir topluluğa Kur'ân okudu. San'a'da Kur'ân şeyhleri arasında bulundu, Zeydiyye fıkında el-Mehdî'nin (ö. 840/1437) *Ezhâr*'ını, Harîrî'nin (ö. 516/1122) "*Mülhatü'l-i'râb*"ni, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye ve 'ş-Şâfiye*'sini ve Kazvî'nin (ö. 739/1338) *Telhîsü'l-Miftâh* isimli eserini ezberledi.⁷

1.2. İLMÎ HAYATI, HOCALARI VE ÖĞRENCİLERİ

Şevkânî ilmi hayatında öğrenme ve öğretmeyi birleştirdi. Ayrıca verdiği pekçok günlük dersi yazıya geçirdi. Öğrencileri⁸ hergün Şevkânî'den tefsir, hadis, usûl, nahiv, sarf, meânî, beyan, mantık, fıkıh, cedel ve aruz gibi alanlarda ders alırlardı. Şevkânî yirmili yaşlarındayken fetva vermiş, otuzlu yaşlarına gelmeden taklidi terk ederek içtihat etmeye başlamıştır.⁹

Şevkânî *el-İ'lam bi el-meşâyihi'l-a'lâm ve't-telâmizi'l-kirâm* isimli kitabında hocalarının ve öğrencilerinin isimlerini kaydetmiş ve *el-Bedru't-tali* isimli kitabında bazılarının biyografisini yazmıştır. Hocalarından bazıları şunlardır:

1. İlk dersi babasından alması hasebiyle babası Ali b. Muhammed el-Şevkânî (ö. 1211/1796) ilk hocasıdır.¹⁰

2. Şevkânî, es-Seyyid Allâme İsmail b. el-Hasan b. Ahmed b. el-İmam el-Kâsım'dan (ö. 1206/1791) nahv ve î'râb ders almış ve ondan "*Mülhatü'l-i'râb*"i okumuştur.¹¹

⁶ a.g.e., 2/224.

⁷ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/215.

⁸ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/215-224. bk. Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Muhakkik'in mukaddimesi, 1/8.

⁹ a.g.e., 1/215-224.

¹⁰ a.g.e., 1/215.

¹¹ Fatih Çınar şöyle dedi: "Şevkânî bu âlimden kavâid, î'râb, belâğat dersi almış ve Şerhu'l-Ezherî'yi okumuştur". doğrusu ise: Şerhu'l-Ezherî'yi Abdullâh b. İsmâil en-Nehmî'den (ö. 1208/1793) okumuştur. Çınar, *Şevkânî'nin Aile Hukuku*, 8.

3. Allâme el-Kâsım b. Yahyâ el-Havlânî (ö. 1209/1794) Şevkânî'ye *el-Kâfiye Şerhi*, *Şerhu'ş Şâfiye* ve *Şerhu't-Telhîsi'l-muhtasar*'ı¹² okutan bir âlimdir.

4. Şevkânî, Allâme Hasan b. İsmail el-Mağribî'den (ö. 1208/1793) mantık eseri *Şerhu'ş-Şemsiyye*'yi, Sa'd'ın *el-Keşşâf*'ını ve daha başka ilimleri okumuştur.¹³

5. Şevkânî, Seyyid İmam Abdülkadir b. Ahmed el-Kevkebânî (ö. 1207/1792) el-Kevkebânî'den *el-Bahru'z-zehhâr*'ı okumuş, ancak tamamlayamamıştır. Ayrıca ondan *Sahîhu Müslim* ve *Sünenü Tirmizî*'nin tamamını; *Muvattâ'* ve Kâdî İyâz'nın (ö. 544/1149) *Şifâ'i'l-uvâm* adlı eserinin bir kısmını dinlemiştir.¹⁴

6. Şevkânî, Ahmed b. Muhammed el-Herâzî'den (ö. 1227/1812) fıkıh ve feraiz öğrenmiştir. Şevkânî'nin on üç yıl onunla birlikte olduğu, ondan çok istifade ettiği belirtilmektedir.¹⁵

Muhammed Subhî Hallak, *Neylül-evtar* kitabının tahkikinde Dr. Abdulğani eş-Şercibi'den nakil yaparak Şevkânî'nin hocalarının sayısının on yedi olduğunu belirtmiştir.¹⁶ Faruk Emrah Oruç'a göre, Şevkânî'nin hocalarının sayısı on dört civarındadır.¹⁷

Öğrencilerinden bazıları ise şunlardır:

1. Seyyid Muhammed b. Muhammed b. Zebara el-Hasenî el-Yemenî el-San'anî (ö. 1281/1864) *Neylül-vatar min terâcimi ricâli'l-Yemen fi'l-karni's-sâlis aşar* kitabının yazarıdır.¹⁸

2. Muhammed b. Ahmed es-Sûdî (ö. 1226/1811) İlk talebelik yıllarından itibaren sonuna kadar Şevkânî ile birlikte olmuştur.¹⁹

¹² Şevkânî'nin *Aile Hukuku Alanındaki Görüşleri*de: "Şevkânî'ye *el-Kâfiye*, *Şerhu'ş Şâfiye* ve *Şerhu'ş Tehlîsi'l-muhtasar*'ı okutan bir âlimdir". Doğrusu ise Şevkânî'ye *el-Kâfiye Şerhi*, *Şerhu'ş Şâfiye* ve *Şerhu't-Telhîsi'l-muhtasar*'dır.

¹³ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/216.

¹⁴ a.g.e., 1/215-218.

¹⁵ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/215 ; bk. Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı*, 10.

¹⁶ Şevkânî, *Neylül-evtar*, Muhammed Subhî Hasan Hallâkin tahkikile, Muhakkik'in mukaddimesi, 1/32.

¹⁷ Oruç, *Şevkânî'nin Muâmelâtla İlgili Görüş*, 21.

¹⁸ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Katrü'l-velî 'alâ hadîsi'l-velî*, thk. İbrâhîm Hilâl (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Hadîse, Matbatü'Hassân, ts.), 42; Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı*, 12.

¹⁹ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/103; bk. Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı*, 12.

3. Seyyid Ahmed b. Ali b. Muhsin b. el-İmam el-Mütevekkil alellâh (ö. 1223/1808)²⁰ elli yaşına geldikten sonra ilim tahsil etmiş ve Şevkânî'den on yıl birçok ilimde ders almıştır.

4. Kadı Muhammed b. Hasan eş-Şicnî ez-Zemârî (ö. 1286/1869) Şevkânî'den umûmî icazet almıştır.²¹

5. Oğlu Kadı Ahmed b. Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1281/1864) Şevkânî'den sonra kadılık görevine getirilmiştir. İbrahim Hilal, Şevkânî'nin on bir öğrencisi olduğunu ifade etmiştir.²²

eş-Şevkânî Müfessiren adlı eserin yazarı Muhammed Hasan el-Gumârî onun otuz üç öğrencisi olduğuna dikkat çekti.²³

Adil Yavuz, *Şevkânî Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Hadisçiliği* adlı eserinde onun yaklaşık kırk bir öğrencisi olduğunu zikr etmiştir.²⁴

Muhammed Subhî Hallak ise Şevkânî'nin öğrenci sayısı seksen dokuz olduğunu zikr etmiştir.²⁵

1.3. MEZHEBİ VE GÖREVLERİ

İlmî hayatının başlangıcında Şevkânî'nin mezhebi Zeydiyye idi. Mezhebin en meşhur kitaplarını ezberlemiş ve mezhep hakkında kitaplar yazmıştı.²⁶ Meselelerinde ve hükümlerinde üstün başarı göstermiş ve örnek olmuştur.²⁷ Sonra hadis öğrendi ve hadis alanında Zeydîlerden ve diğerlerinden üstün oldu.²⁸ Böylece Kitap ve Sünnet'teki delillerin bilgisini elde etme ve ictihad kabiliyeti kazandı.²⁹

²⁰ a.g.e., 1/82.

²¹ Muhammed Hasan el-Gumârî, *el-İmam eş-Şevkânî müfessiren* (Mekke: Ümmü'l-Kura Üniversitesi, İslami Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 1980-1400), 81; Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı*, 13.

²² Şevkânî, *Katrü'l-velî 'alâ hadîsi'l-velî* (Muhakkik'in (İbrâhîm Hilâlî'nin) mukaddimesine bk.) 42-45.

²³ Gumârî, *el-İmam eş-Şevkânî müfessiren*, 74-81.

²⁴ Yavuz, *Muhammed b. Ali Şevkânî*, 88-91.

²⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, Muhakkik'in (Muhammed Subhî Hasan Hallâkin) mukaddimesi, 31-37.

²⁶ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/215-224.

²⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Muhakkik'in mukaddimesi, 1/7.

²⁸ a.g.e. 1/7.

²⁹ a.g.e. 1/7.

Yönetim ve makamlardan, devlet kadrolarında yer almaktan kaçınmasına rağmen Yemen'in büyük kadısı Kadı Yahyâ b. Salih eş-Şecerî es-Suhulî'nin (ö. 1209/1705) vefatından sonra San'a'da genel kadılığa seçildi.³⁰

Şevkânî bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Kadının vefatından yaklaşık bir hafta sonra hiçbir şey anlamadan halife beni çağırdı. Bende makamına çıktım. Bana, Kadı Yahyâ b. Salih'in makamına en uygun kişi olduğumu söyledi. Bende ilimle meşgul olduğum için teklifinden affımı istedim. Oda bana iki işin aynı anda olabileceğini söyledi”³¹

Şevkânî'nin başkadılıklarını üstlendiği ve ölene kadar başkadılıktan azledilmediği üç imam şunlardır:

1. el-Mansûr Ali b. el-Mehdî: Hicrî 1151'de doğdu, 1224'te öldü ve kadılık görevi yirmi beş sene sürdü.
2. Oğlu el-Mütevekkil Ahmed b. el-Mansur Ali: Hicrî 1170 yılında doğdu, 1231 yılında vefat etti ve kadılık görevi yedi yıl sürdü.
3. el-Mehdî Abdullah 1208'de doğdu, 1251'de vefat etti ve kadılık görevi yirmi yıl sürdü.³²

1.4. ÂLİMLERİN ŞEVKÂNÎ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ

Ziriklî (ö. 1396/1976), Şevkânî'yi değerlendirirken “Fakîh ve müçtehitir. Yemen'in büyük âlimlerinden olup San'â ehline. Taklitçiliği haram görüyordu. Yüz on dört kitabı vardır, *Neylû 'l-evtâr min esrâri Münteka 'l-ahbâr* da onlardandır.”³³

Ömer Kehhâle (ö. 1408/1987), *Mu'cemü 'l-müellifîn*'de Şevkânî'yi müfessir, muhaddis, fakîh, usulcû, tarihçi, edip, nahivci, mantıkçı, mütekellim ve hâkim olarak tanıtır.³⁴

³⁰ Şevkânî, *el-Bedru 't-tâli*, 1/464.

³¹ a.g.e. 1/7.

³² Ğumârî, *el-İmam eş-Şevkânî müfessiren*, 71.

³³ Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A 'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 6/298.

³⁴ Ömer b. Rıza Kehhâle, *Mu'cemü 'l-müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, t.s.), 11/53.

İlimle, ictihatla, Allah’a davetle ve insanlar arasında adaletle dolu geçen bir hayatın ardından 1250/1834 yılında yetmiş yedi yaşında iken vefat etti ve San’a’da defnedildi (Allah ona rahmet etsin) Yemen, onun vefatıyla âlimlerinden birini ve büyük bir dâhiyi kaybetti.³⁵

1.5. ESERLERİ

Şevkânî’nin *el-Bedru’t-tâli* adlı eserinde kendi yazdığı eserlerden yaklaşık yüz tanesini sıralayarak, hatırlayabildiklerinin bunlardan ibaret olduğunu belirtmektedir.³⁶ Eserlerinin gerçek sayısı bu rakamın iki katını geçmektedir. Bu ciddi farkın sebebi, Şevkânî’nin *el-Bedru’t-tâli*’yi yazdıktan sonra otuzyediy yıl daha yaşamış olmasıdır. Ziriklî’nin onun yüz on dört tane eseri vardır demesi de³⁷ gerçeği yansıtmamaktadır.³⁸

Şevkânî’nin en önemli kitaplarından bazıları şunlardır:³⁹

1. *İrşâdü’s-sikât ilâ ittifâki’s-şerâi’ ale’t-tevhîd ve’l-me’âd ve’n-nübüvvât*

Şevkânî bu risâlesinde, tevhidi meadî (ölümden sonraki hayatın varlığını) ve Hz. Muhammed’in Peygamberliğini, üç semavi dine göre ispat etmek gayesiyle yazmıştır. Bunun dışında daha önce ahiretin varlığını ispatlamak için *el-Makaletü’l-fâhira fî beyâni ittifâki’s-şerâi’ ala isbatî dâri’l-ahira* adlı bir risale yazdığını da belirtir.⁴⁰

2. *el-Kavlü’l-müfid fî edilleti’l-ictihâd ve’t-taklîd*

Şevkânî, usul ilminin tartışmalı konularından biri olan taklidle ilgili bu risaleyi, alim bir zatın kendisine taklidin cevazıyla ilgili hakikatin ne olduğunu öğrenmek için sorduğu bir soru üzerine münazara üslubunu kullanarak uzunca bir

³⁵ Ğumârî, *el-İmam eş-Şevkânî müfessiren*, 72.

³⁶ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 1/219-223.

³⁷ Yavuz, *Muhammed b. Ali Şevkânî*, 97.

³⁸ Ziriklî, *el-A’lâm*, 6/298.

³⁹ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, Muhakkik’in mukaddimesi, 1/9-10.

⁴⁰ Yavuz, *Muhammed b. Ali Şevkânî*, 147.

cevap vermek suretiyle kaleme almıştır.⁴¹

3. *es-Seylû'l-cerrârû'l-mütedeffik 'alâ hadâ'iki'l-ezhâr*

Şevkânî'nin furû fıkhıdaki en önemli eseri olarak kabul edilen bu eser h. 1235 yılında tamamlanmıştır. Şevkânî, yazdığı son büyük kitap olarak gösterilen bu eseri tamamladığında elli yaşını aşmış bulunuyordu. Eser, el-Mehdî Ahmed b. Yahyâ Murtazâ (840/1436)'nın Kitâbü'l-ezhâr fî fıkhi eimmeti'l-ethâr isimli kitabına yazılmış bir şerhtir.⁴²

4. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*

Şevkânî, furû fıkıh alanındaki görüşlerini temellendirmek için fıkıh usûlünde bir kitap yazma ihtiyacı hissetmiş ve bu eseri kaleme almıştır. Eser, bir mukaddime ile yedi bölüm ve netice kısmından oluşmaktadır. Bölümlere Maksad ismi verilmiştir. Her bölüm kendi altında fasıl, bahis ve mesele gibi alt dallara ayrılmaktadır.⁴³

5. *el-Bedrû't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*

Şevkânî'nin 1213 yılında dört ayda yazdığı bu tabakat kitabında 598 kişinin biyografisi yer almaktadır. Bunlar yedinci asır ve sonrasında yaşamış olan âlimler, şairler ve devlet adamlarıdır. Şevkânî eserin mukaddimesinde bu kitabı yedinci asır ve sonrasında da müctehidlerin mevcut olduğunu göstermek için yazdığını ifade etmektedir.⁴⁴

6. *ed-Dürerü'l-behiyye fî'l-mesâili'l-fikhiyye*

Furû-ı fıkhı dair olan bu eser, muhtasar bir metindir. Esere hamdele ve salvele ile başladıktan hemen sonra konuya girilmiştir.⁴⁵ Klasik fıkıh metinlerinde olduğu gibi ilk konu tahârettir. Neredeyse yarısında ibâdât konuları işlenmiş olan eser, giriş düzeyinde bilgiler ihtiva etmektedir.⁴⁶

⁴¹ Sevinç Bildik, *Şevkânî'nin şer'î kıyas ile ilgili görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 12.

⁴² Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı*, 34.

⁴³ Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı*, 29-30.

⁴⁴ a.g.e., 39.

⁴⁵ Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Ali el-Kannevcî, *er-Ravzatü'n-nediyye şerhu'd-Düreri'l-behiyye* (Riyad: Dârü İbnu'l-Kayyim, Kahire: Dârü İbn Affân, 1423/2003), 37.

⁴⁶ Oruç, *Şevkânî'nin Muâmelâtla İlgili Görüş*, 38.

7. *el-Fethü'r-rabbânî min fetâvâ'l-imâm eş-Şevkânî*

Şevkânî'nin fetvalarının toplandığı bu eser Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk tahkikiyle 2002'de San'â'da basılmıştır.

8. *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdi'si'l-mevzû'a*

Bu eserde, mevzû hadislerle çok yer veren veya içindeki hadislerin tamamı mevzû olan eserlerle naklettiği rivayetlere güvenilmemesi gereken tefsirler zikredilmekte ve hadis uydurmakla tanınan kimselerin adları verilmektedir. Eser, daha önceki mevzûat literatürünün bir özeti ve değerlendirmesi mahiyetindedir.⁴⁷

9. *Fethü'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* Şevkânî, eserin ismini mukaddimede bu şekilde kaydetmiştir.⁴⁸ İlimlerin en üstünün, kadri en yüce olanının, tefsir ilmi olduğunu söyleyerek başladığı eserin mukaddime bölümünde müfessirlerin metod açısından iki gruba ayrıldığını belirtmiştir. Birinci grubun sadece rivayetleri aktardığını, ikinci grubun ise Arap dilinin gerektirdiği şekilde izahlar yaptığını, fakat rivayetlere hiç değinmediğini vurgulamıştır.⁴⁹

10. *Neylû'l-evtâr şerhu münteka'l-ahbâr şerhu min ehâdi'si seyyidi'l-ahyâr*

Bu eser Şevkânî'nin ilk yazdığı eserlerinden biri olup Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye'nin *Münteka'l-ahbâr min ehâdi'si seyyidi'l-ahyâr* isimli ahkâm hadislerini toplayan kitabının şerhi mahiyetindedir.⁵⁰ *Neylû'l-evtâr*, Şevkânî'nin eserleri arasında en meşhur olanı hatta belki de en güçlüsüdür. Her ne kadar çalışmalarının ilki olsa da bu kitap için büyük bir çaba harcanmış ve neticede bu kitap büyük ansiklopedik bir çalışmaya dönüşmüştür.⁵¹

11. *Veblü'l-gamâm ala şifâ'i'l-uvâm*

Veblü'l-gamâm, Şevkânî'nin Zeydî fikhının ahkâm kitaplarından olan *Şifâ'i'l-uvâm* adlı esere yazdığı haşiyeden ibarettir. Şevkânî tarafından kaleme alınmış başlıca

⁴⁷ Salahattin Polat, “el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdi'si'l-Mevzû'a” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 12/502.

⁴⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/15.

⁴⁹ Oruç, *Şevkânî'nin Muâmelâtla İlgili Görüş*, 31.

⁵⁰ a.g.e., 36.

⁵¹ Şehid, *et-Tercihâtü'l-fikhîyye*, 1-3.

eserlerden biri olan *Veblü'l-gamâm*, uzun yıllar boyunca el yazması olarak kalmış, yakın zamanda basımı gerçekleşmiştir.⁵² *Veblü'l-gamâm*, Zeydî Hâdevî fıkında güvenilir bir kaynak olarak görülen *Şifâ'i'l-uvâm* isimli eserin hâşiyesi niteliğindedir.⁵³

12. *Derrü's-sihâbe fî menâkibi'l-karâbe ve's-sahâbe*

Bu kitap, Şevkânî'nin kendi asrında ya da bunun dışında ister Nâsibî ister Râfızîlerden olsun, mutaassıb olup aşırıya kaçanlara reddiye olarak sahâbenin ve Ehl-i beyt'in faziletini gösteren delilleri ihtiva etmektedir.⁵⁴

Adil Yavuz, *Şevkânî ve Hadisçiliği* adlı çalışmasında Şevkanî'nin yazma olanlar ve yayınlanmış olanlarla birlikte yaklaşık iki yüz dokuz eserinin olduğunu kaydetmiştir.⁵⁵

Muhammed Subhî Hallâk, *Neylül-evtâr*'ın tahkikinde Şevkânî'nin eserlerinin sayısının iki yüz yirmi sekiz olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

1.6. ÇALIŞMAMIZDA ESAS ALDIĞIMIZ ESERLERİNİN TANITILMASI

Aşağıda çalışmamızda esas aldığımız *Neylül-evtâr* ile *Veblü'l-gamâm* *Neylül-evtâr* ile *Veblü'l-gamâm* ve *Münteka'l-ahbâr* ile *Şifâü'l-uvâm* adlı eserleri kısaca tanıtacağız.

⁵² Kahirede olan, Mektebetü'İbn'u-Teymiyyede neşredildi, 1416/1997.

⁵³ Şevkânî, *Neylül-evtâr*, Muhakkik'in (Muhammed Subhî Hasan Hallâkin) mukaddimesi, 4.

⁵⁴ Şevkânî, *Derrü's-Sihâbe*, 98.

⁵⁵ Yavuz, *Muhammed b. Ali Şevkânî*, 97-197.

⁵⁶ Şevkânî, *Neylül-evtâr*, Muhakkik'in (Muhammed Subhî Hasan Hallâkin) mukaddimesi, 38-50.

1.6.1. Neylû'l-evtâr

Neylû'l-evtâr şerhu Müntekâ el-ahbâr önemli bir kitaptır. Şevkânî'nin eserleri arasında en meşhurdur. Bu fakîh, muhaddis, müfessir ve usulcû olan Şevkânî'de meseleleri açıklama kuvvetinin ne kadar güçlü olduğu görülmektedir. Her ne kadar çalışmalarının ilki olsa da bu kitap için Şevkânî büyük bir çaba harcamış ve neticede bu kitap büyük ansiklopedik bir çalışmaya dönüşmüştür. Büyük bir âlim olan iki hocası Abdülkadir b. Ahmed (ö. 1207/1792) ve Hasan el-Mağribî'nin (ö. 1208/1793) rehberliğinde eserini düzenlemiş ve onların vefatından sonra, yani büyük kadılık görevini üstlendikten hemen sonra eserini tamamlamıştır.⁵⁷

Muhammed Sıddık Han, Şevkanî hakkında “Onun çoğu ilimde eserleri bulunmaktadır. İbn Teymiyye'nin dedesi Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye (ö. 652/1254) (Allah ona rahmet eylesin) dört büyük ciltli *Kitab-ı Neylû'l-evtâr min esrâr-ı Müntekâ'l-ahbâr* eseri bunlardan biridir. Tahkîk alanında yazdığı bu eserle hiç kimse onun eline su dökememiştir. Tüm araştırma konularında insaflı davranarak ve geçmiştekilerin yollarına takılmayarak kitabında ele aldığı konuların hakkını vermiştir. Hocaları ve diğerleri ondan nakil yapmışlar, hayatı boyunca hep en yüksekte olmuş, defalarca bu eser okunmuş ve âlimler kendisinden faydalanmıştır”⁵⁸ demiştir. Şevkânî sadece bu eserinden memnundu. Çünkü derin bir mânaya ve sürükleyici bir anlatıma sahipti ve eser hocalarının zamanında yazıldı. Bu sayede hocalarının bazı konularda kendisini uyarmasıyla eseri olgunlaştı.⁵⁹

1.6.2. Veblû'l-gamâm hâşiye 'alâ şifâ'i'l-uvâm

⁵⁷ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/219.

⁵⁸ Kannevcî, *Ebcedü'l-'ulûm*, 684.

⁵⁹ Kannevcî, *Ebcedü'l-'ulûm*, 684.

Veblü'l-gamâm hâşiye 'alâ Şifâ'i'l-uvâm, Şevkânî'nin Zeydî fikhının ahkâm kitaplarından olan *Şifâ'i'l-uvâm* adlı esere yazdığı haşiyesinden ibarettir. Şevkânî tarafından kaleme alınmış başlıca eserlerden biri olan *Veblü'l-gamâm*, uzun yıllar boyunca el yazması olarak kalmış, ancak yakın zamanda basımı gerçekleştirilmiştir.⁶⁰ *Veblü'l-gamâm*, Zeydî Hâdevî fikhında güvenilir bir kaynak olarak görülen *Şifâ'i'l-uvâm* isimli eserin hâşiyesidir.⁶¹

Veblü'l-gamâm'de ağırlıklı olarak ele alınan konular, *Şifau'l-uvâm*⁶² isimli kitabın usul, hadis, dil ve diğer açılardan tenkitleridir. Bununla birlikte bu eser Şevkânî'nin fıkıhta, hadiste ve diğer ilimlerdeki şahsi görüşlerini ihtiva eder. Şevkânî bu eseri hicrî 1213 yılında, yaklaşık kırk yaşlarında Şeyhu'l-İslâmlık görevini devraldıktan dört yıl sonra telif etmiştir.⁶³

Yemen müftüsü Kadı Muhammed b. İsmail el-İmrânî (ö. 2021/1442) bu eseri “Şevkânî'nin telif ettiği en güzel eser olmasının yanı sıra fıkıh âlimlerinin telif ettiklerinin en güzellerindendir” şeklinde tanımlamıştır. Şevkânî'nin telif ettiği⁶⁴ eserlere göre bu kitabın konumu *Neylü'l-evtâr*'dan sonra, *ed-Dürerü'l-behiyye fi'l-mesâ'ili'l-fıkhiyye*, *ed-Derariyyü'l-muîde*, *Fethu'l-kadîr* ve *Seylü'l-cirâr* adlı eserlerden önce gelmektedir.⁶⁵

1.6.3. Münteka'l-ahbâr min ahâdîsi seyyidi'l-ahyâr

Mecdüddîn Abdüsselâm b. Abdillâh b. el-Hadır b. Teymiyye el-Harrânî'ye ait *Münteka'l-ahbâr min ehâdîsi seyyidi'l-ahyâr*, ahkâm hadisleri hakkında yazılmış

⁶⁰ Kahirede olan, Mektebetü'İbnu-Teymiyyede neşredildi, 1416/1997.

⁶¹ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, Muhakkik'in (Muhammed Subhî Hasan Hallâk) mukaddimesi, 4.

⁶² “*Şifâ'i'l-uvâm*”ın telifi Zeydî Hâdevî âlimlerinden üç kişinin katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki, Emir Hüseyin b. Bedreddîn'dir ki o, kitabın tamamına yakını te'lif etmiştir. Sadece ölmeden evvel tamamlayamadığı bir kısım var ki o da, nikâh kitabının bir kısmından Kitâbü'r-radâ'ya kadardır. Daha sonra kitabı tamamlayan Seyyid Salâhuddin b. İbrâhîm b. Tâcüddin olmuştur. O da nikâh bölümünün bir kısmından nafakât bölümüne kadarını te'lif etmiştir. Daha sonra bu kitabı radâ'a kitabıyla tamamlayan kişi Emir Salâhuddin b. Celal b. Salâh'tır.

⁶³ Muhammed b. İsmail el-Amrânî'nin sözlerindendir. bk. Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/32.

⁶⁴ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 1/104.

⁶⁵ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/28.

yaklaşık 5.000 hadisin bulunduğu bir eserdir. Eserin müellifi Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye fakîh, kârî, muhaddis, müfessir, usulcû ve nahivci, Mecdüddîn Ebü'l-Berekât yaklaşık h. 590'da harrn'da doğmuştur.⁶⁶

Şevkânî bu eseri şöyle tanımlamaktadır: “Şu ana kadar önde gelen hiçbir imam böylesi güzellikte bir eser telif etmedi; bu şekilde ve bu örneklikte yazmamıştır. Başka yolculuklarda bir araya getirilmeyen sünnet-i mutahharadan bir araya getirilmiştir. Ahkâm hadislerini ihtiva eden yüce bir noktaya ulaşmış; büyük âlimlerin defterleri dâhi yanında yetersiz kalmıştır.”⁶⁷

Ömür boyu uğraşsa insanların yapamayacakları biçimde meselelerin delillerini tamamen faydalı bir şekilde ele almıştır. Bu sayede ihtiyaç hâlinde delil talep etme hususunda tüm âlimler için -özellikle bu diyarda ve bu asırda- bir mercii haline gelmiştir. Müçtehitlerin bakışları, onun bu güzel kaynağı etrafında birikmiş; muhakkik araştırmacıların ayakları, o kaynağın kapılarından girmek için yarışmışlardır. İleride taklit etmenin esaretinden kaçanlar için kendisine güvendikleri bir sığınağa dönüşecektir.”⁶⁸

İbn Bedrân (ö. 1346/1927) ise bu kitap hakkında “Ahkâm kitapları arasında en kesini, en kapsamlısı ve en faydalısı Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye'nin *Münteka'l-ahbâr* isimli eseridir. Çünkü İbn Teymiyye, İslâm âlimlerinin kendisine dayandıkları ahkâm hadislerini, yedi hadis kitabından alarak derlemiştir. Bu kitaplar; *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, *Câmiu't-Tirmizî*, *Sünen-i en-Nesâî*, *Sünen-i Ebî Dâvûd* ve *Sünen-i ibn Mâce*'dir. Bazen de Dârakutnî'nin *Sünen*'inden ve diğerlerinin kitaplarından hadisler zikretmektedir. Hülâsa bu kitap bir müçtehit için yeterlidir. Muhaddisler bu kitaba çok itina gösterdiklerinden çok fazla şöhret kazanmıştır.”⁶⁹

⁶⁶ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî ed-Dımaşkî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1427/2006), 16/445.

⁶⁷ Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 1/104.

⁶⁸ a.g.e., 1/104.

⁶⁹ Dımaşkî, *el-Medhal*, 466.

Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye büyük bir âlimdir, Âlimlerin onun hakkındaki değerlendirmelerine gelince Zehebî, Allah Teâlâ'nın ona fıkıh konusunda bir yetenek verdiğini belirtmiş, Şeyh Cemâluddîn b. Mâlik'in (ö. 672/1274) Hz. Dâvûd'un demire şekil vermesi kolaylaştırıldığı gibi Şeyh Mecdüddîn'e de fikhî konular kolaylaştırdığı sözünü ilave etmiştir.⁷⁰

Allâme İbn Hamdan, şeyhin derslerine katılıyordum, ertelemiyordum. Eğer derslerinde bulunup hazır olursam daha önce bilmediğim pek çok şey aktarırdı. İmam Takiyüddîn Ebü'l-Abbâs b. Teymiyye (ö. 728/1328), dedemiz metinleri ezberleme, mezhepleri hıfz etmede ve zorlanmadan irad etme konusunda harikaydı demiştir.⁷¹

Musannefâtı ise şunlardır: *Etrâfu ehâdisi't-tefsîr*, *Ercüze fî ilmi'l-kırâa*, *el-Ahkâmü'l-kübrâ*, *el-Müntekâ min ehâdisi'l-Ahkâm*, *el-Müsvedde fî usuli'l-fikh*. Oğlu Abdülhâlim ve sonra fıkıh editörü olan torunu İmam Ebü'l-Abbâs İbn Teymiyye ve diğerleri bu esere bazı eklemeler yapmışlardır.

Zehebî'nin ifade ettiğine göre Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye din, takva ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine tam bir bağlılıkla göstermiş ve sünneti hayatına tatbik etmiştir ve ilmin ihtişamıyla eserlerini tasnif etmiş, h. 652 yılında Ramazan ayında hıran'da vefat etmiştir.⁷²

1.6.4. Şifâü'l-üvâm fî ehâdisi'l-ahkâm li't-temyîz beyne'l-helâl ve'l-harâm

Şifâü'l-üvâm fî ehâdisi'l-ahkâm li't-temyîz beyne'l-helâl ve'l-harâm, Hüseyin b. Bedreddîn Muhammed b. Yahyâ el-Hasenî el-Herevî tarafından telif edilmiştir.⁷³ Hüseyin b. Bedreddîn h. 582'de doğmuştur. *Şifâü'l-üvâm fî ehâdisi'l-ahkâm*, iki büyük cilt olup devam eden iki tetimmesi bulunmaktadır. Bu eser, Yemen halkından

⁷⁰ Zehebî, Siyer, 16/446.

⁷¹ Zehebî, Siyer, 16/445.

⁷² a.g.e., 16/446.

⁷³ Eyyüp Said Kaya, Nail Okuyucu, “Şevkânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 39/22-28; Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı*, 153. Ancak bu isim evâm' ile değil, uvâm' ile yazılır. bk. Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 51; bk. Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 31/253. Bundan dolayı çalışmamızda bu isimi üvâm şeklinde yazmayı tercih ettik.

bazılarının güvendiği hadis kaynaklarındandır ve el-Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyin'in mezhebi için bir destektir.⁷⁴

Şifâü'l-üvâm ahkâm hadisleri ve fikhî meseleler üzerine yazılmıştır. Zeydî Hâdevî âlimlerinden üç kişinin katkılarıyla telif edilmiştir. Bunlardan ilki, Emir Hüseyin b. Bedreddîn'dir ki o, kitabın tamamına yakınına te'lif etmiştir. Sadece ölmeden evvel tamamlayamadığı bir kısım vardır ki o da, nikâh kitabının bir kısmından Kitâbü'r-radâ'ya kadardır. Daha sonra kitabı tamamlayan Salâhuddîn b. İbrahim b. Tâcuddîn olmuştur. O da nikâh bölümünün bir kısmından nafakât bölümüne kadarını te'lif etmiştir. Daha sonra bu kitabı radâ'a kitabıyla tamamlayan kişi Emir Salâhuddîn b. Celâl b. Salâh'tır.⁷⁵ *Şifâ'ü'l-uvâm* bu kitap sadece ilk cildi ilk kez 2022'de basılmıştır. Ancak 2022'nin sonlarında ve bu tezin savunmasından günler önce *Şifâ'ü'l-uvâm*'ın ikinci ve üçüncü cildi de basıldı. Bu şekilde kitap elyazması olmaktan çıkıp matbû hale geldi. Yemenliler (Zeydîler) *Şifâü'l-üvâm* ve üç hacimli cilt olan bu esere hadis ilminde itimat ederler.⁷⁶

Şifâ'ü'l-uvâm, Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyin'in (ö. 298/911) mezhebini desteklemektedir. XI. yüzyılda el-Kâdî Hafız Abdulaziz b. Ahmed ed-Damadî (ö. 1078/1666-1667) bu kitapta yer alan hadisleri güzel bir şekilde tek cilt hâlinde tahriç etmiş,⁷⁷ Şevkânî de onun eserine bir haşiye yazarak ona *Veblü'l-gamâm alâ Şifâ'i'l-uvâm* adını vermiştir.⁷⁸

Şevkânî, Hüseyin b. Bedreddîn Muhammed b. Yahyâ'ya ait *Şifâü'l-üvâm fi ehâdîsi'l-ahkâm*, Zeydî âlimlere göre en büyük hadis kitaplarından biri olduğunu vurgulamıştır. Hatta kendisine itibar edilen, imamlardan oluşan bir grup bu eserin içtihad etmede müçtehitlere kâfi geleceğini ifade etmiştir. Bu eser Muteber sayılacak bir oranda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini içermektedir. Böylece asrımızda ve

⁷⁴ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, Muhakkik'in mukaddimesi, 25.

⁷⁵ Hüseyin b. Bedreddîn Muhammed b. Ahmed, *Şifâü'l-üvâm fi ehâdîsi'l-ahkâm li't-temyîz beyne'l-helâl ve'l-harâm* (Saada: Mektebetü'Ehl-i beyt, 2022/1443), 1/18-24.

⁷⁶ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, Muhakkik'in mukaddimesi, 4.

⁷⁷ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 49.

⁷⁸ a.g.e., Muhakkik'in mukaddimesi, 4.

bizden önceki asırlarda buradaki yemendeki (bazı şehirleri) Müslümanlar kendilerini bu kitabı öğrenmeye ve öğretmeye adadılar. Farklı görüşlerin dallanıp budaklandığı yerlerde insanların çoğu, kitabın içerisindeki tüm hadisleri sahih, müellifinin de tüm görüşlerinin doğru olduğunu kabul ettiler.⁷⁹

Veblü'l-gamâm alâ Şifâi'l-üvâm okuyanlar, *Şifâü'l-üvâm* müellifi Hüseyin b. Bedreddîn'i tenkit ederken kullandığı sert üslubu kolayca fark edebilir. Ayrıca Şevkânî, tarih alanındaki büyük eseri *el-Bedru't-tâli*'de yer alan Ahmed b. Emâd b. Yusuf el-Akfahî (ö. 808/1405-1406) bölümünde kullandığı bu üslup için bir mazeret öne sürmüş ve İsvenî'yi (ö. 772/1370) yönelik tenkitlerinde onu çoğu kere hata ile itham etmiştir. Üstelik eleştirdiği kişi şeyhi olmasına rağmen onu meseleleri yanlış anlama ve hatalı tasavvur ile suçlamaktan da geri durmamıştır. Fakat bazı erdemli kimselere göre bunu yaparken niyeti iyi olabilir. Zira insanların kendisinin gördüğü şeyleri dinlemelerini ve başkalarının düştüğü hataya düşmemelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu ise insanların İsnevî'ye atfettikleri değer sebebiyle sade bir üslup kullanması hâlinde sözlerinin insanların dikkatini çekmeyecek olmasından çekinmektedir.”⁸⁰

Şevkânî bu mesele hakkındaki sözlerini şöyle tamamlamıştır: “Böyle olması mümkündür. Zira böylesi sert bir üslubun okur üzerinde açık bir etkisi vardır. Ben bu maksatla *Şifâü'l-uvâm*'ın hâşiyesinde bu yöntemi benimsedim. Allah'tan sözlerimi ve amellerimi ıslah etmesini dilerim.”⁸¹

Âlimlerin Hüseyin b. Bedreddîn'e dair övgülerine gelince, Allâme Ahmed b. Abdullah el-Cindarî *Tercüme*'sinde onu “Büyük emir, hafız, Ehl-i beyt'in muhaddis, fakîhi ve guzel tasnifatın yazarı” gibi ifadelerle övmüş ve eserlerinin onun faziletine delil olduğunu belirtmiştir.⁸²

⁷⁹ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/47-48.

⁸⁰ Şevkânî, *el-Bedru'l-tâli*, 39-94.

⁸¹ a.g.e., 94.

⁸² Ahmed b. Abdillâh el-cendari, *el-câmi'u'l-veciz bizikri vefîâti'l'ulamaizevit-Tebriz* "532-858", thk. Muhammed b. Ahmed b. Tâhir el-hâc (San'â: Sana Üniversitesi, İslami Tarih Bölümü, Doktora Tezi, 1428-2007), 315.

Allâme tarihçi Muhammed b. Muhammed Zabara “Asrında ve Yemen illerinde imam ve efendi, peygamber soylunun muhaddis büyük hafız, pekçok faydalı eserin sahibi” diyerek Hüseyin b. Bedreddîn’i medhetmiştir.⁸³

Hüseyin b. Bedreddîn’nin diğer eserinden bazıları şunlardır: *et-Takrîr şerhi ’t-Tahrîr* (4 cilt), *el-Akdü’s-semin fî ma’rifeti Rabbi’l-âlemîn- Semerâtü’l-efkâr fî hükmi’l-küffâr*, *er-Risâletü’l-münakkahât bi’l-berâhini’l-muvaddahat*.⁸⁴

Hüseyin b. Bedreddîn Yemen’in kuzeyindeki Sa‘ada şehrine bağlı Hicret-i Tâceddîn köyünde (ö. 662/1263-1264) yılında seksen yaşında (altmış olduğu da söylenir) vefat etmiştir.⁸⁵

2. DEĞERLENDİRME

Şevkânî’nin Yemenli büyük âlimlerinden bir fıkıh âlimi ve müctehid olup taklîdi haram gördüğü, ömrünün başlarında Zeydiyye Mezhebi’ne mensub olduğu ve bu mezhebin en önemli kitaplarını ezberlediği, bu kitaba ise bir hâşiye yazdığı, ayrıca bu Zeydiyye Mezhebi üzere telif ettiği birçok eserin mevcut olduğu görülmektedir.

Şevkânî’nin ilmî hayatına ve telif ettiği eserlere bakıldığında, sahih delil ve hüccete uymak konusundaki hassaslığı ve onu birçok ilim dalında âlimlerle tartışmaya ehil kılan ictihâd ilimlerine olan vukûfiyeti dikkat çekmektedir. Çocukluğundan itibaren ilim öğrenmiş ve yaklaşık yirmi yaşındayken müftülüğe başlayıp bunun sonucunda kadılık görevine gelerek insanlar arasındaki davaları görmeye ehil hâle gelmiştir. Zaten Yemen’de her dönem yalnızca üç kadının görev aldığı “Yüksek Kadı” pozisyonunda da bi’l-fiil görev almıştır.

Şevkânî’nin belli bir mezhebi olmayıp delilin desteklediği görüşü benimsediği görülmektedir. Birçok ilim dalında eserleri vardır. Fıkıhta *es-Seylû’l-cerrâr*, fıkıh

⁸³ bk. Muhammed b. Muhammed zebâra, *Hulâsatü’l-mütûn fî anbai ve nubalai’l-Yemeni’l-meymûn* (b.y.:

Yemenli Turas ve araştırmalar Merkezi, 1419/1999), 2/231.

⁸⁴ Cendari, *el-câmi’u’l-veciz*, 315.

⁸⁵ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, Muhakkik’in mukaddimesi, 25.

usûlünde *İrşâdu'l-fuhûl*, tefsirde *Fethu'l-kadîr*, hadis şerhinde *Neylû'l-evtâr* gibi kitaplarını telif etmiştir ki bu son kitap Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye'nin ahkâm hadislerine dâir kitaplarından biri olan *Münteka'l-ahbâr* adlı kitabının şerhi niteliğindedir ve Şevkânî'nin en kıymetli ve sağlam eserlerinden biri sayılmaktadır.

Veblü'l-gamâm da yine Şevkânî'nin eserlerinden biri olup Zeydiyye fıkhi alanında Hüseyin b. Bedreddîn ile diğer âlimlerin müştereken yazdığı *Şif'âü'l-uvâm*'a bir hâşiye niteliğindedir. Şevkânî'nin bu kitabının büyük bir kısmı, *Şif'âü'l-uvâm*'daki bilgilerin hadis, usûl ve dil açısından tenkîdinden ibârettir.

İKİNCİ BÖLÜM

TENKİDE DAİR KAVRAMLAR, TENKİDİN ÖNEMİ VE ŞEVKÂNÎ'NİN TENKİT METODU

Bu kısımda tenkide dair kavramlar, tenkidin önemi, tenkit literatürü ve tenkidin önemi üzerinde duracağız.

1. TENKİDİN İLMÎ ARAŞTIRMALARIN GELİŞİMİ VE ZENGİNLEŞMESİNDEKİ ROLÜ

Bir kitabın değeri çoğu zaman, başkalarının onun üzerindeki çalışmalarından ve alanında uzman kişilerin ona atfettikleri önemden kaynaklanır. Buna göre bir kitap konusu bakımından değerli ve yapısı bakımından sağlamısa araştırmacıların dikkatini çeker, böylece onun hakkında tenkit veya düzeltmelerini dile getirir yahut içeriğinin bir kısmını reddeder veya değiştirirler.¹ Bu sebeple ilmî tenkidin ümmetin ilmî ve fikrî gelişiminde gözardı edilemeyecek etkileri bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmını aşağıda zikredeceğiz:

1. Yeni görüşlerin dile getirilmesi, iyi olanın kötüden, doğru olanın hatalı olandan ayrılması.²
2. Bilgilerin doğruluğunun test edilmesi, fikrî ve ilmî yetkinliklerin kıyaslanması ve değerlendirilmesi.³
3. İhtilaf anında çeşitli delillerin öne sürülmesi sayesinde doğru olana ulaşılması ve hakkın bâtıldan ayırt edilmesi.⁴

¹ Hattâvî, *Ta'akkubâtü'l-hafız*, 34-35.

² a.g.e, 35.

³ a.g.e, 35.

⁴ a.g.e, 35.

4. Bazı araştırmacıların gözden kaçırdıkları konular hakkında ilmî araştırma dairesinin genişlemesi.⁵

5. Eserlerin gözden geçirilmesi ve metinlerinin derinlemesine incelenmesi yoluyla orijinal eserin üzerine yapılan eklemelerden arındırılıp orijinal durumuna getirilmesi.⁶

6. Tahkîk edilen eserin olumlu yönlerinin, değerinin ve onun üzerinde çalışmanın sonuçlarının ortaya çıkarılması.⁷

7. Tahkîk edilen orijinal eserdeki yanlışlıkların ortaya konulması ve düzeltilmesi.⁸

8. İlimle meşgul olanların tenkit becerisinin desteklenmesi ve teşvik edilmesi.

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın tahkîk çalışmalarının, ilim ve âlimler üzerindeki faydaları göz ardı edilemeyecek kadar çoktur. Zira fert bazında tahkîk kültürünün aşılması ve tenkit becerisinin elde edilmesi önemli bir kazanım olsa da bu söz konusu çalışmaların ilme ve ilimle meşgul olan kimselere katkılarının yanında basit bir mesele olarak kalmaktadır. Nitekim Tâhir b. Âşûr (ö. 1879-1973) bu hususta kırık olanı sarıp sarmalayan bir yön olduğunu belirterek bunun, bizim öncekilerin inşa ettiklerine itimat ederek onların görüşlerini gözden geçirmemiz ve eksikliklerini gidermemiz, buna karşın onları yıpratmak ve yıkmaktan kaçınmamız olduğunu ifade etmiştir.⁹

2. TENKİDE DAİR LİTERATÜR

Bir alanda eser veren kimse, âlimlerin eseri hakkında hüküm verebilmeleri için aklını ve düşüncelerini ortaya koymuş sayılır. Bu sebeple herhangi bir ilim dalında bir kitap kaleme alan her âlimin eseri, başka âlimlerin o eserdeki açıklama gerektiren yerleri tespit etmeleri, hatalı yerleri belirlemeleri ve işin doğrusunu açıklamaları gibi eylemlere muhatap olmuştur. Tahkîk ve tenkit işi hataların düzeltilmesi ve

⁵ a.g.e, 35.

⁶ Hattâvî, *Ta'akkubâtu'l-hafız*, 36.

⁷ a.g.e, 36.

⁸ a.g.e, 36.

⁹ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tahir İbn Âşûr et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dârü'l-Tunusiye, 1984), 1/7.

yanlışlıkların giderilmesi temeline dayandığından İslâm tarihi boyunca âlimler, kapalı meselelerin açıklanması için te'lif işi ile meşgul olmuşlar ve pek çok alanda tenkit kitapları kaleme almışlardır.¹⁰

Âlimlerin birbirlerinin eserlerini incelemeleri ve tenkit etmeleri konusunda örnek olarak zikredilebilecek pek çok eser bulunmakla birlikte bunların her birini ele almamız mümkün değildir. Bu sebeple aşağıda bu alandaki başlıca örneklerle değinmekle yetineceğiz:

1. İbn Kuteybe ed-Dîneverî'ye (ö. 276/889) ait *Islâhu galati Ebî 'Ubeyd fî Garîbi'l-hadîs* isimli eser. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) eserini tenkit etmek üzere kaleme alınmıştır.

2. Ebû'l-Hasen ed-Dârakutnî'ye (ö. 385/995) ait *el-İltizâmât ve Kitâbü't-tetebbu'* isimli eserler. Müellif bu eserlerinde Buhârî ve Müslim'i (ö. 261/875) tenkit etmiştir.¹¹

3. Ebû Abdillâh el-Hâkim'e (ö. 405/1014) ait *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn* isimli eser. Bu eserde müellif, Buhârî ve Müslim'i tenkit etmiştir. Daha sonra söz konusu eser Zehebî (ö. 748/1348) tarafından tenkit ve tahkik edilmiş ve Zehebî, *Müstedrek* üzerine bir özet kaleme almıştır.

4. Hafız Abdulganî b. Saîd el-Ezdî'nin (ö. 409/1018) Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *el-Medhal* isimli eserinde gördüğü bazı yanlışlıkları tashih etmek üzere kaleme aldığı *Kitâbü'l-evhâm* isimli eser. Ezdî, bu kitabın başında “el-Hâkim Ebû Abdillâh'ın kaleme aldığı *el-Medhal* isimli eseri inceledim ve onda bazı hata ve kalem sürçmeleri fark ettim. Neticede hatasız bir kul yoktur. Gördüğüm hatalardan sonra istihare namazı kıldım ve bu kitabı yazdım. Böylece hataları açıklığa kavuşturdum ve sözlerimi âlimlerin sözleri ile destekledim. Bunu yaparken hatayı düzeltmeye çabaladım ve doğru olanı ortaya çıkarmayı amaçladım”¹² demiştir.

¹⁰ Nassâr, *Ta'akkubât İbn Hacer*, 31.

¹¹ Nassâr, *Ta'akkubât İbn Hacer*, 33.

¹² Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd, *Keşfü'l-evhâm elletî fî Medhali Ebî Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî*. thk. Meşhur Hasan (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407), 47.

5. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 310/923) Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu 'l-kebîr*'ini tenkit etmek üzere kaleme aldığı *Muvazzah-ı evhâmi 'l-cem'* ve *'t-tefrîk* isimli eser.¹³

6. Allame Ali b. Osmân b. et-Türkmânî el-Mardînî (ö. 750/1349) tarafından kaleme alınmış olan *Kitâbü 'l-Cevheru 'n-nakî fî'r-reddi 'ale 'l-Beyhakî* isimli eser. Müellif bu eserinde Hafız Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî'yi (ö. 458/1066) ve ona ait *es-Sünenü 'l-kübrâ* isimli eseri tenkit etmiştir.¹⁴ Eseri hakkında “Bu eser, Hafız Ebû Bekr el-Beyhakî'nin *es-Sünenü 'l-Kübrâ* eseri üzerine önemli bilgiler içermektedir. Bu esere dair itiraz, münakaşa ve görüşlerimden oluşmuştur. Başarım, ancak Allah'tandır. Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na yöneldim”¹⁵ demiştir. İbn et-Türkmânî rical, fıkıh, usul ve benzeri pek çok konuda Beyhakî'yi tenkit etmiştir.

7. İbn Hacer'e ait *en-Nüket 'alâ Mukaddimet-i İbni's-Salâh* isimli eser. İbn Hacer (ö. 852/1449) bu eserinde “Yapılacak en doğru şeyin söz konusu eserde karşıma çıkan hataları bir araya getirmek ve doğru olanı bu esere dâhil etmek olduğunu düşündüm. Elinizdeki kitap bu amacı yerine getirmekte ve bu sebeple İbnü's-Salâh'ın kitabı üzerine tenkitlerimi içermektedir. Söz konusu eserde karşıma çıkan hatalı kısımları bu kitabımda bir araya getirmiş bulunuyorum.”¹⁶ demiştir.

8. Süyûtî'nin (ö. 911/1505) İbnü'l-Cevzî'yi (ö. 597/1201) tenkit etmek üzere kaleme aldığı *en-Nüketu 'l-bedî'ât ale 'l-mevzû'ât* isimli eser.

9. Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. el-Kattân el-Fâsî'nin (ö. 628/1231) *Kitâbü beyânî 'l-vehm ve 'l-ihâmi 'l-vâkiîn fî kitâbi 'l-ahkâm* isimli eseri.

Müellif bu eserinde, Hafız İbnü'l-Harrât Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdurrahmân el-Ezdî el-İşbîlî'nin (ö. 582/1186) *el-Ahkâmü 'l-vüstâ min hadîsi 'n-nebî sallallâhü 'aleyhi ve sellem* isimli eserini tenkit etmiştir.¹⁷

10. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî'nin (ö. 1386/1966) *el-Envârü 'l-kâşife limâ fî kitâbi Edvâ' 'ale's-sünneti 'l-Muhammediyye mine 'z-zelel ve 't-*

¹³ Hattâvî, *Ta'akkubâtu 'l-hafiz*, 40.

¹⁴ Hattâvî, *Ta'akkubâtu 'l-hafiz*, 41.

¹⁵ Ebû'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Osmân b. İbrâhîm el-Mardînî İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü 'n-nakî fî'r-reddi 'ale 'l-Beyhaki* (b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/2.

¹⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimet-i İbni's-Salâh*, thk. Rebî b. Hâdî (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1404/1984), 1/222.

¹⁷ Hattâvî, *Ta'akkubâtu 'l-hafiz*, 41.

*tadlîl ve 'l-mücâze*fe adlı eseri. Müellif bu eserini Ebû Reyze'nin (ö. 1390/1970) *Edvâ' 'ale's-sünneti 'l-Muhammediyye ev difâ'* adlı kitabına reddiye olarak yazmıştır.¹⁸

O, “Ebû Reyze'nin kitabı elime geçince okuyup inceledim. Bu kitabı, sünnet-i seniyyeye saldıran fikirlerin kaynağı olarak gördüm. Bunun üzerine onun iddialarını ve benim bu iddialara karşı doğru cevaplarımı içeren bir reddiye yazmayı gerekli gördüm”¹⁹ demiştir.

11. Fuat Sezgin tarafından kaleme alınmış ve Carl Brockelmann'ın *Târihu 'l-edebi 'l-Arabî* isimli eseri hakkında tenkitte bulunan *Târihu 't-türâsi 'l-Arabî* isimli eser. Bu eser, Brockelmann'ın ve Arap mirasını tanımlamaya çalışan diğer girişimlerin ele aldığı ve gözden kaçırdığı her şeyi inceleyen yeni bir girişim hükmündedir ve İslâm tarihinin ilk dönemlerinden bu yana entelektüel hareket ve bu hareketin gelişimi hakkında bir çerçeve çizmektedir. Sezgin, Brockelmann'ın bazı hatalarını düzelterek eklemelerde bulunmuş ve Brockelmann'ın konuları ele alma şeklini değiştirmiştir.²⁰

Yukarıda zikredilenler dışında Şemsüddin ez-Zehebî, İbn Hacer, İbn Receb el-Hanbelî ve Sehâvî gibi pek çok âlim de seleflerinin eserlerini tenkit eden eserler kaleme almışlardır.

3. KAVRAM OLARAK TA‘AKKUBÂT(TENKÎT) VE ANLAMLARI

3.1. SÖZLÜK ANLAMI

Sözlüklerde “عَقَبَ” kelimesinin anlamlarını incelediğimizde görürüz ki kelimenin, bir şeyin sonu²¹, nöbetleşme²² ve peş peşe gelme, iptal etme, reddetme,²³ inceleme²⁴ ve muayene etme, bir şeyin başka bir şeyin peşi sıra gelmesi,²⁵ ilkinin

¹⁸ Nassâr, *Ta‘akkubât İbn Hacer*, 35.

¹⁹ Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Ali el-Muallimî el-Yemânî, *el-Envârü 'l-kâşife limâ fî kitâbi Edvâ' 'ale's-sünneti 'l-Muhammediyye mine 'z-zelel ve 't-tadlîl ve 'l-mücâze*fe (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1406/1986), 4.

²⁰ Hattâvî, *Ta‘akkubâtü 'l-hafiz*, 45.

²¹ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü 'l-luga ve sıhâhu 'l-'arabiyye*, “Akıbe” (Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1987/1407), 184.

²² Cevherî, *Tâcü 'l-luga*, “Akıbe”, 184.

²³ a.g.e., “Akıbe”, 213.

²⁴ Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü 'l-'ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (b.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 1/178.

²⁵ Ahmad b. Fâris b. Zekerîyya er-Râzî, *Mu'cemü mekâyîsi 'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (b.y.: Dâru'l-Fikir, 1399/1979), 4/78-77.

yerine bir başkasının gelmesi,²⁶ bir şeylerin peş peşe yapılması, bir şeyin bir başka şeyin hemen ardından ortaya çıkması,²⁷ bir şeyin başka bir şeyin izinden yürümesi,²⁸ derin düşünme ve tekrar inceleme,²⁹ bir şey hakkında soru sormak için geri dönme,³⁰ öncekinden farklı bir hüküm verme ve bir eylemi tekrarlama gibi anlamları bulunmaktadır

Kelimenin yukarıda zikredilen sözlük anlamlarını göz önünde bulundurduğunda bu kökten türeyen التَّعَقُّبُ kelimesinin de “bir şeyin ardından gelen eylem” anlamına geldiği fark edilir. Buna göre التَّعَقُّبُ eylemi ancak bir şüphe, soru ve cevap sebebiyle ortaya çıkan bir eylemdir ve fikir sorma, tartışma, tashih isteği, tefekkür ve metni tekrar tekrar gözden geçirme anlamlarını içinde barındırmaktadır. Ta’akkub (tenkit), genellikle başkalarının yanlışlığı ve hatalarını incelemek suretiyle gerçekleşen bir eylemdir.

3.2. TERİM ANLAMI

Pek çok fıkıh âlimi taakub/التَّعَقُّبُ ifadesini kullanmış ve görünüşte bu kelime ile kelimenin dilsel anlamını kastetmişlerdir. Bu ifadeyi kullanan fıkıh âlimlerine göre içinde kapalılık barındıran herhangi bir söz hakkında bir uyarı yapıldığında buna ta’akkub denir. Söz konusu kapalılığın görüş ayrılığı, bilgisizlik veya ifadede bir bozukluktan kaynaklanması arasında fark yoktur.

Âlimler, sözlük anlamını esas alarak eserlerinde bu kelimeyi mecazî anlamda kullanmışlardır. Buna göre daha sonra gelen bir âlim kendisinden önceki dönemde yaşamış bir âlimin eserine rastlar ve bu eserdeki meseleler hakkında eserin yazarı ile görüş ayrılığına düşüp karşılaştığı hataları tashih eder ve incelemek ve üzerinde

²⁶ İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luga*, 4/80.

²⁷ İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luga*, 4/83.

²⁸ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *Cemheratü’l-luga*, thk. Remzi Münir Ba‘lebekki (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-melâyîn, 1987), 1/364.

²⁹ Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed b. Manzûr el-Ensârî, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, 1414/1994), 1/619.

³⁰ Ebû’l-Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-ilmiyye, 1998/1419), 1/667.

çalışmak suretiyle eserde şüpheli bulduğu yerleri düzeltirse bu işleme ta‘akkub (tashih ve tenkit) denir.³¹

Ta‘akkub (tashih ve tenkit) kavramı, geçmişte de günümüzde de âlimler tarafından kullanılagelmiş bir terimdir ve kelime zihnî bağlamda sabit bir anlama sahiptir. Bununla birlikte modern dönem âlimleri dışında hiç kimse bu kavrama dair açık, kapsamlı ve farklı anlamlara çekilmesinin önüne geçecek bir tanım ortaya koymamıştır. Söz konusu âlimlerin kavramla ilgili tanımlamalarına aşağıda yer vereceğiz.³²

Mu‘cemü luğati’l-fukahâ isimli eserde ta‘akkub (tashih ve tenkit) kelimesi, hatanın düzeltilmesi ve eksikliğin giderilmesi şeklinde tanımlanmıştır.³³ Çağdaş araştırmacı Mansur Süleyman Nassâr bu kavramı, bir âlimin bir başkasının sözlerini veya kendisine ait eski bir görüşü müstakil bir şekilde incelemesi, bu görüşteki yanlışları ortaya koyması veya düzeltmesi şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanımlamada geçen müstakil bir şekilde ifadesi ile âlimin eseri tenkit ederken bir başkasının görüşüne tâbi olmaması hâli kastedilmektedir. Yanlışlarını ortaya koymak ifadesi ise ta‘akkub (tashih ve tenkit) sahibinin incelediği görüşe tam ve açık bir şekilde muhalif olması ve bu hususta kararlılık göstermesi anlamını içerir.³⁴

Ta‘akkub (tashih ve tenkit) ât İbn Kesir ‘ale’l-müfessirîn isimli eserin müellifi çağdaş araştırmacı Ahmed b. Ömer es-Seyyid ise kavramı, bir başkasının görüşlerini dikkatlice incelemek, soruşturmak, bir görüşünün geçersizliğini, yanlışlığını ve bâtıl oluşunu ispat etmek üzere bir metni derinlemesine incelemek şeklinde tanımlamaktadır.³⁵

Bütün bu tanımlamalardan hareketle kelimenin sözlük anlamı ile terim anlamı arasında mâna bakımından bir kopukluk bulunmadığı açıkça görülebilir. Buna göre ta‘akkub (tashih ve tenkit) kavramını, bir âlimin bir başkasının eserlerini olumlu ve

³¹ Hamza Zarrur, *Ta‘akkubâtü’l-hafiz b. hacar ala’l-Kirmânî* (Cezair: Batina Üniversitesi, İslami Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2016-2017), 11.

³² Nassâr, *Ta‘akkubât İbn Hacer*, 22.

³³ Muhammad Ravvâs Kal‘acî - Hâmed Sâdek Kunaybî, *Mu‘cemü luğati’l-fukahâ* (b.y.: Dârü’n-Nefâis, 1408/1988), 136.

³⁴ Nassâr, *Ta‘akkubât İbn Hacer*, 22.

³⁵ Ahmed b. Ömer es-Seyyid, *Ta‘akkubât İbni Kesîr ‘ala gayrihi mine’l-müfessirîn* (Mekke: Ümmü’l-Kura Üniversitesi, Usuluddin Fakültesi, Doktora Tezi, 2010), 96.

olumsuz yorumlarda bulunmak veya metindeki hataları açığa çıkarmak ve düzeltmek üzere incelemesi şeklinde tanımlamamız mümkündür. Taakub tenkitten daha geniş bir anlam ihtiva etmektedir

4. MÜNEKKİDİN/MÜTEAKKİBİN SIFATLARI

Ta‘akkub (tashih ve tenkit) eyleminin önemli konumu nedeniyle bu işle iştigal eden kimsenin sahip olması gereken bazı başlıca özellikler bulunmaktadır. Bunları aşağıda zikredeceğiz.

1. Araştırma konusu hakkında objektif olmalı yani hüküm verirken insaf ve adaletle hareket etmeli ve herhangi düşünce, cemaat ve fikre bağlılığı sebebiyle taassuba kapılmamalıdır.

2. İncelediği konu hakkında tam bir ilme sahip olmalı ve konunun tüm yönlerine hâkim olmalıdır. Zira biyoloji alanında ihtisas sahibi bir kimsenin felsefe ve mantık ilimlerinde eser vermiş bir kimsenin eserlerini incelemesi ve bunlar hakkında görüş bildirmesi mantıklı bir iş değildir.

3. Kötüleme ve alay etmekten kaçınmalıdır. Tenkidin şahsî bir nefret sebebiyle ortaya çıkmamış olması gerekir. Zira ta‘akkub (tashih ve tenkit) eyleminde esas olan insanların eksikliklerini gözler önüne sermek değil, fikirleri yakından incelemek ve düzeltmektir.³⁶

5. TA‘AKKUBUN İLMÎ ARAŞTIRMADAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Âlimlerin birbirlerin eserlerini tahkîk ettikleri metinler üzerinde çalışmanın pek çok faydası vardır. Söz konusu faydalardan bir kısmını aşağıda ele alacağız.

1. Tahkîkler üzerinde çalışıldığında, âlimlerin ilmi aktarmada ne derece araştırmacı ve dikkatli oldukları açıkça görülmektedir. Âlimlerin birbirlerinin eserlerine dair kaleme aldıkları tenkitler, onların bu hassasiyetine dair en büyük delildir. Zira onlar, imamlardan herhangi birinin sözünü tercih ve kabul ettiklerinde bunu derin bir inceleme ve denetlemeden sonra yapmışlar ve muhatap oldukları sözün hak olduğuna kanaat getirdikten sonra onu dile getirmişlerdir.³⁷

³⁶ Hattâvî, *Ta‘akkubâtü’l-Hafiz*, 38.

³⁷ Nassâr, *Ta‘akkubât İbn Hacer*, 37.

2. Tahkîk sayesinde ilmî meseleler hakkında doğruya en yakın olan görüşe ulaşmak mümkün olur. Özellikle içtihat ve incelemeyi gerektiren meselelerde durum budur. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) dışındaki tüm insanların sözleri kabul edilebilir veya reddedilebilir; şeriatın pek çok hükmü içtihat ve incelemeyi gerektirmektedir.³⁸ Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678), nakledilen bir rivayete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.), “*Bir hâkim, verdiği hükümle ilgili yaptığı içtihadında isabet etse iki sevap, hata etse bir sevap kazanır*”³⁹ buyurmuştur.

3. Âlimlerin tahkîkleri üzerinde çalışmanın faydalarından biri de bu çalışmaların âlimlerin ilmî konumları hakkında bilgi vermesidir. Zira bu durum araştırmacının, âlimlerin tahkîk ettikleri pek çok mesele hakkında güvenilir bilgiye ulaşmasını sağlamaktadır.⁴⁰

4. Bir hadisin sıhhati veya zayıflığı hakkındaki araştırmalarda söz konusu olduğu üzere tahkîkler sayesinde kişi kendisine ulaşan bir hadisle amel etmek veya onunla amel etmeyi bırakmak durumunda kalır. Ayrıca hadis râvilerinin kimliğiyle ilgili problemleri çözmeye yarayan *müttefik ve müfterik ilmine* dair hususlarda yapılan tahkîklerin de buna benzer bir faydası vardır. Zira bazı âlimler bir râviyi zayıf bulurken bir başkasını ise sika bir râvi olarak kabul etmiş olabilirler ve tahkîk sayesinde bu görüşlerin doğruluğu anlaşılır.⁴¹

5. Tahkîkler sayesinde ilmî bir zenginlik ortaya çıkar. Tahkîk ve inceleme üzerine kurulu olan ilmî araştırmalar bu sayede daha köklü bir yapı kazanır. Ayrıca diyalog, münazara ve tenkidin kabullenilmesi gibi hususlarda da ilerleme kaydedilir.⁴²

6. İslâmî eserleri ihtiva eden kütüphaneler, âlimlerin hakkında görüş ayrılığına düştükleri meselelere dair çeşitli incelemeleri içinde barındıran pek çok faydalı eser kazanır. Ayrıca ancak vurucu tenkit ve ilmî tahkîk ile elde edilebilecek başka önemli faydalar da vardır.⁴³

³⁸ Nassâr, *Ta'akkubât İbn Hacer*, 37.

³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (b.y.: Dâru Tuku'n-Necât, 1422), “İ'tsâm bi'l-Kitab ve's-sünne”, 21 (No. 7352).

⁴⁰ Nassâr, *Ta'akkubât İbn Hacer*, 37.

⁴¹ a.g.e., 37.

⁴² a.g.e., 38.

⁴³ a.g.e., 38.

6. TA'AKKUBÂT KAVRAMI VE EŞ ANLAMLILARI

Tenkidi ifade eden pek çok kelime bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını aşağıda zikredeceğiz.

6.1. NEKT (NÜKTE)

Sözlükte “nükte” nokta gibidir.⁴⁴ Nekt, bir sopa veya benzeri bir şeye yere vurmak anlamına gelir. Kalbi etkileyen hususlara nekt denir.⁴⁵ Âlimler “النكت” kavramını kullanarak inceleme, düzeltme ve tenkit edilen kitabın faydalı kısımlarını ortaya çıkarma anlamını kastetmişlerdir.⁴⁶

Ali b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 816/1413) nükte kavramını tanımlarken “O, dikkatli bir inceleme ve özen neticesinde ortaya çıkan latif bir meseledir, Mızrak yere vurulursa yerde iz bırakır. Bunun gibi derin ve kıymetli bir mesele, gelecekte iz bıraktığı için nükte olarak isimlendirilmiştir”⁴⁷ demiştir. Buna örnek olarak İbnü'l-Mülakkın'ın Ahmed b. Nakib'in (ö. 769/1368) tercümesinde rastlanmaktadır: *el-Minhâc* kitabı üzerine onun nükteleri bulunmaktadır.⁴⁸

6.2. NAKD

Nakd kelimesinin sözlük anlamı, “gerçek parayı sahtesinden ayırmak”tır. Bir konuda biriyle tartıştığı zaman “nâkadtü fülânen” (onunla tartıştım) denilir. Araplar, birisi bir şeye uzunca bakınca “mâ zâle fülânün yenkidü's-şey'e” (fûlan onu iyice inceledi)⁴⁹ derler.

Terim olarak *nakd*, sözün iyisini kötüsünden, doğrusunu yalanından ayıran bir ilim dalıdır.⁵⁰ Meselâ Hafız Sirâcüddin el-Kazvînî (ö. 739/1338) *el-Mesâbîh* isimli eserdeki hadisleri tenkit etmiş ve bu hadislerin uydurma olduğunu iddia etmiştir.

⁴⁴ Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmus*, thk. Mustafa Hicazi vd. (b.y.: Dârü'l-Hidâyet, ts.), 5/128.

⁴⁵ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 5/128.

⁴⁶ Nassâr, *Ta'akkubât İbn Hacer*, 28.

⁴⁷ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî el-Hanefî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1983/1403), 246.

⁴⁸ Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî İbnü'l-Mülakkın el-Mısırî, *el-'İkdü'l-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb*, thk. Aymen Nasr vd. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1417/1997), 406.

⁴⁹ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*, 5/468.

⁵⁰ Mecma'u'l-lugati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-vasût* (Kâhire: Dârü'd-Dave, ts.), 2/944.

Hafız Alâî (ö. 761/1359) ise onu reddetmiş ve İbn Hacer onu bu reddiyesinde desteklemiştir.⁵¹

Alâî, kitabında İmam Ebû Muhammed el-Begâvî'ye (ö. 516/1122) ait *Mesabîhu's-sünne* isimli eserde zikredilen pek çok hadisin sıhhati konusundan tereddütlerin ortaya çıktığını kaydetmiştir. Söz konusu hadisler, kitabında uydurma hadisler olduklarını iddia ettiği hadisleri bir araya getirmiş olan İmam Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) eserine dayanılarak daha sonra gelen âlimler de aynı iddiayı dile getiriyordu. Ben bunların çoğunun zikrettiği gibi olmadığını gördüm. Böylece söz konusu hadislerin sıhhati hakkında doğru hükmü ortaya koyan bir eser kaleme aldım.”⁵²

6.3. İTİRAZ

Âlimler itiraz tabirini sıkça kullanmış ve bununla tenkit ve başkalarının hatalarını ortaya çıkarma anlamlarını kastetmişlerdir. İbn Hacer bununla ilgili olarak “Hiç alâkası olmadığı hâlde amel hadisini vahyin başlangıcı bölümünde zikrettiği için Buhârî'ye itiraz edilmiştir” demiştir.⁵³

6.4. RED

Red, sözlükte “bir şeyi kabul etmemek” demektir. Bir şeydeki hatayı tespit etme hâlinde onu kabul etmemek anlamında da bu kelime kullanılmaktadır.⁵⁴ Ayrıca ilmî reddiyeler şeklindeki kavram da bu kökten gelmiştir ve âlimler arasındaki münakaşaları ifade etmektedir. Reddiye sonradan gelenlerin öncekileri tenkit etmesidir. Âlimler, bir kimsenin diğerinin görüşü veya eseri hakkında tenkitte bulunmasını da bu fiille ifade etmişlerdir.⁵⁵

⁵¹ Nassâr, *Ta'akkubât İbn Hacer*, 28.

⁵² Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *en-Nekdu's-sahîh lima'turida min ahâdîsi'l-masâbih*, thk. Abdurrahmân el-Geşgerî (b.y.: y.y., 1405/1985), 21.

⁵³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379), 1/10.

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/173.

⁵⁵ Nassâr, *Ta'akkubât İbn Hacer*, 29.

İbn Hacer bununla ilgili olarak “Bu, Kâdî İyâz’ın (ö. 544/1149) zikrettiği gibidir. O, ‘Bu, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) İbn Mes‘ud’a öğrettiği teşehhüdüdür ve içinde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) salât getirmek yoktur” demiştir. Hattâbî (ö. 388/998) de böyle söylemiş ve İbn Mes‘ûd hadisinin sonunda ‘Bunu dersin namazını kılmış olursun’ ifadesinin geçtiğini dile getirmiştir. Ancak bu kısım (idrâc) Hz. Peygamber’den hasıl olmuş bir söz olmadığından reddolunmuştur. Üstelik bu söz sabit olarak kabul edilmiş olsa dahi teşehhüt duasını tâlimden sonra varid olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.⁵⁶

6.5. TEZNÎB

Teznib sözlükte, “bir şeyi takip etmek” anlamına gelmektedir. Önde gelen âlimlerimiz teznîb lafzını kullanmış ve bununla tenkit ve bir şeyin hatasını ortaya çıkarma anlamlarını kastetmişlerdir. Kelimeye yüklenen bu anlam teznîb kelimesinin dilsel anlamından alınmıştır. İbn Manzûr (ö. 711/1311) bu kökten gelen zânib kelimesinin, bir şeyi takip eden anlamına geldiğini söylemiş ve kelimenin özünde tâbi olma, takip etme anlamları bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁷ Hafız Ebû İshak en-Nâcî (ö. 900/1495) de *Acâletu’l-implâi’l-müteyessira mine’t-teznîb alâ mâ vakaa’ li’l-Hafizi’l-Münzirî mine’l-vehmi ve gayrihi* isimli eserinde bu terimi kullanmıştır.

Kendisi eserinde “Bu, daha önce dile getirilmemiş kısa, fakat önemli bir nüktedir. Daha önce ona dikkat eden veya onun hakkında tenkit edilen herhangi birini görmedim. Bu eseri, büyük âlim Hafız Zekiyyüddîn el-Münzerî’nin (ö. 656/1258) *et-Tergîb ve’t-terhîb* isimli meşhur eserinde söylediği şüpheli ve kapalı ifadeleri teznîb etmek üzere kaleme aldım” demiştir.⁵⁸

6.6. İSTİDRAK

“Derk” kökünden olup bir şeyin başka bir şeye katılması ve kavuşması anlamına gelmektedir. Derk sözlükte, bir şeyin başka bir şeye katılması ve kavuşması

⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 11/164.

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/389.

⁵⁸ Ebû İshak İbrâhîm b. Muhammed en-Nâcî, *‘Acâletü’l-implâi’l-müteyessirati mine’t-teznîbi ‘alâ mâ vaka’a li’l-hafizi’l-münzirî mine’l-vehmi ve gayrihi*, thk: İbrâhîm er-Rays - Muhammed el-Kannâs (Riyad: Mektebetü’l-Ma‘ârif, 1999), 1/131.

demektir.⁵⁹ İstidrak ise “daha önce söylenmiş olan bir sözün yol açtığı kapalılık ve tereddüdü ortadan kaldıran söz” mânâsıdır.⁶⁰ Yukarıda zikrettiğimiz altı terim tenkit, itiraz, düzeltme ve reddetme yoluyla kendisinden önce gelmiş bir şeyi tenkit etmek anlamını taşımaktadır.

7. ŞEVKÂNÎ’NİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ VE TENKİT METODU

Şevkânî’nin *Neylû’l-evtâr* isimli kitabındaki tenkitlerinin metodu; taassuba ya da iltimasa meydan vermeden kendisinden öncekilerin görüşlerini Kur’ân ve Sünnet’ten delillere göre tartışmaya; bir usule, hadislere ve luğavî kaidelere dayanmaktadır.

Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*’da Mecdüddin b. Teymiyye’nin sözlerini nakletmiş ve onu farklı kaynaklardan hadis rivayet etmek, hadislerin tahririni yapmak ve bu hadisleri sahih veya zayıf olarak değerlendirmek, zayıf hadislerin illetlerini tespit etmek ve râviler hakkında söz söylemek gibi usullerle onu tenkit etmiştir. Aynı şekilde Şevkânî, hadislerin farklı versiyonlarını zikretmiş ve *Müntekâ’l-ahbâr*’ın tahririnde tespit ettiği hatalarla yanıldığı hususlarda Mecdüddin b. Teymiyye’yi uyarmıştır. Şevkânî daha sonra hadisin tahliline başlayıp paragraflar hâlinde onu şerh etmiştir. Şerhinde garib kelimeleri açıklamış, konunun uzmanından ve dil âlimlerinden nakiller yaparak ve ihtiyaç hâlinde bazı ilave ve çıkarmalar yaparak onu düzeltmiştir. Ayrıca hadisten elde edilen hükümlerden (fıkhu’l-hadis) bahsetmiş; şarihlerden, mezhep imamlarından nakiller yapmış ve onların ihtilaflarını, görüşlerini ve birbirlerine yönelttikleri tenkitleri zikretmiş ve tenkide ya da düzeltmeye ihtiyaç hissettiği yerleri tashih etmiştir.

Şevkânî delilleri sürükleyici bir şekilde tartışmış; usul, dil, fıkıh, hadis ve hadis ilimleri hakkında bilgiler vermiş; bütün bu ilimlerde ve bunlar dışındaki ilimler hakkında yeri geldiğinde kendisinden öncekileri tenkit etmiştir.

Aşağıda Şevkânî’nin *Müntekâ’l-ahbâr*’ın şerhi olan *Neylû’l-evtâr*’da metodunun öne çıkan özelliklerine kısaca değineceğiz:

1. Şevkânî genel olarak hadisleri tahrir eder; açıklama yöntemlerini, râvilerinin ihtilaflarını ve hadislerin sahih veya zayıf şeklinde hükmünü açıklar.

⁵⁹ İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luga*, 2/269.

⁶⁰ Nassâr, *Ta‘akkubât İbn Hacer*, 29; Cürcânî, *et-Ta‘rifât*, 21.

2. Hadiste geçen garîb kelimeler hakkında lûgat ehlinin sözlerini açıklar ve luğavî mânâ ile şer'î ıstılahtaki mânâyı birbiriyle ilişkilendirir.

3. Hadislerden fikhî hükümler (istinbât) çıkarır ve âlimlerin bu hükümler hakkındaki tartışmalarını zikreder.

4. Şevkânî, genel olarak *Münteka 'l-ahbâr*'ın müellifi tarafından zikredilmeyen hadislerin tümünü aynı konu altında kitabına eklemiştir.

5. Hadislerde geçen tahrife maruz kalmış ya da yanlış harekelenmiş isimleri düzeltir.

6. Şevkânî hadis râvilerinin biyografileri hakkında bilgi vermemiştir; zira bu ricâl kitaplarının işidir.⁶¹

6. Şevkânî'nin *Neylû 'l-evtâr*'daki metotlarından biri de açıklamalarını olabildiğince kısa tutmaya özen göstermesidir⁶²

7. Bununla birlikte o, kitapta sadece uzatılması kaçınılmaz olan yerlerde sözü uzatmıştır. Öyle ki Şevkânî'ye göre "İhtilaf ve tartışma alanlarına gelince ben de ondan sözü uzatma hususunda nasibimi aldım. Çünkü bu, akıllıların ve zekilerin öne çıktığı bir savaş, mahir kimseler dışında zorlu yollarından ve yırtıcı kuşlarından geçilmeyen bir çöldür."⁶³

8. Bazen Zeydîlik mezhebini, mezheplerindeki ve kitaplarındaki ihtilafları tecrübeli bir âlim olarak aktarır.

9. Birbiriyle çelişiyormuş gibi görünen sahih hadislerde, mümkün olduğu kadar cem yapma yolunu tercih eder.

10. Hadis ilminin ana eserlerinin hükümlerine itimat eder; cerh, ta'dîl, tashîh, tad'îf konularında âlimlerin sözlerini nakleder. Bu ana eserlerden bazıları, İbn Hacer'e ait *et-Telhîsu 'l-Habîr*, Cemâlüddin Zeylaî'ye ait *Nasbü 'r-râye* ve İbni Mulakkin'e (ö. 804/1401) ait *el-Bedru 'l-Münîr* isimli eserlerdir. O, sadece nakletmez, aynı zamanda meseleyi tartışır ve tenkitlerde bulunur.

11. Hadislerin fikhına dair İbni Hacer'e ait olan *Fethu 'l-bârî* isimli eserden ve ayrıca Hattâbî, Nevevî (ö. 676/1277), Aynî (ö. 855/1451) ve Kirmânî (ö. 786/1384) gibi âlimlerin şerhlerinden çokça faydalanır.

⁶¹ Şevkânî, *Neylû 'l-evtâr*, 1/15.

⁶² a.g.e., 1/13.

⁶³ a.g.e., 1/105.

12. İbn Hacer'e ait olan *Takrîbü't-Tezhîb* gibi hadis ricâlinden bahseden cerh ve ta'dîl kitaplarına güvenmiştir.

Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm* isimli kitabındaki (tenkit) metoduna gelince *Şifâü'l-üvâm* isimli kitabı Zeydilerin itimat ettiği kitaplardan olmasına rağmen Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm* isimli kitabında tenkitlerinin çoğu Zeydilere yöneliktir.

Şevkânî, *Şifâü'l-üvâm* isimli eserine yönelik tenkitlerinde, tenkit etmek istediği ifadeyi şu örneği göstererek yazmaktadır: *Veblü'l-gamâm*'de şöyle geçmektedir: 'Ebû Bekr es-Sıddık babasıyla bu yüzden savaştı...' Ben de diyorum ki: Ebû Bekr es-Sıddık'ın babası Ebû Kuhâfe, kâfirlerin Resûlullah ile savaştıkları sahnelerden hiçbirine şahit olmamıştır. Hiç şüphesiz musannif Hüseyin b. Bedreddîn, burada hatırlamayarak yanlışlığa düşmüştür."

Şevkânî'nin metodu şu şekilde özetlenebilir:

Şevkânî, bu kitabı o kadar fazla kısalttı ki kitabını muhtasar diye nitelendirdi. Şevkânî dedi ki: "Bu muhtasar eser; daha çok nasıl istidlal yapılacağına bakmayı, musannife araştırmasında yazılı olandan neyi istediğini açıklamayı ve bazı durumlarda dedikodu türünden itirazları önlemeyi amaçlamaktadır."⁶⁴ Yine dedi ki: "Eseri en kısa biçimde ve en veciz şekilde istediği amaca ulaşmak isteyen kişiye uygun bir biçimde kısalttım."⁶⁵

Şevkânî, bu kitaptaki ifadelerini ve tenkitlerini orta seviyede olan ilim talebelerine uygun hâle getirdi. Aynı zamanda bu konu mübtedîlerin konusu değildir. Şevkânî, bu konudaki yaklaşımını şu şekilde açıklamıştır: "Bu açıklamadan murâd edilen en yüce gaye içtihat ilimleriyle iştigal eden, taassubun bulaşıcı olduğu ortamlarda neyin doğru olduğunu anlayacak ilmî bilgiye sahip olan tenkit ehline en basit cümleler ve en küçük ifadeler ile yol göstermektir. Bunlar ilimle uğraşan orta seviyedeki kimselerdir. Araştırma ve incelemelerini yerli yerinde yapan kimseye ya da doğru ile yanlış birbirinden ayırt edemeyen sefih olana gelince, bu muhtasar eseri bu iki tür insan için kaleme almadım. Çünkü ilki mutlu ve içi rahat bir hâlde, ikincisi de "Huneyn'in ayakkabıları ile geri dönme"⁶⁶ darb-ı meseline olduğu gibi ilmi

⁶⁴ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/50.

⁶⁵ a.g.e., 1/50.

⁶⁶ "Huneyn'in çarıklarıyla döndü." atasözü faydasız bir iş yapan kimse için kullanılır. Burada bu söz delilleri, tartışmayı, fikhî ve usulü bilmediği anlamına gelmektedir.

ortamlardan elleri boş dönmüştür. Bu insanın -ikincisi -en çok ihtiyaç duyduğu delillerin mukaddimelerinin öğrenilmesine ihtiyacı vardır.”⁶⁷

Şevkânî; bir meselenin tercihinde tashîh ve tad’if ile ya da beyan suretiyle hadisin isnadın ya da metnin sıhhati hakkında değerlendirmelerde bulunur. Şevkânî dedi ki: “Belki de laf lafı açarmış denildiği gibi isnadlar ve metinler hakkında konuşuyorum. Bu, ya tercihin tad’if ve tashih ile olan irtibatı ya da beyanın faydası ve ilmî açıdan değerli bilgi ya da nadir ve güzel bir mâna kaleme almak (takyîd-i Şâri) ve kaidenin açıklanması ile alâkalıdır.”⁶⁸

⁶⁷ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/48-49.

⁶⁸ a.g.e., 1/48-49.

8. ŞEVKÂNÎ'NİN TENKİTLERİNDE KULLANDIĞI LAFİZ VE İFADELER

Şevkânî'nin *Neylû 'l-evtâr* ve *Veblû 'l-gamâm*'de tenkit için kullandığı ifadeler, yerine ve konuya göre farklılık göstermektedir. O, bazen sert bir ifadeyle, bazen de yumuşak bir ifadeyle tenkitte bulunur. Şevkânî'nin kullandığı sert ifadeleri *Şifâü 'l-üvâm* müellifi Hüseyin b. Bedreddîn'i tenkit ederken daha çok fark ederiz. Ayrıca Şevkânî, *el-Bedru 't-tâli*' eserinde bu üslup için bir mazeret öne sürmüştür. Ayrıca o, bazen kesin bir üslup kullanırken bazen tereddüt belirten ifadeleri tercih eder. Şevkânî'nin tenkitlerini aşağıda ele alacağımız üzere üç gruba ayırmak mümkündür:

8.1. KESİNLİK İFADE EDEN LAFİZ VE İFADELER

Şevkânî, hem sert hem de kesinlik ifade eden bir ifadeyle yaptığı tenkitler, en üst mertebedeki tenkitlerdir. O, tenkit ettiği görüş için şu ifadeleri kullanabilmektedir:

“Bu, büyük bir iddiadır.”, Şevkânî şöyle demektedir: Buteyrâ'yı (tek rekatlık namazı) yasaklayan hadisin aslı yoktur. Nesih iddiası da tarihi bildikten sonra belli olur. Çünkü bu temiz şeriatte nesih olduğunu söyleyen Müslümanların icmâıyla nâsih, sonra meydana gelir. Sadece ihtimal ile neshedildiği iddiası, büyük bir iddiadır. Özellikle de bunu iddia eden, temiz sünnetin ilimleriyle uğraşmadıysa.⁶⁹

“Bu yanlış bir iddaadır”, Şevkânî Tirmizî'nin sahâbeden bir kısım ilim ehlinde rivayet ettiği hadisler, icmâ iddiasını çürütmektedir, der. Bu rivayete göre onlar bayram namazından önce ve sonra namaz kılınmasını caiz görmüşlerdir. İcmâ iddiasının doğru olmadığını gösteren şeylerden biri de İbnü'l-Münzir'in Ahmed'den naklettiği şu sözüdür: Kûfeliler, öncesinde değil, sonrasında kılmaktadırlar. Basralılar sonrasında değil, öncesinde kılmaktadırlar. Medineliler ise ne öncesinde ne de sonrasında kılmaktadırlar.⁷⁰

“Bu, bâtıldır”, Şevkânî bu husus üzerinde icmâ ettikleri iddiası ise batıldır. Onların kitapları ve muhtasarlari, bunun şahididir, demektedir.⁷¹

“Bu, dikkate dahi alınmayacak bir sözdür” Nevevî, “ümmetim yağmur gibidir” hadisinde Hz. İsa'yı gören, zamanına ve ondaki hayra yetişenler hakkında hangi

⁶⁹ Şevkânî, *Veblû 'l-gamâm*, 1/370.

⁷⁰ Şevkânî, *Neylû 'l-evtâr*, 7/77-78.

⁷¹ a.g.e., 8/182.

zamanın daha faziletli olduğu hususunda şüpheye düşüldüğünü söylemiştir. Bu şüphe, “*Asırların en hayırlısı benim asrımdır.*” Hadisiyle ortadan kalkmıştır.⁷² Şevkânî’ye göre bu ihtimalde bir zorlama olduğu açıktır. Onu buna iten şey, bilinen failin zikredilmemesidir “لا يُدْرَى” O yüzden buna hamletmiş ve her ikisinde de hayır olduğunda tereddüde düşerek faydalı yağmura benzetmeyi unutmuştur.⁷³

“Bu, şaşılacak derecede garip bir laftır”, “Bu, onun dalgınlığından kaynaklanan bir sözdür” *Fethu’l-bârî*’de Ebû Dâvûd rivayetinden başka herhangi bir rivayette “yedi” sözünden sonra “daha fazla” lafzını görmedim. Diğer rivayetlerde “veya yedi” ya da “veya daha fazla” lafızları vardır.⁷⁴

Şevkânî, onun, Buhârî’nin “*son defasında kâfûr koyar*” bâbında zikrettiği hadisi gözden kaçırdığını söylemiştir. Çünkü Ümmü Atıyye hadisinde “Onu üç veya beş veya yedi veya daha fazla yıkayın.” lafzı vardır. Musannif Abdüsselâm b. Teymiyye “yedi veya daha fazla” lafzının, bâbtaki hadis gibi muttafekun aleyh olduğunu söylemiştir.⁷⁵

“Bu yanlıştır”, “*Bir Evin Ahalisine Koyunu Bölme* bâbında, Kurbanda Koyunu Birden Fazla Kişiye Paylaştırma” hakkındadır. Şevkânî’nin naklettiği bir görüşe göre sadece bir kişiye bölüşülür. Nevevî, muttafekun aleyh olduğunu söylemiştir, Ancak Şevkânî yanlış olduğunu belirtmiştir. Şevkânî’ye göre İcmâ iddiasında İbn Rüşd onu desteklemiştir, el-Mehdî de *el-Bahru’z-zehhâr*’da koyunun üçten falza bölüşüldüğünü söyleyen kimsenin olmadığını söylemektedir. Ancak bu da yanlıştır. Doğrusu sünnetin hükmettiği gibi koyunun, yüz kişi veya daha fazla da olsalar evin ahalisine bölüşülmesidir.⁷⁶

“Bu ta’n doğru değildir”, Hüseyin b. Bedreddîn’in “Râvinin adında ihtilaf vardır. Fezzâre veya Fezzâr olduğu söylenmiştir.”⁷⁷ sözü hakkında Şevkânî tenkit etmiştir.

Şevkânî’ye göre râvi hakkındaki bu ta’n doğru değildir. Çünkü isimdeki ihtilaf mechul olmayı gerektirmez. Sahâbîlerin hafızı olan Ebû Hüreyre’nin isminde çok ihtilaf edilmiştir. Birçok râvinin isminde de ihtilaf edilmiştir.⁷⁸

⁷² Buhârî, “Fezâilü’s-sahâbe”, 1 (No. 3651), rivayette “İnsanların en hayırlıları benimle aynı zamanda yaşayanlardır.” lafzıyla nakledilmiştir.

⁷³ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 15/552.

⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 3/129.

⁷⁵ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 7/267.

⁷⁶ a.g.e., 9/483.

⁷⁷ Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 1/162.

⁷⁸ Şevkânî, *Veblû’l-gamâm*, 1/210.

“Selim fitratlı herkesin büyük bir mücâzefe olduğunu bileceği bir peşin hükümdür.” Şevkânî şöyle demektedir: Musannif’ın Hüseyin b. Bedreddîn “bu hadisler, zaruret vaktine hamledilmiştir.” dedikten sonra mübalağa ederek “Bu inkâr edilemez bir şeydir.” demesi, insafın teberri ettiği bir haddi aşmadır ve selim fitratın çirkin bulduğu bir haksızlıktır. Hadisler açıkça “Bu, onun vaktidir.” ve namazını sadece kendilerine zor gelmesin diye takdim ettiğini söylüyor. İhtiyar ve ıztırar lafızları ıstılahtır. Bazı fakîhlerededir. Delillerde sabit olmamıştır. Bu durumda şâriin sözü, ona nasıl hamledilir?⁷⁹

“Bu bir mübalağadır”, Hüseyin b. Bedreddî İhtilaf haberlerinde bu cümlemin üzerinde tekbirin daha çok beş tane tekbir olduğu rivayet edildi.⁸⁰ demektedir. Şevkânî’ye göre “musannifın Hüseyin b. Bedreddîn beş tane tekbirin olduğuyla ilgili gelen haberlerin daha çok olduğu hükmü için mübalağadır. Sünnetten asgarî nasibi olan kimse, dört tekbirin geçtiği hadislerin daha çok olduğunda şüphe etmez.”⁸¹

8.2. KESİNLİK İFADE EDEN ORTA ŞİDDETEKİ İFADELER

Şevkânî, kesinlik ifade eden, ancak ne sert ne de yumuşak olan orta sertlikte tenkitlerde de bulunmuştur. Burada tenkit ettiği görüş için şu ifadeleri kullanabilmektedir:

“Falanca ifrata kaçmıştır” Şevkânî İbn Hazm, ifrat ederek sabah namazından sonra iki rek’at sabah namazı hariç namaz olmadığına dair rivayetlerin düşük, uydurulmuş ve yalan olduğunu söylemiştir, demektedir

“Bu ihtimalde bir zorlama olduğu açıktır” *el-Bahru ’z-zehhâr* müellifi Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ (ö. 840/1437) şöyle nakletmiştir: Süvariye ve atına üç pay verilir. Daha sonra buna cevap vererek şöyle dedi: Bazı durumlarda üçüncü pay, hadislerin arası cem edilerek ganimet dağıtılması olabilir.

Şevkânî şöyle demiştir: Bu ihtimalde bir zorlama olduğu açıktır. Zikrettiğimiz gibi bâbtaki hadisleri cem etmek mümkündür. Süvariye ve atına iki pay verilmesine hükmeden delillerden daha güçlü deliller vardır. Sünnet ilmini azıcık da olsa bilenler, bundan şüphe duymazlar.⁸²

⁷⁹ a.g.e., 1/232.

⁸⁰ Bedreddîn, *Şifâ ’ü ’l-uvâm*, 1/588

⁸¹ Şevkânî, *Veblü ’l-gamâm*, 1/394

⁸² Şevkânî, *Neylû ’l-evtâr*, 14/208.

“Bu, hiçbir şekilde delili yoktur” Şevkânî Kunutun Kur’ân’la tahsisinin hiçbir şekilde delili yoktur. Çünkü bütün kunut hadislerinde onda Kur’ân’dan olmayan şeyler geldiği açıkça belirtilmiştir.⁸³

“Bu, faydasızdır” Şevkânî şöyle demektedir: Onda (namazda) insan sözü uygun değildir.” hadisini delil olarak kullanmak faydasızdır. Çünkü namazdaki şeyleri, hadiste zikredilen şeylerle sınırlı tutmayı gerektirir. Hiçbir âlim böyle bir şey dememiştir. Çünkü teşehhüd Kur’ân, tesbih ya da tekbir olmadığı için onlardan biri değildir.⁸⁴

“bu görüş kabul edilmemiştir” Şevkânî, Ahmed ve Ebû Dâvûd’un zikrettiği rivayet ise dördüncü defa had ve satışı emretmektedir. Bu, bu tartışmalı mesele hakkında bir nasıttır. “Maksat olan engelleme gerçekleşmediği için ‘Onu satsın’ emri gereğince sopa vurmada elden çıkarmaya dönüldü.” diyen Nevevî’ye bununla cevap verilir. İbn Dakîku’l-İd de bu görüştedir. Ancak bu görüş kabul edilmemiştir, demektedir.⁸⁵

“Bu, hadis kitaplarında yoktur” Şevkânî şöyle demektedir: Eğer hadis imamlarının sadece sahih hadisleri aldıkları kitaplarına göre sahih hadisi kast ediyorsa, bu lafızla tahrîc edenlere bakılır. Eğer kütüb-i Sittiyi kast ediyorsa bu hadis, onlarda yoktur.⁸⁶

“Bunun bozukluğu açıktır” İbn Reslân (ö. 805/1403) şöyle demiştir: Bu yürüme, bir veya iki adım ya da arayla daha fazla olabilir.

Şevkânî şöyle demiştir: Bu, mezhepte takyîd olup bozukluğu açıktır. Hadis, nafile namazda bir ihtiyaç için yürümenin mübah olduğuna delildir.⁸⁷

“Bu, muteber olmayan zorlama bir tevidir” Nevevî bundan muradın şu olduğunu söylemiştir: “Onunla sınırlı kalmak isteyen farz kılındı. İkametteki namaza zorunlu olarak iki rek’at ilave edildi. Bu şekilde seferde namazı kasr ile kılmanın caiz olduğu sabit oldu. Bu şekilde seferde namaz, kasr ile kılmanın caiz olduğunu belirlendi. Şevkânî’ye göre ancak bu, muteber olmayan zorlama bir yorumdur.⁸⁸

⁸³ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/286.

⁸⁴ a.g.e., 1/286.

⁸⁵ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 13/317.

⁸⁶ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/227.

⁸⁷ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 4/521.

⁸⁸ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 6/156.

“Bunda yanlışlığa düşmüştür” Şevkânî şöyle demektedir: *Dav’ü’n-nehâr müellifi* el-Hasan b. Ahmed el-Celâl’in yanlışlığa düşerek senedinde Ebû Şeybe’nin (ö. 235/849) olduğunu söylemiştir. Hâlbuki öyle değildir.⁸⁹

“Falanca vehme düşmüştür” Şevkânî Musannıf, bu hadisin zikrettiği bütün lafızlarının, Buhârî’ye ait olduğu yanlışlığına düşmüştür. Belki de Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh el-Humeydî’nin (ö. 488/1095) sahihayndan cem ettiği lafzı nakletmiştir, demektedir.⁹⁰

8.3. KESİNLİK İFADE EDİP SERTLİK İÇERMİYEN İFADELER

Şevkânî, kesinlik ifade eden, ancak sertlik içermeyen tenkitlerde de bulunmuştur. Burada tenkit ettiği görüş için şu ifadeleri kullanabilmektedir:

“Bu, nas varken kıyas yapmaktır” Bunun örneği: Mâverdî şöyle demiştir: Kâfir bir belde dini izhâr etmeye güç yetiyorsa orası dârülslâm olur. Başkalarının İslâm’a girmeleri ümit edildiğinden orada ikamet etmek, gitmekten evlâdır. Şevkânî şöyle demiştir: Malumdur ki bu görüş, bâbta zikredilen dârülküfürde ikamet etmenin haram olduğunu belirten hadislerle çelişmemektedir.⁹¹

“Durum böyle değildir” Bunun örneği: Şevkânî şöyle demiştir: Bazıları hata yaparak onun Enes b. Mâlik olduğunu söylemişlerdir. Ancak durum böyle değildir. Çünkü bâb hadisinde de açıkça ifade edildiğine Eslem kabilesindendir. Enes b. Mâlik ise Ensârdandır.⁹²

“Aslında durum bunun tam tersidir” Bunun örneği: Şevkânî şöyle demektedir: Dâvûdî, asgarî mesafenin bir koyunun geçeceği kadar, azami mesafeyi de üç zira’ olarak cem etmiştir. Bazıları da kıyamda bir koyunun geçeceği kadar, rukû ve secdede üç zira’ olduğunu söylemiştir. İbn Reslân da böyle demiştir. Durumun tam tersi olduğu açıktır.⁹³

“buna hamledilmesinin uzak olduğu açıktır” Bunun örneği: Begavî şöyle demiştir: Bu hadiste Şuf’a kelimesi zikredilmemiştir. Şuf’a kast edilmiş olması muhtemeldir. İyilik ve yardıma daha hak sahibi olmasının kast edilmiş olması

⁸⁹ a.g.e., 5/179.

⁹⁰ a.g.e., 14/383.

⁹¹ a.g.e., 14/324.

⁹² a.g.e., 13/229.

⁹³ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 5/15.

muhtemeledir. Şevkânî şöyle demiştir: “Onda hiç kimsenin bir hissesi yoktur.” sözünden sonra buna hamledilmesinin uzak olduğu açıktır. Daha evlâsı, bu mutlakin Câbir hadisine gelen mukayyede hamledilmesidir.⁹⁴

“Bu, muteber değildir; çünkü nassa aykırıdır” Bunun örneği: el-Mehdî Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ, *el-Gays*’ta Emîr Hüseyin’in (ö. 662/1264) *eş-Şifâ*’sından naklen şöyle demiştir: Diğer bölgeler arasında Hicâz’ın tahsis edilmesi, onların oradan çıkarılmasında daha büyük maslahat olmasından dolayıdır. Bu yüzden onların çıkarılmamasında daha büyük bir maslahat olduğu sabit olmuşsa maslahatı gözetmek farz olur. Şevkânî şöyle demiştir: Bu istinbât, açık nassın karşısında yer almaktadır. Buna göre illet, iki dinin bir arada olmasının mekrûh olmasıdır. Eğer nassın, sadece onların Hicâz’dan çıkarılması hususunda geldiğini farz etsek, bu illetten dolayı Arap yarımadasının geri kalanını da Hicâz’a eklemek gerekirdi. Sahih nas, onların Arap yarımadasından çıkarılmasını açıkça belirtiyorsa bu nasıl olur?⁹⁵

8.4. TEREDDÜT İÇEREN İFADELER

Şevkânî, tenkitlerinde tereddüd ihtiva eden ifadeler de kullanmıştır. Bunun örnekleri şunlardır:

“Ancak bu tartışmalıdır” Bunun örneği: *et-Telhîs*’te şöyle demiştir: Hadramevli adam, Vâil b. Hucr; Kindeli adam ise İmruülkays Rebîa b. Âbis’tir. Şevkânî şöyle demiştir: Bu tartışmalıdır. Çünkü Vâil b. Hucr’dan “Dava ile yargılama kitabı”nda “Hadramevli bir adam ile Kindeli bir adam Resûlullah’a (s.a.v.) geldi.” lafzıyla hadis rivayet edilmiştir. Bu da Hadramevli adamın Vâil b. Hucr olmadığını hissettirmektedir. *el-Bedru’l-münîr*’de şöyle demiştir: Hadramevli adamın adı Rebîa b. Abdân’dır. Sahih-i Müslim’in bir rivayetinde bu şekilde gelmiştir.⁹⁶

“Ondan rivâyet edilene bakılmalıdır” Bunun örneği: Şevkânî şöyle demektedir: el-Münzirî, *Muhtasaru’s-Sünen*’de Hz. Âişe’nin hadisini ve ondan önceki

⁹⁴ a.g.e., 11/126.

⁹⁵ a.g.e., 14/416.

⁹⁶ a.g.e., 11/79.

iki hadisi Nesâî'ye atfetmiştir⁹⁷. Musannıfın “Nesâî hariç beş sunnet imamleri rivayet etti” sözüne bakılmalıdır.⁹⁸

“sanki harf hatasından dolayı yanlış yazmasına düşmüştür” Bunun örneği: Şevkânî şöyle demektedir: başka kitaplarda “Ben filanca kabile ile beraberim” şeklinde geçmektedir. Bazı hadis kitaplarında ise “Ben, İbnü'l-Edra' ile beraberim” şeklindedir. Bir rivayete göre “Ben, Mahcûr b. Edra' ile beraberim” şeklindedir. Burada musannif Hüseyin b. Bedreddîn, sanki harf hatasından dolayı İbnü'l-Ekva' olduğunu zannetmiştir.⁹⁹

“Musannıfın nakline bir bakmak gereki.” Bunun örneği: Şevkânî şöyle demiştir: Esad b. Zurare Bedir savaşından önce ölmüştür. Bu cümlede Peygamber Resûlullahle Hendek Savaşı'nda müşavere etmesi nasıl doğru olur. Ki o, bu savaştan seneler önce ölmüştür.¹⁰⁰ Dolayısıyla musannıfın sözüne bakılmalıdır.

“Bunun anlaşılır tarafı yoktur” Bunun örneği: “Eğer öyle değilse böyle olmalıdır.” Şevkânî şöyle demiştir: İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) zikrettiği Enes b. Mâlik el-Kuşeyrî Ka'bî değilse bunların altıncısı olmalıdır.¹⁰¹

“sahih bir yöne hamledilmesi mümkün değildir” Bunun örneği: Şevkânî şöyle demiştir: Celâl'in sınırların ve yolların ayrılmasının zikredilmesinin müdrec olduğunu iddia etmesinin sahih bir yöne hamledilmesi mümkün değildir.¹⁰²

⁹⁷ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *Muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd (el-Müctebâ mine's-sünen)*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1431/2010), 2/291.

⁹⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 11/350.

⁹⁹ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/303.

¹⁰⁰ a.g.e., 2/414.

¹⁰¹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 8/367.

¹⁰² Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/155.

9. ŞEVKÂNÎ'NİN TENKİTLERİNDE KULLANDIĞI ZARİF İFADE VE USLÛP

Şevkânî'nin yaptığı bazı tenkit ve reddiyelerde ve tenkit ettiği kişinin görüşleri hakkında hafifletici bazı gerekçeler bulunduğu görülmektedir. “Belki o yazım hatasıdır.”¹⁰³, “Belki yanlış görmüştür”¹⁰⁴ gibi ifadeler buna misâl olarak zikredilebilir. Şevkânî bazen önce müellifi övüp daha sonra tenkit etmiştir. *Dav'ü'n-nehâr*'ın müellifi el-Hasan b. Ahmed el-Celâl (ö. 1084/1673) bir takım faydalar sağlanabilsin ve bir takım mefsedetler def' edilebilsin diye karşı çıkılan hükmün kâfirlere özgü olduğunu söylemiştir” dedikten sonra yaptığı şu tenkit bunun örneğidir: “Bu her ne kadar sağlam bir söz olsa da âm bir lafzı, genel olduğunu bir yana bırakıp bu lafzın sebep olduğu hususunda ihtilâf bulunan bir sebebe özgü kılmaktır.”¹⁰⁵ Başta onun sağlam bir söz olduğunu söyleyerek bu sözü övmüş; ancak sonrasında ondaki yanlışı belirtmiştir.

Ayrıca Şevkânî'nin tenkitde bulunduğu kişilere çokça hüsn-ü zannda bulunduğu da görülmektedir. Şu sözü ise bunun bir örneğidir: Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Kûfî *el-Câmi'u'l-kâfi fî fıkıh ez-Zeydiyye*'de¹⁰⁶ demiştir ki: “Onu -yani Gadîr gününü- oruçlu geçiren kimsenin iki rekat namaz kılıp her bir rek'atta Fâtiha sûresi, yirmi defa İhlas sûresi, on defa Kadr sûresi, on defa Âyete'l-kürsî... okuması müstehabdır. Ona göre Resûlullah'ın (s.a.v.) bu namazı böyle kıldığını rivâyet edilmiştir.”¹⁰⁷

Musannif Hüseyin b. Bedreddîn, Gadîr günü oruç tutmanın müstehab olduğunu söylemekle yetinmemiş, bir de ona ilim talebine yeni başlayan bir öğrencinin bile amel etmek bir yana dursun zikretmekten bile çekineceği bu namazı eklemiştir. Onu bir hidâyet (din) kitabına koymak zaten söz konusu dahi olamaz.¹⁰⁸ *Şifâ'i'l-uvâm* kitabının sahibi Hüseyin b. Bedreddîn de *el-Câmiu'l-kâfi fî fıkıh ez-Zeydiyye* kitabının müellifi Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Kûfî'den nakille “Hz.

¹⁰³ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 14/122.

¹⁰⁴ a.g.e., 7/98.

¹⁰⁵ a.g.e., 13/412.

¹⁰⁶ *Kâfi* kitabının sahibi Muhammed b. Ali b. el-Hasen el-Kûfî *el-Câmi'u'l-kâfi fî fıkıh ez-Zeydiyye*.

¹⁰⁷ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 2/167.

¹⁰⁸ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/518.

Peygamber (s.a.v.) bu namazı böyle kılmıştır.”¹⁰⁹ Bu ise tamamıyla yalandır, bu ilmi bilenler (hadis ve ilmi ehli) bunu gayet iyi bilirler. Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Kûfî ise mevzû’ bir hadisi nakletmeye ve insanları ona yönlendirmeye cesaret edecek biri değildir, musannif Hüseyin b. Bedreddîn de öyledir. Ancak onların ikisi de bu ilmin (hadis ve ilmi ehli) uzmanlarından değildir ve sahihiyle bâtilını birbirinden ayıramamaktadırlar. O yüzden onların ve onların durumunda olanların eserlerinde mevzû’ hadislere rastlanır. Oysa onlar bunu farkında dahi değildirler. Bu yüzden bu yaptıklarında mazurdurlar.”¹¹⁰

10. ŞEVKÂNÎ’NİN DİĞER KİTAPLARINDA KULLANDIĞI TENKİT METOTLARI VE ÖZELLİKLERİ

Şevkânî, şer’i ilimlerde yenilikçilerden sayılmaktadır. Genel olarak dinde taklidi caiz görmediği için diğer metotlardan farklı bir metot takip etmiştir. Şevkânî’nin genel metotlarının arasında şunlar yer almaktadır:

1. Kitap ve Sünnet’e dayanmak ve bunlara aykırı düşen görüşleri ve içtihatları kabul etmemek. Kendi deliline muhalif olanlara karşı “Allah’ın nehri geldiğinde Ma’kil’in nehrinin hükmü kalmaz”¹¹¹ ve “Eğer şeriat sabitse kıyas düşer, delilsiz içtihatların hükmü kalmaz”¹¹² sözlerini çokça kullanır.

2. Amellerin faziletleri hakkında dahi olsa zayıf hadis dışındaki sahih hadis hadislere dayanmak.¹¹³ Bunu şu sözleriyle desteklemektedir: “Merfû denilen zayıf hadis hüccet değildir. Bir hadisin merfû olması hüccet olduğu anlamına gelmez; ancak hadisin sabit ve sahih olduğunu bildiğimizde hüccet olur. Bu delilin sağlamlığından dolayı biz bu hadise uyar ve itaat ederiz.”¹¹⁴ Şevkânî bu görüşünü *Veblü’l-gamâm* ismi eserde sağlam ve güçlü olan şu sözle tekit etmiştir: “İlim ehlinden bazıları zayıf hadis ile ameli mutlak olarak kabul etmişlerdir, bazıları da zayıf hadis ile ameli mutlak olarak yasaklamışlardır ki hak olan da budur. Çünkü şer’î hükümler eşittir, aralarında

¹⁰⁹ Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 2/167.

¹¹⁰ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/518.

¹¹¹ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 7/375.

¹¹² Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî es-San’ânî, *es-Seylû’l-cerrâru’l-mütedeffiku ‘alâ hadâiki’l-ezhâr* (b.y.: Dârü İbn Hazm, ts.), 909.

¹¹³ Abdurrahmân b. Muhammad el-Aîzerî, *el-İhtiyârâtü’l-‘ilmiyye fi’l-mesâili’l-fikhîyye* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1426/2005), 20.

¹¹⁴ Şevkânî, *es-Seylû’l-cerrâr*, 905.

hiçbir fark yoktur. Şer‘i olarak varlığı ispatlanamayan bir şeyin şeriata isnat edilmesi caiz değildir. Çünkü bu, Allah’ın söylemediği bir şeyi söylemek demektir.”¹¹⁵

Şevkânî amellerin faziletleri hakkında, zayıf hadislerle amel eden kişinin meşru olmayan bir şeyi şeriata eklediğini, bu sebeple bid’at ehli olduğunu, şeriatte olmayan bir şeyi ona dâhilmiş gibi değerlendirdiğini, dolayısıyla namaz, oruç gibi amellerine bid’at karıştırdığı için günahkâr olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶

3. Hilafına ya da te’viline işaret eden bir delil olmadıkça nassın zâhirini almak. İşte bu, istinbat hususunda Şevkânî’nin metodunun en önemli özelliklerinden biridir. Hatta bazı insanlar bu sebeple Şevkânî’nin Zâhirî olduğunu bile düşündüler.¹¹⁷

4. Delilleri cem etme. O tercihe gitmeden önce cem etmeyi öncelemektedir. Bu kaideyi çoğu kez fikhî tercihlerinde kullanmaktadır. O, mümkün ise delilleri bir araya getirmeyi (cem) tercihe takdim etmektedir.¹¹⁸

5. Fer‘î meselelerin usul kaideleriyle bağlanması ve usulün fer‘î olanda uygulanması. Bu, Şevkânî’nin metodunun öne çıkan özelliklerinden birisidir. O, *İrşâdü’l-fuhûl* isimli usul kitabında, tüm kitaplarındaki fikhî meselelerinde olduğu gibi tercih ettiği usul kaidelerini uygulamaktadır.¹¹⁹

6. Şevkânî, ilk eserleri olan *Veblü’l-gamâm* ve *Neylü’l-evtâr*’da icmâya itibar etmez; ancak son eserleri olan *es-Seylü’l-cerâr* ve *Fethu’l-kadîr*’de şayet Kitap ve Sünnet’te bir delil bulamazsa meseleler hakkında icmâi delil alır. Bu onun genel icmâi hoş karşıladığının bir delilidir. Sahâbenin icmâına gelince Şevkânî onu kabul etmektedir. Bundan dolayı o, *Neylü’l-evtâr*’da sahâbîlerin sözlerinin, icmâ etmeleri dışında hüccet olamayacağını belirtmiştir.”¹²⁰

7. Celî (net, açık olan) kıyasa dayanması. Celî kıyas, ¹²¹ birbirine benzeyen şeyler arasında yapılan kıyastır. Bu, hitabın özüne ve sözüne döner. İşte bu, İmam Şevkânî’nin asla kıyas ile amel etmediğini sanan kişinin aksine kıyas hakkındaki konumunun özetidir.¹²²

¹¹⁵ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/54.

¹¹⁶ a.g.e., 1/55-56.

¹¹⁷ Aîzerî, *el-İhtiyârâtü’l-‘ilmiyye*, 21.

¹¹⁸ a.g.e., 21.

¹¹⁹ a.g.e., 22.

¹²⁰ Şevkânî, *Neylü’l-evtâr*, 13/221.

¹²¹ Celî/açık kıyas; illetin, fer‘ide *asıl*’dakinden daha kuvvetli ve açık olup, *asl* ile *fer‘* arasındaki fark kaldırılmış bulunur. illeti -nas veya fehve’l-hitâb veya icmâ gibi- kesin bir yolla bilinir.

¹²² Şevkânî, *Katrü’l-velî ‘alâ hadîsi’l-velî*, 320.

8. Örfü esas alma. Şevkânî özellikle muamelat kapsamında bunu çok kullanmıştır. Örf için şu şekilde kayıt düşmüştür: “Örfler, bir grubun bir şey üzerine tartıştığı mahkemesidir. Eğer kendi aralarında olan bir şeyi konuşurlarsa örflerine hamledilir. Meselâ biri bir şey üzerine yemin ederse o kişinin yaşadığı yerin örfüne göre değerlendirilir. Bir şeyi hibe ettiğinde, sahiplendiğinde ve buna benzer bir şey yaptığında da aynı şey geçerlidir.”¹²³ Sonra dedi: “Ancak Kur’ân ve Sünnet’in (âyet ve hadislerin) yaşanan örflere hamledilmesi, daha önce Müslüman biri tarafından dile getirilmemiş bir şeydir.”¹²⁴

9. İstishâba (berâet-i asliyye) karşı çıkma. Bu durum Şevkânî’nin eserlerinde çokça görülmektedir.¹²⁵

10. Bizim şeriatımızda olan ve neshedilmeyen şer’i bir hükmü bizden önceki şeriatlardan alma.¹²⁶

11. Maslahatı ve mefsedeti gözetme. Bunu *Seylû’l-cerâr* isimli eserinde şöyle ifade etmiştir: “Hâsılı kelam bu pak şeriat, maslahatı celb, mefsedeti def’ etme, maslahat ve mefsedet türleri arasındaki dengeyi koruma ve şeriatın en önemli meselelerine diğerlerine nazaran daha fazla önem verme üzerine kurulmuştur. Bunları anlamayan kimse, şeriatı gereği gibi anlayamamıştır. Kitap ve Sünnet’ten bu aslı işaret eden deliller çoktur.”¹²⁷

12. Kitap ve Sünnet’te meseleye ait *nass* bulunmadığı vakit dilsel anlama dayanması. Bu onun bütün kitaplarında kullandığı bir metottur.¹²⁸

13. Şeriata muhalif fikhî hileleri (hile-i şeriyye) almaz ve böyle yapan fukahâyı kınar. Ona göre her hile, Allah’ın vacip kıldığını düşürmeye ya da haram kıldığını helal kılmaya yöneliktir ki bu bâtıldır. Bir Müslümanın bunu yapması caiz değildir ve onun kınanması gerekir. Çünkü bu münker (kötü) bir şeydir. Ancak günahattan kurtulmak içinse şartlı olarak yapılabilir. Rabbimiz şöyle buyurmuştur: *وَحُذِّ بِيَدِكَ ضِعْفًا فَأَصْرَبْ بِهِ وَلَا تَحْنُتْ* “Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma.”¹²⁹ Nitekim Resûlullah (s.a.v.) zamanında hasta bir zâninin haddinin hurma salkımı ile bir defa vurmak olduğu

¹²³ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Fethu’r-rabbânî min fetâva’l-İmâm eş-Şevkânî*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk (San’â, Dârü’l-Cilî’l-Cedîd, ts.), 8/3824.

¹²⁴ Şevkânî, *el-Fethu’r-rabbânî min fetâva’l-İmâm eş-Şevkânî*, 8/3824.

¹²⁵ Aîzerî, *el-İhtiyârâtü’l-’ilmiyye*, 24.

¹²⁶ a.g.e., 24.

¹²⁷ Şevkânî, *es-Seylû’l-Cerrâr*, 149.

¹²⁸ Aîzerî, *el-İhtiyârâtü’l-’ilmiyye*, 25.

¹²⁹ Sâd 38/44.

rivayet edilmiştir. Bu caiz bir durumdur ve belirlenmiş bir helaldir. Bu iki örnek arasındaki ve yasak hile ile şer'î hile arasındaki fark, yer ile gök arasındaki fark kadardır.¹³⁰

11. ŞEVKÂNÎ'NİN HADİS ŞERHİNDE USÛLÎLER'İN KÂİDELERİNİ KULLANMASI

Şevkânî'nin hadisleri şerh ederken kullandığı yöntemlerden biri de usul kaidelerine başvurmasıdır. O, hadislere şerh düştüğü ve şârihi tenkit ettiği bu açık ve anlaşılır olan eserinde, fer'i olan cüz'î ahkâmı, usulu'l-fıkh ulemâsının bu konudaki sözlerini de zikrederek çoğunlukla usul kaideleri üzerine bina eder. Örnek olarak aşağıda verdiğimiz usul kurallarını kullanması bunlardandır:

11.1. HADİS METNİNDE TAFSİLÂTI TERK ETMENİN HADİSİ UMUM DERECEŚİNE YÜKSELTECEĞİ, İKTİRÂNIN DELÂLETİNİN ZAYIF OLDUĞU ve ŞER'Î HAKİKATİN LÜĞAVÎ MÂNALARA MUKADDEM OLDUĞU

Şevkânî, İbn Mes'ûd'un karısı Zeyneb'in Hz. Peygamber'e (s.a.v.) “Eşime ve evimdeki yetimlere tasadduk etmem caiz olur mu?” sorusunu sormak için birini gönderdiği vakit Resûlullah (s.a.v.) “*Evet! Bunda iki ecir vardır: Kurbiyet (yakınlık) ve sadaka ecirleri*”¹³¹ şeklinde cevap vermiştir.

Bununla ilgili olarak Şevkânî, “Zâhirde karının kocasına zekât vermesi caizdir. Bununla birlikte ilk olarak buna mâni bir şey yoktur ve kim bu caiz değildir derse delil sunmak zorundadır. İkinci olarak metinde tafsilatı terk etmek umurun derecesine düşürür. Zira Resûlullah (s.a.v.) kadına “Tasadduk ettiğin şey vacip mi yoksa nafile mi?” diye sorarak tafsilata girmedir. Tafsilata girmemesinden kastı ise ister farz olsun ister nafile olsun her ikisi yerine de geçer.”¹³²

Keza Şevkânî, Hz. Ömer'den nakledilen bir hadisi şöyle yorumlamıştır: “Biz Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında oturan bir adam geldi ve şunu sordu: ‘Ey Muhammed! İslâm nedir?’ Hz. Peygamber ‘İslâm; Allah'tan başka ilah olmadığına ve

¹³⁰ Aîzerî, *el-İhtiyârâtü'l-ilmîyye*, 25.

¹³¹ Buhârî, “zekât”, 48 (No. 1466).

¹³² Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 8/193. özetle.

Muhammed'in de onun resulü olduğuna şehadet getirmen, namazı kılman, zekâtı vermen, hacca gitmen ve umre yapman..." buyurdu.¹³³

(Umre yapman) lafzı, umrenin vacip olduğunu söyleyenlerin sarıldığı bir lafızdır. Ancak umrenin bu vacip durumlarla birlikte zikredilmesi (iktiran), umrenin vacip olmasına delil olmaz. Zira iktiranın delâletinin zayıflığından dolayı usulde böyle yer almıştır.¹³⁴

Şer'î hakikatin lügavî mânalara mukaddem olduğu kurala gelince, Şevkânî, İbn Ömer'den (ö. 73/693) gelen hadisi şöyle yorumlamıştır: "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) soruldu: 'Bizden birimiz cünüp olduğu hâlde uyuyabilir mi?' Hz. Peygamber: 'Evet, dilerse abdest alır' şeklinde cevap verdi. Burada abdest (vudu) kelimesinden maksat, namaz abdestidir. Çünkü biz bu abdestin şeriatta hakikî mânada kullanıldığını ve bir şer'î hakikat mânasının diğer mânâlarından önce geldiğini birkaç defa zikrettik."¹³⁵

11.2. SAHÂBENİN "ŞÖYLE EMROLUNDUK, BUNDAN NEHYEDİLDİK YA DA BU SÜNNETTENDİR" DEMESİ

Enes b. Mâlik, (وَقَفْتُ لَنَا) sigasıyla nakledilen hadiste şöyle diyor: "*Bize şu hususlar hakkında kırk geceyi geçmemek üzere zaman tayin edildi: Bıyıkları kısaltmak, tırnakları kesmek, koltuk altı tüylerini yolmak, etek tıraşı olmak.*"¹³⁶

Şevkânî dedi ki: "(وَقَفْتُ لَنَا) sigasının merfû olup olmamasıyla ilgili usul ve ıstılah ilminde bir anlaşmazlık belirdi. Ağır basan görüş, onun merfû olduğudur. Sahâbî şu sözünde "Bunun ile emrolunduk, şundan nehyedildik" dediği zaman, bu konu ile alakalı ikinci bir rivayette vakit belirleyen kişinin Hz. Peygamber olduğunu ifade etti ve başka ihtimaller de ortadan kalkmış oldu."¹³⁷

11.3. İHTİYAÇ HÂLİNDE ERTELENEN BEYANIN CAİZ OLMADIĞI

¹³³ Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed Dârakutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 3/341 (No. 2708).

¹³⁴ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/353.

¹³⁵ a.g.e., 1/270.

¹³⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fu'âd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Tûrasi'l-Arabî, ts.), "Tahâret", 51.

¹³⁷ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 1/417.

Şevkânî dedi ki: Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sabit olduğu üzere, o namazını tam ve usulüne uygun olarak kılmayan birinin önceden yaptığı ve yapmaya devam ettiği bazı fiillerin doğrusunu öğretmekle yetindi. Buradan öğreniyoruz ki hadiste namazını usulüne uygun olarak kılmayan birine Hz. Peygamber'in öğrettikleri dışında vücûb niteliğini taşıyan herhangi bir şey yoktur. Zira usulde de olduğu gibi ihtiyaç hâlinde bir şeyin açıklanmaması caiz değildir.”¹³⁸

11.4. NEHYİN FESADA DELÂLET ETTİĞİ

Şevkânî mezarlıklarda namaz kılma hususunda şunları söyledi: “Mütevâtir olan nehy hadisleri, İbn Hazm'ın (ö. 456/1065) da dediği gibi, asıl mânası haram olan şeyin delâletini eksiltmez. Usul ilminde, nehy fiilinin bir fesada delâlet ettiği bilinmektedir. Böylece nehyedilen şeyde kişinin hakkı yasaklanır ve o şeyi işlemek bâtıl olur. Çünkü, nehy iktiza eden (gerektiren) fesat, butlân hükmündedir. Dolayısıyla mezarlıkta kılınan namaz ile mezarda (mezara yönelerek) kılınan namazın hükmü aynıdır, ikisini arasında fikhî hüküm olarak fark yoktur. İki namaz da fikhî olarak bâtıl ve fâsit hükmündedir. Zira "Makberâ" lafzının geçtiği bütün terkiplerde fikhî hüküm aynıdır.”¹³⁹

12. ŞEVKÂNÎ'NİN ŞERHTE FIKHÎ KAİDELERİ KULLANMASI

Şevkânî, bir müçtehidin tafsilatlı delillerden şer'î hükümler istinbat etmek için ihtiyaç duyduğu ilimlerde, kabiliyetli ve itkân sahibi birisidir. Hadisleri şerh ettiği ve şârihi de tenkit ettiği eseri açıktır. Eserde Şevkânî'nin bazı fikhî kuralları sınırlı bir şekilde kullandığı görülmektedir. Belki de sınırlı bir şekilde kullanmasının sebebi, bu kuralların delile dayalı olmamasındandır ve o, bu kurallar hakkında delil zikretmemiştir. Şevkânî, delilleri olmayan şeylerle iştigal etmemiştir. Şevkânî'nin hadisleri şerh ederken fikhî kuralları kullanmasının yanı sıra aşağıda zikredilen kuralları da kullanmıştır.

1. Berâat-ı zimmenin asıl olması

¹³⁸ Şevkânî, *Neylû 'l-evtâr*, 2/202.

¹³⁹ a.g.e., 2/156.

Şevkânî dedi ki: “Mekke’deki gibi (Vic vadisinde)¹⁴⁰ avlanmak ve oranın ağaçlarını kesmek tazmini gerektirir diyebilmek için bir delilin bulunması gerekiyor. Zira berâat-ı zimme (asıl itibariyle haram olmamak ya da zâmin olmamak) asıldır.¹⁴¹

2. Şâri’ tarafından zikredilmiş bir lafız var ise şer’î hakikatlerine nispet ettirmenin asıl olması

Şevkânî, *Şifâü’l-üvâm* isimli esere yönelik tenkitlerinde, deve etine dokunduktan sonra abdest alma hususunda şöyle dedi: “Abdest alma lafzını el yıkama mânasına hamletmek, bizim için vacip olan şey, eğer bulunuyorsa Şâri’in sözlerini şeriatın hakikatine göre almaktır ki bu da burada bulunuyor. Şâri’in dilinden çıkan söz, normal abdesttir ve aynı asırda yaşayan kimseler sadece eli yıkamayı değil abdest azalarını yıkamayı (abdeesti) kabul etmişlerdir.¹⁴²

3. Hadlerin şüphe sebebiyle uygulanmaması

Şevkânî hadisleri şerh ettiği eserinde “Bir zan bulunduğunda had uygulanmaz ve şüpheler ile düşer” adını verdiği bâbta şöyle dedi: “Hiçbir şüphe olmadan bir kimse, had gerektiren bir haramı işlese ve onu açıklamasa kendisinden onu açıklayıp itiraf etmesi istenmez ve kendisine had uygulanmaz. İtiraf etmedikçe ve açıklamadıkça kendisine had uygulanmaz. Çünkü şüpheler, sübûtundan ve açıklamasından sonra hadleri bertaraf eder. Evlâ olan ise, sübût ve açıklamadan önce olmasıdır.¹⁴³

4. Menfaatin zâmin olana ait olduğu

Şevkânî, Hz. Âişe’den (ö. 58/678), rivayet edilen ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hüküm verdiği “*Menfaat, zâmin olana aittir*”¹⁴⁴ hadisi şerh ederken şöyle der: “Haraç, girdisi olan ve menfaat anlamına gelmektedir. Yani müşteri, aslî garanti ile satın alınan şeyden ortaya çıkan menfaate sahip olur. Meselâ adamın biri bir arazi satın aldı ve ekip

¹⁴⁰ Taif’te bir vadi.

¹⁴¹ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 9/255.

¹⁴² a.g.e., 1/149.

¹⁴³ a.g.e., 7/121.

¹⁴⁴ Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre b. Mûsâ et-Tirmizî, *es-Sünen* thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: y.y., 1395/1979), “Büyû”, 53 (No. 1285).

biçti ya da bir binek aldı, ona bindi ya da bir köle satın aldı ve onu kullandı. Daha sonra bu malda öteden beri olan bir kusuru fark etti. Bu adamın maldan elde ettiği kazancın bir kısmını, aldığı malı ya da köleyi iade etme hakkı vardır.¹⁴⁵

13. ŞEVKÂNÎ’NİN ŞERHTE HADİSİ, HADİSİN ISTILAHLARINI, İLLETLERİNİ VE RÂVİLERİNİ KULLANMASI

Şevkânî, hadis ilminde illetlere, ricâle, istilahlara dikkat eder. Fark ettim ki onun hadis ilminin kaidelerini kullanması; fikhî kaideleri kullanmasından daha fazla, usulü’l-fikh kurallarını kullanmasından ise daha azdır. O, hadis ilminin kaidelerini, neredeyse usulü’l-fikha yakın bir şekilde kullanır. Şevkânî’nin hadisleri şerh ederken mustalahu’l-hadîsi kullanmasına örnek:

1. Müdelles olanın an‘anesinin (an- an lafzı ile rivayet etmesi) semâ‘ ifade etmeden kabul edilmemesi

Münzirî’nin (ö. 656/1258) şöyle dediği bir hadis hakkındaki sözü: “İbn İshâk (ö. 151/769) onu bir kere isnadlı olarak nakletmiş, diğerini ise irsal etmiştir.”¹⁴⁶ Şevkânî dedi ki: “İşte burada ‘an‘ane (hadisi an lafzı kullanılarak nakletme) metodu ile hadis nakledildi ve biz de onun bu metodu, tedlîs ihtiva etme ihtimalinden dolayı, râvinin bunu gizlemek istemesinden bahsettik.”¹⁴⁷

2. Hadiste idrâc

Râvilerden birinin sözü bile olsa idrâc ihtiva eden rivayete itibar edilmez. Şevkânî, Berâ b. Âzib’in hadisini şöyle yorumladı: “Berâ b. Âzib dedi ki: ‘Resûlullah’ı (s.a.v.) iftitah tekbirini getirirken ellerini kulak hizasına kadar kaldırırken gördüm ve ellerini kaldırmayı bir daha tekrarlamadı.’ Bu hadis Yezîd b. Ebî Ziyâd’ın Abdurrahmân b. Ebî Leylâ’dan, onun da Berâ’dan rivayetidir. Hadis hafızları, hadiste geçen ‘bunu bir daha tekrarlamadı’ lafzının rivayette Yezîd b. Ebî Ziyad’ın sözü/müdreç (eklenmiş) olduğunda ittifak etmişlerdir. Sevrî (ö. 161/778), Halid et-

¹⁴⁵ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 5/252.

¹⁴⁶ Münzirî, *Muhtasaru Süneni Ebî Dâvûd*, 3/195.

¹⁴⁷ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 12/548.

Tahhân, Züheyr ve hadis hafızlarından diğerleri, hadisi bu ifade olmadan rivayet etmişlerdir. Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834) ‘Bu ziyade lafzı, ancak Yezîd rivayet etmiştir’ dedi.”¹⁴⁸

3. Hadis metinlerinde tashif ve tahrif

Şevkânî, Ebû Hüreyre (ö. 58/678), ve Zeyd b. Halid’in rivayet ettiği hadis için şöyle dedi:

تَمْ يَبْعُوهَا وَلَوْ بِضَفِيرٍ “Bir kumaş karşılığında da olsa [defalarca zina etmiş olan cariye] satın”¹⁴⁹ hadisinde, nüshalarda geçen “بِضَفِيرٍ” lafzını noktasız “ص” harfi ile, noktalı “غ” harfi ile, sonrasında da altında iki nokta olan “ي” harfi ile sonra “ر” harfi ile sonra da “و” harfi ile düzelttim ve hadis [فَلْيَبِيعْهَا وَلَوْ بِصَغِيرَةٍ] şeklini aldı. Sağır, küçük demektir. Belki hadis kitaplarında ya da garîbü’l-hadis kitaplarının nüshalarında bu şekilde yazılması sabit olmamıştır. Bilakis bazı rivayetlerde “وَلَوْ بِضَفِيرٍ” şeklinde noktalı yani “ض” ve “ف” harfleriyle sabit olmuştur. Bazılarında ise “وَلَوْ بِحَبْلٍ مِنْ شَعْرٍ” (bir saç ipi kadar) şeklinde rivayet edilmiştir. Dil âlimleri bunu şöyle açıkladı: İbnü’l-Esîr’in *en-Nihâye fî garîbi’l-hadis*’inde ve diğerlerinde olduğu gibi (ضَفِيرٍ) kelimesi noktalı olan harf ve “ف” harfi ile birlikte kullanılıp bir saç örgüsü mânâsındadır.”¹⁵⁰

4. Râvilerin hadis semâ’ ettikleri tarihlerin bilinmesi

Bu kural, râvinin *semâ*nın (hadis işitmesinin) sıhhati ile ya da kendisinden hadis rivayet ettiği kişi için *sema* lafzını kullanmaması ile alâkalıdır. Şevkânî dedi ki: “Tirmizî (ö. 279/892) *Kitâbü’l-îlel* isimli kitabında şöyle diyor; ‘O, Buhârî’ye bu hadisi sordu ve Buhârî şöyle cevapladı: ‘Bu hadis hasendir, ancak İbrahim b. Muhammed b. Talha daha önce yaşamıştır. İbni Akîl’in ondan duyup duymadığını bilmiyorum.’ İşte bu, hadis için diğer bir illettir.”¹⁵¹

Şevkânî dedi ki: “Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm, Ali b. el-Medînî, Halife b. Hayyât’ın dediği gibi, “İbrahim b. Muhammed b. Talhan 110 senesinde vefat etti” şeklinde Buhârî’ye cevap verilebilir ve o bir tâbiûden (İbrahim b. Muhammed b.

¹⁴⁸ *Neylû’l-evtâr*, 2/210.

¹⁴⁹ Buhârî, “Hudûd”, 36 (No. 6837).

¹⁵⁰ Şevkânî, *Veblû’l-gamâm*, 2/333.

¹⁵¹ Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre b. Mûsâ et-Tirmizî, *el-Îlelû’l-kebîr*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâi vd. (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1409/1989), 58.

Talha), o Abdullah b. Amr b. Âs'tan (ö. 65/684-85), o Ebû Hüreyre'den, o da Âişe'den (ö. 58/678) işitti.¹⁵² İbn Akîl ise; Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi, Rubeyyi' bint Muavviz'den (ö. hicri 71-80), (sahâbîlerden) hadis semâ etmiştir. Öyleyse nasıl oluyor da (ondan daha eski için) İbrahim b. Muhammed b. Talha'dan semâ inkâr edilir?

Eski olma ve evveliyet bakımından Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdillâh, Enes b. Mâlik ve Rubeyyi' bint Muavviz'a göre İbrahim b. Muhammed b. Talha'nın yeri nerededir? Onlar, sahâbî oldukları için tâbîinden olan İbrahim b. Muhammed'den daha önce yaşamışlardır ve önce gelmektedirler. İbn Âkîl ve İbn Talha'nın hocalarının ikisi de sahâbîdir ve onlarla sohbet (akran olma) konusunda eşittirler. Onlarla yakın tabakadlardır. Bunun sıhhati konusunda Buhârî'ye bakılabilir.¹⁵³ Bize göre Şevkânî, bu görüşü İbn İbnü'l-Mülakkın'ın *Bedrû'l-Münîr*'inden aynı şekilde nakletmiştir.¹⁵⁴ Yukarıda Buhârî'dan nakledilen sözü Tirmizî, *Kitâbü'l-İlel* isimli eserinde Buhârî'dan aktarmıştır.¹⁵⁵

5. Hadisin sıhhatine ve zayıflığına tesir eden râvilerin durumlarını bilme ve muayyen bir beldenin râvisinin hadisinin sıhhati ve zayıflığı

Tirmizî bir kudsî hadis olarak Resûlullah'tan (s.a.v.) rivayet ettiğine göre “Allah (cc) şöyle buyuruyor: *‘Ey Âdemoğlu! Sabahın ilk vaktinde benim için dört rekât namaz kıl, günün geri kalanında da Ben sana yeterim.*”¹⁵⁶ Şevkânî bu hadis için şunları söylemiştir: “Ebû İsmâ dedî ki ‘Bu hadis hasen ve garibtir.’ İsmail b. Ayyâş bu hadisin isnadında yer alan râvilerdendir. İmamlardan bir grup onun hadisini Şamlılardan olduğu takdirde kabul etmişlerdir ki o burada öyle gözükmektedir. Zira Buhayr b. Saîd Şamlıdır ve İsmail de ondan rivayet etmiştir.”¹⁵⁷

6. Hadis senetlerinde yer alan sikâ ve zayıf râvileri bilme

¹⁵² Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 2/454.

¹⁵³ a.g.e., 2/454.

¹⁵⁴ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed İbnü'l-Mülakkın, *el-Ensârî el-Mısırî, el-Bedrû'l-münîr fi tahrîci ehâdîsi's-Şerhi'l-kebîr*, thk. Mustafa Ebû'l-gayt vd. (Riyad: Dârü'l-Hicre, 1425/2004), 3/36.

¹⁵⁵ Tirmizî, *el-İlel*, 58.

¹⁵⁶ Tirmizî, “Vitr” 15 (No. 475).

¹⁵⁷ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 3/78.

Ammâr'ın Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet ettiği hadis için Şevkânî şöyle demektedir: Hz. Peygamber, Ammar'a dedi ki “*Elbise şu beş şeyden temizlenir; dışkıdan, idrardan, kusmuktan, kandan ve meniden.*”¹⁵⁸ Yukarıda Ammar'dan rivâyet edilen hadis, ittifak ile kendisine itibar edilmeyecek derecede zayıf bir rivâyettir. Çünkü o hadisin senedinde yer alan Sabit b. Hammad'ın metrûk olduğu ve Ali b. Zeyd b. Cudân'ın zayıf olduğu hususunda icmâ edilmiştir.

Tahric sahibinin yaptığı gibi bu hadisin tahrinin müverridlerinin kitabından, onların sözleri olmadan onun aleyhinde konuşmak amacıyla tahrir yapması caiz olmaz.¹⁵⁹ Çünkü bu, Ehl-i hadîsten bir grubun kendisinden rivayet ettiği kaynağı, aldatıcı ve yanıltıcı bulmaktır. Durum ise bunun tersinedir; zira onlar, zayıflığını beyan etme dışında onu zikretmezler ve genellemek için bir hüccet gibi ortaya çıkmaz.¹⁶⁰

7. Kimin sahâbî olduğunun bilinmesi

Sahâbenin tanınması için Üneys'in kim olduğunu açıklama bâbında şu örneği verebiliriz: İbn Abdilber (ö. 463/1071) “Üneys, İbn Dahhak el-Eslemî'dir” demiştir. Yine denildi ki “O, İbn Mürşid'tir.” İbnü's-Seken¹⁶¹ (ö. 353/964), *Sahâbe*¹⁶² kitabında dedi ki: “Üneys'in kim olduğunu bilmiyorum, onun adı bu hadis dışında adı geçmiyor. Bazıları hata ederek şöyle dediler: ‘Üneys, Enes b. Mâlik demişlerse de durum böyle değildir; zira Enes b. Malik ensarîdir, bu ise hadisin babında da yazıldığı gibi Eslemî'dir. İbnü's-Seken'in *Sahâbe* isimli kitabı hâlâ mâhtut halindedir; kaybolmadıysa, belki de eş-Şevkânî zamanında mevcuttu. İbn Hacer ondan 950 alıntıda bulunmuştur.”¹⁶³

14. ŞEVKÂNÎ'NİN ŞERHTE KUR'ÂN İLİMLERİNİ, TEFSİRİNİ VE KIRÂATİ KULLANMASI

Şevkânî, tefsir ilminde ve ona taalluk eden ilimlerde çok bilgiliydi. O kadar bilgiliydi ki dirayet ile rivayet tefsirlerini barındıran birkaç ciltlik tefsire dair bir kitap

¹⁵⁸ Dârakutnî, *es-Sünen*, 1/231 (No. 458).

¹⁵⁹ *Tahrîc-i ehâdis-i Şifâ'ü'l-uvâm* isimli eserin müellifi, Hafız Abdulaziz b. Ahmed ed-Damdi'dir.

¹⁶⁰ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/170-171.

¹⁶¹ İbnü's-Seken; Seken oğlu Osman oğlu Saîd'dir. Büyük hadis râvilerinden olup Ehl-i Sünnettendir. O, Fares'in padişah Kisra'nın neslindedir.

¹⁶² İbnü's-Seken, Saîd b. Osman b. Saîd. Kitabın tam adı: *Ma'rifetü's-sahâbe*, hâlâ mâhtut halindedir.

¹⁶³ bk. Hüseyin b. Muhsin el-Hâzîmî, “Dirâsetu kitabı *Ma'rifetü's-sahâbe* li-İbni's-Seken”, *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Arabiyye* 5/36. (Haziran, 2017), 2492.

yazdı. Ancak o, tefsir ve Kur’ân ilimlerine dair kaideleri çok kullanmadı. Bunun sebebi onun tefsir ilimlerini ve kırâati daha çok Kur’ân’ı tefsir etmede kullanmasıdır. Şevkânî’nin tefsir ilimlerinin kırâat ilminin kurallarını kullanmasına aşağıdaki örnekler zikredilebilir:

Şevkânî, Kurtubî (ö. 671/1273) şöyle dediğini ifade etmiştir: “Emir ifade eden “ل” harfinin kesreli olarak alınması ve üzerinde iki nokta bulunan “ت” harfinin alınması şâz bir kırâattir ve Hz. Peygamber de bu kırâat ile (فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا) okumuştur.”

Daha sonra Şevkânî Kurtubî’yi eleştirerek bu kırâatin Allah’ın kitabında vârid olduğunu, Nebî’sinin sözlerinde geçtiğini, Arap hatiplerin sözlerinde kullanıldığını belirterek Hz. Osman, Übeyy’ ve Enes o kırâat ile okuduklarından dolayı bu kırâatin şâz olmaktansa az okunan bir kırâat olduğunun söylenmenin daha evlâ olduğunu ifade etmiştir. İbn Atiyye’ye göre İbnü’l-Ka’ka’ ve İbn Âmir bu kırâat ile okumuşlardır. Bu kırâat, Müslümanların büyük bir çoğunluğunun kırâatidir.’ İbn Atiyye’nin İbn Âmir’den naklettiği şey, meşhur olan kırâate aykırıdır.¹⁶⁴

Ayrıca Şevkânî’nin tefsirdeki maharetini ve bunu hadisleri şerh ederken de kullandığını, *Neylû’l-evtâr* isimli eserde İbn Dakîku’l-Îyd’i (ö. 702/1302) tenkit ederken görmekteyiz. Şevkânî bu konuda şunları söylüyor: “İbn Dakîku’l-Îyd dedi ki: ‘Bu mesele taarruz ettiği takdirde iki ‘amm (genel) ifadeye taalluk eder. Allah Teâlâ’nın şu kavli {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا}. (*Beyt’i hacetmesi Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*)”¹⁶⁵ Erkek ve kadınlara genel olup hac gerekir. Bunun anlamı, eğer sefer için istitaat varsa herkesin hac yapması zorunludur. Hz. Peygamber de (s.a.v.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “*Kadın, mahremi olmadan yolculuk yapamaz.*”¹⁶⁶ Buradaki ifade, içine haccı da alarak tüm yolculuklar için âmm (genel) bir ifadedir. Kim haccı çıkarırsa âyetin umum ifadesiyle hadisi tahsis etmiş olur ve kim de girdirirse hadisin âmm ifadesiyle âyeti tahsis etmiş olur ki bu da başka bir delilin tercihine kalmış bir meseledir.”

Daha sonra Şevkânî onu şu sözleriyle tenkit etti: “Şöyle denilebilir: Bu konuda zikredilen hadisler, âyet ile çelişmemektedir. Çünkü âyet, kadının Kur’ân’da

¹⁶⁴ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 9/337.

¹⁶⁵ Âli İmrân 3/97.

¹⁶⁶ Buhârî, “Salât”, 4 (No. 1086) Buhârî’de şöyle bir cümle geçer: “Kadın üç ay yolculuk yapmasın ancak mahrem biriyle beraber”. (لَفْظ: لَا تُسَافِرُ الْمَرْأَةُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا مَعَ ذِي مَحْرَمٍ).

bahsedilen sefere çıkabilmesini, yanında mahremi olması şartına bağlıyor. Âyette ‘âmm olan iki şeye muarız olacak bir şartlı istidaat (yapabilirlik) ispatı bulunmamaktadır.”¹⁶⁷

Aynı şekilde Şevkânî’nin esbâb-ı nüzulü bildiğini ve bunu şerhinde kullandığını görüyoruz. Hz. Âişe’den rivayet edilen bir hadise göre “*İtikâf yapan kimse kadına dokunmaz ve onunla mübâşereye giremez.*”, Hadisteki “mübâşeret” lafzı¹⁶⁸ kendisinden önce “dokunma” lafzı ile aynı bağlam içerisinde cimâ manasında kullanılmıştır. İbn Münzir (ö. 318/930), bu konuda icmâ olduğunu nakletmiştir. Taberî (ö. 310/923) ve onun dışındakiler, Katâde tariki ile nakledilen {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عُكُفُونَ} âyetinin sebep-i nüzûlü hakkındaki rivayet, Şevkânî’yi desteklemiştir: “Onlar itikâf yaparlarken bir adam hâcetini gidermek için çıktı, karısıyla karşılaştı ve cimâ etti. Bunun üzerine bu âyeti indi”¹⁷⁰

Şevkânî’nin Kur’ân ilimlerinden Mekkî ve Medenî olan âyetlere taalluk edenlerini bilmesi ve bunları hadisleri şerh ettiği eserinde kullanması da dikkat çekmektedir. Hz. Âişe’den şöyle rivayet etmiştir: “Bir grup dedi ki: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Bir kavim hayvanları kesiyor; ancak Allah’ın adı anılıyor mu yoksa anılmıyor mu, bilmiyoruz.’ Allah Resûlü dedi ki: ‘Kesilen etler için sizler Allah’ın adını anın ve yiyin.’”¹⁷¹

15. ŞEVKÂNÎ’NİN ŞERHTE ARAP DİLİNİN KURALLARINI, SARF VE BELÂGAT İLMİNİ KULLANMASI

Arap dili ve ondan neşet eden ilimlere gelince Şevkânî bu alanda otorite sahibi biridir. Hatta Şevkânî, araştırmamızda da göreceğimiz üzere dil ve beyan âlimlerinin büyüklerini tenkit etmektedir. İlim talep etmeye yeni başladığı çocukluk zamanlarında Harîrî’ye ait olan “*Mülhatü’l-i ‘râb*”, İbni Hâcib’e ait olan “*el-Kâfiye ve ‘ş-Şâfiye*” ve Kazvînî’ye ait olan “*Telhîsü’l-Miftâh*”i ve başka eserleri ezberlemiştir.

¹⁶⁷ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 9/60.

¹⁶⁸ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebet’ül-Asriyye, ts.), “Savm”, 79 (No. 2473).

¹⁶⁹ el-Bakara 2/187.

¹⁷⁰ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 4/316.

¹⁷¹ a.g.e., 8/159.

Şevkânî'nin dilden neşet kuralları çok fazla kullandığı dikkat çekmektedir. Hadisleri şerh ettiği eserinde bu kuralları ustalıkla kullanmıştır. Sarf ilmine taalluk eden şu örnek bunlardan biridir: “س” harfinin fethalı olması, “ت” harfinin üzerinde iki nokta bulunup kesralı olması, “ي” harfinin altında iki nokta bulunup sakın olması ve “ر” harfinin de noktasız olmasıyla oluşmuştur. İbnü'l-Esîr *en-Nihaye*'de şöyle dedi: “فَاعِلٌ” (fâil) kelimesi, “فَاعِلٌ” (fâil) mânasındadır.¹⁷²

“ط” (şeddeli) bu söz için İbn Reslan (ö. 844/1440) şöyle dedi: “كَاطِطَانٌ” harfi kesralıdır (وَإِنْ يُوَطِّنَ الرَّجُلُ).¹⁷³ Şevkânî bu konu hakkında hadiste geçen bu kelimenin şeddesiz olduğuna işaret ediyor. Çünkü “if'âl” vezninde gelen mastarlar hafif (şeddesiz) kelimelerden başkası olamazlar.”¹⁷⁴

Şevkânî'nin nahiv ilmine taalluk eden sözü: “Fethalı “ن” ile, sonrasında noktalı “ش” ile yazılan “وَنَشْ” (20 dirhem gümüş) kelimesi kitapta merfû olarak geçmiştir.

Şevkânî dedi ki: “Doğru şekli, “كَانَ”nin lafzı ile mansub “وَنَشْ” şeklinde yazılmalıdır. Yine dedi ki: “Doğrusu (وَنَشْ) nasb ile başka kitapta da “كَانَ”nin lafzı ile beraber mensup gelmiştir veya Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) rivayetine göre¹⁷⁵ “كَانَ” olmadan merfû gelmiştir “وَنَشْ” O da Ebû Seleme b. Abdірrahmân'dan rivayet ettiği şu hadisin şerhinde geçer: “Ebû Seleme dedi ki: ‘Hz. Peygamber’in eşi Âişe dedi ki: ‘Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hanımlarının mehirleri 12 ukiyye ve 1 neşş idi.”¹⁷⁶ Ebû Dâvûd'un naklettiğine Hz. Âişe, Allah Resûlü'nün hanımlarının mehirlerinin 12 ukiyye ve 1 neşş olduğunu belirtmiştir.”¹⁷⁷

Belağat ilmine taalluk eden sözü¹⁷⁸ (أَلْجِقُوا الْفَرَايِضَ بِأَهْلِهَا، فَمَا بَقِيَ فَهُوَ لِأَوَّلَى رَجُلٍ ذَكَرَ) ifadesidir. Bu sözün mânası hakkında Şevkânî'ye göre “رجل” (erkek), açıklama bâbında ziyade bir açıklama ile “ذَكَرَ” (erkek) olduğu vassfedilmiştir. İbnü't-Tîn (ö. 611/1214) dedi ki: ‘Bu ancak te'kit içindir. Kurtubî ise bu te'kidi tenkittir. Zira Araplar, te'kit yaparken bir fayda ararlar, ne var ki burada bir fayda yoktur.”

¹⁷² Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 1/316.

¹⁷³ Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Reslân, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Mısır: Dârü'l-Felâh, 2016/1437), 4/666.

¹⁷⁴ Şevkânî, *Neylû'l- evtâr*, 6/136.

¹⁷⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 12/224.

¹⁷⁶ Müslim, “Nikâh”, 78. (قَالَتْ كَانَ صَدَاقُهُ فِي أَرْوَاجِهِ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَوْقِيَّةً وَنَشْ)

¹⁷⁷ Ebû Davûd, “Nikâh”, 29 (No. 2105). عَنْ صَدَاقِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ . ثِنْتَا عَشْرَةَ أَوْقِيَّةً وَنَشْ . فَقُلْتُ وَمَا نَشْ قَالَتْ نَصْفُ أَوْقِيَّةٍ .

¹⁷⁸ Buhârî, “Ferâ'iz”, 5 (No. 6732).

Şevkânî dedi ki: “Meânî ilminin imamlarının “te’kit” için faydalı olmasının kaçınılmaz olduğunu tasrih etmeleri de bu görüşü desteklemektedir. Bu fayda ise ya zannı ya yanılmayı ya da kapsamsızlığı defetmektir.”¹⁷⁹

Şevkânî’nin dil bilgisini genel mânada kullanmasına örnek olarak *Şifâ’i’l-uvâm* isimli eserin müellifinin şu sözlerinden sonra: “Kur’ân’da geçen “فُورِبِكْ” kelimesindeki fâu’l-kasem (yemin ifade eden fa harfı)” için Şevkânî’ye göre “Derim ki kasem harfî burada “و” harfidir “ف” değildir. Önceki nahiv imamlarına göre “ف” harfî, kasem harfî değildir. Belki de musannif Hüseyin b. Bedreddîn ayetteki mecrurluğun “ف” harfinden kaynaklandığını sanıp ona kasem harfî demiştir.”¹⁸⁰

Aynı şekilde: “Müellif şöyle diyor: ‘Muhakkak ki “و” harfî; dilsel, şer’î, hükmi ve isti’malî olarak dildeki tertibi (düzeni) gerektirir.’ Hâlbuki müellifin tüm söyledikleri yanlıştır. Arapça dil bilgisi kitaplarında geçtiği gibi “و” harfî ne lügat ne şer’î ne hüküm ve ne de isti’mal olarak bunları gerektirmez; hatta hiçbir şey için gerektirmez. Dilcilerden bazıları olan usul bilmezler, onun tertip gerektirdiğini ifade etmişlerdir. Âlimler karşılık vermeyecekleri bir şekilde cevap verdiler. Durum bu kadar açıktır.”¹⁸¹

Aynı şekilde “سِتًّا مِنْ شَوَالٍ” sözü müennes (dişil) siğada gelmiştir. Eğer ki “سِتَّةٌ” şeklinde kapalı “ة” harfiyle kullansaydı o zaman doğru olurdu. Çünkü ma’dûd mümeyyezde (belirli sayılar), lafız zikredilmemiş ise mümeyyizliğini ve müennesliğini zikretmek caiz olur. Örnek olarak: “صُمْنَا سِتًّا وَسِتَّةً وَخَمْسًا وَخَمْسَةً” Eğer burada lafız zikrediliyor olsaydı müzekker siğa yerine müenneslik alameti olan kapalı “ة” harfinin kullanılması gerekirdi ve kelimedeki müzekkerlik ortadan kalkardı. Bu kaide, dilcilerin ve önceki nahiv imamlarının edindiği bir kuraldır.”¹⁸²

Şevkânî’ye göre جَعَلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَ بِهِ hadisinin şerhindeki “İmam’ın yaptığı şey ancak namazdayken cemaatin kendisine tabi olunmasını sağlamaktır” cümlesinde bulunan “إِمَامًا” lafzı, usul ve beyan imamlarından bir gruba göre hasr siğasıdır. Hasrın

¹⁷⁹ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 11/320.

¹⁸⁰ Şevkânî, *Veblû’l-gamâm*, 2/211.

¹⁸¹ a.g.e., 2/238.

¹⁸² Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 4/282.

mânası şudur: “Zikredilen hükmünün ispatı ve onun dışındakilerinin inkârı.” Buradaki hasır sığasından maksat ise imama uymada ve ona tâbi olmadaki faydadır.¹⁸³

Yine o (ثُمَّ قَالَ بَخَصِيَ الْخَذْفِ) (Sonra taş attı) sözünde fiil için istiarenin (mecaz) bulunduğunu ve bu kullanımın sünnette yaygın olduğunu belirtmiştir. Bundan maksat ise taş atmak istediğini onlara göstermek için iki parmaktan birini diğerinin üzerine koymaktır.”¹⁸⁴

16. GENEL DEĞERLENDİRME

Bu bölümden *ta’akkubun* (tenkit) araştırma ve inceleme, öncekinin verdiği farklı bir hüküm verme anlamına geldiği ve bir âlimin başka bir âlimin yazdığı bir şeyi ya da onun görüşünü tenkid etmek, yanlışını düzeltmek ya da vehme düştüğü yerlerin doğrusunu belirtmek yoluyla incelemesi anlamında bir terim olduğu anlaşılmaktadır.

Ta’akkubda bulunan kişinin onu ta’akkubda bulunmaya ehil kılacak bir takım özellikler taşıması gerekmektedir. İnsaf sahibi olması, herhangi bir düşünce, topluluk ya da mezhebe taassubunun olmaması, şer’î ilmi bilip her yönüyle ona vâkıf olması gibi özellikler bunlardan bazılarıdır.

Tenkit meselesi incelendiğinde âlimlerin ilmi nakletmek için ne kadar derin incelemeler yapıp hassas davrandıklarını ve bir âlimin görüşünü tercih edip kabul ettiklerinde bunun ancak derin bir ayıklama ve değerlendirme süreci sonunda olduğunu göstermektedir. Tenkitler iyice değerlendirilerek ilmî konularda, özellikle ictihâda ve akıl yürütmeye dayalı hususlarda doğruya en yakın görüşe ulaşmak mümkün olmaktadır.

Tenkit; incelemeye, ayıklamaya ve yapıcı tenkit içeren karşılıklı diyaloga dayanan ilmî araştırmaları besleyen en önemli kaynaklardan biridir.

Tenkitler eğer bu bir hadisin zayıflığı ya da sıhhatine ya da râvîleri birbirinden ayırmak ya da aynı kişi saymaya dâir bir tenkit olduğunda -Nitekim bazı âlimlerin

¹⁸³ Şevkânî, *Neylû’l- evtâr*, 3/167.

¹⁸⁴ a.g.e., 3/365.

zayıf bir râviyi güvenilir bir râviyle karıştırması ya da aksi geçerli olabilmektedir- bir hadisle amel etmek ya da etmemek yönünde bir sonuç doğurabilmektedir.

Âlimler; tenkit ve düzeltme anlamında *nüket*, doğru düşünceyi yanlıştan, sağlıklı düşünceyi de sağlıklı olanı ayırmak anlamında *nakd*, sonra gelenin öncekine yaptığı tenkit ve yanlışlamayı kastettikleri *itiraz* ve *red*, tenkit ve başkasının yanlışını beyan etmek anlamında *teznîb*, önceki bir sözden ortaya çıkabilecek yanlış anlaşılmayı düzeltmek anlamında *istidrâk* gibi terimleri kullanmışlardır.

Şevkânî'nin *Neylu'l-Evtâr* ve *Veblü'l-gamâm* kitaplarında tenkit için kullandığı ifadeler, yerine ve konuya göre farklılık göstermektedir. O, bazen sert bir ifadeyle, bazen de yumuşak bir ifadeyle ta'akkubda bulunmuştur. Ayrıca bazen kesin bir üslup kullanırken bazen tereddüt belirten ifadeleri tercih etmiştir.

Şevkânî'nin yaptığı reddiye ve ta'akkublarda gözettiği edeplerden biri ta'akkubda bulunduğu kişiye hafifletici sebepler bulmaktır. Bazen de önce onun sözünü övüp daha sonra ta'akkubda bulunur. Ayrıca birçok yerde ta'akkubda bulunduğu kişilere ne kadar hüsn-ü zanda bulunduğu görülmektedir. Bu en bâriz olarak, söyledikleri şeye ne kadar karşı olursa olsun onlara dua ettiği yerlerde ortaya çıkmaktadır.

Şevkânî'nin bütün kitaplarında metoduna dair en çok göze çarpan noktalardan biri Kitap'tan ve Sünnet'ten olan delile itimad etmesi ve görüş ve ictihadları hiçbir şekilde onun üstünde tutmamasıdır. Delil re'y ile çatıştığında sıkça söylediği "Allah'ın nehri gelince Ma'kil'in nehri bâtil olur" sözü de bunu ifade etmektedir.

Bir delil onun zâhiri üzeri olmadığını göstermedikçe nassın zâhirini esas alması da metodunun önemli bir parçasıdır. O kadar ki bazıları onun Zâhirî olduğunu söylemişlerse de bu doğru değildir. Nitekim o, aksine bir delil ya da zâhir bir karîne olmadığına zâhirle amel etmektedir. Zaten İbn Hazm ez-Zâhirî'yi bazı konularda tenkit etmesi böyle olmadığını göstermektedir.

Mümkün olduğunda delillerin hepsini işletmeyi, onlardan birini tercih etmeye öncelmesi de yine onun metodunun bir parçasıdır. Fer'î meseleleri usûl kâideleriyle bağdaştırması, usûlü fûrû'a tatbik etmesi, konuya dâir Kitap ve Sünnet'te bir nas

olmadığında sözlük anlamını esas alması da böyledir. Bunların hepsi bütün kitaplarında amel ettiği görülen metodolojidir.

Şevkânî'nin *Neylû'l-evtâr*'da âlimlere yönelttiği tenkitler, herhangi bir cemaate, mezhebe ya da gruba ta'assub ya da tarafgirlik göstermeden, kendisinden öncekilerin sözlerini Kitap, Sünnet, usûl, hadis ve Arap dilinden elde edilen kâidelere göre değerlendirmeye tâbi tutmasından ibârettir.

Veblü'l-gamâm kitabındaki ta'akkublarında ise orta seviyedeki talebeye uygun olacak kadar muhtasar bir ifade kullanmakla yetinmiştir.

Şevkânî'nin lügavî ve usûlî kâideleri diğer kâidelerden daha çok kullandığı görülmektedir. Nitekim onları sık sık ifade etmekte ve onları kullanarak farkedilir seviyede çok çıkarım ve tenkitte bulunmaktadır. Kullanım sıklığı açısından hadis ilmi, ileli ve mustalahının kâideleri ise ikinci sırada gelmektedir. O burada sıklıkla İbn Hacer el-Askalânî gibi büyük âlimlerden nakiller yapmaktadır. Bundan sonra ise fikhî kâideler ve Kur'ân ilimleri gelmektedir. Fikhî kâidelerin bu sırada gelmesinin sebebinin çoğunlukla direkt bu kâideyi gösteren delili kullanması olduğunu söylemek mümkündür. Kur'ân ilimleri ise tefsir ve kırâat ilimleri daha çok Kur'ân tefsirinde kullanılmaktadır. Lügavî kâideler ve onlara dayanan nahiv, sarf ve belâgat gibi ilimleri ise Şevkânî çokça kullanmıştır ve kullanım ve esas alma sıklığı açısından usûlî kâidelerle aynı sıradadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEVKÂNÎ'NİN NEYLÜ'L-EVTÂR VE VEBLÜ'L- GAMÂM'DA İSNAD VE METİN TENKİDİ

Şevkânî'nin *Neylü'l-evtâr* ve *Veblü'l-gamâm*'da şârihlere yönelttiği tenkitler isnad tenkidi, metin tenkidi ve diğer hususlarla ilgili tenkitler olmak üzere üç ana başlık altında incelenebilir.

1. İSNAD VE HADİSİN KAYNAĞI İLE İLGİLİ TENKİTLER

Şevkânî'nin *Neylü'l-evtâr* ve *Veblü'l-gamâm*'da şârihlerin kullandıkları hadislerle ilgili olarak tenkit etmiştir. Bunun sebebi rivayetlerin râvilerden kaynaklanan bazı kusurlar ihtiva etmesidir. Şevkânî onların bu husustaki hatalarını tespit ve tashih etmiş, yeri geldiğinde onlara tenkitlerde bulunmuştur. Önce isnadla ilgili ta'akubat üzerinde durulacaktır.

1.1. HADİSTE REF', VAKF VE İNKİTÂ'

Bu başlık altında beş alt başlık bulunmaktadır. Tenkitler aynı noktada birleşmesi hâlinde *Neylü'l-evtâr* ve *Veblü'l-gamâm*'dan örnekleri peş peşe zikredeceğiz.

1.1.1. Mevkûf Bir Hadisin Hz. Peygamber'e Nispet Edilmesi/Ref'

Dinin Değişmesiyle Mirasın Mümkün Olmaması ve Müslüman olan Kimsenin Taksim Edilmeden Önce Mirastaki Hükmü bâbında, iki farklı din mensubu arasında mirasın hükmü hususunda Şevkânî, şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur.

Şevkânî'ye göre “Ehl-i kitaba mirasçı oluruz; onlar bize olamaz” sözü *el-Bahru'z-zehhâr*'da iddia ettiği gibi Resûlullah'a (s.a.v.) ait değildir. Bilakis İbn Ebî

Şeybe'nin (ö. 235/849) rivayet ettiği gibi Muâviye'nin sözüdür. Muâviye'nin sözü olduğunu, yanında bulunan Abdullah b. Mugaffel, Mesrûk, Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) ve İbrâhîm Nehâî de teyit etmiştir. Ancak bu, Resûlullah'ın (s.a.v.) “*Müslüman, kâfire mirasçı olamaz*”¹ sözüne zıt bir ictihattır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Sahîh-i Buhârî*'de Üsâme b. Zeyd'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) “*Müslüman kâfire, kâfir de Müslümana mirasçı olamaz*”² buyurmuştur. Bu, Müslüman ve kâfir arasında mirasçı olunamayacağı hususunda açık bir nastır. Nass karşısında ictihad olamaz. Bunu tersine ictihad yapanın ictihadı, açık bir çatışmadır.

Öyle görünüyor ki Şevkânî “Muâviye'nin sözü olduğunu, yanında bulunan Abdullah b. Mugaffel de söylemiştir” sözü, bir yazım yanlışı olabilir. Çünkü Abdullah b. Mugaffel'i bu sözü söyleyenler arasında bulamadım. Doğrusu İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde tahrîc ettiği hadiste olduğu gibi Abdullah b. Ma'kil (ق/ kâf harfî ile) olmalıdır. Abdullah b. Ma'kil “Resûlullah'ın (s.a.v.) ashâbının hüküm vermesinden sonra Ehl-i kitap hakkında Muâviye'den daha iyi hüküm veren birini görmedim. O şöyle demişti: “Onlarla evlenebiliriz; ancak onlar bizimle evlenemez; biz onlara mirasçı oluruz, onlar ise bize olamaz”³ diye nakletmiştir. İbn Battâl'a göre müctehidler, Üsâme'nin “*Müslüman, kâfire; kâfir de Müslümana mirasçı olamaz*” hadisini delil kabul etmişlerdir.⁴ Bu görüş; Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit, İbn Abbâs gibi sahâbilerin yanı sıra tâbiînin cumhûrundan rivayet edilmiştir. Seleften bazıları buna muhalefet etmiştir.⁵

Muâz b. Cebel ve Muâviye'nin Müslümanın kâfire mirasçı olabileceğini, ancak kâfirin Müslümana mirasçı olamayacağını söylediklerini rivayet edilmiştir. Saîd b. Müseyyeb, İbrahim Nehâî ve Mesrûk da bu görüştedir.⁶ İbn Kâsım'a göre kâfirin Müslümana mirasçı olamayacağı, Müslüman âlimlerin icmâi ile sabittir. Müslümanın kâfire mirasçı olamayacağı cumhûr-u ulemânın görüşüdür.⁷

¹ Şevkânî, *Neylû 'l-evtâr*, 11/379.

² Buhârî, “Nikâh”, 26 (No. 6764) .

³ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 6/284 (No. 31451).

⁴ Ebû'l-Hasen, Ali b. Halef b. Abdülmelik el-Kurtubî İbnu Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1423/2003), 8/378.

⁵ Buhârî, “Nikâh”, 26 (No. 6764).

⁶ İbnu Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 8/378.

⁷ Muhammed b. Abdurrahmân b. Kâsım el-Âsime el-Hanbeli, *el-İhkâm şerhu Usûli'l-ahkâm* (b.y.: y.y., 1406), 3/455.

1.1.2. Merfû Hükümündeki Hadis

Şevkânî, *fitrat sünnetleri* bâbında Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711-12) “Bıyıkları kısaltma, tırnakları kesme, koltuk altı tüylerini yolma ve kasık tüylerini tıraş etmeyi kırk günden fazlaya bırakmamamız bize emredildi” hadisini ele almıştır.⁸

Nevevî, “Enes'in sözündeki “bırakmamamız” kelimesinin anlamının “kırk günü geçecek kadar terk etmeme” olduğunu belirtmiştir. Muhtar görüşe göre ihtiyaç ve uzamasına göre bakılır; eğer uzarsa tıraş edilir.

Şevkânî'ye göre ise, bilakis muhtar olan görüş, Resûlullah'ın (s.a.v.) belirlediği kırk gün ile sınırlandırılmasıdır. Bunu aşmak caiz değildir. Uzdıktan sonra bu süre (kırk gün) sona ermeden kesmeyi bırakan kimse, sünnete muhalefet etmiş olmaz.⁹

Anlaşılan o ki kırk günün Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından emrediliği açıkça belirten rivayeti Şevkânî zayıf görmüştür. Çünkü râvileri arasında Sadaka b. Mûsâ vardır. İbnu Mu'in, Nesâî ve diğerleri onun zayıf olduğunu söylemişlerdir.¹⁰ İmam Elbânî (ö. 1420/1999) başka bir rivayette süreyi belirleyen Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğunun açıkça belirtildiğini söylemiştir. Elbânî'ye göre Şevkânî'nin râviler arasında Sadaka b. Mûsâ'nın yer almasından dolayı hadisi zayıf sayması, Nesâî'nin hadisi ondan başka bir tarikle sahih bir senedle rivayet ettiğini karıştırmamasından ileri gelmektedir, demektedir.¹¹ Cessâs'a (ö. 370/981) göre kırk günü aşacak şekilde geciktirmek sakıncalı olup bunu yapan kimse, sünnete muhalefet ettiği için kınanmayı hakeder.¹² *Reddû'l-Muhtâr*'da belirtildiğine göre bunlar, miktarı belirlenen şeylerden olup re'yle anlaşılmaz; dolayısıyla bu tür rivayetler merfû olarak değerlendirilmelidir.¹³ Kanaatimizce bu konuda Şevkânî haklıdır; çünkü sünnete muhalefet, kırk günlük zamanı aşmayı gerektirmektedir.

⁸ Müslim, “Tahâret”, 51.

⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 1/417.

¹⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1382/1963), 2/312.

¹¹ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Âdâbü'z-zifâf fî's-sünneti'l-mutahhara* (b.y.: Dârü's-Selâm, 1423/2002), 206.

¹² Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Ahkâmü'l-kur'ân*, thk. Muhammed sadık (Beyrut: Dârü İhyâit'Turâsi'l-Arabî, 1405), 1/83.

¹³ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz İbn Âbidîn ed-Dımaşkî, *Hâşiyetu İbn Âbidîn (Reddû'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr)* (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1412/1992), 6/407.

Keza *Yemek ve Yem Gibi Paylaştırılmadan Alınması Caiz Olan Şeyler* bâbında, İbn Ömer'in (ö. 73/693) (r.a.) "Biz gazvelerimiz sırasında, bal ve üzüm elde ederdik ve bunları kaldırmaz, yerdik" sözü¹⁴ ile ilgili olarak Şevkânî, şarihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur.

Şevkânî'ye göre İsmâîlî rivayete "meyveleri de" ifadesini eklemiştir. Başka bir yönden bir rivayetinde de "Yermûk savaşında yemek ve koyun elde ettik ve taksim edilmedi." demiştir. *Fethu'l-bârî*'ye göre ise birinci hadis, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında olduğunu belirttiği için merfû hükmündedir. Yermûk savaşı ise ondan sonra olduğu için merfûya uyan mevkûftur.¹⁵ Şevkânî'ye göre rivayetlerde bu hâdisenin Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında olduğu açıkça belirtilmemiştir. Ancak sahâbenin gazve kelimesini kullanmasından bunun Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ* ve *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'ında İbn Ömer'den gelen rivayette Resûlullah (s.a.v.) iştirak ettiği gazve olduğu açıkça belirtilmiştir: "Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte gazveye giderdik. Bal ve [bir parça] yağ yerdik."¹⁷ Meğâzî lafzının açık olmadığı hususunda Şevkânî'nin bu konuda haklı olduğu aşikardır. Ancak başka bir hadisten bununla Hz. Peygamber'in gazvelerinin kast edildiği anlaşılmaktadır.¹⁸

Maktû hadisin merfû yapılmasına dair Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'da şârihlere yönelttiği tenkide şu misâl verilebilir: Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Dört şey valilerin sorumluluğundadır: Cezalar, Cuma namazı, ganimetler (savaş olmadan elde edilen), sadakalar (zekâtlar)"¹⁹ Bu haberle ilgili olarak Şevkânî şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur. İmamlar, valilerin sorumluluklarına dair rivayetin Hz. Peygamber'in sözü olmadığını, hatta Resûlullah zamanında yaşayan sahâbîlerin bu sözü söylemediğini ifade etmişlerdir. Bu

¹⁴ Buhârî, "Cihâd ve farzu'l-humus", 20 (No. 3154).

¹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6/256 özetle.

¹⁶ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 14/232.

¹⁷ Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. 'Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Kahire: Dârü'l-Vafâ, 1412/1991), 13/187 (No. 17873).

¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 9/101 (No. 17994).

¹⁹ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/461.

yüzden onun mânâsının açıklanması veya te'vîl edilmesi gerekmez. Zira bu, Hasan-ı Basrî'nin sözüdür.²⁰

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu haber Abdullah b. Muhayriz'den (ö. 99/717) nakledilmiştir. Abdullah b. Muhayriz tabiîn âlimlerinden olup âbid ve sikadır. İbn Ebî Şeybe'nin musannefinde bu haber İbn Muhayriz'den “*Cuma namazı, cezalar, zekât, (savaş olmadan elde edilen) ganimeler sultanın sorumluluğundadır*”²¹ şeklinde rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basri'nin haberi ise İbn Ebî Şeybe'nin musannefinde şu lafızla gelir: “Dört şey sultanın sorumluluğundadır: Zekât, namaz, cezalar ve kazalar.”²²

Netice olarak Şevkânî bu tenkidinde haklıdır; zira bu haber Hz. Peygamber'in değil bilakis İbn Muhayriz'in sözüdür. Ayrıca İbn Muhayriz, sahâbî değildir. İbn Muhayriz ile Hasan-ı Basri'nin sözleri arasında fark vardır. İbn Muhayriz'in sözlerinde (savaş olmadan elde edilen) “ganimetler” anlamına gelen bir ziyade, Hasan-ı Basri'nin sözlerinde “kazalar” anlamına gelen bir ziyade vardır.

Maktû hadisin merfû yapılmasına dair *Veblü'l-gamâm*'dan da bir misâl zikretmek faydalı olacaktır. Yahyâ b. Saîd'den şöyle rivayet edilmiştir: “Resûlullah'a (s.a.v.) bir adam gelerek “Benim balım var, ne kadarını zekât olarak vereyim?” diye sordu. Hz. Peygamber “*Her on tulum baldan bir tulum*” dedi.²³ Bu hadisle ilgili Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. Şevkânî'ye göre Yahyâ b. Saîd'in Resûlullah'tan (s.a.v.) rivayetinde musannif Hüseyin b. Bedreddîn'in işaret ettiği görüş isabetli değildir; zira o sahâbî ve tabiî değildir. Rivayette ismi geçen Yahyâ b. Saîd, Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. el-As'tan rivayet etmiştir. Kendisine rivayet edilen (Amr b. Şuayb) sahâbî olmadığı gibi babası ve dedesi de sahâbî değildir. Bilindiği üzere sadece babasının dedesi sahâbîdir.²⁴

Biz bu rivayeti yukarıdaki lafızla bulamadık. Ancak İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde Yahyâ b. Saîd, o da Amr b. Şuayb'dan (ö. 118/736) rivayet ettiğine göre Tâif emiri, Ömer b. Hattâb'a (r.a.) bir mektup yazarak “Bal sahipleri, bizden öncekilere verdiklerini bize vermediler” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer “Eğer Allah'ın Resûlü'ne verdikleri şeyi sana verirlerse onlar adına bunu alıp koru; yoksa koruma”

²⁰ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/337.

²¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/4506 (No. 28439).

²² a.g.e., 5/506 (No. 28438).

²³ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 2/16

²⁴ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/419.

diye cevap verdi. “Amr b. Şuayb da her on tulum baldan bir tulum verdiklerini iddia etti.”²⁵

Amr b. Şuayb tâbiîn neslinin küçüklerindendir. Babası Şuayb ise tâbiînin orta tabakasından olup onun hicrî 80’lerde öldüğü tahmin edilmektedir. Hadisleri sahâbî olan dedesi Abdullah b. Amr b. el-Âs’dan duymuştur.²⁶ Amr b. Şuayb’ın dedesi Muhammed’e gelince o, tâbiîn neslinin orta tabakasındandır ve sahâbî olan Abdullah b. Amr b. el-Âs’ın oğludur. Netice olarak Amr, Şuayb ve Muhammed tâbiîn neslindendir. Şu hâlde Şevkânî’nin bu husustaki görüşü ve tenkidi isabetlidir. Çünkü Yahyâ b. Saîd sahâbî veya tabîî olmayıp tebe-i tabîîn döneminin âlimlerindendir. Hüseyin b. Bedreddîn, bu haberi balın zekâtının farz olmasına delil olarak zikretmiştir, Hâlbuki bu haber mürsel olduğu için hüccet olamaz.

1.1.3. Merfû Hadisin Mevkûf Olarak Rivayet Edilmesi

Namazdan Selam Vererek Çıkma bâbında, Ebû Hüreyre’den (ö. 58/678) nakledilen hadiste “*Selamı uzun tutmamak sünnettir*” denilmektedir.²⁷ Bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd rivayet etmiştir. Tirmizî (ö. 279/892) ise onu mevkûf olarak rivayet etmiş ve sahih kabul etmiştir. İbnü’l-Mübârek’e göre (ö. 181/797) bunun anlamı, selamı çok uzun tutmamaktır.

Şevkânî’ye göre, bu rivayet musannif Abdüsselâm b. Teymiyye’nin (ö. 652/1254) dediği gibi mevkûf değildir; çünkü Tirmizî’nin lafzı “Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre “*Selamı uzun tutmamak sünnettir*”²⁸ şeklindedir. İbn Seyyidi’n-Nâs (ö. 734/1334) ise “Bu, Ehl-i hadis’e ya da çoğunluğuna göre merfû grubuna giren hadislerdendir. Usûlcüler arasında bu mesele konusunda ihtilaf bulunmaktadır” demiştir.²⁹

Öyle görünüyor ki Ebü’l-Berekât Abdüsselâm b. Teymiyye, sanki Tirmizî’nin Ebû Hüreyre’den mevkûf olarak rivayet ettiğini kast etmektedir. Ebû Dâvûd ve

²⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/373 (No. 10051).

²⁶ Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed - Ebû Muhammed Usâme b. İbrâhîm (Kahire: Matbû’âtü’l-farukül-Hedise, 2001/1422).

²⁷ Tirmizî, “salât”, 108 (No. 297).

²⁸ Tirmizî, “salât”, 108 (No. 297).

²⁹ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 4/404 -405.

diğerleri³⁰ ise bu rivayeti merfû olarak şu lafızla rivayet etmiştir: “Allah’ın Resûlü (s.a.v.) “*Selamı uzun tutmamak sünnettir*” buyurdu.

Ebû Dâvûd’un Îsâ b. Yunus er-Remlî’den (ö. 264/878) naklettiğine göre “İbnü’l-Mübârek bu hadisin merfû olarak rivayet edilmesini yasaklamıştır.³¹ İbnü’l-Mulakkın (ö. 804/1401) “(Hadisin) görünüşü mevkûftur; ancak çoğu muhaddisin dediği gibi o merfû hükmündedir” der. İbnü’l-Kattân (ö. 628/1231), Kurrâ b. Abdîrrahmân’dan (ö. 148/764) dolayı hadisi illetli sayarak mevkûf veya merfû olarak sahih değildir, demektedir.³²

Gördüğümüz kadarıyla onların “sünnettir” sözü, çoğuna göre hadisin mevkûf değil, merfû oluşuna göredir. Ancak “sünnettir” diye nakledilen bazı rivayetler açık olup mevkûf olmaya hamledilemez. İbnü’s-Salâh’a göre (ö. 643/1245) “Bu sünnettendir” sözü, eğer sahâbî sözüyse, daha doğru olan böyle bir hadisin müsned ve merfû olmasıdır. Çünkü bununla sadece Allah Resûlü’nün (s.a.v.) sünnetini, yani uyulması gereken şeyi kastettiği açıktır.³³ İbn Hacer’e göre muhtemel sigalardan birisi sahâbenin “Şu sünnettendir” sözü çoğunluğun görüşüne itibarla merfû kabul edilir.³⁴

Araştırmalarımızın sonucuna göre bu hadis zayıftır. Çünkü râvîleri arasında cumhura göre zayıf olan Kurrâ b. Abdîrrahmân vardır.³⁵ Dolayısıyla Şevkânî bu tenkidinde haklıdır. Çünkü bu hadis merfû hükmünde olan mevkûf bir hadistir. Âlimlere göre mânâsı ile amel edilir. Tirmizî selamın hazfinin ilim ehli tarafından müstehap görüldüğünü belirtmiş.³⁶ Nevevî de bu hususta ihtilaf olmadığını ifade etmiştir.³⁷

Bu hususta diğer bir misâl, *Ölü İçin Ağlama, Yas Tutma, Yüzü Tirmalama ve Saçları Yolma vb. Şeylerin Nehyi* bâbında, Ebû Hüreyre’nin (r.a.) “*Amelleriniz, ölmüş olan akrabalarınıza arz edilir*” sözü ile ilgili değerlendirmelerdir. Taberî’ye (ö.

³⁰ Ahmed, *el-Müsned*, 16/515 (No. 10885).

³¹ Ebû Dâvûd, Bu numaralı hadis (No. 1004) altında zikretmiştir.

³² İbnü’l-Mülakkın, *el-Bedrü’l-münîr*, 3/517.

³³ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh* (‘*Ulûmü’l-hadîs*), thk. Nureddin İtr. (Beyrut: Dârü’l-Fikr el-Mu’âsır, 1406/1986), 50. Bu kitabın birkaç tercümesi vardır. Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs Tercümesi (Arapça Metinle Birlikte)*, çev. İbrahim Kutluay. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021.

³⁴ Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar fî tavzîhi Nühbeti’l-fiker* (Dimaşk: Matbaatü Sabâh, 2000/1421), 108.

³⁵ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 3/388.

³⁶ Tirmizî, “salât”, 108.

³⁷ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû’ şerhu’l-Muhezzeb* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, ts.), 3/482.

310/923) göre, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) “kulların amellerinin, ölü akrabalarına arz edildiği” şeklindeki sözü bunu teyit etmektedir. Daha sonra o, hadisi sahih bir isnadla zikretmiştir. el-Mağribî (ö. 1208/1793), *Bülûgu'l-merâm* şerhinde hataen Ebû Hüreyre'nin bu sözünü hadis yapmış ve Taberî'yi Taberânî olarak zikretmiştir.³⁸

Araştırdığımız kadarıyla Ebû Hüreyre'nin hadisi Taberî'nin *Tehzîbü'l-âsâr*'ında mevkûf olarak şu şekilde geçmektedir. “Amelleriniz, ölü, akrabalarınıza arz edilir. Ameliniz hayırlı ise sevinirler. Değilse 'hoşlanmazlar. Onlar, bir ölü geldiğinde kendilerinden sonra ölenleri sorarlar.”³⁹ Bize öyle geliyor ki böyle bir söz, insanın kendi görüşü ile söylenemez; dolayısıyla o, merfû hükmündedir. Mânası merfû olarak Ebû Hüreyre'den şu şekilde rivayet edilmiştir: Allah'ın Resûlü (s.a.v.) “Mü'mine ölüm geldiğinde ve gördüğü şeyleri gördüğünde ruhunun çıkması ister. Allah da ona kavuşma ister. Mü'min ruhuyla semaya çıkar ve mü'minlerin ruhları ona gelerek yeryüzündeki tanıdıklarını sorarlar”⁴⁰ buyurdu.

Buna binaen Şevkânî'nin, hadisin mevkûf olduğunu söylemesi doğru görünmekte ise de kanaatimizce hadis, merfû hükmündedir. Çünkü İsrâiliyat'tan nakilde bulunmayan bir sahâbînin bu tür açıklamaları hükmen merfû kabul edilir. Ayrıca hadis, ictihad konusu değildir; bu yüzden merfû hükmünü almaktadır. Ayrıca daha önce belirttiğimiz gibi anlamı merfûdur.

Keza *Diyet Malının Cinsleri ve Develerinin Yaşları* bâbında Şevkânî'nin bazı değerlendirme ve tenkitleri bulunmaktadır. Hataen öldürme diyetinde develerin türleri ve sayısı ile Sâib b. Yezîd'in hadisi hem mevkûf hem de merfû olarak nakledilmiştir. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) Şa'bî (ö. 104/722), Hâdî (Yahyâ b. el-Hüseyin) (ö. 298/911), Müeyyed Billah (ö. 411/1021) ve Ebû Tâlib [Zaidi bir Âlim] (ö. 424/1033) diyetin dört sınıftan dörtte birer oranla, yani yirmi beş tane dört yıllık deve, yirmi beş adet üç yıllık deve, yirmi beş adet iki yıllık deve ve yirmi beş adet sağmal deve olduğunu söylemişlerdir.

Buna delil olarak da Emîr Hüseyin b. Bedreddîn'in (ö. 662/1264) *Şifâ'ü'l-uvâm*'de Sâib b. Yezîd'den (ö. 90/?) rivayet ettiği hadisi zikretmişlerdir. Sâib b. Yezîd'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İnsanın

³⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 7/492.

³⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Tehzîbü'l-âsâr ve tafsîlü's-sâbit 'an Resûlillâhi sallallâhu 'aleyhi ve sellem mine'l-ahbâr*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Kahire: Matbatü'l-Medeni, ts.), 2/510 (No. 732).

⁴⁰ Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/502 (No. 724).

diyeti, yirmi beş tane dört yaşına girmiş dişi deve, yirmi beş tane beş yaşına girmiş dişi deve, yirmi beş tane üç yaşına girmiş dişi deve ve yirmi beş tane de iki yaşına girmiş dişi devedir.”⁴¹ Ebû Dâvûd, bu hadisi Hz. Ali’den ve İbn Mes’ûd’dan mevkûf olarak tahrîc etmiştir. Şevkânî ise herhangi bir hadis kitabında bu hadisi merfû olarak bulamadığını belirterek *Şifâü’l-üvâm* sahibinin (Hüseyin b. Bedreddîn’in) zikrettiğine bakılması gerektiğini söylemiştir.⁴²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hadis, Sâib b. Yezîd’in hadisinden merfû olarak rivayet edilmişse de zayıftır. el-Hâris (ö. 282/895) *Müsned*’inde, Taberânî (ö. 360/971) *el-Mu’cemü’l-kebîr*’de, İbn Ebî Âsım (ö. 287/900) *ed-Diyât*’ta Ebû Ma’ser tarikiyle nakletmiştir. Bu hadisi başkaları da rivayet etmiştir. İsnadı şöyledir: Sâlih b. Ebî’l-Ahdar’ın Zührî’den, o da Sâib b. Yezîd’den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) zamanında diyet çeşitli yaşlardaki dört çeşit deve idi. Yirmi beş adet dört yaşına girmiş dişi deve, yirmi beş adet beş yaşına girmiş dişi deve, yirmi beş adet üç yaşına girmiş dişi deve ve yirmi beş tane de iki yaşına girmiş dişi devedir”⁴³ demiştir. İbn Hacer’e göre Ebû Ma’ser ve şeyhi zayıftır.⁴⁴ Heysemî (ö. 807/1405) de isnadında Ebû Ma’ser Necîh ve Sâlih b. Ebî’l-Ahdar’ın olduğunu ve ikisinin de zayıf olduğunu belirtmiştir.⁴⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şevkânî’nin zikrettiği gibi bu rivayet Hz. Ali⁴⁶ ve İbn Mes’ûd’dan⁴⁷ mevkûf olarak; Atâ⁴⁸ ve Ömer b. Abdülaziz’den⁴⁹ ise mürsel olarak rivayet edilmiştir.

Hüseyin b. Bedreddin’e ait *Şifâ’ü’l-uvâm*’a baktığımızda Sâib b. Yezîd hadisinin zayıf bir isnadla merfû olarak rivayet edildiğini görüyoruz. Ayrıca bu, Sâib

⁴¹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî, el-Yemânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-Azâmî (Hindistan: el-Meclisü’l-İlmî, 1403), 9/287 (No. 17236) Hz. Ali’den (mevkûf olarak).

⁴² Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 13/202.

⁴³ İbn Ebî Âsım Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *ed-Diyât* (Karaçi: İdâratü’l-Kur‘ân ve’l-‘Ulûmî’l-İslâmiyye, ts.), 32; Ebû Muhammed el-Hâris b. Ebî Usame, *Müsnedü’l-Hâris* (Zevâidu’l-Heysemî), thk. Hüseyin Ahmed Salih el-Abâkrî (el-Medinetü’l-Münevvere: Merkezü hizmeti’s-sünneti ve’s-sireti’n-nebeviyye, 1992/1413), 2/572 (No. 526); Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 7/150 (No. 6664).

⁴⁴ Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü’l-‘âliye*, thk. Sa’d b. Nâsir el-Şesrî vd. (Riyad: Dârü’l-Âsime, Dârü’l-Ğays, 1419/1998), 9/187.

⁴⁵ Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id*, thk. Husamuddin el-Kadasi (b.y.: Mektebetü’l-kadasi, 1414/1994), 6/297.

⁴⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 9/287 (No. 17236).

⁴⁷ a.g.e., 9/288 (No. 17238).

⁴⁸ a.g.e., 9/287 (No. 17235).

⁴⁹ a.g.e., 9/287 (No. 17237).

b. Zeyd değil, Sâib b. Yezîd'in rivayetidir. Muhammed Subhî Hallâk da İbn Mes'ûd ve Ali'nin mevkûf hadislerinin zayıf olduğunu belirtmiştir.⁵⁰

Mevkûf hadisin merfû olduğu iddisına karşı Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'da şârihlere yönelttiği tenkide şu misâl verilebilir: İbn Ömer'den nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Bir kimse ölür ve tutması gereken oruç borcu olursa her gün için bir miskin doyurulur.*” Bu hadis hakkında Şevkânî'nin değerlendirmeleri vardır.⁵¹ Şevkânî'ye göre mezkûr hadis, merfû olarak sabit değildir. Hadis merfû değil, mevkûftur. Merfû olsaydı yine de “*Bir kimse ölür ve tutması gereken oruç borcu olursa velisi onun adına tutar*”⁵² hadisine muaraza seviyesine çıkamazdı. Çünkü bu hadisin sıhhati hususunda ihtilaf yoktur. Ümmehât-ı hadis kitapları üzerinde ittifak etmişlerdir. Hadisin muaraza seviyesine çıktığını kabul ettiğimizde velinin oruç tutmaması hâlinde doyurmanın caiz olduğunu söylememiz gerekir.⁵³

Tirmizî ve başka kitaplarda İbn Ömer'den rivayet edilen lafzın şöyle olduğunu tespit ettik: “*Bir kimse ölür ve tutması gereken bir ay oruç borcu varsa her gün için bir fakir doyursun.*” Hadiste “şehir/ay” kelimesi ziyade olup bunun geçmediği hadis bulamadım. Bu ise zayıftır. Tirmizî'ye göre âlimler, bu bâbta ihtilafa düşmüşlerdir. Bir kısmı ölünün yerine oruç tutulabileceğini söylemiştir. Ahmed ve İshâk bu görüşte olup eğer ölü, oruç tutmayı adamışsa yerine oruç tutulabileceğini söylemiştir. Eğer üzerinde Ramazan orucunun kazası varsa yerine fakir doyurulur. İmam Mâlik, Süfyân ve Şâfiî hiçbir kimsenin başkasının yerine oruç tutamayacağı kanaatindedir.⁵⁴ Tirmizî, “Sahih görüşe göre bu hadis merfû değil, mevkufur” demiştir.⁵⁵ Bu örneklerden sonra, merfû veya mevkuf hadis konusunda hadis ve fıkıh âlimlerinin tercih yapmak için kullandıkları tahkik yöntemine işaret edebiliriz.

Hadis usûlü kaynaklarında merfû veya mevkufun tercihi hususla ilgili değerlendirmeler genel olarak şöyledir: Bir hadisi sika olanlardan bazıları merfû, bazıları da mevkuf rivayet etse, eğer her iki rivayetin râvisi de hâfız, mütkin ve zâbit ise ve mevkufun tercihi için daha kuvvetli bir karîne yoksa hadis bazılarına göre merfû olan

⁵⁰ bk. Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 13/202.

⁵¹ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 2/156.

⁵² Buhârî, “savm”, 39 (No. 1952).

⁵³ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/508.

⁵⁴ Tirmizî, “savm”, 23 (No. 718).

⁵⁵ Tirmizî, “savm”, 23 (No. 718).

kabul edilir. Hatta mevkuf rivayet eden hıfz ve itkanda onun gibi veya daha üstün biri de olsa merfû rivayetinin tercih edileceğini söyleyenler de vardır. Eğer bir hadisi sika bir râvi bir seferinde ref eder, diğer bir seferinde ise vakfederse, farklı râvilerin ref veya vakfetmesindeki gibi hadis merfû kabul edilmektedir.⁵⁶

İkinci bir yaklaşıma göre ise merfû ve mevkuf nakledilen hadisler mevkuf kabul edilir. Hatîb el-Bağdâdî, bu görüşü muhaddislerin çoğunluğuna ve cumhura nispet etmektedir.⁵⁷ Bazı muhaddisler ise sadece aynı derecede mevkuf ve merfû olma ihtimali bulunan haberleri mevkuf kabul etmişlerdir. Bu, ihtiyat açısından da düşünülmektedir.⁵⁸ Buhârî, Müslim, Dârakutnî gibi âlimlerin karîne ve delilleri göz önünde bulundurarak hüküm verdikleri, ref'ı destekleyen deliller daha güçlüyse, hadisin merfû olarak kabul edilmesine, vakfı destekleyen deliller daha güçlüyse, hadisin mevkûf olarak kabul edilmesine hükmettikleri söylenebilir.

1.1.4. Hadisin Münkatı Olduğu

Kurban kesme zamanının açıklaması bâbında Cübeyr'den “*Teşrik günlerinin tümünde de kesim yapılabilir*”⁵⁹ hadisi nakledilmiştir. Bu hususta Şevkânî'nin şârihlerin hatalarına yönelik bazı tenkitleri ve onları tashih mevcuttur. Şevkânî, İbnü'l-Kayyim (ö. 751/1350) *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*'de “Cübeyr b. Mut'im'in hadisi münkatı olup vaslı sabit değildir” dediğini naklettikten sonra İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) bunu vaslettiğini ve sahihinde zikrettiğini belirtmiştir.⁶⁰

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Bezzâr (ö. 292/905) *el-Müsned*'de isnadı vasletmiş ve İbn Ebî Hüseyin'in Cübeyr b. Mut'im ile görüşmemesinden dolayı illetli olduğunu söylemiştir. O, Resûlullah'tan (s.a.v.) “Teşrik günlerinin tümünde de kurban kesilebilir” şeklindeki rivayetinin sadece bu hadiste olmasından dolayı zikrettiğini ve illetini belirttiğini söylemiştir.⁶¹ İbnü't-Türkmânî'nin (ö. 750/1349) *el-Cevherü'n-nakî*'de belirttiğine göre bu bâbta Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen sahih bir hadis

⁵⁶ bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 88.

⁵⁷ Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifaye fi ma'rifeti ilmi usuli'r-rivaye* (el-Medinetü'l-Munevvere: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 411.

⁵⁸ Sabri Çap, *Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 291.

⁵⁹ Ahmed, *el-Musned*, 27/317 (No. 16752).

⁶⁰ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 9/494.

⁶¹ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah vd. (el-Medînetü'l-Munevvere: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-hikem, 1988-2009), 8/364.

yoktur.⁶² Bazı araştırmacılar, ⁶³ hadisin Dârakutnî’de⁶⁴ ve Taberânî’de Hafs b. Gaylân tarihiyle mevsûl olduğunu söylemişlerdir.⁶⁵

Bize göre Dârakutnî’nin tariki zayıftır; çünkü isnadında zayıf olan ve hadis uydurmakla itham edilen Ahmed b. Îsâ el-Haşşâb bulunmaktadır.⁶⁶ Taberânî’nin tarihinde “Teşrik günlerinin tümünde de kurban kesilebilir” lafzı yoktur. Dolayısıyla hadisteki bu cümlemin sahil olmasına tesiri yoktur. Allah daha iyi bilir

İbnü’l-Kayyim birbirlerini destekleyen iki farklı vecihten Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Mina’nın her yeri kesim yeridir. Teşrik günlerinin tümünde de de kurban kesilebilir” dediğini rivayet etmiştir.⁶⁷

Belirtilmelidir ki İbnü’l-Kayyim’in takviye olarak kullandığı tarikte şâhîde yer yoktur. Dolayısıyla “Teşrik günlerinin tümünde de kurban kesilebilir” cümlesi takviyeye uygun değildir. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ini tahkik edenler (Şuayb el-Arnâvût vd.) ve Muhammed Subhî Hallâk da hadisi bazı şâhidlerle takviye etmişlerdir. Bunlarda da tartışma konusu olan “Teşrik günlerinin tümünde de kurban kesilebilir” cümlesi yoktur. Çağdaş araştırmacı Târik b. ‘İvezillâh inkıtâı açıklayıp İbnü’l-Kayyim’in hadisin münkâtı olduğu sözünü nakletmekle yetinmiştir. İmam Elbânî bazı şâhidlerle hadisi hasen kabul ederek özellikle bir grup sahâbînin bunu dediğini nakletmiştir.⁶⁸ Ona göre hadis, tariklerinin toplamıyla kavîdir.⁶⁹

Hadisin münkâtı’ olmasında dair Şevkânî’nin *Veblü’l-gamâm*’da şârihlere yönelttiği tenkide şu misâl verilebilir: *Ezan bâbında*, “*Sadece abdestli iken ezan okuması hak ve sünnettir*” hadisi zikredilmiştir.⁷⁰ “Cünûp olanın ezanının, Kâsım’ın

⁶² İbnü’t-Türkmânî, *el-Cevherü’n-nakî*, 9/297.

⁶³ Cemal b. Muhammed es-Seyyid, *İbn Kayyim el-Cevziyye ve cuhûduhu fî hıdmeti’s-sünneti’n-nebeviyye ve ‘ulûmihâ* (el-Medinetü’l-Münevver: el-Câmiatü’l-İslâmiyye, Külliyyetü’d-Dirârâtü’l-‘Ulyâ, Kismü’s-Sünne, 1424/2004), 2/450.

⁶⁴ Dârakutnî, *es-Sünen*, 5/512 (No. 4758).

⁶⁵ Ebü’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Müsnedü’s-Şâmiyyîn*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1984), 2/389 (No. 1556).

⁶⁶ Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Lisânu’l-Mizân*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Beyrut: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2002), 1/568.

⁶⁷ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebî bekir, b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü’l-me’âd fî hedyi hayri’l-‘ibâd*, thk. Şu’ayb el-Arnâvût - Abdülkâdir el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1994/1415), 2/291.

⁶⁸ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’s-sahîha ve şey’ün min fikhîhâ ve fevâ’idiha* (Riyad: Mektebetü’l-Meârif, ts.) 5/618.

⁶⁹ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî (1914-1999), *Menâsikü’l-hac ve’l-‘umre* (Riyad: Mektebetü’l-meârif, ts.), 34.

⁷⁰ Beyhakî, *es-Sünen*, 1/583 (No. 1859).

(ö. 246/860) belirttiği gibi, sahih olmadığına işaret eder”Hüseyin b. şeklindeki ⁷¹ Bedreddîn (ö. 662/1264) sözü hakkında Şevkânî’nin değerlendirmesi bulunmaktadır. Şevkânî’ye göre hadisin zâhirinden abdesti olmayan kimsenin ezanının sahih olmadığı anlaşılmaktadır. Cünüp ile tahsisi, delil gerektirir. Çünkü, bu sadece abdesti olmayana delâlet etmektedir. Bununla birlikte hadis, münkatı olduğu için hüccet olamaz.⁷²

Bize öyle görünüyor ki ezan da dâhil olmak üzere tüm zikirler için taharet müstehaptır. Bahsi geçen “Sadece abdestli iken ezan okuması hak ve sünnettir” mealindeki hadis zayıftır. Beyhakî, Abdulcebbâr b. Vâil’den, o da babasından şöyle nakletmiştir: “Sadece temiz iken ezan okuması hak ve sünnettir.” Beyhakî’nin bu rivayeti mürsel olup bu, Atâ b. Ebî Rebâh’ın sözüdür. İbrâhîm en-Nehâî bazı âlimlerin abdestsiz olarak ezan okumasında bir mahzur görmediklerini belirtmiştir. Hasan-ı Basrî ve Katâde (ö. 117/735) bu görüştedir. Bu husustaki sözün kaynağı, taharetin zikirde müstehap olmasıdır.⁷³

Kanaatimizce hadis münkatıdır. O yüzden Şevkânî bu tenkidinde haklıdır. Hadis râvileri arasında Umeyr b. İmrân vardır. İbn Adî onun, bâtıl ve sahih olmayan hadisleri rivayet ettiğini belirtmiştir. Zayıflığı hadisinden bellidir.⁷⁴ İbn Receb; Hâris ve Umeyr’in meşhur olmadığını ifade etmiştir.⁷⁵ Beyhakî, bu hadisi Umeyr tarikinden başka bir tarikle rivayet etmiştir. Ancak onun isnadında hadisi münker olan Seleme b. Süleyman ed-Dabbî vardır.⁷⁶ Onun isnadında yer alan Abdullah b. Muhammed b. Sinan ve o hadis uydurmakla suçlanmıştır ve metrûktür.⁷⁷

Hadisin senedindeki inkıta hususunda diğer bir misâl zekât bâbındadır. İbn Ömer’den rivayet edildiğine göre Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bir kişinin bin dirhemi aynı zamanda bin dirhem borcu varsa ona zekât yoktur.”⁷⁸ Hüseyin b. Bedreddîn delilinin hâs olduğundan bunun daha uygun olduğunu [Borcun zekâta engel olduğu görüşünü] belirtmiştir.⁷⁹

⁷¹ Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 1/306.

⁷² Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/263.

⁷³ Beyhakî, *es-Sünen*, 1/583.

⁷⁴ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du’afâ’i’r-ricâl*, thk. Adil Ahmed ve Ali Muhammed (Beyrut: el-Kütübü’l-ilmîyye, 1418/1997), 6/134.

⁷⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 5/386.

⁷⁶ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 2/190.

⁷⁷ a.g.e., 2/489.

⁷⁸ “Bir kişinin bin dirhemi aynı zamanda bin dirhem borcu varsa ona zekât yoktur” sözünü hadis kitaplarında bulamadık.

⁷⁹ Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 2/13.

Şevkânî'ye göre eğer bu hâs, delil için geçerli olsaydı mesele onun dediği gibi olurdu ve kişinin üzerindeki borç, nassta belirtilen dirhem ve buna kıyasla diğer şeylerdeki zekâtın düşmesini gerektirirdi. Ancak mesele, hadisın sabit ve senedinin muttasıl olmasıyla ilgilidir.⁸⁰

Araştırdığımız kadarıyla İbn Abdilhâdî *Tenkîhu't-Tahkîk*'ta bu hadisın münker olduğunu ve mevzû hadise benzediğini söylemiştir.⁸¹ Görünen o ki bu, bazı tabiîn âlimlerinin sözlerinden olup hadis değildir. Beyhakî, Süleyman b. Yesâr, Atâ, Tâvûs, Hasan-ı Basrî ve İbrâhîm en-Nehaî gibi âlimlerin rivayet ettiklerine göre⁸² Osman b. Affân “Bu, sizin zekâtınızın ayıdır. Kimin borcu varsa ödesin, sonra kalanın zekâtını ödesin”⁸³ demiştir.

1.1.5. Hadisin Mürsel Olması

Azık ve Bineğin Sayılması bâbinde İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Bir adam Resûlullah (s.a.v.) gelerek “Ey Allah'ın Resûlü! Haccı farz kılan şey nedir?” diye sormuş, Resûlullah (s.a.v.) da “*Azık ve bineğin mevcut olmasıdır*” cevabını vermiştir.⁸⁴ Şevkânî, Abdülhak el-İşbîlî'nin “Hadisin bütün tarikleri zayıftır. Ebû Bekr b. Münzir'e (ö. 318/930) göre bu hadis, müsned [merfû] olarak sahih değildir. Rivayetler içinde sahih olanı, Hasan-ı Basrî'nin mürsel olarak rivayet ettiği hadistir” sözünü naklettikten sonra bu tariklerin, birbirini takviye ettiklerini ve bu şekilde delil olmaya uygun olduklarını söylemiştir.⁸⁵

Araştırdığımız kadarıyla bu hadis, bir grup âlim tarafından zayıf kabul edilmiştir. Tirmizî ve diğer bir kısım ise hasen olduğunu söylemiştir. Hasan-ı Basrî'den sahih bir senedle mürsel olarak rivayet edilmiştir.

İbn Cerîr'in *Câmi'u'l-beyân*'da kaydettiğine göre bu hususta Resûlullah'tan (s.a.v.) “azık ve binek” şeklinde rivayet edilen hadislerin isnadları tartışmalıdır ve dinde delil olarak kullanılması caiz değildir.⁸⁶

⁸⁰ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/416.

⁸¹ Muhammed b. Ahmed İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk fî ehâdisi't-Ta'lik*, thk. Sâmî b. Muhammed b. Câdillâh - Abdülaziz b. Nâsır el-Hayyânî (Riyad: Edvâu's-Selef, 1428/2007), 3/80.

⁸² Beyhakî, *Ma'rîfetü's-sünen*, 6/153.

⁸³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/92 (No. 7086).

⁸⁴ Tirmizî, “Hac”, 4 (No. 813).

⁸⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 9/48.

⁸⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an (Tefsîrü't-Taberî)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 6/45.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayet merfû olarak sahih değildir. Hasen olduğunu söyleyenler, birkaç tarik ile bunu yapmışlardır. İçinde metrûk veya müttehem râvîlerin olduğu tariklerin çok sayıda olması, hasen olmasını gerektirmez.

Elbânî bu hadisin yedi tarikini zikrettikten sonra hadisin bu tariklerinin çürük olduğunu söylemiştir. ona göre bazıları diğerlerinden daha çürüktür. En iyisi Hasan-ı Basrî'nin mürsel olan tarikidir. Bu merfû hadislerin zayıflığı sebebiyle Hasan-ı Basrî'nin mürselinin şahit olabileceği rivayet yoktur.⁸⁷ O yüzden Şevkânî'nin görüşü ve tenkidi Abdülhak ve Ebû Bekr b. Münzir'in sözleri hakkında doğru değildir.

Ramazan'ın kazası ile ilgili *Veblü'l-gamâm*'da Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. Muhammed b. el-Münkedir'den (ö. 131/748) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Bana ulaştığına göre Hz. Peygamber’e (s.a.v.) Ramazan’ın kazasının peşpeşe olmaksızın tutulması soruldu. O da “*O senindir. Sizden birinizin üzerinde borç varsa ve bir dirhem ve iki dirhem ödese bu borç ödemesi olmaz mı? Allah bağışlamaya ve affetmeye daha layıktır*”⁸⁸ buyurdu. Hüseyin b. Bedreddîn bu haberi zikrettikten sonra onun Ramazan’ın kazasında günleri ayırmanın mekrûh olduğuna delâlet ettiğini ifade etmiştir.⁸⁹

Şevkânî'ye göre bu hadis, İbn Münkedir'in mürsellerindendir ve delil olamaz. Dârakutnî'nin İbn Ömer'den rivayetine göre Hz. Peygamber'e Ramazan'ın kazası soruldu. O da “*İster ayırır ister art arda tutar*” buyurdu.⁹⁰ Bu rivayetin isnadında Süfyân b. Bişr vardır. Bazıları onu zayıf saymıştır. İbnü'l-Cevzî⁹¹ “Ona ta’n eden kimseyi bilmiyorum” dedikten sonra hadisin sahih olduğunu söylemiştir.⁹²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Dârakutnî, İbn Münkedir'in hadisinin isnadının hasen ve mürsel olduğunu belirtmiştir. Ona göre hadis muttasıl olarak sabit değildir.⁹³ Şevkânî'nin zikrettiği İbn Ömer'in hadisi ise merfû olarak sahih değildir. Beyhakî'nin dediği gibi İbn Ömer'in görüşü kazanın art arda tutulmasıdır. İbn Ömer'in hadisi mevkûf olarak sahihtir ve kendi sözüdür. Râvi Süfyân bu hadisteki tek illet değildir.

⁸⁷ Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl*, 4/166.

⁸⁸ Dârakutnî, *es-Sünen*, 3/174 (No. 2333).

⁸⁹ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 2/157.

⁹⁰ Dârakutnî, *es-Sünen*, 3/173 (No. 2329) “*إِنْ شَاءَ فَرَّقَ وَإِنْ شَاءَ تَابَعَ*” (Dilerse ayrı günlerde dilerse de peşpeşe şekilde kaza eder.) lafzıyla gelmiştir.

⁹¹ Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî, *et-Tahkîk fî ehâdîsi't-Ta'lik (Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf)*, thk. Müs'id Abdülhamîd es-Sa'denî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/99 (No. 1130).

⁹² Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/509.

⁹³ Dârakutnî, *es-Sünen*, 3/174.

İbnü'l-Mulakkın'ın naklettiğine göre İbnü'l-Kattân, râvi Süfyân'ın hâli bilinmeyen birisi olduğunu söylemiştir. Ayrıca İbnü'l-Kattân, hadisi, Dârakutnî'nin şeyhi Abdülbâkî b. Kâni'den dolayı illetli saymıştır.⁹⁴

Netice itibariyle kaza orucunu tutarken onu farklı zaman dilimlerinde tutmayıp art arda tutma hususunda merfû hadis olmadığı belirtilmiştir. Bu husutaki en uygun görüş, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) dediği gibi ikisinin de caiz olmasıdır.⁹⁵ Şevkânî, İbnü'l-Cevzî'nin "Süfyân'a ta'n eden kimseyi bilmiyoruz" sözünü naklederek İbnü'l-Cevzî'nin bu hadisi sahih saydığını belirtmiştir. Buna karşılık Elbânî bu kadarının, hadisin sahih olması için yeterli olmadığını ifade etmiştir. O, bu bâbta olumlu ya da olumsuz sahih bir şey olmadığını belirtmiştir. Ona göre Kur'ân'ın hızlı davranma emri, art arda tutmanın ancak bir özür ile olmasını gerektirir. İbn Hazm'ın görüşü de bu şekildedir.⁹⁶

⁹⁴ İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr*, 5/722

⁹⁵ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl fî tahrîci ehâdîsi Menâri's-sebîl* (Beyrut: el-Mekteb el-İslâmî, 19985/1405), 4/97.

⁹⁶ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Tamâmü'l-minne fî't-ta'lik 'alâ fikhi's-sünne* (b.y.: Dâru'r-Râye, ts.), 423.

1.2. CERH VE TA'DİLİ ESAS ALARAK YÖNELTTİĞİ TENKİTLER

Bu başlık altında yedi alt başlık bulunmaktadır. Tenkitler aynı noktada birleşmesi hâlinde *Neylû'l-evtâr* ve *Veblû'l-gamâm*'dan örnekleri peş peşe zikredeceğiz.

1.2.1. Bazı Âlimlerin Tevsîkine Rağmen Râvînin Zayıf Olması

Selamın farz olması bâbında Abdurrahmân b. Ziyâd el-İfrikî'nin Abdullâh b. Amr'dan (ö. 65/684-85) rivayet ettiğine göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) “*Bir kişi, namazının sonunda oturmuşken selam vermeden önce abdestini bozarsa namazı sahih olur*”⁹⁷ buyurmuştur.

Nevevî *Şerhu'l-mühezzeb*'te Abdurrahmân b. Ziyâd'ın hâfızların ittifakıyla zayıf olduğunu belirtmiş, Şevkânî ise onun tartışmalı olduğuna hükmetmiştir. Çünkü Zekeriya es-Sâcî (ö. 307/920) ve Ahmed b. Sâlih el-Mısırî (ö. 248/862) gibi bazıları onu sika saymıştır. Ya'kub b. Süfyân (ö. 277/890) ve Yahyâ b. Maîn onda bir beis olmadığını söylemişlerdir.⁹⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şevkânî'nin *Neylû'l-evtâr*'ında olduğu gibi bu hadisin sahâbî râvîsi Abdullah b. Ömer b. Hattâb değil, Abdullah b. Amr b. Âs'tır.⁹⁹ *Neylû'l-evtâr*'ın muhakkikleri, üç yaygın ve meşhur baskıda da bu hatayı fark etmemişlerdir. Bu hadis zayıf olup araştırmalarımda onu sahih kabul edeni göremedim. Tirmizî bu hadisin isnadının kavî olmadığını ve ızdırab ihtiva ettiğini belirtmiştir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler Abdurrahmân b. Ziyâd el-İfrikî'yi zayıf kabul etmişlerdir.¹⁰⁰ Ayrıca Nevevî, *el-Mecmû'*da iki yerde hadisin hâfızların ittifakıyla onun zayıf olduğunu belirtmişse de¹⁰¹ doğrusu ise üzerinde ihtilaf olduğudur.¹⁰² *Şerhu'l-mühezzeb*'te âlimler, Abdullah b. Amr'ın hadisi üç vecihle zayıf kabul ettiğini söylemişlerdir: Hadis

⁹⁷ Tirmizî, “salât”, 184 (No. 408).

⁹⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/414.

⁹⁹ bk. Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/414.

¹⁰⁰ Tirmizî, “salât”, 184.

¹⁰¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/481.

¹⁰² İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, 2/65

muztarıptır, Abdurrahmân b. Ziyâd el-İfrikî hâfızların ittifakıyla zayıftır, Bekr b. Sevâde de Abdullah b. Amr’dan işitmemiştir.¹⁰³

1.2.2. Belli Bir Bölgenin Ulemâsına Göre Râvinin Rivayetine Nispeten Zayıf Bulunması

Şevkânî *haram şeylerle tedavi hakkındaki rivayetler* bâbında şu hadise yer vermektedir: Ebû Derdâ’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Allah’ın Resûlü (s.a.v.) “*Kuşkusuz Allah hastalığı da şifayı da indirdi ve her dert için bir derman yarattı. Binaenaleyh (Allah’ın yarattığı bu şifalı ilaçlarla) tedavi olmaya çalışınız, (fakat) haramla tedavi olmaya kalkışmayınız*”¹⁰⁴ buyurmuştur.

Münzirî, Ebû Derdâ hadisinin isnadında yer alan İsmâil b. Ayyâş’ın tartışmalı olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁵ Şevkânî’ye göre Şam halkından rivayet ettiğinde İsmâil b. Ayyâş sikadır; Hicazlılardan rivayet ettiğinde ise rivayeti zayıftır. Burada ise Sa’lebe b. Müslim el-Has’amî’den rivayet etmiştir. Bu râvi ise Şamlıdır. Nitekim İbn Hibbân onu *es-Sikât*’ında zikretmiştir.¹⁰⁶

Kanaatimizce İbn Hibbân’ın *es-Sikât*’ında bir râviyi zikretmesi, mutlak olarak râvinin hüccet kabul edilmesini gerektirmez. Özellikle râvinin sika olduğu belirtilmemiş durumunda, sadece adı zikredilmiştir. İbn Hibbân’ın bu eserinde bazı mechûl kişiler de sika kabul edilmiştir. İbn Abdilhâdî’ye (ö. 744/1343) göre İbn Hibbân’ın bu kitaptaki metodu, mechûl olsalar da cerh edilmemiş kişileri zikretmektir. Bu hususa dikkat edilmeli ve İbn Hibbân’ın bir kişiyi kitabında sadece zikretmesinin tevsîkin en düşük derecelerinden olduğu bilinmelidir.¹⁰⁷

Bize öyle görünüyor ki İsmâil b. Ayyâş’ın buradaki hadisi Şamlılardan rivayet ettiği doğrudur. Hatta İbn Hacer, Ebû Dâvûd’un Humuslu bir isnadla rivayet ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁸ Ancak burada Sa’lebe b. Müslim’den rivayet etmektedir. İbn Hacer’in

¹⁰³ Nevevî, *el-Mecmû’*, 3/463.

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, “Tıp”, 11 (No. 3874).

¹⁰⁵ el-Münzirî, *Muhtasarü Süneni Ebî Dâvûd*, 2/602.

¹⁰⁶ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 15/266.

¹⁰⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed es-Sâlihî ed-Dımaşkî, İbn Abdilhâdî, *es-Sârimü’l-münkî fi’r-red’ale’s-sübkî*, thk. Akil el-Mekteri el-Yemânî (Beyrut: Müessesetü’r-reyyan, 1424/2003), 104.

¹⁰⁸ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdîsi’l-Hidâye*, thk. es-Seyyid Abdullah b. Haşım el-Yemânî (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, ts.), 2/242.

onun *mestûr* olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹ Bize göre bu durum, onun *mechûlû'l-hâl* olduğunu göstermektedir. Şeyhleri ve tabakası hakkında ihtilaf edilmiştir.¹¹⁰ İbnü'l-Mulakkın *Tuhfetü'l-muhtâc*'ta bu hadisi sahih kabul etmiştir.¹¹¹ Ayrıca çağdaş âlimlerden Elbânî bu hadisi sahih kabul etmiş ve merfû olan Ümmü Seleme hadisi ile mevkûf olan İbn Mes'ûd hadisinin buna şahid olduğunu belirtmiştir.¹¹²

Şevkânî bu hadisin illetinin İsmâil b. Ayyâş'ın olmadığı hususundaki görüşü idabetli görünmektedir; zira İsmâil b. Ayyâş Şamlılar'dan rivayet ettiği zaman sikadır. Sa'lebe b. Müslim'e gelince Şevkânî bu hususta haklı değildir. Sa'lebe b. Müslim el-Has'amî Şamlı olmasına rağmen *mestûr*dur, yani zayıftır.¹¹³ İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında bu râviyi zikretmesi hadisinin hüccet kabul edilmesini gerektirmez.

Hadisin zayıf olmasından dolayı delil olarak kullanılamamasıyla ilgili *Veblü'l-gamâm*'da geçen tenkide örnek olarak şu zikredilebilir: *Ta'zîr* bâbında, Hüseyin b. Bedreddîn'in "Müeyyed-Billâh, farz olduğunu zikretmiştir" sözü¹¹⁴ hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır.

Şevkânî'ye göre *el-Münteka*'nın şerhinde açıkladığım gibi farz olduğunu söyleyenlerin elinde sahih bir delil yoktur. En doğrusu, "*On şey peygamberlerin sünnetindendir*" hadisine göre onun sünnet olduğunu söylemektir. Farz olduğunu iddia edenler, delil getirmelidirler. Bu hususta Hüseyin b. Bedreddîn zikrettiği hadisten başka delil yoktur. Bu hadis ise zayıf olup delil olamaz.¹¹⁵

Öyle görünüyor ki Hüseyin b. Bedreddîn'in zikrettiği hadise göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslüman olan bir adama "*Sendeki küfür saçını at ve sünnet ol*" dedi.¹¹⁶ Elbânî, birçok kitabında geçen bu hadisi hasen saymıştır. Bazı kişiler ise zayıf kabul etmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla "*On şey peygamberlerin sünnetindendir*" hadisi ise bu lafızla değil, bilakis "*Fıtrat beştir veya beş şey fıtrattandır: sünnet olmak, etek tıraşı olmak, koltuk altı kollarını yolmak, turnakları*

¹⁰⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Takribü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dârü'r-Raşid, 1986/1406), 134 (No. 846).

¹¹⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib* (Hindistan: Dâiretü'l-Ma'ârif en-Nizâmiyye, 1908/1326), 2/25.

¹¹¹ Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, İbnü'l-Mülakkın, *Tuhfetü'l-muhtâc ilâ edilleti'l-minhâc*, thk. Abdullah b. Sa'âf (Mekke: Dârü Hira, 1406), 2/9.

¹¹² Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahiha*, 4/175.

¹¹³ bk. İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 134 (No. 846)

¹¹⁴ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 3/404.

¹¹⁵ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/348.

¹¹⁶ Ebü Dâvûd, "Tahâret", 130 (No. 356).

kesmek ve bıyığı kısaltmak”¹¹⁷ şeklindedir. “On şey” lafzıyla gelen hadiste sünnet olmak zikredilmemiştir. Ayrıca “*Peygamberlerin sünnetlerindendir*” lafzıyla değil, “On şey fitrattandır” lafzıyla gelmiştir.¹¹⁸ Hattâbî’nin nakline göre sünnet olmak, sünnetler arasında sayılsa da birçok âlime göre vaciptir. Çünkü o, dinin şîârlarından olup Müslümanı kâfirden ayırmaktadır. Sünnet olmamış ölü bir grubun içinde sünnetli biri varsa onun namazı kılınır ve Müslümanların mezarlığına defnedilir.¹¹⁹

Sonuç olarak İbn Kayyim, Yahudilerin ve bazı Hıristiyanların yanı sıra bütün Arapların sünnet olduğundan bahsetmiştir. Sünnet olmanın hükmü konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler, Malikîler ve Ahmed b. Hanbel’in bir görüşüne göre sünnet olmak erkekler için sünnet olup vacip değildir. Şâfiîlere göre bu, şâz bir görüştür. Sünnet olmak fitrattan ve İslâm’ın simgelerindendir. Bu yüzden bir şehrin halkı sünnet olmayı terk etmede icmâ etse, ezanı terk etmiş olmaları gibi halife onlara savaş açar.¹²⁰

1.2.3. İsnadda Mechûlü’l-hâl ve Mechûlü’l-ayn Denilen Râvilerin Bulunması

İki sünnet yerinin birleşmesiyle guslün farz olması ve bu hususta ruhsatın olmaması bâbında Râfi’ b. Hadîc’ten (ö. 73/692) nakledildiğine göre, onun, “kadınımın karnı üstüneyken Resûlullah (s.a.v.) beni çağırdı. Ben de inzal olmadan kalktım ve gusül aldım. Onun yanına gittim ve durumu haber verdim. O da şöyle buyurdu: “*Sana bir şey gerekmez; su, sudan ötürü gerekir.*” Râfi’ daha sonra şunu ilave etti: “Resûlullah (s.a.v.) bundan sonra bize guslü emretti.”¹²¹

¹¹⁷ Buhârî, “Libâs”, 63 (No. 5889).

¹¹⁸ Müslim, “Tahâret”, 56.

¹¹⁹ Ebû Süleymân Hamad b. Muhammed b. İbrâhim b. Hattâbî el-Büstî, *Me’âlimü’s-sünen* (Haleb: Matbaatü’l-İlmiyye, 1932/1351), 1/32.

¹²⁰ Malikîlere göre kadınlar için sünnet olmak, mendûptur. Hanefiler ve Hanbelîlere göre ise sünnet değil, takdire şayan bir davranıştır. Hanefilerin başka bir görüşüne göre kadınların sünnet olması da sünnettir. Diğer bir görüşe göre müstehaptır. İkinci grupta yer alan Şâfiîler ve Hanbelîler ile Malikîlerden Sahnûn’a göre sünnet olmak hem erkeklere hem de kadınlara farzdır. Üçüncü bir gruba göre sünnet olmak erkeklere farz, kadınlar için vacip olmayıp takdire şayan bir davranıştır. İbn Kudâme bu görüştedir. Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, *el-Mevsû’atü’l-fikhiyye el-Kuveytiyye*. Kuveyt: Vizâratü’l-Evkâf, 1404-1427), 19/27-28.

¹²¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 28/520 (No. 17288).

Şevkânî'ye göre el-Hâzimî (ö. 584/1188) hadisin hasen olduğunu söylemiştir; ancak bu tartışmalıdır. Çünkü isnadında hasen hadis râvilerinden olmayan Rüşdeyn b. Sa'd vardır. Ayrıca isnadında mechûl olan râvî vardır. Çünkü isnadında "Râfi' b. Hadîc'in bazı oğullarından" denilmiştir. Zâhir olan hadisin hasen değil zayıf olmasıdır.¹²²

Kanaatimizce, Şevkânî'nin dediği gibi, bu hadis zayıftır. Hâzimî, hasen ile "Sana bir şey gerekmez; su, sudan ötürü gerekir" cümlesini kast etmiş olabilir. Çünkü bunun dışındaki hadislerde de bu sâbittir. Zeylaî (ö. 762/1362), *Nasbû'r-râye*'de Hâzimî'nin kitabında bunu zikrettiğini ve onun hasen olduğunu söylediğini belirtmektedir. Bu ise tartışmalıdır. Çünkü isnadında Rüşdeyn b. Sa'd vardır. Çoğu kimse, onun zayıf olduğunu söylemiştir. Râfi' b. Hadîc'in bazı oğulları ise mechûlû'l-ayn ve mechûlû'l-hâldir. Senedinde zayıf ve mechûl olan hadis, nasıl hasen olabilir?¹²³

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin muhakkıklarına göre, hadisin merfû olan kısmı, sahîh li-gayrihîdir. Bu hadisin senedi ise Rüşdeyn b. Sa'd'ın zayıf olması ve Râfi' b. Hadîc'in bazı oğullarının mechûl olması sebebiyle zayıftır.¹²⁴ Bundan dolayı, merfû kısmı ile "Sana bir şey gerekmez; su, sudan ötürü gerekir" cümlesini kast etmişlerdir. Bu cümle, sahîh li-gayrihîdir. *Sahîh*'te Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693-94) nakledildiğine göre Resûlullah'ın (s.a.v.) "Su, sudan ötürü gerekir"¹²⁵ ifadesi daha sonra nesh edilmiştir. Tirmizî'nin Übeyy b. Ka'b'tan (ö. 33/654) naklettiğine göre ise "Su, sudan ötürü gerekir" hükmü İslâm'ın evvelinde bir ruhsat iken, daha sonra nehyedilmiştir.¹²⁶

Hadisin senedinin meçhul, zayıf ve metruk olmasıyla ilgili Şevkânî'nin *Veblû'l-gamâm*'da şârihlere yönelttiği tenkide şu misâl verilebilir: *Talak* bâbında, Ubâde b. Sâmî hadisi hakkında Hüseyin b. Bedreddîn'in "Müeyyed-Billâh, Ebû Abdillâh ed-D'âî (ö. 360/970) ve onlarla aynı görüşte olanlar, talakın "üç talakın bir defada verilmesinde bunu delil olarak kullanmışlardır." sözü¹²⁷ hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır. Şevkânî'ye göre delil olarak kullandıkları bu hadisin

¹²² Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 2/311.

¹²³ Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbû'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dârü'l-Kible, 1418/1997), 1/84.

¹²⁴ Ahmed, *el-Müsned*, 28/520.

¹²⁵ Müslim, "Hayız", 80.

¹²⁶ Tirmizî, "Tahâret", 81 (No. 110).

¹²⁷ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 2/506.

isnadında zayıf, metrûk ve mechûl kişiler vardır. Böyle bir hadis nasıl delil olarak kullanılabilir?¹²⁸

Tespit ettiğimize göre Dârakutnî *Sünen*’inde onu rivayet etmiş ve zayıf olduğunu söylemiştir. İbrâhîm b. Ubeydullah b. Ubâde b. Sâmit’in babasından, o da babasından naklettiğine göre şöyle demiştir: “Atalarımın biri, karısını bin defa boşadı. Oğulları Resûlullah’a (s.a.v.) gelerek “Ya Resûlullah! Babamız, annemizi bin defa boşadı. Ona bir çıkış yolu var mıdır?” diye sordular. O da şöyle buyurdu: “Babanız, Allah’tan korkmadı ki Allah ona bir çıkış yolu versin. Sünnet dışında üç bâin talak ile boşandı. Dokuz yüz doksan yedisi günah olarak boynundadır.” Dârakutnî şeyhi ve Abdûlbâki hariç, diğer râvilerin mechûl ve zayıf olduğunu belirtmiştir.¹²⁹ Eğer bir hadisin isnadında zayıf veya mechûl bir râvi varsa o hadis zayıf olup delil olarak kullanılmazsa da başka bir hadisle takviye edilebilir. Ancak bir hadisin isnadında metrûk bir râvi varsa o hadis delil olarak kullanılmadığı gibi başka bir hadisle de takviye edilmez.

1.2.4. Râvinin Yalancılığı ya da Yalancılıkla İtham Edilmesi

Bayram Namazına Yürüyerek ve Tekbir Getirerek Gitme İle Kadınların Gıtmesi Hakkındaki Rivayetler bâbında, Hâris b. Abdillâh el-A’ver adlı râvinin durumu hususunda Şevkânî, şarihlerle yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur.

Nevevî *el-Hulâsa*’da Hâris b. Abdillâh el-A’ver’in yalancı olduğunda ittifak vardır, demiştir. Şevkânî ise bu görüşe katılmamaktadır. Şevkânî, tenkit edenlerin onun hakkındaki ihtilaflarını zikrettikten sonra, *el-Mizân*’da cumhurun onun zayıf olduğunda ittifak ettiğini belirterek bâblarda onun hadisini rivayet etmiştir. Hadisi, dört Sünen’de mevcuttur. Nesâî sert bir şekilde cerh etse de Hâris’i delil olarak kabul etmiş ve hâlini güçlendirmiştir.¹³⁰

İbn Hacer Zehebî’ye yorum yaparken Nesâî’nin, onu delil olarak kullanmadığını belirtmiştir. Sünen’inde İbn Meysere’ye bağlı olarak bir hadisi rivayet etmiştir. “*Gece ve gündüz*” kitabında başka bir hadisi, ondan aldığı diğer hadislerle

¹²⁸ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 2/75.

¹²⁹ Dârakutnî, *es-Sünen*, 5/36.

¹³⁰ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 7/20.

mutabi olarak rivayet etmiştir.¹³¹ Zehebî de onun fakîh ve ilminin çok olduğunu ancak hadisinde zayıflık bulunduğunu ifade etmiştir.¹³² İbn Hacer ise Hâris'in zayıf olduğunu söylemiştir.¹³³ Hâris el-A'ver'in yalancı olduğunu söyleyen âlimler vardır. Ancak hangi konuda olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimlere göre hadiste değil, lehçesinde ve görüşünde hata ettiğini söylemiştir.¹³⁴ Onun yalancı olduğu hususunda imamların ittifak ettiği iddiası, kanaatimizce yanlıştır. Onun zayıflığında ittifak etmiş olmaları doğru gibi görünmektedir. Birçok cerh ve ta'dil imamı onu cerh etmiştir. İbn Hacer bu kanaatleri onun zayıf olduğunu belirterek özetlemiştir.¹³⁵

Hadisin senedindeki müttehem râvî sebebiyle ilgili *Hâşimoğullarına ve Mevlâlarına (Eşlerinin Mevlâları Hariç) Zekâtın Haram Olması* bâbında, Ali b. Hüseyin'den (ö. 95/713) rivayet edildiğine göre Abbâs b. Abdulmuttalib, Resûlullah'a (s.a.v.) gelip “Ya Resûlullah! İnsanların sadakalarını bize haram kıldın. Bizim birbirimize verdiğimiz sadaka helal midir? diye sordu. O da “Ever” diye cevap verdi.¹³⁶

Şevkânî, “Hâşimîden Hâşimîye zekâtın helal olduğunu söyleyenler, Hâkim'in (ö. 405/1014) *Ulûm-i hadis* adlı eserinin in otuz yedince nevinde tahrîc ettiği ve isnadında tamamen Hâşimîlerin olduğu Abbâs'ın hadisine dayanmışlardır.”¹³⁷ Ona göre bu hadisin bazı râvîleri itham edilmiştir. *el-Mizân* müellifi Zehebî, bu konuda çok uzun konuşmuştur. Bu sahih genelleri, tahsis etmek doğru değildir.¹³⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hâkim, otuz yedinci türde değil, otuz dokuzuncu türde bunu rivayet etmiştir. Şevkânî'nin zikrettiği gibi bu hadis zayıf olmasının yanı sıra mürseldir. Çünkü Ali b. Hüseyin, tâbiinden olup hadisi mürsel kabilindendir; mürsel ise zayıf kısmındandır.

Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*'da belirttiği üzere Abbâs b. Abdulmuttalib hadisinden hareketle onların birbirlerine zekât vermelerinin caiz olduğunu

¹³¹ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 2/147.

¹³² Zehebî, *Siyer*, 4/152.

¹³³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/19.

¹³⁴ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 2/147.

¹³⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/19.

¹³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim İbnü'l-Beyyî' en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1397/1977), 175.

¹³⁷ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 8/181.

¹³⁸ a.g.e., 8/181.

söyleyenlerin delili, zayıf ve tartışmalı olduğu için delil olarak kullanılmaya uygun değildir.¹³⁹

Hadisin senedinde yalancı râvilerin olmasıyla ilgili Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'da şârihlere yönelttiği tenkide ise şu misâl verilebilir: *Yeminler* bâbında, “*Zorlanan kişiye yemin yoktur*”¹⁴⁰ hadisiyle ilgili Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. Onun bu sözü yemine etmeye zorlanıp zorla yemin eden kimseye günah olmadığına delâlet eder.¹⁴¹ Şevkânî'ye göre hadisin isnadından iki tane yalancı râvi vardır. Dolayısıyla bu hadis, delil olmaya uygun değildir.¹⁴²

Araştırdığımız kadarıyla Dârakutnî'nin Ebû Ümâme'den rivayet ettiğine göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Zorlanan kişiye yemin yoktur*.”¹⁴³ İbnü'l-Kattân'a göre bu, râvileri arasında zayıfların olduğu bir hadistir. Anbese b. Abdurrahmân el-Kureşî, hadis uyduran kimseler arasındadır. Ebû Bekr Muhammed b. Hasan el-Mukrî en-Nakkâş da hadiste yalanla itham edilenlerdendir.¹⁴⁴

1.2.5. İçinde Metrûk Bir Râvî Olan İsnadın Sahih Kabul Edilmesi ve Hadisin Münker Olması

Ödeme Anında Fazla Vermenin Cevazı, Öncesinde ise Yasak Olması bâbında, “*Menfaat getiren her borç faizdir*”¹⁴⁵ hadisi hususunda Şevkânî, şarihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur.

Hâris b. Ebî Üsâme, Hz. Ali (r.a.) hadisini şu lafızla rivayet etmiştir: “*Resûlullah (s.a.v.) menfaat getiren borcu yasakladı.*” Diğer bir rivayette ise “*Menfaat getiren her borç faizdir*” demiştir.¹⁴⁶

Şevkânî'ye göre Bu hadisin isnadında metrûk olan Sevvâr b. Mus'ab vardır. Ömer b. Zeyd, *el-Muğnî*'de “*Menfaat getiren her borç faizdir*” rivayetinin sahih

¹³⁹ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/456, Muhammed Siddık Han, *ed-Düreru'l-behiyye* isimli eserinde bunu nakletmiştir, 1/539.

¹⁴⁰ Dârakutnî, *es-Sünen*, 5/302 (No. 4353).

¹⁴¹ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 3/142.

¹⁴² Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/212.

¹⁴³ Dârakutnî, *es-Sünen*, 5/302 (No. 4353).

¹⁴⁴ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilmelik b. el-Kattân el-Fâsî, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâmi'l-vâkı'ayn fî Kitâbi'l-ahkâm*, thk. el-Hüseyin Âyt Saîd (Riyad: Dârü Taybe, 1418/1997), 3/558.

¹⁴⁵ İbn Ebî Usame, *Müsnedu'l-Hâris*, 1/500 (No. 437).

¹⁴⁶ İbn Ebî Usame, *Müsnedu'l-Hâris*, 1/500 (No. 437).

olmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁷ İmâmü'l-Haremeyen ve Gazzâlî ise sahih olduğunu söylemiştir. Ancak bu ilimde tecrübeleri yoktur.¹⁴⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla “Borçta menfaat şartı, bir çeşit faizdir” kaidesi üzerinde fakîhler ittifak etmişlerdir.¹⁴⁹ Hz. Ali’nin merfû hadisi hakkında İbn Abdilhâdî isnadının düşük olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁰ İbn Hacer, *Bulûgu’l-merâm*’da bu rivayetin isnadının münkâtı olduğunu söylemiştir.¹⁵¹

Aclûnî “*Menfaat getiren her borç faizdir*” bâbında sahih hadis olmadığını belirtmiştir.¹⁵² Şevkânî *el-Fethu’r-rabbânî*’de İmâmü'l-Haremeyn’in (ö. 478/1085) hadisin sahih olduğunu vehmettiğini belirtmiştir. Gazzâlî (ö. 505/1111) de onu takip etmiştir. Gerçekten ikisinin rivayet ilminde tecrübeleri yoktur.¹⁵³ İbn Hacer’e (ö. 852/1449) göre İmâmü'l-Haremeyn *en-Nihâye*’de sahih olduğunu iddia etse de İbnü’s-Salâh onu eleştirmiş ve “Mutemed kitaplarda onu bulamadım. Bu hususta İmâmü'l-Haremeyn’e dayanılmaz” demiştir.¹⁵⁴ İmâmü'l-Haremeyn ve Gazzâlî ise usûlcü ve fakîh olup muhaddis değildirler.

Ayrıca *el-Mugnî*’nin müellifi, *Neylû’l-evtâr*’da zikredildiği gibi Ömer b. Zeyd değil, Ömer b. Bedr el-Mevsilî’dir (ö. 622/1225) Hata nüshayı yazandan kaynaklanmış olabilir.

1.2.6. Hadisin Münker Olması

Şuf‘a bâbında, Câbir’in (ö. 78/697) naklettiğine göre Allah’ın Resûlü (s.a.v.) “*Komşu komşu’nun şüf‘a sına daha müstahaktır. Yolları bir olduğu zaman komşu gaipse beklenir*”¹⁵⁵ buyurmuştur.

¹⁴⁷ Ebû Hafs Ziyâüddîn Ömer b. Bedr b. Saîd el-Mevsilî, *el-Mugnî ‘ani’l-hıfz ve’l-kitâb* (Beyrût: Dârü’l-Kuttâbi’l-‘Arabî, 1407), 2/403.

¹⁴⁸ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 10/277.

¹⁴⁹ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbüri, *el-İcmâ’*, thk. Fuâd Abdülmün‘im Ahmed (b.y.: Dârü’l-Muslim, 1425/2004), 109.

¹⁵⁰ İbn Abdilhâdî, *Tenkîh*, 4/108.

¹⁵¹ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Bulûgu’l-merâm min edileti’l-ahkâm*, thk. Samir ez-Zuheyrî (b.y.: Dârü’l-Felak, 1424), 265.

¹⁵² Ebû’l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-‘Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ’ ve müzîlû’l-ilbâs ‘amme’ştehere mine’l-ehâdis ‘alâ elsineti’n-nâs*, thk. Hendâvî (b.y.: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1420/2000), 2/518.

¹⁵³ Şevkânî, *el-Fethu’r-rabbânî*, 8/4055.

¹⁵⁴ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *et-Telhîsu’l-habîr fî tahrîci ehâdisi’r-Râfi’l-kebîr* (b.y.: Dârü’l-Kütüb’il-ilmîyye, 1419/1989), 4/227.

¹⁵⁵ Ebû Dâvûd, “İcâre”, 39 (No. 3518).

Musannif Abdüsselâm b. Teymiyye'nin (r.a.) ifade ettiğine göre râvi Abdülmelik sika ve me'mûndur. Ancak bu hadisi münker kabul edilmiştir. Şu'be'ye (ö. 160/776) göre Abdülmelik bunda sehiv yapmıştır. Eğer bunun gibi bir hadis rivayet ederse hadisi bırakılır. Daha sonra Şu'be ondan hadis almayı bırakmıştır. Ahmed b. Hanbel'e göre de bu hadis münkerdir. İbn Maîn, bu hadisi Abdülmelik dışında kimsenin rivayet etmediğini ve bunu münker sayılmıştır. Musannif Abdüsselâm b. Teymiyye Câbir'in bâbın evvelinde zikredilen sahih hadisin zayıflığı takviye edeceğini ifade etmiştir.¹⁵⁶

Şevkânî'ye göre hâfızların sözlerinde bunun gibisinin yerildiği bir şey yoktur. Müslim (ö. 261/875), *Sahih*'inde Abdülmelik b. Ebî Süleyman'ın hadisini delil olarak kullanmış ve hadislerini tahrîc etmiştir. Buhârî de onu şahit olarak kabul etmiştir. Ancak ikisi de bu hadisi tahrîc etmemiştir.¹⁵⁷

Bize öyle geliyor ki Ebü'l-Berekât Abdüsselâm b. Teymiyye, âlimlerin bu hadisi inkâr ettiklerini kast etmişlerdir, Abdülmelik zayıf olduğunu kast etmemiştir.

Câbir'in "yolları birse" rivayeti ile "Resûlullah (s.a.v.) taksim edilmemiş her malda Şuf'a hükmü vermiştir. Sınırlar belirlenip yollar ayrılınca artık şuf'a hakkı yoktur" hadisi arasında zıtlık yoktur.¹⁵⁸ Nitekim İbn Abdilhâdî'ye göre Abdülmelik'in hadisi sahihtir ve Câbir'in meşhur rivayetiyle çelişmez. Çünkü Abdülmelik'in hadisinde "Yolları birse" lafzı vardır. Câbir'in meşhur hadisi ise yolun tasarrufu şartıyla Şuf'a hakkını nefyetmemektedir.

Ona göre Şu'be'nin bu hadis sebebiyle Abdülmelik'i zayıf sayması, onu yermez. Çünkü Abdülmelik sika ve me'mûndur. Süfyân şöyle derdi: Mîzan Abdülmelik b. Ebî Süleymân bana hadis rivayet etti. İmam Ahmed, Yahyâ b. Maîn, el-İclî, İbn Ammâr, Nesâî vb. onu sika saymışlardır.¹⁵⁹

Metrûk ya da zayıf râvinin yer aldığı isnada dair Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'da şârihlere yönelttiği tenkide şu misâl verilebilir: *Necis Şeylerin Tayin Edilmesi* bâbında, "Eti yenmeyen hayvanların önünden ve arkasından çıkan her şey" Ammâr'den rivayet edilmiştir.¹⁶⁰ sözü hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi

¹⁵⁶ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 11/114-129.

¹⁵⁷ a.g.e., 11/129.

¹⁵⁸ Buhârî, "Şuf'a", 1 (No. 2257).

¹⁵⁹ İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-tahkîk*, 4/175.

¹⁶⁰ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/120.

bulunmaktadır. Şevkânî'ye göre Ammâr'ın mezkûr hadisini rivayet eden herkes, onun itibara alınmayacak kadar zayıf olduğunu söylemiştir. Çünkü bu hadis, Sâbit b. Hammâd'ın Ali b. Zeyd b. Ced'ân'dan naklettiği bir rivayettir. Sâbit'in metrûk, Ali'nin ise zayıf olduğu hususunda icmâ vardır.¹⁶¹

Şifâ'ü'l-uvâm'daki hadisleri tahrîc eden Abdulaziz b. Ahmed ed-Damedî'nin yaptığı gibi, bu hadisi rivayet edenlerin kitaplarından tahrîc edip onların bu hadis hakkındaki sözlerini aktarmadan onun hakkında konuşmak ve hüküm vermek isabetli değildir. Çünkü bu, okuyucunun, bu hadisin bir grup muhaddis tarafından rivâyet edildiği düşüncesine yol açmaktadır. Ancak mesele, bundan farklıdır. Çünkü muhaddisler, sadece zayıflığını göstermek için bu hadisi zikretmişlerdir. Dolayısıyla bu hadis, genelleme için delil olarak kullanılamaz.¹⁶²

Kanaatimizce Şevkânî, burada Şifâ'ü'l-uvâm'daki hadisleri tahrîc eden Abdulaziz b. Ahmed ed-Damedî'yi, hadisin sahih olmadığını belirtmeden onu tahrîc ettiği için tenkit etmiştir. Ammâr'ın hadisine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Elbiseni sadece idrar, dışkı, meni, kan ve kusmuk için yıkarsın.”* Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*'da hadisi zikrettikten sonra bâtıl olup aslı olmadığını (mevzu) belirtmiştir. Bunu Sâbit b. Hammâd, Ali b. Yezîd'den, o da İbnü'l-Müseyyeb'ten, o da Ammâr'dan nakletmiştir. Ali b. Yezîd, delil olarak kabul edilmez. Sâbit b. Hammâd ise hadis uydurmakla itham edilmiştir.tenkitte Şevkânî bu ¹⁶³ haklıdır; zira hadisi rivayet edenlerin kitaplarından tahrîc etmekten asıl amaç, hadisin sahih mi yoksa zayıf mı olduğunu bilmektir.

1.2.7. Cerh ve Ta'dîli Esas Alan Diğer Tenkitler

1.2.7.1. Güçlü Olmayan Bir Râvînin Bulunduğu Hadisin Takviye Edilmesi

Köpeğin Avdan Yemesi Hakkında Gelen Rivayetler bâbında, Ebû Sa'lebe el-Huşenî'nin rivayet ettiğine göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) köpeğin avlanması hakkında *“Köpeğini besmele çekerek göndermişsen, onu yiyebilirsin. İsterse o avın bir tarafını yemiş olsun”*¹⁶⁴ buyurmuştur. Adî b. Hâtim'den nakledildiğine göre ise Allah Resûlü

¹⁶¹ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/170.

¹⁶² Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/170-171.

¹⁶³ Beyhakî, *es-Sünen*, 1/22.

¹⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Sayd” 2 (No. 2852).

(s.a.v.) “Eğer (avın üzerine) eğitilmiş köpeklerini gönderiyorsan ve besmele çekiyorsan, sana yakaladıkları avlardan yiyebilirsin. Eğer köpek onu yemişse sen yeme. Çünkü (köpeğin) o’nu kendisi için yakalamış olmasından korkarım”¹⁶⁵ buyurmuştur.

Hâfız Ebû Sa‘lebe’nin ilk hadisin isnadında beis olmadığını belirtmiştir. Şevkânî’ye göre ilk hadisin isnâdında Dâvûd b. Amr el-Evdî ed-Dımaşkî yer almaktadır. Ahmed b. Abdullah el-İclî onun *kavî* olmadığını belirtmiştir. Ebû Zür‘a er-Râzî, *şeyh* olduğunu söylemiştir. Yahyâ b. Maîn *sika* olduğunu söylemiştir. Ebû Zür‘a “onda bir beis olmadığı”nı söylemiştir. İbn Adî (ö. 365/976), rivayetlerinde bir beis görmediğini belirtmiştir.¹⁶⁶

Araştırdığımız kadarıyla âlimler, Ebû Sa‘lebe el-Huşenî’nin hadisinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları zayıf olduğunu söylerken bazıları ise onu sahih kabul etmiştir. Bu hadis, *Sahîhayn*’da bulunan Adî b. Hâtım hadisine muhaliftir. ¹⁶⁷ el-İrâkî (ö. 806/1404)¹⁶⁸ ve İbn Hacer¹⁶⁹ hadisi takviye etmiştir. İbn Abdülhâdî¹⁷⁰ isnadının hasen olduğunu söylemiştir. Beyhakî¹⁷¹ hadisin muallal olduğunu söylemiş, Zehebî ise onu münker kabul etmiştir.¹⁷²

Beyhakî’ye göre Şa‘bî’nin Adî’den rivayet ettiği hadis, Dâvûd b. Amr ed-Dımaşkî’nin hadisinden daha sahihtir.¹⁷³ İbn Kâsım ise Ebû Sa‘lebe’nin rivayetinde “ondan yerse” ifadesiyle ilgili olarak Adî’nin hadisinin daha sahih ve daha açık olup (haramlık) illetini zikrettiğini belirtmiştir.¹⁷⁴

¹⁶⁵ Buhârî, “Zebâ’ih”, 9 (No. 5487).

¹⁶⁶ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 15/80.

¹⁶⁷ Adî b. Hâtım’ın hadisi şu şekildedir: Hz. Peygamber’e (a.v.) “Biz şu köpeklerle avcılık yapıyoruz (bu hususta ne buyurursunuz?)” diye sordum. Bana: “Eğer eğitilmiş köpeklerini gönderiyorsan ve besmele çekiyorsan, sana yakaladıkları avlardan yiyebilirsin, isterse öldürmüş olsun. Fakat köpek yerse, o başka. Eğer köpek yemişse sen yeme. Çünkü onu kendisi için yakalamış olmasından korkarım.” cevabını verdi. bk. Ebû Dâvûd, “Av”, 2 (No. 2848).

¹⁶⁸ Zeyneddin Ebu’l-Fazl el-İrâkî vd., *Tahrîcû ehâdisi İhyâu ‘ulûmiddîn*, toplayan: Mahmud b. Muhammed el-Heddâd (Riyad: Dârü’l-Âsime, 1408/1987), 2/1062.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *ed-Dirâye*, 2/254.

¹⁷⁰ İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu’t-Tahkîk*, 4/626

¹⁷¹ Beyhakî, *es-Sünen*, 9/398.

¹⁷² Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, 2/17.

¹⁷³ Beyhakî *es-Sünen*, 9/398 (No. 18884).

¹⁷⁴ İbn Kâsım, *el-İhkâm*, 4/454.

Vehbe Zuhaylî'ye göre Adî'nin hadisinin Ebû Sa'lebe'nin hadisinden daha sahihtir; çünkü muttafe-kun aleyhtir. Adî b. Hâtîm'in zabtı daha iyidir. Ayrıca hüküm ve illetini zikrettiği için lafzı daha açıktır.¹⁷⁵

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Abdülhâdî, iki hadisi şu şekilde birleştirmiştir: Şu söylenebilir: Dâvûd b. Amr'ın hadisi ile Adî'nin *Sahîhayn*'de tahrîc edilmiş hadisi arasında bir çelişki yoktur. Adî'nin hadisinde köpeğin avı tutması, onu yemenin delili sayılmıştır. Bu hadiste ise onu öldürüp oradan ayrıldıktan sonra yemiş olması mümkündür. Allah daha iyi bilir.¹⁷⁶

Şevkânî *es-Seylû 'l-cerrâr*'da bunun ceme başvurmak için bir vecih olmadığını belirtmiştir. *Sahîhayn*'da geçen Adî b. Hâtîm hadisinde ve diğer hadislerde “*Eğer köpek onu yerse, sen yeme*” lafzı varken ve yeme yasağını dâhil etmişken bu hadis, sahih hadislerle muaraza edecek kadar güçlü değildir.¹⁷⁷ Adî b. Hâtîm hadisi, delil bakımından daha güçlü ve istidlal bakımından daha açıktır. Bu hadis *Sahîhayn*'da geçmektedir ve Kur'ân-ı Kerîm'in zâhiri ile mutabıktır.

1.2.7.2. İsnadında Buhârî ya da Müslim'in Hadisini Delil Almadığı Bir Râvî Bulunan Hadis

Meshin süresinin belirlenmesi bâbında nakledildiğine göre Hz. Ali (r.a.) “Eğer din re'yle (akıl) olsaydı, mestin üstünü değil de altını meshetmek daha uygun olurdu. Hâlbuki ben Resûlullah'ı (s.a.v.) mestlerin üzerini mesherken gördüm”¹⁷⁸ demiştir.

İbn Hacer, *Bulûgu 'l-merâm*'da bu hadisin “isnadı hasendir”, *Telhîs*'te ise “İsnadı sahihtir” demiştir. Şevkânî'ye göre isnadında Abdühayr b. Yezîd el-Hemedânî'nin olması, onun da Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847) ve Ahmed b. Abdullah el-İclî (ö. 261/875) tarafından sika kabul edilmesi önemlidir. Ancak Beyhakî'nin “*Sahîhayn*'ın müellifleri onu hüccet kabul etmemişlerdir” sözü âlimlerin ittifakına göre adaletine halel getirmez.¹⁷⁹

Kanaatimizce *Sahîhayn* müelliflerinin râvîyi hüccet olarak kabul etmemeleri, onun adalet ve sika olmasını etkilemez. Ancak Beyhakî, hadisin belirli bir rivayetini,

¹⁷⁵ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fikhu 'l-İslâmi ve edilletuhu* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, ts.), 4/2823.

¹⁷⁶ İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu 't-Tahkîk*, 4/626.

¹⁷⁷ Şevkânî, *es-Seylû 'l-cerrâr*, 710.

¹⁷⁸ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 51.

¹⁷⁹ Şevkânî, *Neylû 'l-evtâr*, 2/186.

sika râvilerin diğer rivayetlerine tercih etmek ya da belirli bir hadis tarikinin illetini göstermek ya da râvinin bir rivayetini diğer rivayetlerine tercih etmek istediği için bu ıstılahı kullanmıştır. Bu husus, Beyhakî'nin ta'lil ve tercihte kullandığı ifadelerinden anlaşılmaktadır. Beyhakî, burada hadisin zayıf olduğunu söylemek istememektedir. Bilakis bu hadisin bazı rivayetlerini diğerlerine tercih etmiştir. Abdühayr'ın rivayetinde mânayı bozan bir ihtisar olmuştur. Beyhakî de bunu açıklayarak rivayetteki i'lâle "*Sahîhayn*'ın müellifleri onu hüccet kabul etmemişlerdir" diyerek işaret etmiştir.¹⁸⁰ Beyhakî'nin bu ifadesi, sika olan Vehb b. Ecda' hakkında "*Sahîhayn*'ın müellifleri Buhârî ve Müslim onu hüccet kabul etmemişlerdir. Hadis hafızları rivayetlerine muhalif olan rivayetleri kabul etmezler. O, tek kişi iken onlar sayıca çokturlar" sözüne benzemektedir.¹⁸¹ Dolayısıyla Beyhakî'nin bu "*Sahîhayn*'ın müellifleri Buhârî ve Müslim onu hüccet kabul etmemişlerdir" sözü bir hata değil, Beyhakî'nin hadis illetleri hususunda özel bir ıstılahtır.

1.2.7.3. An'ane Yapmak Suretiyle İsnadında Tedlis Yapılan Hadis

Zekât Toplayan Kimsenin, Zekât Hayvanlarını Suyu Geldikleri Yerde Sayması ve Onları Kendisine Gelmekle Yormaması bâbında, Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*(Mali) getirtmek de yok, uzaklaştırmak da yok. (Mal sahiblerinin) zekâtları ancak meskenlerinde alınır.*"¹⁸² Bu rivayetle ilgili Şevkânî'nin şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur. Şevkânî, "Ebû Dâvûd, Münzirî (ö. 656/1258) ve İbn Hacer *et-Telhîs*'te, bu hadis hakkında bir şey söylememiştir" demektedir. İsnadında Muhammed b. İshâk vardır ve rivayeti an'ane metoduyla nakletmiştir.¹⁸³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Dakîku'l-İd'e (ö. 702/1302) göre, Ebû Dâvûd, hadisi İbn İshâk, o da Amr b. Şuayb'tan rivayet etmiştir. Bunu delil olarak kullanmak hususunda ihtilaf vardır.¹⁸⁴

Kanaatimizce sanki Amr b. Şuayb'ın, babası vasıtasıyla dedesinden rivayet ettiği isnadı/silseleyi hüccet kabul etmede bir ihtilaf olduğunu kast etmektedir. Zehebî,

¹⁸⁰ Beyhakî, *es-Sünen*, 1/436 (No. 1389).

¹⁸¹ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, 3/442 (No. 5244).

¹⁸² Ebû Dâvûd, "salât", 8 (No. 1591).

¹⁸³ Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 8/136.

¹⁸⁴ Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb İbn Dakîku'l-İd el-Kuşeyrî, *el-İlmâm bi-ehâdisi'l-ahkâm*, thk. Hüseyin İsmâil el-Cemel (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002), 1/309.

bu silsileyi, hasen hadis mertebelerinin en yükseği kabul etmektedir.¹⁸⁵ Ancak bu, Amr b. Şuayb'ın içinde bulunduğu isnadda zayıflık yoksa geçerlidir. İbn İshâk'ın an'ane yapması da hadisi zayıflatmaktadır. Çünkü tedlîs yaptığı bilinmektedir. Dolayısıyla hadisin semâ yoluyla alındığı açıkça belirtilmelidir ya da tedlîs şüphesini ortadan kaldıracak mutâbii olmalıdır. İbn İshâk, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde semâ yoluyla aldığını açıkça belirttiği için tedlîs şüphesi ortadan kalkmıştır.¹⁸⁶ Dolayısıyla hadis sahihtir. O yüzden Şevkânî'nin bu görüşü ve yaptığı tenkit bize göre isabetli değildir.

Keza *Bayram Namazından Önce ve Sonra Namazın Olmadığı* bâbında, bayram namazından önce ve sonra kılınan namaz hakkında Şevkânî şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur. *et-Telhîs*'te ifade edildiğine göre, Ahmed, Abdullah b. Amr'den merfû olarak rivayet edip Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*Bayram günü namaz öncesinde ve sonrasında namaz yoktur*"¹⁸⁷ buyurduğunu nakleder.¹⁸⁸ Şevkânî'ye göre eğer bu hadis sahih ise mutlak olarak yasak olduğuna delildir. Çünkü bu, nehiy kuvvetinde bir nefiydir. Hâfız bu hadis hakkında bir şey dememiştir. Bu yüzden araştırılmalıdır.¹⁸⁹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Feryâbî'nin (ö. 301/913) Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiğine göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) "*Bayram günü namaz öncesinde ve sonrasında namaz yoktur*"¹⁹⁰ buyurmuştur. Ancak bu hadis sahih değildir; çünkü râvileri arasında Abdurrahmân et-Tâîfi vardır. Bazı hadis hâfizları, bu râvinin zayıf olduğuna dair bazı değerlendirmeler yapmışlardır. et-Tâîfi'den rivayet eden de Mervân b. Muâviye el-Fezârî'dir. Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) buna muhalefet ederek "Öncesinde ve sonrasında namaz kılma" lafzıyla rivayet etmiştir.¹⁹¹ Mervân, tedlîs yapmakla meşhur olup rivayeti 'an'ane yoluyla nakletmiştir. Vekî' b. Cerrâh'ın Mervân'dan daha tercihe şayan olduğu açıktır. Dolayısıyla onun rivayeti, Mervân'ın rivayetinin önüne geçmiştir. Allah daha iyi bilir.

¹⁸⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî ez-Zehebî, *el-Mûkîza (el-Mukaddimetü'l-mûkîza) "fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs"*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1412), 32.

¹⁸⁶ Ahmed, *el-Müsned*, 11/596 (No. 7024).

¹⁸⁷ Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî, *Ahkâmu'l-ideyn*, thk. Müsâ'id b. Süleyman b. Râşid (Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-Hikem, 1406), 228 (No. 163).

¹⁸⁸ İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-habîr*, 2/197.

¹⁸⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 7/80-81

¹⁹⁰ Firyâbî, *Ahkâmu'l-ideyn*, 228 (No. 163).

¹⁹¹ Ahmed, *el-Müsned*, 11/283 (No. 6688).

1.2.7.4. Senedinde İki Müdellis Bulunan Hadisin Zayıf Kabul Edilmesi

Sahip Olunan Cariyenin İstibrâsı bâbında, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) “Kimse, başkasından hamile olan kadınla evlenmesin ya da ilişkiye girmesin”¹⁹² diye buyurmuştur. Böyle bir kadınla cinsel ilişkiye girilmesi hususunda Şevkânî, şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur.

Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*'de hadisin isnadında Bakıyye ve Haccâc b. Ertât'ın yer aldığını ve ikisinin de müdellis olduğunu belirtmiştir. Şevkânî'ye göre ise hadisin sıhhatine, ondan sonra zikredilen Ruveyfi' hadisi ile ondan önce zikredilen hadisler şâhittir.¹⁹³

Araştırdığımız kadarıyla bu hadis, Ebû Hüreyre'den iki isnadla rivayet edilmiştir. Birincisi Süleyman b. Yesâr tarikiyle Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan rivayete göre Ebû Hüreyre Allah'ın Resûlü'nün (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Kimse, başkasından hamile olan kadınla evlenmesin ya da ilişkiye girmesin.”¹⁹⁴ Hadiste zayıf olan Rüşdeyn b. Sa'd vardır.

İkinci tarik ise Taberânî'nin *el-Mu'cemi's-sagîr*'inde yer almaktadır. Âmir eş-Şa'bi'nin Ebû Hüreyre'den naklettiğine göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) Evtâs olayında erkeğin, doğuruncaya kadar başkasından hamile olan kadının cinsel ilişkiye girmesini yasaklamıştır.¹⁹⁵ Hadisin isnadında Bakıyye ve Haccâc b. Ertât vardır. İkisi de müdellistir. *Müsned*'in muhakkikleri onu mütâbii sebebiyle sahih li-gayrihî kabul etmişlerdir.¹⁹⁶ Elbânî, birinci tarikin ikinciyle takviye edildiğini ifade etmiştir.¹⁹⁷ Sonuç olarak Şevkânî'nin görüşü ve tenkidi Heysemî'nin sözü hakkında doğrudur.

Şevkânî *Veblü'l-gamâm*'de de şârihin zikrettiği hükümdeki hadisin sahih olmadığını gerekçe göstererek tenkitte bulunmuştur. *Haddi Katl olanın Oikri* bâbında, *Şifâü'l-üvâm* müellifinin “Bu, deyyusun (karısının başkaları ile zina etmesine göz yuman kişinin öldürülmesinin caiz, hatta farz olduğuna delâlet etmektedir” sözü¹⁹⁸

¹⁹² a.g.e., 14/412.

¹⁹³ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 12/608.

¹⁹⁴ Ahmed, *el-Müsned*, 14/412.

¹⁹⁵ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemi's-sagîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd (Beyrut: Dârü Imâr, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985), 1/167 (No. 262).

¹⁹⁶ bk. Ahmed, *el-Müsned*, 14/412 (No. 8814). thk. Şua'yb el-Arnâvût vd.

¹⁹⁷ Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl*, 5/141.

¹⁹⁸ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-üvâm*, 3/390.

hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır. Şevkânî'ye göre öldürmede sahih bir şey gelmemiştir. Aslolan, Müslümanın kanının korunmasıdır. Her günah, öldürmeyi mübah kılmaz. Sadece şeriatin getirdiği belirli günahlar öldürmeyi mübah kılar. “Müslümanın kanı, sadece üç şey için helal olur” hadisi de bunları özellikle sınırlamıştır. Deyyusun günahı ise bunlardan değildir. Özetle dinde ve insanlıkta kusur olan deyyusluk, büyük günahlardandır. Ancak bunu yapan kimse öldürülmez.¹⁹⁹

Araştırmalarımız sonucunda Hüseyin b. Bedreddîn'in rivayet ettiği “Deyyusu nerede bulursanız öldürün” rivayetini herhangi bir hadis kitabında bulamadık. Mevcut rivayet, Beyhakî'nin Ammâr b. Yâsir'den yaptığı rivayettir. Bu rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Üç kişi cennete asla giremez: Erkeklerden deyyus olanlar, erkekleşen kadın ve ayyaş.” Onlar, “Ya Resûlullah! İçki bağımlısını anladık. Deyyus olanlar nedir? Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdur: “Ehlinin yanına girenleri önemsemeyendir.” Biz, “Peki erkekleşen kadınlar?” dedik. O da “Erkeklerle benzeyen kadınlardır.”²⁰⁰ Elbânî, hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemiş, başka bir isnadla sahih saymıştır.²⁰¹ Hadisteki “asla” lafzının münker olduğu zikretmiştir.²⁰²

1. 3. SAHÂBÎLERİN İSİM VE KÜNYELERİNİN HATALI ZABTI

Bu başlık altında dört alt başlık bulunmaktadır. Tenkitler aynı noktada birleşmesi hâlinde *Neylû'l-evtâr* ve *Veblû'l-gamâm*'dan örnekleri peş peşe zikredeceğiz.

1.3.1. Sahâbî Adının Hatalı Zabtı ve Bir Sahâbînin Adının Değiştirilmesi

Fakir, Miskîn, Dilenmek ve Zengin bâbında, Hz. Hüseyin b. Ali'den (ö. 61/680) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Atın üzerinde gelse bile dilencinin bir hakkı vardır.”²⁰³ Şevkânî'ye göre, *Münteka'l-ahbâr*'ın sahih nüshalarında bulduğumuz Hasan b. Ali'nin (ö. 49/670) hadisinde, râvî Hasan b. Ali,

¹⁹⁹ Şevkânî, *Veblû'l-gamâm*, 2/341.

²⁰⁰ Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. thk. Abdulalî 'Abdulhamîd (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003), 13/262 (No. 10310).

²⁰¹ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Sahîhu't-Tergîb ve't-terhîb* (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1421/2000), 2/473.

²⁰² Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevzû'a ve'eserühe's-seyyi'ü fi'l-ümme* (Riyad: Dâru'l-Meârif, 1412/1992), 1/376. 13/136.

²⁰³ Ahmed, *el-Müsned*, 3/254 (No.1730).

Ebû Dâvûd'un Sünen'inde ve diğer kitaplarda ise Hüseyin b. Ali olarak kaydedilmiştir.²⁰⁴

Bize öyle görünüyor ki bu yazım yanlış, müstensih kaynaklıdır. Çünkü zikrettiğimiz hadis bütün kitaplarda Hüseyin b. Ali'den rivayet edilmiştir. Hadisin merfû ve sahih olması hususunda ihtilaf vardır. İbn Abdilber ise “Hadisin mürsel olduğu hususunda Mâlik'in râvîleri arasında ihtilaf yoktur, Bildiğim kadarıyla bu lafızda delil olarak kullanılabilecek müsned yoktur” demektedir.²⁰⁵

Bazen sahâbî adı yanlış kaydedilmiştir. Meselâ Şevkânî *İpek ve İpekten Dokunmuş Elbiseleri Giymek Hakkındaki Rivayetler* bâbında Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin isminde el-Eş'arî'nin hatalı olarak “el-Eşcaî” yazmasını tenkit etmiştir. Şevkânî'ye göre *Sünen-i Ebî Dâvûd*'daki hadisin râvîleri sikadır. Musannif Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye (r.a.) el-Eş'arî yerine yanlışlıkla Ebû Mâlik el-Eşcaî yazmıştır.²⁰⁶ Buhârî, hadisi Abdurrahmân b. Gunm tarikiyle tahrîc etmiş ve Ebû Âmir ya da Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin ona naklettiğini belirterek “Vallâhi bana yalan söylemedi” ifadelerini kullanmıştır. Buna göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Ümmetimden kavimler gelecek; zinayı, ipeği, içkiyi ve çalgıyı helâl sayacaklardır” dediğini işitmiştir.²⁰⁷ Bu örnekten anlaşılacağı üzere râvî isimlerin doğru zabtedilmesi gerekir; Mecdüddîn'in bu husustaki sehvi, Şevkânî'nin tenkidine sebep olmuştur.

Diğer bir misâl *İki Alışverişi Bir Arada Yapmanın Yasak Olması* bâbından verilebilir. Şöyle ki Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) “*Selef ve bey' türü satış, bir alışverişte iki alışveriş, zararı tazmin edilmeyen mal ve kişinin yanında olmayan malı satması helal değildir*”²⁰⁸ buyurmuştur.

Bu hadisi Ahmed, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Hibbân ve Hâkim; Amr b. Şuayb, babası, dedesi isnadıyla rivayet etmiştir. Bu kitabın sahih nüshalarında ismin sonunda “vav” harfi olmadan Abdullah b. Ömer (عُمَر) şeklinde yer almaktadır. Ancak doğrusu “vav” ile yani Amr (عُمَرُو) olmalıdır.²⁰⁹

²⁰⁴ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 8/150.

²⁰⁵ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî vd. (Mağrib: Vizâratü Umûmi'l-Evkâf, 1387/1968), 5/294.

²⁰⁶ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 3/374.

²⁰⁷ Buhârî, “Eşribe”, 6 (No. 5590).

²⁰⁸ Ahmed, *el-Müsned*, 11/253 (No. 6671).

²⁰⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 10/123.

Belirtmeliyiz ki bütün hadis kitaplarında Abdullah b. Ömer b. Hattâb değil, Abdullah b. Amr (vav ile) b. Âs ismi geçmektedir. Bu hadis, Amr b. Şuayb'tan, o da babasından, o da babasından rivayet edilmiştir. Müstensih “vav” harfini yanlışlıkla hazf etmiş olabilir. Şevkânî, sahâbî adında yapılan hata ile ilgili bu düzeltmelerinde haklıdır.

Keza *Hul'* bâbında, kadın sahâbînin isminde ihtilaf ya da onun adının değiştirilmesi hususunda da Şevkânî şârihlere bazı tenkitlerde bulunmuştur. Şevkânî'ye göre İbnü'l-Cevzî, ismi karıştırmış ve sahâbînin Sehle bint. Habîb olduğunu söylemişse de doğrusu Habîbe bint. Sehl'dir.²¹⁰ Bize göre sanki o, bu sözünde İbn Hacer'i takip etmiştir. Çünkü İbn Hacer'in ifadesine göre İbnü'l-Cevzî'nin *et-Tenkîh* adlı kitabında onun Sehle bint. Habîb olduğunu ifade etmiştir. Bunun *taklib* (tersine çevirme) olduğunu zannediyorum.²¹¹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla doğrusu iki rivayet bu şekilde gelmiştir. Eğer burada bir kalb (kelimenin başka bir kelimeye dönüştürülmesi) olsa, bunun İbnü'l-Cevzî'de değil, başka bir râvide olduğu açıktır. *Gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme* adlı eserde iki rivayet olup isim birisinde Habîbe bint. Sehl, diğesinde ise Sehle bint. Habîb şeklindedir.²¹² Bu kadın, ensârdandır. İbn Hacer'e göre Habîbe bint. Sehl b. Sâlebe b. Hâris b. Zeyd b. Sa'lebe el-Ensâriyye en-Neccâriyye sahâbeden olup hul' ile Sâbit b. Kays'tan boşanmıştır. Daha sonra Übeyy b. Ka'b onunla evlenmiştir.²¹³ Sonuç olarak bu husustaki görüşü ve İbnü'l-Cevzî'yi tenkidi isabetli görünmemektedir.

Aynı şekilde Şevkânî bazı sahâbîlerin adına dikkat çekmek için bazı tashihlede bulunmuştur. *Hasta, Yaşlı, Hamile ve Emziren Hakkındaki Rivayetler* bâbında, *Hadis Rivayet Edenlerden Adı Enes b. Mâlik Olanlar* kısmı bu hususla ilgilidir. Münzirî hadis rivayet edenlerden adı Enes b. Mâlik olanların beş kişi olduğunu söylemiştir. Bu kişiler şunlardır:

1. Bu, (sahâbî Enes b. Mâlik el-Ka'bî)
2. Sahâbeden ve Resûlullah'ın (s.a.v.) hizmetçisi Ebû Hamza Enes b.

Mâlik'tir.

²¹⁰ a.g.e., 12/449.

²¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/399.

²¹² Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşküvâl el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî, *Gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme el-vâkı'a fî mütûni'l-ehâdîsi'l-müsne'de*, thk. İzzeddin Ali es-Seyyid vd. (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1407/1987), 2/642.

²¹³ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 745, tercüme (no. 8556).

Sahâbe olmayanlar ise

3. Enes b. Mâlik (İmam Mâlik b. Enes'in babası),

4. Hadis rivayet eden Humuslu bir şeyh,

5. Hammâd b. Ebî Süleyman, A'meş ve başkalarından hadis rivayet eden bir Kûfeli.²¹⁴

Şevkânî'ye göre İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) zikrettiği Enes b. Mâlik, ilk sırada zikrettiğimiz aşıptan olan Enes b. Mâlik el-Kuşeyrî el-Ka'bî değilse bunların altıncısı olmalıdır.²¹⁵

Kanaatimizce zâhir olan Enes b. Mâlik el-Kuşeyrî'nin, Enes b. Mâlik el-Ka'bî olmasıdır. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*'de Enes b. Mâlik el-Ka'bî el-Kuşeyrî'nin Kuşeyr b. Ka'b oğullarından olduğunu belirterek onu sahâbîler arasında sayıldığını söylemiştir.²¹⁶

Şevkânî, *Veblü'l-gamâm* adlı eserinde de sahâbî isminin hatalı zabtı ile ilgili tenkitleri mevcuttur. Ömer'den (r.a.) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Cuma namazı ezanı duyan her kimseye farzdır.*”²¹⁷ Şevkânî'ye göre bu hadis Abdullah b. Amr b. el-Âs dan gelmiştir. Musanif Hüseyin b. Bedreddîn'in iddia ettiği gibi Hz. Ömer'in hadislerinden değildir.²¹⁸

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre Allah Resûlü “*Cuma namazı ezanı duyan her kimseye farzdır.*” Buyurmuştur. Ebû Dâvûd bu hadisi bir topluluğun Süfyân'dan ve isnadda Abdullah b. Amr olmadan merfû olarak değil, mevkûf olarak rivayet ettiklerini belirtmiş, Kabîsa'nın onu müsned olarak naklettiğini kaydetmiştir.²¹⁹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla eksiklikten kasıt şudur: Bu rivayet râvilerin birçoğunda Abdullah b. Amr'la mevkûf olup merfû değildir. Kabîsa onu “merfû olarak rivayet etmiştir” demektir. Beyhakî'ye göre Kabîsa b. Ukbe, sıkattandır. Amr b. Şuayb'ın babasından, o da dedesinden rivayet ettiği hadis de bunun şahididir.²²⁰

²¹⁴ el-Münzirî, *Muhtasaru Süneni Ebî Dâvûd*, 2/113.

²¹⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 8/367.

²¹⁶ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'î'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1400/1980), 3/378.

²¹⁷ Ebû Dâvûd, “Cuma”, 6 (No. 1056).

²¹⁸ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/335.

²¹⁹ Ebû Dâvûd, “Cuma”, 6 (No. 1056).

²²⁰ Beyhakî, *es-Sünen*, 3/247.

Sonuç olarak Şevkânî bu tenkidinde haklıdır, onun dediği gibi bu hadis Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan gelmiştir, Hz. Ömer'in hadislerinden değildir. bu hadis, mevkûf olarak sahihtir. Elbânî ise hadisin merfû olarak sahih olduğunu söylemiştir.²²¹

Yarış ve Atış bâbında, Seleme b. el-Ekva' rivayet ettiğine göre "Resûlullah (s.a.v.) bir ara çarşıya çıktığında atış yarışı yapan Eslem'li bir toplulukla karşılaştı. Bunun üzerine "Atın ey İsmâil oğulları! Sizin babanız İsmâil de çok iyi bir ok atıcısıydı!"²²² hadisinde hatalı olarak Hüseyin b. Bedreddîn'in "Ben, İbnü'l-Ekva' ile birlikteyim" sözü ²²³ hakkında Şevkânî bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır: Şevkânî'ye göre başka kitaplarda "Ben filanca kabile ile beraberim" şeklinde geçmektedir. Bazı hadis kitaplarında ise "Ben, İbnü'l-Edra' ile beraberim" şeklindedir. Bir rivayete göre "Ben, Mahcûr b. Edra' ile beraberim" şeklindedir. Burada musannif Hüseyin b. Bedreddîn, harf hatasından dolayı İbnü'l-Ekva' olduğunu zannetmiştir.²²⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hüseyin b. Bedreddîn, hadisi "Ben, İbnü'l-Ekva' ile beraberim" lafzıyla rivayet etmiştir. Buhârî'de Seleme b. Ekva' hadisi şu şekildedir: Resûlullah (s.a.v.) bir ara çarşıya çıktığında atış yarışı yapan Eslem'li bir toplulukla karşılaştı. Bunun üzerine "Atın ey İsmâil oğulları! Sizin babanız İsmâil de çok iyi bir ok atıcısıydı! Atın! Ben de şu gruptanım" buyurdu ve o gruba dâhil oldu. Onlar da ok atmayı bırakınca Resûlullah (s.a.v.) "Neyiniz var, niye atmıyorsunuz?" buyurdu. Onlar "Ey Allah'ın Resûlü! Sen filan oğullarını tutarken nasıl atalım?" dediklerinde Hz. Peygamber "O zaman atışa devam edin; ben hepinizden yanayım." karşılığını verdi.²²⁵ İbn Hibbân ve diğerlerinin rivayetinde Ebû Hüreyre hadisi ve başka hadisler, "İbnü'l-Edra' ile beraberim" şeklindedir.²²⁶ Taberânî'de Hamza b. Amr el-Eslemî hadisi "Ben Mihcan b. Edra' ile beraberim"²²⁷ lafzıyla gelmiştir. Heysemî ise bu hadisin senedinde zayıf olan Abdullah b. Yezîd el-Bekrî'nin yer aldığını belirtmiştir.²²⁸

²²¹ Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl*, 3/58.

²²² Buhârî, "Menâkıb", 5 (No. 3507).

²²³ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 3/315.

²²⁴ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/303.

²²⁵ Buhârî, "Menâkıb", 5 (No. 3507).

²²⁶ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Dârimî el-Büstî. *el-İhsân fî takrîbi Sahîh İbn Hibbân*. Tertip eden: Alaaddîn Ali b. Balbân. thk. Şu'ayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 10/548 (No. 4695).

²²⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 3/158 (No. 2989).

²²⁸ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/268.

Sonuç olarak “Ben İbnü’l-Ekva‘ ile beraberim” ibaresini temel hadis kitaplarında bulamadık. Ziyâüddîn el-Makdisî’ye ait *es-Sünen ve ’l-ahkâm*’da²²⁹ ve İbn Hacer’e ait *el-Metâlibü’l-’âliye*’de²³⁰ bu şekilde geçmektedir. Bûsirî’nin *İthâfü’l-hıyere*’sinde de bu şekildedir.²³¹ Büyük ihtimalle İbnü’l-Edra‘ kelimesi yanlış yazılarak İbnü’l-Ekva‘ olmuştur. Araştırdığımız kadarıyla de Mahcûr b. Edra‘ herhangi bir hadis kitabında yer almamaktadır. Bu, Şevkânî’nin değil, nâsihlerin bir hatası olabilir. Bazı nâsihlerin İbnü’l-Edra‘ı İbnü’l-Edrec şeklinde yazdıklarını gördüm.

1.3.2. Sahâbîlerin İsim ve Künyeleriyle İlgili Diğer Tenkitler

Allah Yolunda ve Yolcu İçin İnfâk Etme bâbında, bir sahâbînin ismi veya künyesinde ihtilaf hususunda Şevkânî şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur. Şevkânî’ye göre *Münteka ’l-ahbâr*’ın sahih nüshalarında “İbn Lâs” ismi, Ebû Lâs künyesiyle değil “İbn” lafzıyla gelmektedir. Şevkânî’nin ifade ettiğine göre Buhârî’de ise bu isim “Ebû Lâs” lafzıyla geçmektedir. İbn Hacer’in *Takrîb*’inde Abdullah b. ‘Anme’nin biyografisinde Ebû Lâs el-Huzâî İbn Lâs demiştir. Onun Abdullah b. ‘Anme olduğu da söylenmişse de bu isabetli değildir.²³²

Sonuç olarak bu sahâbînin künyesinde ihtilaf vardır. İmam Müslim ona İbn Lâs el-Huzâî, bazıları ise Ebû Lâs demişlerdir.²³³ Meselâ Ebû Hâtim (ö. 277/890) ise Ebû Lâs el-Huzâî, demiştir. Bunun yanında İbn Lâs da denilmiştir. Mezkûr kişi sahâbîdir.²³⁴

²²⁹ Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî es-Sa’dî, *es-Sünen ve ’l-ahkâm ’ani ’l-Mustafâ ’aleyhi efdalü’s-salâti ve ’s-selâm*, thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe (Suudi Arabistan: Dârü Mâcid Asîrî, 1425/2004), 4/536.

²³⁰ İbn Hacer, *el-Metâlibü’l-’âliye*, 9/389.

²³¹ Ebû’l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail el-Bûsirî, *İthâfü’l-hıyereti’l-meheri bi-zevâ’idi ’l-mesaniidi ’l-aşere*. Riyad: Dârü’l-Vatan, 1999/1420), 5/339.

²³² Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 8/174; İbn Hacer, *Takrîb’u-Tehzîb*, 683.

²³³ Ebû’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Münferidât ve ’l-vuhdân* (el-Efrâd) thk. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1408/1988), 60.

²³⁴ Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddin Ömer b. Kesir b. Dav’ b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *et-Tekmil fî ma ’rifeti’s-sikât ve ’z-zu’afâ’ ve ’l-mecâhil*. thk. Şadi al numan. Yemen: Merkizu’l-numan, 1432/2011), 4/30.

1.3.3. Başkalarıyla Aynı Adı Taşıyan Sahâbînin Tam Adının Belirlenmesinde İhtilaf Edilmesi

Muhsan Zâninin Recmedilmesi ve Bekar Olana Sopa Vurulması ve Sürgün Edilmesi bâbında, “Ya Uneys! Git” hadisindeki Üneys’in isminin tespitinde Şevkânî şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur. Bir görüşe göre Üneys, İbn Mürşid’dir. İbn Abdilber’e göre o, İbnü’l-Dahhâk el-Eslemî’dir. İbnü’s-Seken, *Kitâbü’s-sahâbe* isimli eserinde onun kim olduğunu bilmediğini, bu kişinin sadece bu hadiste zikredildiğini kaydetmiştir. Şevkânî’ye göre bazıları hata yaparak onun Enes b. Mâlik olduğunu söylemişlerdir. Ancak durum böyle değildir. Çünkü bâb altında zikredilen hadiste açıkça ifade edildiğine göre o Eslem kabilesindendir. Enes b. Mâlik ise ensârdandır.²³⁵

Kanaatimizce Üneys, Eslem kabilesinden olduğu için nisbesi Eslemî’dir. Yoksa iddia edildiği gibi Ensârî veya Ganevî değildir. İbn Hacer’in ifade ettiğine göre, İbnü’s-Seken söz konusu râvinin Üneys b. Dahhâk el-Eslemî’dir. Başkasına göre Üneys b. Ebî Mersed olduğu söylenmiştir; ancak bu doğru değildir. Çünkü İbn Ebî Mersed Ganî kabilesindendir. Bu hadisten sabit olduğuna göre Üneys, Eslem kabilesindendir.²³⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Neylû’l-evtâr*’ın ulaşabildiğimiz ve tahkik edilmiş bütün baskılarında şöyle denilmiştir: “Bir görüşe göre o, İbn Merşed’dir” Ancak bu, açık bir şekilde yazım yanlışdır. Çünkü terâcim kitaplarında Üneys b. Mersed (مرشد) olarak geçmektedir. Bu kitaplarda adı Üneys b. Merşed olan kimse yoktur. İbn Abdilber, *Üneys* bâbında Üneys b. Katâde el-Ensârî, Üneys b. Katâde el-Bâhilî, Üneys b. Cünâde el-Gıfârî (Ebû Zer’in kardeşi), Üneys b. Mersed b. Ebî Mersed el-Ganevî, Üneys b. Dahhâk el-Eslemî gibi isimler zikretmiştir. Bir görüşe göre “Ey Üneys! Git.” denilen kişi Üneys b. Dahhâk el-Eslemî’dir ve Üneys, ensârdan biridir.²³⁷ Sonuç olarak Şevkânî’nin bu görüşü ve tenkidi isabetli gözükmektedir.

²³⁵ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 13/229.

²³⁶ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbatu fî temyîzi’s-sahâbati*, thk. Âdil Ahmed vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415), 1/287.

²³⁷ Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber, *el-İstî’âb fî ma’rifeti’l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru’l-Ceyl, 1412/1996), 1/113.

1.3.4. Hadisin Metninde Sahâbî Adında Yapılan Vehim ve Hata

Emlak'ın Gaspının İspat Edilmesi bâbında, Şevkânî'nin bazı şârihlere tashih ve tenkitleri bulunmaktadır. *et-Telhîs*'te geçtiğine göre Hadramevtli adam Vâil b. Hucr; Kindeli adam ise İmruülkays Rebîa b. Âbis'tir. Şevkânî ise bunun tartışmalı olduğunu belirtmiştir. Çünkü Vâil b. Hucr'den *Dava ile Yargılama* bâbında "Hadramevtli bir adam ile Kindeli bir adam Resûlullah'a (s.a.v.) geldi" lafzıyla hadis rivayet edilmiştir. Bu, Hadramevtli adamın Vâil b. Hucr olmadığını düşündürmektedir. *el-Bedru'l-münîr*'e göre Hadramevtli adamın adı Rebîa b. Abdân'dır. *Sahîh-i Müslim*'in bir rivayetinde bu şekilde gelmiştir.²³⁸

Bize göre doğrusu Şevkânî'nin dediği gibidir. Bu isimler Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, *Sahîh-i Müslim*'de ve Ebû Avâne'nin *Müstahrec*'inde açıklanmıştır. Müslim'in rivayetine göre Vâil b. Hucr şöyle dedi: "Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında iken iki adam gelerek bir arazi hakkında Rasûlullah'ın (s.a.v.) huzurunda muhâkeme oldular. Adamlardan biri 'Ya Resûlallah! Bu adam Câhiliye zamanında benim arazimi gasbetti' dedi." Bu kişi Kinde kabilesinden İmruülkays b. Âbis idi. Hasmı da Rebîa b. Abdân idi. Resûlullah (s.a.v.) Hadramevetliye delilini sordu; o, delilinin olmadığını söyledi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) İmruülkays'ın yemin etmesine karar verdi. Hadramevtli adam "Ey Allah'ın Resûlü! Eğer sen buna yemin etme imkânı verecek olursan vallahi bu benim arazimi alır götürür." Resûlullah (s.a.v.) "*Sana ancak bu vardır*" dedi. Adam yemin için ayağa kalkınca Resûlullah, "*Kim kardeşinin bir malını haksız olarak alırsa Allah'ın huzuruna çıktığında onun, kendisine gazaplı olduğunu görecektir*" buyurdu.²³⁹

Ebû Avâne'nin *Müstahrec*'inde ise Alkame b. Vâil b. Hucr el-Hadramî babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında idik. (İshâk ise tek kişi olduğunu ifade etmiştir) İki hasım gelerek bir arazi üzerinde hakemliğine başvurdular. Onlardan birisi İmruülkays b. Âbis, diğeri de Rebîa b. Abdân idi."²⁴⁰

Sahâbîlerin isimlerinin zabtı ve sözleri hüccet kabul edilmesile ilgili *Veblü'l-gamâm*'da geçen tenkide ise aşağıdaki örnek zikredilebilir: İbn Abbâs'ın "Bir

²³⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 11/79.

²³⁹ Müslim, "İmân", 224.

²⁴⁰ Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, *Müstahrec Ebî Avâne*, thk. Eymen b. Arif ed-Dimeşkî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419/1998), 4/54 (No. 6003).

teyemmümle sadece bir farz namaz namaz kılmak sünnettir”²⁴¹ sözü²⁴² ve bir sahâbînin sözünü hüccet kabul etme ve “şu sünnettir” sözü hususunda Şevkânî bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre bu hadis, hüccet olabilecek şekilde sabit olmamıştır. Bunun bir sahâbî sözü olmasının sabit olması, hüccet olması için kâfi değildir. Çünkü hüccet, sadece şâriden gelen şeydir. Sahih olduktan sonra taharette aslanan, abdestte olduğu gibi şer‘î bir sebep olmadıkça bâtil olmamasıdır. Teyemmümün, abdesti bozmayan bir şeyle tahsis edildiği iddiası, şer‘î’n hükmüne bağlı olarak delil ortaya koymayı gerektirir.²⁴³

Tespitlerimize göre İbn Abbâs hadisinin isnadında Hasan b. Umâre vardır. Dârakutnî, Hasan b. Umâre’nin zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁴⁴ Zehebî’ye göre Ebû Hâtim, Müslim, Dârakutnî ve bir grup âlim, onun metrûk olduğunu söylemiştir.²⁴⁵ Elbânî, bu hadisin mevzû olduğuna hükmetmiştir.²⁴⁶

Şâfiî’ye göre Hz. Peygamber’in ashâbı, “sünnet” ve “hak” dediklerinde Allah’ın izniyle sadece Resûlullah’ın (s.a.v.) sünnetini kast ederlerdi.²⁴⁷ Hâkim de sahâbî’nin “sünnet” sözünün müsned (merfû) bir hadis olduğu konusunda ittifak ettiklerini belirtmiştir.²⁴⁸ İbnü’s-Salâh’a göre sahâbînin “Şu şey sünnettendir” sözü, müsned ve merfûdur. Çünkü bununla sadece Allah’ın Resûlü’nün (s.a.v.) sünnetini ve ona uymayı kast ettikleri açıktır.²⁴⁹

el-Cedî (ö.) *Tahrîru ulûmi’l-hadîs*’de bazı âlimlerin, Resûlullah’tan (s.a.v.) sonra emreden ve nehyedenin gelmesi ihtimaline itiraz ettiklerini belirtmiştir. Bu zayıftır; çünkü sahâbîler, tümevarımın delâlet ettiği gibi bunu Hz. Peygamber’in (s.a.v.) dışında başkasının emri, nehyi veya sünneti için kullanmamışlardır.²⁵⁰ Sonuç olarak İbn Abbâs hadisinin isnadında Hasan b. Umâre olduğu için zayıftır. Bir

²⁴¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/214 (No. 830).

²⁴² Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 1/177.

²⁴³ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/218.

²⁴⁴ Dârakutnî, *es-Sünen*, 1/341.

²⁴⁵ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 1/514.

²⁴⁶ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’z-za’ife*, 1/612.

²⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1410/1990), 1/309.

²⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim İbnü’l-Beyyî‘ en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütüb’il-İlmiyye, 1411/1990), 1/510.

²⁴⁹ İbnü’s-Salâh, *‘Ulümü’l-hadîs*, 50.

²⁵⁰ Abdullah b. Yusuf el-Cüday‘, *Tahrîru ‘ulûmi’l-hadîs* (Beyrut: Müessesetü’r-reyyân, 1424/2003), 1/34.

teyemmüm ile birden fazla farz namazı kılmanın caiz olup olmadığı hususunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Hanefîlere göre teyemmüm yapan kişi, teyemmümü ile istediği kadar farz ve nafil namazı kılabilir. Bunun kaynağı Ahmed'den rivayet edilen hadistir. İmam Ebü'l-Abbâs İbn Teymiyye de bu görüştedir. Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise kişi her farz için ayrı teyemmüm alır ve tek teyemmüm ile iki farzı kılamaz.²⁵¹

Sahâbînin bir şeyi çirkin görmesinin, tevkîfî olmasını gerektirmeyeceği ile ilgili Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'daki görüşü şöyledir: *Cenâ'iz* bâbında, Hüseyin b. Bedreddîn'in "Bunu Âişe, tevkîfî olarak söylemiş olması gerekir. Çünkü kadınların yaptığını çirkin görüp yermiştir" sözü hakkında Şevkânî'nin değerlendirmeleri bulunmaktadır. Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre bir kadının saçını tarayan kadınlara "Size ne oluyor ki ölülerinizi süslüyorsunuz? demiştir.²⁵² Şevkânî'ye göre sahâbînin bir şeyi çirkin görüp yermesi, bunun tevkîfî olmasını gerektirmez., Musannıf Hüseyin b. Bedreddîn'den önce kimse böyle bir şey dememiştir. "Gelinlerinize yaptıklarınızı ölülerinize de yapın" hadisi ise herhangi bir hadis kitabında yer almamaktadır. Sadece Gazzâlî *el-Vasît*'te bunu isnadsız olarak zikretmiştir. O ise hadis ilminde uzman değildir.²⁵³ İbnü'l-Mulakkın bu hadisin garip olduğunu ve kimin tahrîc ettiğini bulamadığını belirtmiştir. İbnü's-Salâh *el-Vasît*'e baktığını ancak sahih göremediğini kaydetmiştir.²⁵⁴

Bize öyle görünüyor ki tevkîf, bir meselede Kitap veya Sünnet'ten bir nassın bulunması demektir. Yani Hz. Âişe, merfû bir nass olduğu için bunu söylemiştir. Bu durum, onun sözünün merfû olmasını gerektirmez. Çünkü sahâbînin bir şeyi çirkin görmesi, bunun için bir nassın olmasını gerektirmez. Eğer bir nass olsaydı, tebliğ görevini yerine getirmek için bunu zikrederdi.

İbn Ebî Şeybe'nin Bekir b. Abdullah'tan rivâyet ettiğine göre şöyle demiştir: Medine'ye geldim ve ölülerin yıkanmasını sordum. Bazıları "Gelinine yaptığını ölüne de yap. Ancak güzel koku sürme" dediler.²⁵⁵ İbn Hacer isnadının sahih olduğunu, ancak zâhirinin mevkûf olduğunu belirtmiş. O, bundan daha sahih olan hadis

²⁵¹ Küveyt Vakıflar, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 14/270.

²⁵² Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/564-565.

²⁵³ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/380.

²⁵⁴ İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr*, 5/205.

²⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/452 (No. 10926).

Sahîhayn'da geçen "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kızını yıkadığımızda saçını taradık" hadisidir.²⁵⁶

Bize öyle görünüyor ki zâhirinden anlaşıldığına göre Bekir b. Abdullah (ö. 108/726) hadisi mevkûf değil münkatıdır. Çünkü Bekir b. Abdullah'ın hadisi kimden aldığını bilmiyoruz. Bekir b. Abdullah ise tâbiîndendir. Elbânî, senedin sonunda ismi söylenmeyen bazı kişiler olduğunu kaydetmiştir.²⁵⁷ Abdurrezzak'ın *Musannef*'inde İbrâhîm'in rivayet ettiğine göre "Hz. Âişe'nin bir kadının saçının tarandığını gördü..."²⁵⁸ hadisi «رَأَتْ امْرَأَةً يَكْدُونَ رَأْسَهَا...» sanki sadece aşırı şekilde taramayı çirkin gördüğü anlamındadır. Allah daha iyi bilir.

Belirli bir görüşün tek sahâbi tarafından ortaya konulduğu iddiasıyla ilgili Hüseyin b. Bedreddîn'in "Bu haberler, Resûlullah (s.a.v.) zamanında zekâtta bir sâ' buğday vermekle amel edildiğini ve Muaviye'nin bunun yarım sâ' buğdaya çevirdiğini göstermektedir" sözü²⁵⁹ hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır. Şevkânî'ye göre Muaviye bunu rivayette tek başına değildir. İbnü'l-Münzir, Ali, Osman, Ebû Hüreyre, İbn Abbâs, İbnü'z-Zübeyr ve Esmâ bint. Ebîbekir gibi bir grup sahâbîden rivayet ettiğine göre onlar da Muâviye'nin dediği gibi demişlerdir. İbn Hacer onlardan bu şekilde gelen isnadların sahih olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Abdilber, bunu sahâbî ve tâbiînden bir gruba nispet etmiştir. Onun *el-İstizkâr*'da yaptığı nakle göre İmam Mâlik, Şâfiî ve ashâbı, buğday ve başka bir şeyde küçük - büyük her insan için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zamanındaki sâ'dan az olamayacağını söylemiştir. Basralılar da bu görüştedir. Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye'nin nakline göre Sevrî, Ebû Hanîfe ve ashâbı ise yarım sâ' buğday olabileceğini söylemiştir. Sahâbî ve tâbiînden bir grup da bu görüştedir.²⁶¹

Libas bâbında, bazı sahâbîlerden gelen rivayetlerin te'vîl edilmesi ve reddedilmesiyle ilgili olarak Hüseyin b. Bedreddîn'in değerlendirmeleri vardır. Ona göre "İpek giymeyi yasaklayan hadisten, onu yaymanın ve üzerine oturmanın haram

²⁵⁶ İbn Hacer, *et-Telhîsu 'l-habîr*, 2/251.

²⁵⁷ Elbânî, *Silsiletü 'l-ehâdisi 'z-za'îfe*, 14/267.

²⁵⁸ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 3/436 (No. 6232).

²⁵⁹ Bedreddîn, *Şifâ 'ü 'l-uvâm*, 2/88.

²⁶⁰ Şevkânî, *Veblü 'l-gamâm*, 1/463.

²⁶¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstizkârü 'l-câmi 'li-mezâhibi fukahâ 'i 'l-emsâr ve 'ulemâ 'i 'l-aktâr fî mâ tezammenehü 'l-Muvatta' min me'âni 'r-re'y ve 'l-âsâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ, vd. (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 3/268.

olması sonucu çıkmaz.”²⁶² Şevkânî’ye göre eğer sadece ipek giymenin haram olduğuna dair emir gelseydi, ipek giymeyi yasaklayan hadisten, onun üzerine oturmanın haram olması gerekmediği sonucunu çıkarmak doğru olurdu. Ancak *Sahih-i Buhârî* ve diğer kitaplarda Huzeyfe’den nakledilen hadise göre Resûlullah (s.a.v.) ipek giymeyi ve üzerine oturmayı da yasaklamıştır. Bu mânada başka hadisler de vardır. Eğer bu rivayetler musannif Hüseyin b. Bedreddîn’e ulaşıyorsa, Hz. Ali ve Sa’d’ın sözünü te’vilde dayandığı şeye dayanmazdı.²⁶³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Şifâ’ü l-uvâm* müellifi Hüseyin b. Bedreddîn, bu hususta iki mevkûf hadis/eser zikretmiştir. Bunlardan biri Hz. Ali’den rivayet edilmiştir. Buna göre Ali, atın eyerinin kenarında bir parça ipek görmüş ve ata binmeyi reddetmiştir. Bu hadisi aradım; ama bulamadım. Diğer hadis ise Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan rivayet edilmiştir. Bu rivayete göre o, ipek yaygılar hakkında “Allah’a yemin ederim ki onlar üzerinde oturmaktansa ağacın kor ateşi üzerinde yatmak bana daha sevimlidir” demiştir. Bu hadis, Müslim’in şartına göre sahihtir. Hülâsa bu iki hadis, ipek üzerine oturmanın haram olduğuna delâlet etmektedir.

Belki de Huzeyfe’nin hadisi Hüseyin b. Bedreddîn’e ulaşmış olsaydı, başkasını delil olarak kullanmazdı. Çünkü Huzeyfe hadisi, merfû sahihtir. Buhârî’de Huzeyfe’nin hadisi “Resûlullah (s.a.v.) bize altın ve gümüş kaptan içmeyi ve yemeyi, ipek ve ipekli kumaş giymeyi ve üzerine oturmamızı yasakladı”²⁶⁴ şeklinde nakledilmiştir. Bu hadis ipeğin üzerine oturmanın yasaklanmasına dairdir. Sonuç olarak *Sahih-i Buhârî’de* Huzeyfe’den nakledilen hadis hem ipek giymeyi hem de üzerine oturmayı yasaklamıştır ve tartışma konusunda bir nassdır. Ali ve Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan nakledilen iki söz (eser) bunu bunu teyit etmektedir. O yüzden Şevkânî bu tenkidinde haklı gözükmektedir.

Bir sahâbînin rivayetinin reddedilmesine dair de bir örnek zikremek istiyoruz. Hüseyin b. Bedreddîn’e göre “Muaviye b. Hakem’in “Bu namazda insanların konuşmalarından bir şey doğru değildir...” haberi, namazda Fâtiha sûresi okunduktan sonra âmin diyenin namazının batıl olduğuna delâlet eder. Bunu caiz görenler ise Vâil

²⁶² Bedreddîn, *Şifâ’ü l-uvâm*, 3/234.

²⁶³ Şevkânî, *Veblü l-gamâm*, 2/257.

²⁶⁴ Buhârî, “Libâs”, 27 (No. 5837).

b. Hucr'in rivayet ettiği haberi delil olarak kullanmışlardır. İmamlarımıza göre onun haberi kabul edilmez.”²⁶⁵

Şevkânî'ye göre “İnsan sözünden maksat, insanların başkalarıyla konuşmasıdır. Hadiste istenilen şeye dair bir delil yoktur. Eğer bu, onların konuştuğu her şeyi içerseydi, hadiste bahsedilen tesbih ve tekbiri de içerirdi. Bu şekilde muttasıl bir tahsis edici ile tesbih ve tekbir, umum ifade eden lafızdan; teşehhüd, teveccüh ve sair dualar ise munfasıl bir tahsis edici ile umum ifade eden lafızdan elde edilmektedir. Musannif Hüseyin b. Bedreddîn ve onunla aynı görüşte olanlar, teşehhüdün meşruiyetini, onun tesbih, tekbir veya Kur'ân okumak olmadığını kabul etmektedir.”²⁶⁶

Yani "İnsanların konuşması" namazda söylenen herhangi bir sözü kapsar. Ancak "tesbih", "tekbir" ve "kuran okumak" hâs olarak kabul edilir. Bu, "İnsanların konuşması" kapsamında olsa da, hadis metninde açıkça izin verildiği için muhassıs muttasıl olarak kabul edilir.

Öte yandan, "teşehhüd", "teveccüh" ve "te'min" gibi dualar başka bir delilde geçmektedir ve bu hadisten ayrıdır. Bu özel kategori ise "münfasıl muhassıs" olarak adlandırılır.

Hüseyin b. Bedreddîn'in Vâil b. Hucr'i cerh etmesi Ehl-i beyt'in büyüklerinin görüşüyle defedilmiştir. Buna göre fitneden önce ve sonra sahâbînin rivayetleri makbuldür. Bu, Ehl-i beyt'ten rivayet edilmiştir. Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr *el-Avâsım ve'l-kavâsım* adlı eserinde bunu rivayet etmiştir.²⁶⁷ Şevkânî, “Bu sünneti rivayet etmede Vâil yalnız değildir. Bu hadis, *Sahîhayn*'da Ebû Hüreyre ve Ebû Mûsâ tarikiyle mevcuttur. Ayrıca başka kitaplarda başka tariklerle sabittir” demektedir.²⁶⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şevkânî *Neylû'l-evtâr*'da Mehdî'nin, *el-Bahru'z-zehhâr*'da Ehl-i beyt'ten rivayetinde âmin demenin bidat olduğunu naklettiğini belirtmiştir. Hâlbuki Hz. Ali'nin fiili ve Ehl-i beyt kitaplarında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet ettiği hadislerle sabittir. İmam Muhammed b. İbrahim el-Vezîr, meşhur imamlarından olan İmam Muhammed b. Mutahhar'ın (ö. 728/1328) *er-Riyadu'n-nediyye* adlı kitabında âmin rivayetinin râvileri çok olduğunu naklettiğini

²⁶⁵ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/362

²⁶⁶ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/299.

²⁶⁷ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/299-300.

²⁶⁸ a.g.e., 1/300.

ifade etmiştir. Zeyd b. Ali (ö. 122/740) ve Ahmed b. İsa'nın (ö. 247/861) mezhebi budur.²⁶⁹

Muâviye b. Hakem'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Bu namazda insanların konuşmalarından bir şey doğru değildir. Bu, ancak tesbih, tekbir ve Kur’ân kırâatidir.*”²⁷⁰ Teşehhüd ve âmin demek; tesbih, tekbir ve Kur’ân okumak değildir. Bu hadisi delil getirerek göre âmini hariç tutan kimse, teşehhüdü de hariç tutmalıdır. Hâlbuki kimse böyle dememiştir.

Vâil b. Hucr'in hadisi²⁷¹ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde şu şekildedir: “Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Fâtiha sûresindeki “dalâlete sapmışların yoluna değil!” âyetini okuduktan sonra “âmin” dediğini duydum. Sesini uzatarak söylüyordu.”²⁷² Sonuç olarak “*Sadece tesbih, tekbir ve Kur’ân okumak vardır*” sözünün mânası, “bu ve benzeri şeyler” demektir. Çünkü teşehhüd, dua ve selam vermek namazdandır. Diğer zikirler ise namazda okunabilir. “*İçinde insanların kelimeleri olmaz*” hadisi, insanların kendi aralarında konuşması ve hitap etmelerinin doğru olmadığı anlamındadır.²⁷³

1.4. HADİSİN ŞÂHİD VE MÜTÂBÎLERİ

Hadisin şâhid ve mütâbîlerine dair bazı örnekleri *Neylû'l-evtâr* ve *Veblû'l-gamâm*'dan yedi alt başlık altında zikredeceğiz.

1.4.1. Hadisin Şâhid ve Mütâbîlerle Takviye Edilmesi

*Anasının Boğazlanması Yavrunun da Boğazlanması Demektir*²⁷⁴ bâbında, yer alan rivayetlerle ilgili şârihlerin görüşleri yönelik Şevkânî'nin bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur. Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Anasının boğazlanması yavrunun da boğazlanması demektir.*” Abdülhak el-İşbîlî (ö. 582/1186) hadisin zayıf olduğunu belirterek bütün

²⁶⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 2/259

²⁷⁰ Müslim, “salât”, 33

²⁷¹ İsmi, Vâil b. Hucr b. Rebîa b. Vâil b. Ya'mer el-Hadramî, künyesi Ebu Hüneyde'dir. Hadramevt'in reislerinden biridir. Babası ise bu bölgenin krallarındandır. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ziyaret etmiştir. (Yani kendisi sahâbîdir) bk. İbn Abdilberr, *el-İsti'âb*, 4/1562.

²⁷² Ahmed, *el-Müsned*, 31/136 (No. 18842).

²⁷³ bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, (*Kitâbu şerhi'n-nevevî alâ müslim*) *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Tûrasi'l-Arabî, 1392/1972), 5/21.

²⁷⁴ Ahmed, *el-Müsned*, 17/442 (No. 11343).

isnadlarının delil olarak kullanılamayacağını, çünkü bazı isnadlarında Mücâlid'in olduğunu ifade etmiştir. Şevkânî'ye göre hadis, tariklerinin çokluğundan dolayı en azından *hasen li-gayrihî*dir. Mücâlid de sadece Tirmizî'nin ve Ebû Dâvûd'un tahrîc ettiği tariklerde yer almaktadır.²⁷⁵

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hacer, bu hadisi bütün tariklerini sahih kabul etmiş ve hadisin delil olarak kullanılacak seviyeye çıkmasını sağlayan özellikler taşıdığını belirtmiştir. Bunlar, Ebû Saîd ile Câbir hadisinin tarikleridir.²⁷⁶ Ebû Saîd hadisinin bütün tarikleriyle sahihtir.²⁷⁷ Zira Atiyye el-Avfî ve Yunus b. Ebî İshâk, Mücâlid'e mutâbi olmuşlardır. Yunus'un tariki zayıf değil, tek başına hasendir. Nitekim İbn Hacer bunun Mücâlid'e güçlü bir mutâbi olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple İbn Hibbân ve İbn Dakîku'l-Îd onu sahih kabul etmiştir. Câbir hadisi hakkında Hâkim, bu hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu; ancak Buhârî ve Müslim'in onu tahrîc etmediklerini belirtmiştir. Zehebî de aynı görüştedir.²⁷⁸ Elbânî bu görüşlere katılmış, ancak Ebû'z-Zübeyr'in müdellis olduğunu ve bütün tariklerinde 'anane ile hadis naklettiğini belirtmiştir.²⁷⁹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadisi, aralarında Tirmizî²⁸⁰ ve İbnü's-Salâh'ın²⁸¹ olduğu bir grup âlim sahih veya kabul etmiştir. Kettânî, *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir* adlı eserinde hadisi zikretmiştir.²⁸² o yüzden en doğru görüş Şevkânî'nin görüşüdür.

Keza *Yol Hususunda İhtilafa Düşüklerinde Yolu ne Kadar Yapacakları* bâbında, “المِيتَاء” (işlek, sık kullanılan) lafzı hakkında Şevkânî'nin şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitleri vardır. İbn Adî'nin Enes'ten rivayet ettiğine göre “Resûlullah (s.a.v.) işlek yol hakkında hüküm verdi.” İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de bu üç isnadın da tartışmalı olduğunu belirtmiştir.²⁸³ Şevkânî ise bunların birbirlerini takviye ettiklerini, dolayısıyla delil olarak kullanılabileceklerini ifade etmiştir.²⁸⁴ Ebû Hüreyre'den (r.a.)

²⁷⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 15/108.

²⁷⁶ İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-habîr*, 4/385.

²⁷⁷ Ahmed, *el-Müsned*, 17/362 (No. 11260).

²⁷⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/127.

²⁷⁹ Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl*, 8/172.

²⁸⁰ Tirmizî, “Et'ime”, 2 (No. 1476).

²⁸¹ İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr*, 9/391.

²⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî el-Hasenî. *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, thk. Şeref Hicâzî (Mısır: Dârü'l-Kütübi's-Selefiyye, ts.), 139-142.

²⁸³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/119.

²⁸⁴ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 10/362.

nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) “Eğer yol hususunda ihtilafa düşerseniz yedi zira yapın”²⁸⁵ buyurmuştur. Bu, her yolu bir ölçüye göre yapmanın delilidir. Bu mutlak miktar, Abdurrezzâk’ın İbn Abbâs’tan rivayet ettiği şu hadisle takyîd edilmiştir: “Eğer işlek yol hususunda ihtilafa düşerseniz onu yedi zira yapın.”²⁸⁶ Taberânî’de geçen Ubâde hadisi²⁸⁷ ile İbn Adî’nin rivayet ettiği Enes hadisi²⁸⁸ de böyledir. Her ikisinin isnadı da tartışmalıdır.²⁸⁹

Elbânî ise bu üç isnadda olan tartışmayı açıklamaktadır. Elbânî Câbir el-Cu‘fî’nin İkrime’den, onun da İbn Abbâs’tan rivayet edildiği lafız “المَيْتَاء” nekâretle (münkerlik) hükmetmiştir ve doğru olmadığını belirtmiştir.²⁹⁰

Araştırmalarımıza göre mezkûr lafız, şahid ve mütâbî hadislere uygun olacak bir senedle Dâvûd b. Husayn’ın İkrime’den rivayet ettiği tarikle de gelmiştir. Buhârî, bu hadis üzerine “İşlek yol üzerinde ihtilafa düştüklerinde bâbı” adıyla bâb açmıştır. Buhârî, bâbta “المَيْتَاء” lafzını zikretmekle sanki şartına uygun olmasa da sıhhatine ve nekâretli olmadığına işaret etmiş gibidir.²⁹¹

1.4.2. İçinde Metrûk Bir Râvî Olan Hadisin Takviyesi İçin Bazı Şahid ve Mutâbilerin Uygun Olmaması

Ümmü Abdillâh ed-Deysiyye’nin rivayet ettiğine göre Allah’ın Resûlü (s.a.v.) “Cuma, imam ve en az dört kişinin olduğu her köye farzdır”²⁹² buyurmuştur.

Şevkânî, bu hadisin üç tarikini zikrettikten sonra Süyûtî’nin tarikleri sebebiyle hadisin güçlendiğini nakletmektedir. Şevkânî’ye göre bu tariklerde metrûk olanlar, çok olsalar da delil olarak kullanılamazlar.²⁹³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu üç tarikin medârı Zührî’dir (ö. 124/742) Dârakutnî (ö. 385/995) bunun, Zührî’den sahih olarak gelmediğini belirtmiştir; zira

²⁸⁵ Buhârî, “Mezâlim”, 30 (No. 2473); Müslim, “Müsâkât”, 143. Şevkânî’nin zikrettiği lafza benzemekte ve aynı anlama gelmektedir. Şevkânî, *Seylû’l-cerrâr*, 607.

²⁸⁶ Bu lafzı Abdurrezzâk Musannefî’nde bulamadım, bu hadis Beyhakî’nin *es-Sünenü’l-kübrâ* adlı kitabında bulunmaktadır. bk. 6/114 (No. 11381).

²⁸⁷ Ahmed, *el-Müsned*, 37/436 (No. 22778).

²⁸⁸ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du‘afâ’i’r-ricâl*, thk. Adil Ahmed vd. (Beyrut: el-Kütübü’l-ilmîyye, 1418/1997), 5/546.

²⁸⁹ Şevkânî, *es-Seylû’l-cerrâr*, 607.

²⁹⁰ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’s-sahiha*, 7/1688.

²⁹¹ Buhârî, “Mezâlim”, 30.

²⁹² Beyhakî, *es-Sünen*, 3/255 (No. 5617).

²⁹³ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 6/256.

rivayet edenlerin hepsi metrûktur.²⁹⁴ Dârakutnî'ye göre Zührî, ed-Devsîyye'den işitmiş olamaz.²⁹⁵ Nitekim Elbânî bu hadisin mevzu olduğunu söylemektedir. İbn Adî, Hakem b. Abdillâh b. Saîd'den rivayet ettiğine göre, Hakem'in hadislerinin hepsi mevzûdur. Metni bilinen hadis, bu isnadla bâtıldır.²⁹⁶ O yüzden Şevkânî'nin delil olarak kullanılamayacağına dair görüşünün isabetli olduğu söylenebilir.

1.4.3. Tariklerin Çokluğunun Öne Sürülerek Hadisin Sahih Kabul Edilmesine Yöneltilen Tenkit

Mîkatlar ve Takdîm Etmenin Cevâzı bâbında, Iraklıların mîkât yeri (Zâtûrk) hakkında Şevkânî'nin şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitleri vardır. Şevkânî, bu bâbta Ebû Dâvûd'un Hâris b. Amr es-Sehmî'den, Tahâvî'nin (ö. 321/933) Enes'ten, İbn Abdilber'in İbn Abbas'tan ve Ahmed b. Hanbel'in Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiği hadis olduğunu söylemiştir. Ahmed'in isnadında Haccâc b. Ertât vardır. Ona göre bu tarikler, birbirine takviye etmektedir ve İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) sözünü reddetmiştir. İbn Huzeyme, Zâtûrk hakkında Ehl-i hadis'e göre sahih bir hadis olmadığını söylemiştir.²⁹⁷ Şevkânî'ye göre bu hadis, İbnü'l-Münzir'in "Zâtûrk hakkında sahih hadis bulamadık" sözünü de geçersiz hâle getirmektedir.

Tespitlerimize göre, İmam Müslim de İbn Huzeyme ve İbnü'l-Münzir ile aynı görüştedir. Müslim, *et-Temyîz* adlı kitabında "Daha önce Resûllah'ın (s.a.v.) Iraklıların ile Zâtûrk'ı mîkât yeri olarak belirlemesi hakkında zikrettiğimiz hadisler arasında sahih hadis yoktur"²⁹⁸ demiştir. İbn Hacer'e göre bu hadislerin Hz. Peygamber'den gelmediğini söyleyenlere bu hadisler ulaşmamış ya da her tarikte tartışmalı bir husus olmasından dolayı onu zayıf kabul etmiş olabilirler.²⁹⁹ Beyhakî'ye göre ise Iraklıların mîkâtı hususunda İbn Ömer'in babası Ömer'den rivayet ettiği sahih hadise göre onlara Zâtûrk tayin edilmiştir. Tâvûs (ö. 106/724) ve Ebü's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-712) ve Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bunu mîkât olarak tayin etmediğini, daha sonra belirlediğini söylemiştir.

²⁹⁴ Dârakutnî, *es-Sünen*, 2/312 (No. 1593).

²⁹⁵ a.g.e., 2/317.

²⁹⁶ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife*, 3/348, İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/483.

²⁹⁷ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 9/77.

²⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3/390.

²⁹⁹ a.g.e., 3/390.

Atâ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mikat mahalli olarak Zâtürk'ı Meşrikli için tayin ettiğini söylemiştir. Urve b. Zübeyr de bu görüştedir.³⁰⁰ Ebû Nuaym (ö. 430/1038) *el-Hilye*'de hadisin, sahih ve sâbit olduğunu belirtmiştir.³⁰¹ Elbânî hadisin çok sayıda sahâbîden gelen şâhidi olduğunu söylemiştir.³⁰² Beyhakî'ye göre eğer bu hadisler sahih ise Hz. Ömer'e ulaşmamış olabilir. O da onlara Zâtürk'ı tayin etmiş olabilir. Onun tayini Resûlullah'ın (s.a.v.) belirlemesine uymuştur.³⁰³ Araştırmalarımıza göre bu husus, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber (s.a.v.) ile olan muvâfakâtlarından biridir. Hz. Ömer'in vahiy ile olan muvâfakâtı çoktur. Bu husus muvâfakâtından biri olabilir. Ebû Dâvûd'da geçen Hz. Âişe hadisine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Iraklılara Zâtürk'ı tayin etmiştir.³⁰⁴ Merfûluğu üzerinde ihtilaf edilen hadis, Hz. Câbir hadisidir.³⁰⁵ Özetle ifade edersek Irak yönünden gelenlerin mîkâtının Zâtürk olduğu üzerinde icmâ vardır.³⁰⁶

1.4.4. Hadisin Bütün Tariklerinin Zayıf Olduğu

Erkeğin Kadını Öldürmesi, Ağır bir Şeyle Öldürme ve Müsle Yapan Kâtile Müsle Yapılıp Yapılmayacağı bâbında, Nu'mân b. Beşîr'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) "*Kıyas, ancak kılıçla olur*"³⁰⁷ buyurmuştur. Abdülhak ve İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 597/1201) göre bu konudaki rivayetlerin hepsinin tarikleri zayıftır. Şevkânî'ye göre bazı tariklerinin birbirini takviye ettiği bu hadisi Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin sahâbî Şeddâd b. Evs (ö. 58/678) kanalıyla rivayet edilen hadis teyit etmektedir. Şeddâd b. Evs'in rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) "*Öldürdüğünüzde güzel bir şekilde öldürün. Hayvan kestiğinizde güzel bir şekilde*

³⁰⁰ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü's-sugrâ*, thk. 'Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Karaçi: Câmiatü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1410/1989), 2/144.

³⁰¹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'* (Mısır: es-Saâdet, 1394/1974), 4/93.

³⁰² Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Hiccetü'n-nebî* (s.a.v) (Beyrut: el-Mekteb el-İslâmî, 1399), 46.

³⁰³ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, 7/97.

³⁰⁴ Ebû Dâvûd, "Mevâkîf", 8 (No. 1937).

³⁰⁵ Müslim, "Hac", 18.

³⁰⁶ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilmelik b. el-Kattân el-Fâsî, *el-İknâ' fî mesâ'il-i-icmâ'*, thk. Hasen Fevzî es-Saîdî (b.y.: Matbû'âtü'l-farukül-Hedise, 1424/2004), 1/249.

³⁰⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdalbâki. b.y.: Dâr İhyâ'ü'l-Kütübî'l-'Arabiye, ts.), "Diyât", 25 (No. 2667).

kesin”³⁰⁸ buyurmuştur. Güzel bir şekilde öldürmek, kılıçla boynu vurmaktan başka daha iyi bir şekilde olmaz.³⁰⁹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla “*Kısas, ancak kılıçla olur*”³¹⁰ mealindeki hadisi, çok sayıda hâfız zayıf saymıştır. Tarikleri de birbirini takviye etmeye uygun değildir. Sadece Hasan-ı Basrî tariki sahih ise de o mürseldir. Mürsel is zayıf kısmındandır. İbn Receb, isnadının zayıf olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel’e göre “*Kısas, ancak kılıçla olur*” rivayetinin isnadı problemlidir. Enes’in Yahudinin taşla öldürülmesi hadisi, bundan daha sağlam ve iyi bir isnada sahiptir.³¹¹

İbnü’l-Mulakkin’e göre hadisin bütün tarikleri zayıf olup çok sayıda hâfız bunların zayıf olduğunu belirtmiştir. Nitekim Beyhakî de bu hadisin sahih bir isnadının olmadığına dikkat çekmiştir. Abdülhak *el-Ahkâm*’ında ve İbnü’l-Cevzî *et-Tahkîk*’inde bütün tarikleri zikrettikten sonra hepsinin zayıf olduğunu söylemişlerdir.³¹² İbn Hacer’e göre bu hadisin bütün tarikleri farklı zayıflık derecelerinde olsa da zayıf olup sahih değildir. Bütün tarikler bir araya gelse bile takviye edilmez.³¹³ Buna göre Şevkânî’nin haklı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü tariklerin çokluğu hadisi kuvvetlendirebildiği gibi baze takviye etmeye elverişli olmaz. Bu hadis, daha önce de belirtildiği gibi tarikleriyle takviye olmamaktadır.

1.4.5. Bazı İmamların Bâtıl Olduğunu İddia Ettikleri Bir Hadisin Çeşitli Tariklerle Sahih Olduğu

Âriyet ve Vedâ bâbında, Ebû Hüreyre’nin (r.a.) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) “*Sana emanet verene, emaneti geri ver. Sana hıyanet edene ise sen hıyanet etme!*”³¹⁴ buyurmuştur. Şevkânî bu hususta şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur. Şevkânî, Şâfiî’nin (ö. 774/1373) “Bu sabit olmayan bir hadistir” dediğini, İbnü’l-Cevzî’nin “Bütün tarikleriyle sahih değildir” görüşünde olduğunu, Ahmed b. Hanbel’in de “Bu, bâtıl bir hadistir. Sahih bir vechini bilmiyorum” dediğini

³⁰⁸ Tirmizî, “Diyât”, 13 (No. 1409).

³⁰⁹ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 13/50.

³¹⁰ İbn Mâce, “Diyât”, 25 (No. 2667).

³¹¹ Ebû’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi’ü’l-‘ulûmi ve’l-hikem*. thk. Şu‘ayb Arnavût - İbrâhîm Beces (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1422/2001), 1/386.

³¹² İbnü’l-Mülakkin, *el-Bedrü’l-münîr*, 8/394.

³¹³ İbn Hacer, *et-Telhîsu’l-habîrin* haşiyeti, 4/63.

³¹⁴ Tirmizî, “Büyû”, 38 (No.1264) Tirmizî dedi ki: hadis hasen garip.

nakletmiştir. Şevkânî, böyle çeşitli tariklerle gelmesi, muteber iki imamın onu sahih kabul etmesi ve üçüncü bir imamın hasen kabul etmesiyle hadisin, delil olarak kullanılabilecek seviyeye yükseldiğini belirtmiştir.³¹⁵

Bize göre Şevkânî, hadisi sahih gören iki imam ile Hâkim ve İbnü's-Seken'i (ö. 353/964); diğer imamla bu hadisi hasen kabul eden Tirmizî'yi kast etmektedir. Şevkânî'nin yanı sıra müteahhir âlimlerden Zehebî ve muâsır âlimlerden Elbânî ve Şuayb el-Arnaût (ö. 1416/2016) hadisi sahih veya hasen kabul etmiştir.

Elbânî, Hâkim'in "Müslim'in şartına uygun olup Şerîk, Ebû Husayn'dan rivayet etmiştir" sözünü nakletmişse de bunun tartışmalı olduğunu belirtmiştir. Çünkü Müslim, Şerîk'ten mutâbi olarak hadis almıştır. Zehebî'nin *el-Mîzân*'da dediği gibi Şerîk'in hafızası kötüdür. Kays b. Rebî' de onun gibidir. Ancak hadis, ikisinin bir araya gelmesiyle hasendir. Diğer tariklerden gelmesi sebebiyle sahih li-gayrihîdir.³¹⁶

İbnü'l-Cevzî'nin "Bütün tarikleriyle sahih değildir" sözü üzerine Elbânî bunun mübalağa olduğunu, zira hadisin ilk tarihiyle hasendir, bu şahitler ve tariklerin, kaynaklarının farklılığı ve içinde itham edilen bir râvi olmaması gibi sebeplerle hadisi sahih derecesine çıkacağını vurgulamıştır.³¹⁷

Kanaatimizce İbnü'l-Cevzî'nin naklettiği İmam Ahmed'in "Bütün tarikleriyle sahih değildir. Sahih bir vechini bilmiyorum" sözünü, İbn Hacer *et-Telhîs*'te temrîz sigasıyla naklederek İmam Ahmed'den aktardığını ifade etmiştir.³¹⁸ Bu durum İmam Ahmed'in onu sahih görmediği zannını güçlendirmektedir. Ancak bunu İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlelû'l-mütenâhiye*'sinde göremedim. Buna binaen hadisin sıhhati konusunda âlimler arasında bir ihtilaf olduğu anlaşılmaktadır. Şevkânî ise bu tenkidinde hadisi hasen ve sahih kabul eden imamlara dayanmıştır. Kişinin hakkını araması veya kendisine yapılan karşılık aynı davranışı sergilemesi hıyanet değildir.

³¹⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 11/15.

³¹⁶ Elbânî başka mütâba'atlar da zikretmiştir. Eyyub b. Süveyd'in Mu'cemu't-Taberânî'de iyi bir senet ile geçen mütâbii bunlardan biridir. Heysemî de Mecma'u'z-zevâ'id, isimli eserinde bu hadisi rivayet edenlerin sika olduklarını söylemiştir. Ziyâ el-Makdisî de el-Muhtâre'sinde bu hadisi tahrir etmiştir. bunlardan biri de Hasan-ı Basrî'nin mürselidir. Ayrıca Taberî de bu hadisi ondan sahih bir senetle merfu olarak tahrir etmiştir.

³¹⁷ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, 1/783.

³¹⁸ İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-habîr*, 3/214.

1.4.6. Hadisin Mevzu Olduğu İddiası ya da Tariklerin Çokluğu Sebebiyle Hasen Kabul Edilmesi

Namaz Kılınması Yasak Olan Vakitler bâbında, İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Sabaha namazından sonra iki secde hariç namaz yoktur.*”³¹⁹ Şevkânî bu hususta şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur.

Şevkânî'ye göre bu bâbın hadisinin, birbirini takviye eden tarikleri vardır. Bu şekilde kerahetle de olsa delil olarak kullanılabilecek seviyeye çıkmaktadır. İbn Hazm, ifrat ederek sabah namazından sonra namaz olmadığına dair rivayetlerin düşük, uydurulmuş ve yalan olduğunu söylemiştir.³²⁰

Elbânî bu hadisin çeşitli tariklerini zikrettikten sonra Şeyh Ahmed Şâkir'in Tirmizî üzerinde yaptığı “İsnadı sahihtir” yorumunun doğru olmadığını ortaya çıktığını belirtmiştir. Ona göre Ahmed Şâkir “Bütün bu tariklere baktığımızda hadis, sahihtir” deseydi daha iyi olurdu. Ayrıca bazı tarikler, çok zayıf olduklarından dolayı şahit olarak kabul edilemeyecek durumdadır. İtham edilmemiş ve içinde vâhin olmayan diğer tariklere itimat edilmelidir.³²¹ O, bu hadisi fecrin doğmasından sonra sabah namazının sünnetinden başka bir namaz olmadığı şeklinde tefsir etmiştir. Buna göre sabah namazının ezanı ile kameti arasında namaz kılınmaz.

Keza *Haccın Hemen Farz Olması* bâbında, “*Kim zâhir bir ihtiyaç veya zâlim bir sultan veya engelleyen bir hastalık olmadan (kendisine hac farz olduğu hâlde) hac etmeden ölürse, o kimse ister Yahudi olarak, isterse Hristiyan olarak ölsün*”³²² hadisinin durumu hakkında da Şevkânî'nin bazı tenkitleri vardır. Meselâ Şevkânî'ye göre İbnü'l-Cevzî'nin bu hadisi mevzû hadisler arasında sayması, ne kadar dikkatsiz olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu tariklerin toplamı, hadisin “hasen li-gayrihi” olmaktan çıkarmamaktadır. Ayrıca cumhûr, hasen li-gayrihi derecesinde olan hadisleri delil olarak kullanmıştır. el-'Ukaylî (ö. 322/934) ve Dârakutnî'nin bu hususta “Bu bâbta sahih hadis yoktur” sözü, buna zarar vermez. Çünkü sahih olmadığını söylemek,

³¹⁹ Tirmizî, “salât”, 194 (No. 419).

³²⁰ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 5/301.

³²¹ Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl*, 2/236.

³²² Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyîn Selîm Esed (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), “Menâsik” 2 (No. 1826).

hasen hadis olmamasını gerektirmez. Bu babta zikredilen hadisler, bu mevkûf hadisi takviye etmektedir.³²³

Kanaatimizce el-'Ukaylî ve Dârakutnî gibi mütekaddim âlimlere göre sahih olmadığını söylemek, hasen olmamasını da gerektirir. Müteahhirin âlimlere göre ise gerektirmez. Çünkü onlar, sahihi ayrı, haseni ayrı ıstılahlar olarak kullanmışlardır. Haseni de hasen li-zâtihî ve hasen li-gayrihî olarak ikiye ayırmışlardır. Gördüğümüz kadarıyla buradaki ihtilaf, onun mevzû olup olmadığı üzerinedir. Yoksa sıhhatı ve hasenliği üzerine değildir. Bu hadis, mevkûf olarak sahih olsa da merfû olarak zayıftır. Çünkü Ömer b. Hattâb'ın sözüdür.

İbn Hacer'e göre ise bu hadisin sahih tarikleri vardır. Ancak onu Saîd b. Mansûr (ö. 227/842) ve Beyhakî, mevkûf olarak Ömer b. Hattâb'tan rivayet etmiştir. Bu mevkûf hadis, İbn Sâbit'in mürsel hadisine eklenirse bu hadisin bir aslının olduğu bilinir. Bu, terk etmenin helal olduğunu söyleyenlere hamledilir. Bu şekilde hadisin mevzû olduğunu iddia edenlerin hatalı oldukları ortaya çıkmaktadır.³²⁴

İbn Arrâk el-Kinânî (ö. 963/1556), İbn Hacer'in İbnü'l-Cevzî'yi tenkit ettiğini belirtmiştir. İbn Derbâs'ın (ö. 659/1765) *Hâşiye 'ale'l-mevzû 'ât'* ında el yazısına göre, İbnül-Cevzî bu hadisi *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf* ta³²⁵ tahrîc etmiş ve delil olarak kullanmıştır. İbn Hacer'e göre hadis mevzû ise onu delil olarak kullanamaz.³²⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü'l-Cevzî *et-Tahkîk*'te hadisin bütün tariklerini zikretmiş ve hakkında değerlendirmeler yapmıştır.³²⁷ Zikrettiği isnadlarda yalanla itham edilen veya metrûk olan râviler vardır. Böyle tarikler, birbirlerini takviye edemezler. Allah daha iyi bilir. Şevkânî, bu hadisi hasen kabul ederken isabet etmemiştir. İbn Hacer bile hadisi hasen ve sahih kabul etmemiştir. Bu hadis, mevkûf olarak sahih olsa da merfû olarak zayıftır. Çünkü Ömer b. Hattâb'ın sözü ve ictihadı olabilir.³²⁸

³²³ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 9/35.

³²⁴ İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-habîr*, 2/488.

³²⁵ İbnü'l-Cevzînin eseri,

³²⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Arrâk el-Kinânî, *Tenzihü's-şerîati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981), 2/168.

³²⁷ İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî ehâdîsi't-Ta'lik*, 2/117.

³²⁸ bk. Tirmizî, "İmân", 9 (No. 2622).

1.4.7. Tariklerin Çokluğuna Rağmen Hadisin İletli Olması

Nikâhtan Önce Talakı Muallak Bırakmak bâbında, Misver b. Mahrame'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur “*Nikâh kıyılmadan önce boşamak yoktur.*”³²⁹ İbn Abdilber *el-İstizkâr*'da kaydettiğine göre bu hadis birçok vecihle rivayet edilmiştir; ancak hadis âlimlerine göre illetlidir. Şevkânî bu bâbta sahâbe tarikiyle gelen bu rivayetlerin hepsinin insaf sahibi olanlara göre delil olarak kullanılmaya uygun olduğu kanaatindedir.³³⁰

Tespitlerimize göre bu hadisi, Amr b. Şuayb, Misver b. Mahreme ve Câbir rivayet etmiştir. Amr b. Şuayb'ın hadisini Tirmizî hasen kabul etmiş ve “bu bâbta rivayet edilen hadislerin en hasenidir” demiştir. Misver'in hadisini de Bûsirî (ö. 840/1436) ve şeyhi İbn Hacer hasen kabul etmiştir. Câbir'in hadisi hakkında Hâkim “Şeyhayn'ın şartına göre sahihtir” demiştir. Zehebî ve Elbânî de aynı görüştedir.³³¹

Şevkânî'nin zikretmediği İbn Abdilber'in sözünün geri kalanı, hadisin takviye edildiğine işaret etmektedir. Bazı ehl-i hadis, bu hadisin bir kısmını sahih kabul etmiştir. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) buna muhalif bir şey rivayet edilmemiştir. Bu, Ali b. Ebî Tâlib, Muâz b. Cebel, Câbir b. Abdillâh, Abdullah b. Abbâs ve Hz. Âişe'den rivayet edildiği sabittir.³³² İbn Abdilber'e göre bu bâbta merfû isnadların ahseni, Amr b. Şuayb'ın babasından, o da babasından rivayet ettiği hadistir. Daha sonra Câbir hadisini zikretmiştir. İbn Abdilber, sahâbe ve tâbiînden gelen merfû olmayan ve nikâhtan önce boşamanın olmadığına dair hadislerin hepsinin sahih olduğu kanaatindedir³³³ Bize göre Şevkânî bu tenkitte haklıdır, bu konudaki hadisler, sahihlik ve hasenlik arasında gidip gelmektedir.

1.5. RÂVİNİN İSMİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ YA DA YANLIŞ YAZILMASI

Tek Selam ile Namazı Bölen Kimse bâbında râvînin başka bir râvî ile karıştırılması ve adının değiştirilmesi hususunda rivayeti nakledilen Züheyr b.

³²⁹ İbn Mâce, “Talâk”, 17 (No. 2048).

³³⁰ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 12/432.

³³¹ Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl*, 6/174.

³³² İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 6/188.

³³³ a.g.e., 6/189.

Muhammed el-'Anberî tartışmalı bir râvidir. İbn Abdilber'e (ö. 463/1071) göre bu râvî, herkesin yanında zayıf ve hatası çok olup delil kabul edilmez. Şevkânî'nin dediğine göre, bu derece zayıf değildir; zira Şeyhayn ondan hadis almıştır. Tirmizî, Buhârî'den (ö. 256/870), o da Ahmed b. Hanbel'den şöyle rivayet etmiştir: Sanki Züheyr b. Muhammed, Irak'ta kendisinden rivayet edilen kişi değildir ve ismi karıştırılan başka bir adamdır.³³⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hacer, Buhârî'nin Züheyr'den sadece *mütâba 'aleyh* hadisi tahrîc ettiğini belirtmiştir. İbn Hacer'e göre İbn Abdilber aşırı giderek "Herkesi göre zayıftır" demiştir. *el-Mîzân* müellifi Zehebî de ehl-i hadisin onu delil olarak kullandığını söylemiştir. Söylediği gibi ehl-i hadis ondan hadis rivayet etmiştir. Ancak Buhârî'de "Hastalar kitabında" sadece bir hadisi vardır. *Sahîh-i Müslim*'de Velîd b. Kesîr ona mütâbi' olmuştur.³³⁵ Zehebî ise kavî ve mutkîn değildir demekle birlikte Kütüb-i Sitte müelliflerinin ondan hadis rivayet ettiklerini nakleder.³³⁶ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise sanki Züheyr b. Muhammed, Irak'ta kendisinden rivayet edilen kişi değildir, demek ve ismi karıştırılan başka bir adam olduğunu ifade etmektedir.³³⁷

Râvinin adının yanlış yazılmasına (Hüzeyl'den" sözü³³⁸ "zâl" ile) dair Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır. Şevkânî'ye göre musannif Hüseyin b. Bedreddîn, fıkıh kitaplarındaki hâline uyarak Hüzeyl ismini burada "zâl" ile (هُذَيْل) şeklinde zikretmişse de bu isabetli değildir. Zira o, tâbiînden هُزَيْل Hüzeyl b. Şurahbîl el-Ûdî el-Kûfî olup "zây" ile yazılır. Abdullah b. Mesud'dan hadis işitmiştir. Onan rivayet edenler arasında Ebû Kays Abdurrahmân b. Mervân, Talha b. Musarrif ve başkaları yer alır. Musannif Hüseyin b. Bedreddîn'in hadisi nispet ettiği Ebû Dâvûd'un Sünen'inde bu şekilde geçmektedir.³³⁹

Bu harf hatası, *Şifâ 'i'l-uvâm*'da tekrarlandığını tespit ettik. İbn Hacer *et-Takrîb*'te Hüzeyl'in (ism-i tasgîr kalıbındadır) b. Şurahbîl el-Ûdî el-Kûfî'nin ikinci tabaka muhadram bir sika olduğunu belirtmiştir.³⁴⁰ Ebû Dâvûd ve başka kitaplarda

³³⁴ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/407-408 özetle.

³³⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/403.

³³⁶ Zehebî, *Siyer*, 8/188.

³³⁷ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/407-408 özetle.

³³⁸ Bedreddîn, *Şifâ 'i'l-uvâm*, 3/251.

³³⁹ Şevkânî, *Veblû'l-gamâm*, 2/265.

³⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 572. Onun tercümesi *Tehzîbü'l-Kemâl* kitabında, bk. 30/172 (No. 6566).

Hüzeyl'den³⁴¹ rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "... *İzin almak, göz içindir.*"³⁴² Sonuç olarak Şevkânî bu tenkidinde haklıdır; zira هَزِيل Hüzeyl b. Şurahbil "zây" ile sika bir râvidir. هَزِيل Hazil ism-i tasğîridir. "Zâl" ile yazılan هُذَيْل Hüzeyl ise büyük bir Arap kabilesidir.

Bu hususta diğer bir misâl *Şifâ'ü'l-uvâm* 'dan verilebilir. Hüseyin b. Bedreddîn isnadında Hasan b. Mu'temir'den dolayı bu haber zayıftır denildiğini nakletmiştir. Yani o, râvinin ismini, "Haneş b. Mu'temir yerine Hasan b. Mu'temir olarak zikredilmiştir."³⁴³ Şevkânî'ye göre Hüseyin b. Bedreddîn'in Hasan b. Mu'temir demesi hatalıdır. Çünkü isnaddaki râvi, Haneş b. Mu'temir'dir. Bezzâr onu zayıf, Ebû Dâvûd ise sika kabul etmiştir. Ahmed b. Hanbel bu râvinin hadislerini delil olarak kullanmıştır. Dârakutnî ve başkalarının belirttiği gibi onu zayıf kabul edenler, sadece hafızasından dolayı zayıf kabul etmişlerdir.³⁴⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hadis, aslan için açılan çukur üzerinde birbirlerini çekiştirip çukura düşüp ölen bir grup hakkında Hz. Ali'nin hüküm vermesidir. Râvinin adı Haneş'tir. Hüseyin b. Bedreddîn'in râvi adını Hasan diye yazması hatadır. Nitekim Zehebî, onun Haneş b. Mu'temir olduğunu söylemiştir. Kendisine İbn Rebîa el-Kinânî el-Kûfî de denilmiştir.³⁴⁵ Bu hadisi Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 'inde rivayet etmiştir.³⁴⁶ Elbânî, bu hadisi hasen kabul etmiştir. Müsnedi tahkik eden muhakkikler ise bu hadisi zayıf kabul etmişlerdir.³⁴⁷

Râvinin isminde ihtilaf olduğuna dair Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. *Toprakla Taharet* bâbında, İbn Mes'ûd hadisinin râvilerinden biridir. Nebizle abdest alma hadisi şuaöyledir: "Güzel hurma ve temiz su"³⁴⁸ Bu râviyle ilgili Hüseyin b. Bedreddîn'in "Râvinin adında ihtilaf vardır. Fezzâre veya Fezzâr olduğu söylenmiştir"³⁴⁹ görüşünü Şevkânî tenkit etmiştir.

Şevkânî'ye göre râvi hakkındaki bu ta'n doğru değildir. Çünkü isimdeki ihtilaf mechul olmayı gerektirmez. Birçok râvinin isminde olduğu gibi hafız olan Ebû

³⁴¹ Hüzeyl tercümesi *Tehzîbü'l-Kemâl* kitabında, bk. 30/172 tercüme (no. 6566)

³⁴² Ebû Dâvûd, "Nevm", 35 (No. 5174).

³⁴³ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 3/443.

³⁴⁴ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/364.

³⁴⁵ Onun tercümesi: Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl* kitabında, bk. 1/619, tercüme (no. 2368).

³⁴⁶ Ahmed, *el-Müsned*, 2/433 (No. 1310).

³⁴⁷ a.g.e., 2/15 (No. 573) thk. Şuayb el-Arnâvût vd.

³⁴⁸ Tirmizî, "Tahâret", 63 (No. 88).

³⁴⁹ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/162.

Hüreyre'nin bile isminde çok ihtilaf edilmiştir.³⁵⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Fezzâra râvinin ismi değil, künyesidir. İsmi veya künyesi hakkında bir tartışma görmedim. İsmi Râşid b. Keysân el-Absî'dir. İbn Hibbân'a göre altında ve üstünde sika varsa hadisi müstakimdir.³⁵¹ İbn Abdilhâdî Ebû Zeyd ve Ebû Fezzâra'nın mechûl olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel de İbn Mes'ûd'un hadisindeki Ebû Fezzâra'nın mechûl olduğunu kaydetmiştir.³⁵² Bu da hadiste Râşid b. Keysân dışında başka bir kişinin daha olduğunu gösterir.

1.6. İSNADLA İLGİLİ DİĞER TENKİTLER

İsnadla ilgili diğer tenkitler, aşağıda dokuz alt başlık altında incelenecektir.

1.6.1. Bir Hadis Hakkında Mevzu Hükümünün Verilmesi

Şevkânî, *boynun meshedilmesi* bâbında abdestte boynu meshetmenin hükmünü ifade ederken “Nevevî'nin boynu meshetme sözünün bid'at ve meshetme hakkında vârid olan hadislerin mevzu olduğunu söylemesi, acele ile söylenmiş bir sözdür” diyerek Nevevî'yi tenkit etmiştir. Şevkânî'ye göre “Bundan daha garîb olanı esasen bunu Nevevî iddia etmediği gibi Şâfiî ve ashâbının cumhûrunun bunu söylememiş olmalarıdır.” Zira bnu sadece İbnü'l-Kâs (ö. 335/946) ve küçük bir grup söylemiştir. Rûyânî [Şâfiî fakîhlerinden] (ö. 502/1108), *el-Bahru'z-zehhâr* adlı meşhur kitabında Şâfiî'nin ashâbından “Bu sünnettir” görüşünü nakletmiştir.³⁵³

Araştırmalarımız sonucunda Şevkânî'nin, Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbü't-tahâre*'si ve Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Târîhu İsbahân*'ındaki nakiller ile Zeydiyye kitaplarında Ebû Hâlid el-Vâsıtî'den nakledilen rivayetlere dayanarak Nevevî'nin sözüne aceleyle hüküm verdiği ve isabet kaydedemediği kanaatindeyiz.

Kâsım b. Sellâm'ın, *Kitâbü't-tahâre*'sinde Mûsâ b. Talha'dan naklettiğine göre o, “Kim ensesini başın arka kısmını meshederse kıyamet günü zincirden korunur”³⁵⁴

³⁵⁰ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/210.

³⁵¹ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Darimi el-Büstî, *es-Sikât* (Hindistan/Hardarâbâd: Dâiratü'l-meârifî'l-Osmâniyye, 1973/1393), 6/303.

³⁵² İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-tahkîk*, 1/56.

³⁵³ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 2/113.

³⁵⁴ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Kitâbü't-tahâre*, thk. Meşhur b. Hasen (Cidde: Dârü's-Sahâbe, 1414/1994), 373 (No. 368).

demıştır. Hadisin isnadındaki el-Mes‘ûdî hakkında Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr (ö. 234/849), onun sika olduğunu ancak ömrünün sonlarında ihtilata uğradığını ifade etmiştir. Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-814) ve Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) ondan bu türden hadisleri işitmiştir.³⁵⁵ Bu hadis de İbn Mehdî’nin ondan, ihtilattan sonra rivayet ettiği hadislerdendir. Bununla birlikte bu söz tâbiinden olan Mûsâ b. Talha’nın sözü olup mürseldir. Hadiste başın son kısmı kastedilmiş olup boynun meshi olması gerekmez.

Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin *Târîhu İsbahân*’ında naklettiği rivayete göre İbn Ömer (r.a.) abdest alırken boynu meshetmiş ve Allah’ın Resûlü’nün (s.a.v.) “*Kim abdest alır ve boynunu meshederse kıyamet günü zincirlerle bağlanmaz*”³⁵⁶ buyurduğunu nakletmiştir.

Bu hadiste üç illet vardır:

1. Rivayetin isnadında Ebû Nuaym’ın şeyhi Ebû Bekr el-Müfid vardır. el-İrâkî onun hakkında “Onun âfeti/problemi odur.”³⁵⁷ İbn Hacer ise “O, müttehemdir” demiştir.³⁵⁸

2. İsnadında ayrıca Muhammed b. Amr el-Ensârî vardır. Şevkânî, “el-Ensârî vâhîdir”³⁵⁹ demiştir.

3. Hadisin isnadında Amr b. Muhammed b. Hasan ez-Zemin vardır. Dârakutnî onun hakkında “Hadisleri münkerdir” demiştir.³⁶⁰ Elbânî’ye göre bu hadiste töhmeti [Amr b. Muhammed b. Hasan ez-Zemin’e nispet etmek, Ebû Nuaym’ın şeyhine nispet etmekten daha evlâdır. Çünkü o, senedde ondan üsttedir ve daha vâhîdir. Allah daha iyi bilir].³⁶¹

Zeydiyye kitaplarında Hüseyin b. Alvân tarikiyle Ebû Hâlid el-Vâsitî’den nakledilen rivayetler hakkında İbn Adî şöyle demektedir: “Hüseyin b. Alvân’ın çok

³⁵⁵ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmam Saîd (Ürdün: Mektebetü'l Menar, 1987/1407), 2/748.

³⁵⁶ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbahânî, *Tarihü İsbahân*, thk. Seyyid Kisrevî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 78.

³⁵⁷ İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şeria*, 2/75.

³⁵⁸ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 6/511.

³⁵⁹ Vâhî, çok zayıf hadis demektedir. Yani bir hadisin isnadında yalanla itham edilen veya metrûk bir râvi varsa o hadis vâhî bir hadistir, münker hadis gibi başka bir hadisle takviye edilmez. bk. Hamza b. Abdillâh el-Melibarî, *Ulûmü'l-hadîs fî zev'i tatbikât el-muhaddisîn en-Nukkâd* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2003), 139.

³⁶⁰ Dârakutnî, *es-Sünen*, 1/52.

³⁶¹ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife*, 1/170.

sayıda hadisi vardır ve çoğu mevzûdur. O, hadis uyduranlar arasındadır.”³⁶² Vekî‘ b. Cerrâh, Ebû Hâlid el-Vâsîti’nin yanlarında olduğunu ve hadis uydurduğunu belirterek durumu anlaşıldığında Ebû Hâlid’in Vâsît’a gittiğini kaydetmiştir. İmam Ahmed, İbn Muîn ve Dârakutnî onun kezzâb olduğunu söylemiştir.³⁶³ İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) boynu meshetme hadisinin mevzû olmasa bile çok zayıf olduğunu ve onunla amel edilemeyeceğini belirtmiştir.³⁶⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nevevî bu sözü kendisi söylememiş ve Kâdî Ebî’t-Tayyip’ten nakletmiştir.³⁶⁵

1.6.2. Hadiste İhtilaf ve İzdırab Bulunması

Hayızlı kadınla ilişkiye girenin keffâreti bâbında İbn Abbâs’tan (r.a.) nakledildiğine göre Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hayızlı iken eşiyle ilişkiye giren kimsenin durumu sorulmuş ve o “*Bir dinar veya yarım dinar sadaka verir*”³⁶⁶ buyurmuştur. Bu hususta Şevkânî’nin şârihlerin hatalarına yönelik bazı tashih ve tenkitleri mevcuttur.

Bu konuda İbn Hacer’in dediğine göre hadisin sened ve metninde ızdırab vardır. Buna, hadisi sahih kabul eden Ebü’l-Hasan b. Kattân’ın (ö. 628/1231) şu sözleriyle cevap verilir: “İztırab ile illetli olduğunu söylemek hatadır; doğrusu her râvinin rivayetini değerlendirmektir. Eğer bir tarikile sahih olursa kabul edilir. Başka zayıf bir tarikile rivayet edilmesi ona zarar vermez.”³⁶⁷

Araştırdığımız kadarıyla Ebü’l-Hasan b. el-Kattân, bu hadisin rivayetleri arasındaki sahih rivayeti açıklarken şöyle demektedir: Ebû Dâvûd’un tariki sahihtir. Çünkü Abdülhamid b. Abdurrahmân b. Zeyd b. Hattâb’ı, Buhârî ve Müslim kabul etmiş, Nesâî sika saymıştır. İsnadda onun dışındakiler sorulmazlar.³⁶⁸ İbn Abdilhâdî’nin naklettiğine göre Hâkim, Ebü’l-Hasan b. el-Kattân ve başkaları bu

³⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/233.

³⁶³ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 3/257.

³⁶⁴ Ebü’l-Abbâs Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc bi-şerhi’l-Minhâc* (Mısır: el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, 1357/1983), 1/241.

³⁶⁵ Nevevî, *el-Mecmû’*, 1/463.

³⁶⁶ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 48 (No. 2168).

³⁶⁷ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 2/473.

³⁶⁸ İbnu’l-Kattân, *Beyânu’l-vehm*, 5/277.

hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Onun zayıf olduğunda ittifak olduğunu söyleyenler yanılmışlardır.³⁶⁹

Nevevî, bazı kitaplarında onun zayıflığı üzerinde ittifak olduğunu nakletmiştir.³⁷⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla çok sayıda âlim, bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Aralarında Ebû Dâvûd ve Hâkim'in olduğu bir grup âlim, onu sahih saymıştır. Zehebî, İbn Dakîku'l-İd, İbnü't-Türkmânî gibi âlimler ona muvafakat etmişlerdir. İbnü'l-Kayyim, onu takviye etmiş ve Ahmed Şâkir (ö. 1309/1958) ile Elbânî, onu sahih kabul etmişlerdir. Elbânî "İsnadı, Buhârî'nin şartına göre sahihtir" demiştir.³⁷¹ İbn Hacer, *et-Telhîs*'te İbn Dakîku'l-İd'in de Ebü'l-Hasan b. Kattân ile aynı görüşte olup hadisin sahih olduğunu söylediği ve *el-İmâm* adlı eserde takviye ettiği bilinmektedir ki doğrusu da budur. Onlar, Budâ'a kuyusu ve kulleteyn hadisi gibi bu hadisten daha fazla ihtilafın olduğu nice hadisleri delil olarak kullanmışlardır.³⁷² İbn Hacer'in sözü üzerine Şevkânî'nin yaptığı tenkit isabetli görünmektedir. Çünkü sadece bir tarikin diğerine tercih edilmesi mümkün olmadığında hadisleri *muztarib* olarak değerlendirebiliriz. Eğer tercih mümkün ise hadise muztarib diyemeyiz.

1.6.3. Şârihin İsnadı Hakkında Değerlendirme Yapmadığı Rivayet

Faizin Olduğu Şeyler bâbında, Ubâde ve Enes b. Mâlik'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Tartılan şeyler aynı çeşit iseler misli mislinedir. Ölçüde de böyledir. Eğer çeşitleri değişirse beis yoktur.*"³⁷³

İbn Hacer *et-Telhîs*'te Enes ve Ubâde'nin hadisine işaret etmiş, ancak üzerinde herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Şevkânî'ye göre bu hadisin isnadında Rebî' b. Sabîh vardır. Ebû Zur'a (ö. 264/878) ve başkaları onu sika kabul etmiş, bir grup âlim ise zayıf saymıştır. Bu hadisi Bezzâr da tahrîc etmiştir. Öncelikle Ubâde'nin mezkûr hadisi, sonra da başka hadisler, sıhhatinin şahidi olmuştur.³⁷⁴

³⁶⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dimaşkî, *Ta'like 'ala el-'İl li İbn Ebî Hâtim*, thk. Sâmî b. Muhammed (Riyad: Edvâu's-Selef, 1423/2007), 108.

³⁷⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, 3/205; a.mlf. *el-Mecmû'*, 2/360.

³⁷¹ Muhammed Nâsırüddin Elbânî, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd* (Kuveyt: Müessesetü girâs, 1423/2002), 2/15.

³⁷² İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-habîr*, 1/430.

³⁷³ Dârakutnî, 3/407 (No. 2853).

³⁷⁴ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 10/159.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şevkânî'nin dediği gibi İbn Hacer, *et-Telhîs*'te bu hadis hakkında bir değerlendirme yapmamıştır. Ancak *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*'de isnadının zayıf olduğunu söylemiştir.³⁷⁵ Ahmed. Hanbel'in *Müsned*'ini tahkîk edenler (Şuayb el-Arnâvût vd.) “Bu rivayetin isnadı zayıftır. İçinde meçhûl olanlar vardır”³⁷⁶ demişlerdir. İbn Hacer, Rebî' b. Sabîh'in güvenilirlik durumunu *et-Takrîb*'de “Doğru sözlü, ancak hafızası kötü birisidir. Âbid ve mücahid idi”³⁷⁷ diyerek özetlemiştir. Buna binaen Şevkânî, İbn Hacer'in *et-Telhîs*'te hadisi zikretmediğini söylemede isabet etmiştir. Bununla birlikte İbn Hacer bu hadisi *ed-Dirâye*'de zikretmiş ve zayıf olduğunu belirtmiştir.

1.6.4. Hadisin İsnadında Vehim Olması

Terâvih namazı bâbında Şevkânî'nin şârihlerin hatlarına yönelik tashih ve tenkidi mevcuttur. Gece namazının (terâvih) rek'at sayısı ile ilgili olarak tâbiünden Yezîd b. Rûmân'dan bir rivayet gelmektedir. Buna göre Ömer b. Hattâb zamanında Ramazan'da vitirle birlikte yirmi üç rek'at namaz kılınıyordu.³⁷⁸ Şevkânî'ye göre *Dav'ü'n-nehâr* müellifi el-Hasan b. Ahmed el-Celâl (ö. 1084/1673) yanlışlıkla bu rivayetin senedinde Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) olduğunu söylemiştir. Hâlbuki öyle değildir.³⁷⁹

Tespitlerimize göre senedinde Ebû Şeybe'nin olduğu hadis, İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-88) merfû olarak rivayet edilmiş olup şöyledir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) cemaat olmadan yirmi rek'at nafize teravih ve ayrıca vitir kıları.” Beyhakî'ye göre bu hadis sadece zayıf olan Ebû Şeybe İbrâhim b. Osmân el-'Absî tarafından rivayet edilmiştir.³⁸⁰

Bûsirî'ye göre, isnadlarının medârı (kesişen râvîsi) Ebû Şeybe İbrâhim b. Osmân olup zayıftır. Ayrıca *Sahîh-i Müslim*'de Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet edilen “*Resûlullah (s.a.v.) Ramazan'da ve dışında geceleyin on üç rek'at kıları. Sabah*

³⁷⁵ İbn Hacer, *ed-Dirâye*, 2/147.

³⁷⁶ Ahmed, *el-Müsned*, 37/358.

³⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 206.

³⁷⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fu'âd Abdalbâkî (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâs'il-Arabî, 1406/1985), “es-salâtu fi Ramazan”, 5.

³⁷⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 5/179.

³⁸⁰ Beyhakî *es-Sünen*, 2/698 (No. 4286).

*namazının sünneti olan iki rek'at buna dâhildi...*³⁸¹ şeklindeki hadise muhaliftir.³⁸² Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi isabetlidir; çünkü isnadındaki râvi Ebû Şeybe İbrahim b. Osman zayıftır. Bu, İbn Abbas'ın hadisi olup Yezîd b. Rûmân'ın hadisi değildir. *Dav'ün-nehâr* müellifi Hasan b. Ahmed el-Celal, Yezîd b. Rûmân hadisinin isnadında zayıf bir râvi olan Ebû Şeybe'nin bulunduğunu zannetmiştir.

1.6.5. Bâbtaki Hadislerin Çoğunun Zayıf ve Tartışmalı Olması

Kuşluk namazı hadisleri hakkında Şevkânî'nin şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitleri vardır. Meselâ o, İbnü'l-Kayyim'in şu sözlerini reddetmiştir. “Bu bâbtaki hadislerin genelinin senedleri tartışmalıdır. Bazıları münkatı, bazıları mevzûdur ve delil olarak kullanılamaz.”³⁸³ Şevkânî, “Hâlbuki bunların içinde sahih, hasen ve bunları yakın olanlar vardır” demiştir.³⁸⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Hüreyre,³⁸⁵ Ebü'd-Derdâ,³⁸⁶ Ebû Zer (ö. 32/653)³⁸⁷ ve Zeyd b. Erkam (ö. 68/688)³⁸⁸ hadislerinin hepsi *Sahîh-i Müslim*'de yer almaktadır. İbnü'l-Kayyim bunları nakletmiş ve *Sahîh-i Müslim*'de olduklarını belirtmiştir. Ancak İbnü'l-Kayyim, Ebû Hüreyre, Ebü'd-Derdâ, Ebû Zer, Nuaym b. Hemmâr³⁸⁹ hadislerinin dışındakileri ve bunun gibilerini kast etmiştir.

İbnü'l-Kayyim'a göre Ebû Hüreyre ve Ebû Zer'in hadisleri gibi terğib ve tasviye hadisleri arasında sahih olanlar, herkes için râtib/düzenli sünnet değildir. Bilakis Ebû Hüreyre kuşluk namazını bunu tavsiye etmiştir. Çünkü Ebû Hüreyre'nin geceleyin hadis dersini namaza tercih ettiği rivayet edilmiştir. *Resûlullah (s.a.v.)* da gece namazı yerine kuşluk namazını emretti. Bu yüzden Allah Resûlü, yatmadan önce vitrini kılmasını ona emretmiştir. Hz. Ebû Bekr, Ömer ve diğer sahâbîler bunu emretmemiştir.³⁹⁰

³⁸¹ Müslim, “salât”, 124.

³⁸² Bûsîrî, *İthâfû'l-hiyere*, 2/384.

³⁸³ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-me'âd*, 1/346.

³⁸⁴ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 5/214.

³⁸⁵ Müslim, “salât”, 85.

³⁸⁶ Müslim, “salât”, 86.

³⁸⁷ Müslim, “salât”, 84.

³⁸⁸ Müslim, “salât”, 143.

³⁸⁹ Ahmed, *el-Müsned*, 37/137 (No. 22469).

³⁹⁰ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-me'âd*, 1/346.

İbn Kayyim; Nuaym b. Hemmâr'ın hadisinin şu şekilde olduğunu belirtmiştir: “*Ey Âdemoğlu! Gündüzün evvelinde dört rek’at kıl ki, seni bütün gün himaye edeyim.*”³⁹¹ İbn Kayyim; Ebû’d-Derdâ ve Ebû Zer hadisi hakkında Şeyhü’l-İslâm İbn Teymiyye’nin bu namazın kanaatimce sabah namazı ve sünneti olduğunu işittiğini ifade etmiştir.³⁹²

Kanaatimizce İbnü’l-Kayyim bu hadisleri zayıf kabul etmemiş, te’vil etmiştir. Te’vil ise sahihin fer’idir. Bu durumda İbnü’l-Kayyim’in mübalağa ettiğini söyleyebiliriz; çünkü kuşluk namazı hadislerinin çoğunun tartışmalı olduğunu söylemişse de bunların çoğu sahihtir.

1.6.6. Bir Râvî Rivayet Ettiği Hâlde Hadisin İki Râvîye Nisbet Edilmesi

Kuşluk Namazı bâbında geçtiğine göre kudsî hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Ey Âdemoğlu! Gündüzün evvelinde dört rek’at kıl ki, seni bütün gün himaye edeyim.*”³⁹³

Şevkânî’ye göre bu hadisi, Tirmizî’de Ebû’d-Derdâ ve Ebû Zer’den rivayet edilmiştir. Sahih nüshalarda “Ebû’d-Derdâ ve Ebû Zer” şeklinde, yani “vav” atf harfinden önce elif olmadan yazılmıştır. Doğrusu ise elif ile olmasıdır. Çünkü Tirmizî, tek bir hadis zikretmiş ve hangisinden rivayet ettiği hususunda tereddüt etmiştir. Her ikisinden ayrı ayrı veya beraberce hadis rivayet etmemiştir. Tirmizî’de hadisin lafzı da şu şekildedir: “Resûlullah (s.a.v.) Allah Teâlâ’nın şöyle buyurduğunu haber verdi: “*Ey Âdemoğlu! Gündüzün evvelinde dört rek’at kıl ki, seni bütün gün himayemde muhafaza edeyim.*” Tirmizî hadisin hasen- garîb olduğunu söylemiştir.³⁹⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hadis, sahih bir senedle sadece Ebû’d-Derdâ tarikiyle rivayet edilmiştir. Mizzî’den (ö. 742/1341) başka Ebû’d-Derdâ ile Ebû Zer’in arasını “و” edatıyla ayıran kimseye rastlamadık. Mizzî’nin *Tuhfetü’l-eşrâf*’ta kaydettiğine göre o, bu hadisi Cübeyr b. Nüfeyr’den, o da Ebû’d-Derdâ veya Ebû Zer’den rivayet etmiştir.³⁹⁵

³⁹¹ Ahmed, *el-Müsned*, 37/137 (No. 22469).

³⁹² İbnü’l-Kayyim, *Zâdü’l-me’âd*, 1/348.

³⁹³ Tirmizî, “Vitr”, 15 (No. 475).

³⁹⁴ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 5/219.

³⁹⁵ Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tuhfetü’l-eşrâf bi-ma’rifeti’l-etrâf*, thk. Abdüssamed Şerefüddin (Beyrut: el-Mektebe’l-İslâmî, 1403/1983), 8/219.

İbn Hacer'e göre Hâkim, kuşluk namazı ile ilgili kitabında hadis imamlarından bir kısmının, kuşluk namazı hakkında gelen hadislerin fazlalığından dolayı dört rek'at olarak kılınmasını tercih ettiklerini söylemiştir. Bu hadislerin başında Tirmizî'nin Ebû'd-Derdâ ve Ebû Zer'den rivayet ettiği şu kudsî hadis gelmektedir: “*Ey Ademoğlu! Gündüzün evvelinde dört rek'at kıl ki, seni bütün gün himaye edeyim.*”³⁹⁶ Elbânî'ye göre ise, hadisin Şurayh b. Abîd el-Hadramî ve başkalarının Ebû'd-Derdâ'dan benzer lafızlarla merfû olarak gelen başka bir tariki daha vardır.³⁹⁷ İsnadı sahih olup Nuaym b. Hemmâr hadisi bunun şâhididir.³⁹⁸

1.6.7. Müselsel Bir Hadisteki Râvî Silsilesinin Durumu

Müslüman Olan Harbînin Vârislerine Vasiyetinin Yerine Getirilmesi Gerekir mi? bâbında, Amr b. Şuayb'ın babasından, o da babasından rivayet ettiği hadis hakkında Şevkânî'nin şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitleri vardır. Öyle ki Şevkânî'ye göre Münzirî, Amr b. Şuayb hadisi üzerindeki ihtilafa işaret etmiştir. Şevkânî'nin belirttiğine göre birçok defa onun babasından, o da babasından rivayet ettiği hadis, hasendir. Tirmizî, bu isnadla birkaç hadisi sahih kabul etmiştir.³⁹⁹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla imamların ve hâfızların çoğu, Amr b. Şuayb'ın babasından, o da babasından rivayet ettiği hadisi -Amr b. Şuayb'tan rivayet eden râvinin sika olması hâlinde- delil olarak kabul etmişlerdir. Muhaddislerin imamı İmam Buhârî'ye göre Ahmed b. Hanbel, İshâk Râhûye (ö. 238/853) ve (başkaları) Amr b. Şuayb hadisini delil olarak kabul etmişlerdir.⁴⁰⁰

Ebû Abdillâh Hâkim, *el-Müstedrek*'inde İshâk b. Râhûye'nin “Eğer Amr b. Şuayb'tan rivayet eden râvî, sika ise Nâfi'den, o da İbn Ömer'den rivayet eden Eyyûb gibidir”⁴⁰¹ dediğini nakletmiştir. Nevevî'ye göre İshâk'ın yaptığı bu benzetme, çok büyüktür.⁴⁰² Amr, Şuayb ve Muhammed sikadrlar. Şuayb'ın Muhammed'den ve Abdullah'tan hadis aldığı -muhakkikler ve cumhûrun söylediği gibi- doğrudur.⁴⁰³

³⁹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3/54.

³⁹⁷ Ahmed, *el-Müsned*, 45/473 (No. 27480).

³⁹⁸ Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl*, 2/219.

³⁹⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 11/290.

⁴⁰⁰ Tirmizî bu numaralı Hadis (No. 322) altında zikretmiştir.

⁴⁰¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/311.

⁴⁰² Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/65.

⁴⁰³ a.g.e., 1/65.

İbnü's-Salâh'ın ifade ettiğine göre çoğu ehl-i hadis; hadisteki dedenin, sahâbî Abdullah b. Amr'a hamledilmesi, oğlu Muhammed'e hamledilmemesinden dolayı hadisini delil olarak kabul etmiştir.⁴⁰⁴

1.6.8. Bazı Râvîlerden Gelen Rivayetlerin Taksiminde Hata Yapılması

Azat edilen Cariyenin Kölenin Altında Kalma Tercihi bâbında, Berîre'nin kocasının hür mü yoksa köle mi olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Şevkânî bu hususta tenkitleri vardır.

İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*'de Hz. Âişe hadisinin el-Esved, Urve ve Kâsım tarafından rivayet edildiğini söylemiştir: el-Esved'in hür olduğu hususunda ihtilaf bulunmamaktadır. Urve'den gelen onun hür olduğu ya da köle olduğu şeklinde birbirine zıt iki rivayet vardır. Abdurrahmân b. Kâsım'den ise iki sahih rivayet vardır. Bunlardan birine göre o, hürdür; diğerine göre ise şüphelidir.⁴⁰⁵ Şevkânî'ye göre mezkûr hususlarda buna aykırı bazı bilgiler bulunmaktadır. Sahih olduğunu varsayarsak Hz. Âişe'den gelen rivayetlerin çelişkili olduğu ortaya çıkar. Bu durumda diğer râvîlerinin rivayetlerine bakmak gerekir. Şevkânî'ye göre buradan da kesin olarak köle olduğu hususunda ittifak olduğu ortaya çıkar.⁴⁰⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hazm, *el-Muhallâ*'da bu rivayetlerin taksimini daha detaylı olarak zikretmiştir. İbnü'l-Kayyim'in taksimi, bunun muhtasarı gibidir. İbnü'l-Hümâm da bu taksimi yapmıştır.⁴⁰⁷

Kanaatimizce bu taksim, doğru değildir. Çünkü Urve'den gelen rivayetler ihtilafı değildir. İbn Hacer'in kaydettiğine göre “Dârakutnî, *el-İlel*'de⁴⁰⁸ Urve'nin Âişe'den yaptığı rivayette, onun köle olduğu hususunda ihtilaf olmadığını,⁴⁰⁹ Kâsım'dan ise iki değil, üç rivayet geldiğini belirtmiştir.

1. Urve'den gelen meşhur rivayette el-Esved'in “köle olduğu” belirtilmektedir. Araştırmada Urve'den gelen ve onun “köle olduğu” şeklindeki rivayeti, İbn Hazm'dan

⁴⁰⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 315.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-me'âd*, 5/153.

⁴⁰⁶ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 12/180.

⁴⁰⁷ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd İbnü'l-Hümâm el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr* (Lübnan: Dâru'l-Fîkr, 1389/1970), 3/402.

⁴⁰⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârakutnî, *el-İlelî'l-vâride fî'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah es-Selefi (Riyad: Dâru Taybe, 1985), 15/80.

⁴⁰⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/410.

önce nakleden kimse göremedim. Zira hâfızlar bu rivayet hiç bilmiyorlardı ve kitaplarında rivayet etmemişlerdi. Sadece İbn Hazm, Kâsım b. Esbağ'dan rivayet etmiştir. Bunun hata olduğunu düşündüm. Çünkü o, hâfızların bildiği meşhur sahih rivayetin isnadının sonuna iki râvi eklenerek rivayet edilmiştir. Şüphesiz, vehim ikisinden birisindedir.

Bazı âlimlerin, hataya bakmadan İbn Hazm'dan naklederek bunu rivayet etmelerine şaşırıyordum. Öyle ki İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'de rivayetin hatalı olduğunu belirtip hatanın isnadın sonundaki iki râviyle sınırlı olduğunu söylemiştir. İbn Hacer'e göre bazı râvilerde hata olmuştur. Kâsım b. Esbağ *Musannef*'inde ve onun tarikinden de İbn Hazm, Ahmed b. Yezîd el-Muallim'den, Mûsâ b. Muaviye'den, Cerîr'den, Hişâm'dan, o da babasından, o da Âişe'den rivayet ettiğine göre "Berîre'nin kocası hür idi" Bu ise Mûsâ'nın veya Ahmed b. Yezîd'in yanılmasıdır. Çünkü hadis hâfızları Hişâm ve Cerîr'in öğrencilerin'den, onun köle olduğunu söylemişlerdir.⁴¹⁰

Zehebî, Mûsâ b. Muâviye'nin sika, güvenilir, hadis ve fıkıh âlimi ve sâlih bir kimse olduğunu söylemiştir.⁴¹¹ Ahmed b. Yezîd el-Cumhî el-Mekkî hakkında el-Ezdî hadisinin yazılamayacağını söylemiştir.⁴¹² Zehebî; Zekeriya es-Sâcî'nin onu Medinelilerin zayıfları arasında zikrettiğini vurgulamıştır. Onun münker kabul edilen hadisleri arasında Hişâm b. Urve'nin babasından, o da Hz. Âişe'den merfû olarak rivayet ettiği "Derdinin kendisini bitkin düşürdüğü kimse, okunu kuşansın. Bu onu derdinden kurtarır" hadisi de vardır.⁴¹³

Bize öyle görünüyor ki bu rivayet, "Berîre'nin kocası hür idi" münkerleri arasında yer alabilir. Urve'den de bu rivayetten başka münker rivayet edilmiştir. Gördüğümüz kadarıyla bu rivayetteki vehim, Mûsâ b. Muaviye'den değil, Ahmed b. Yezîd'den kaynaklanmaktadır. Allah daha iyi bilir.

2. Abdurrahmân b. Kâsım'dan ise iki rivayet değil, üç rivayet vardır. Birincisine göre köledir. İkincine göre hürdür. Üçüncüsünde tevakkuf vardır.

⁴¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/410.

⁴¹¹ Zehebî, *Siyer*, 12/108.

⁴¹² Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afa ve el-Metrûkûn*, thk. Abdullah el-Kazi (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1406), 1/71; Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Mugnî fi'd-du'afa*, thk. Nureddin İtr (Katar: Dârü lhyâi't-Tûras, ts.) 1/39.

⁴¹³ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/164.

Elbânî, Abdurrahmân b. Kâsım'dan gelen ve köle olduğunu belirten birinci rivayeti, dört sebepten dolayı tercih etmiştir.⁴¹⁴

3. Esved'in rivayeti hakkında Buhârî, "Esved'in "Onun kocası hür idi" sözünü nakletmiş ve onun bu görüşünün münkatı olduğunu belirtmiştir. İbn Abbâs'ın "Onu köle olarak gördüm" sözü daha doğrudur.⁴¹⁵ Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi isabetli gözükmektedir.

1.6.9. Buhârî'nin Şartını Taşımadığı

Şehidin Yıkanmaması ve Cünüp Olan Şehitler Hakkında Gelen Rivayetler bâbında Buhârî'den nakledilen hadisin lafzı, "iki ve üç adamın tek kabre defnedilmesi bâbı" şeklindedir. İbn Reşîd'e göre Buhârî'nin şartlarına uymayan hadise işaret etmesi âdetine göre câri olmuş ya da o kıyâs ile yetinmiştir. Yani burada tek bir elbise ile gömülmelerine işaret etmiştir.

Şevkânî'ye göre bu hadisteki "İlk önce onu kabre yerleştirdi" sözü, iki kişi ve daha fazlasının beraberce defnedildiğini göstermektedir. Buhârî, musannif Abdüsselâm b. Teymiyye'nin zikrettiği şekilde hadisi *Şehit Üzerine Namaz* bâbında rivayet etmiştir. Buhârî, şartına uymayan hadise değil, muhtasar olarak zikrettiği şeye işaret etmiş olabilir. Çünkü o, *İki veya Daha Kişinin Defnedilmesi* bâbını, ara vermeden *Şehit Üzerine Namaz* bâbıyla birleştirmiştir.⁴¹⁶

Bize öyle görünüyor ki İmam Buhârî, kitabına ancak sıhhat derecesi en yüksek olan hadisleri almaktadır. Sıhhat derecesi daha aşağıda olanlara şartlarını taşımadığı için ise tercemede/bâb başlığında işaret etmektedir. İbn Reşîd, bu meselenin de böyle olduğunu zannetmiş olabilir. Ancak onun burada işaret ettiği hadis, Buhârî'nin şartını taşımaktadır. Çünkü Şevkânî'nin de belirttiği üzere Buhârî, bu hadisi bundan önce *Şehit Üzerine Namaz* bâbında zikretmiştir. Câbir'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Uhud ölülerini tek bir elbise ile defnediyor ve "Hangisi daha çok Kur'ân biliyor?" diye soruyordu. Birisine işaret edildiği zaman onu kabre önce yerleştiriyordu."⁴¹⁷ Buhârî, bu hadisi *İki ve Üç Kişinin Tek Kabre Defnedilmesi*

⁴¹⁴ Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl*, 6/275.

⁴¹⁵ Buhârî, "Ferâ'iz", 20 (6754) Bu numaralı Hadis altındadır.

⁴¹⁶ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 7/256.

⁴¹⁷ Buhârî, "Cenâ'iz", 72 (No. 1343).

bâbında muhtasar olarak “Hz. Peygamber (s.a.v.) Uhud ölülerinden iki kişiyi beraber defnediyordu” şeklinde rivayet etmiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁸ Buhârî, “Cenâ’iz”, 73 (No. 1345).

2. METİN TENKİDİ

Şevkânî *Neylû 'l-evtâr* ve *Veblû 'l-gamâm*'da metinde tarihî gerçeklere aykırı rivayet, yazım yanlış, idrâc, ziyade gibi hususlardan kaynaklanan bazı kusurlarla ilgili olarak şârihlerin hatalarını tespit ve tashih etmiş ve yer yer onlara tenkitlerde bulunmuştur.

2.1. HADİSİN KUR'ÂN'A, USÛLE, TARİHÎ GERÇEKLERE MUHALİF OLMASI VE NEBEVÎ KELAMA BENZEMEMESİ

Şevkânî'nin metin tenkidini aşağıda rivayetin Kur'ân'a, Usûle, Tarihî Gerçeklere Muhalif Olması ve Nebevî Kelama Benzememesi gibi ana başlıklar altında değerlendireceğiz. Tenkitlerin aynı noktada birleşmesi hâlinde *Neylû 'l-evtâr* ve *Veblû 'l-gamâm*'dan örnekleri peş peşe zikredeceğiz.

2.1.1. Hadisin Üzerinde İttifak Edilen Usûllere ve Tarihî Gerçeklere Muhalif Olması

Rehin bâbında, Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Binek hayvanı rehin verildiğinde yapılan masrafa karşılık ona binilir; sağmal hayvan rehin verildiğinde yapılan masrafa karşılık olarak sütü içilir. Binen ve sütünü içen her kimse masrafı o karşılar.*”⁴¹⁹ Şevkânî bu hususta şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur. İbn Abdilber fukahânın cumhûrunun ittifak ettiği kaynaklar ve sıhhati üzerinde ihtilaf olmayan hadislerin bu hadisi reddettiğini, ayrıca Buhârî'de yer alan İbn Ömer'den “*Sahibinin izni olmadan hayvan sağılamaz*” lafzıyla gelen hadisin bunu neshettiğini belirtmiştir.⁴²⁰

Şevkânî'nin ifade ettiğine göre bu sahih hadisin kaynaklara muhalif olduğu iddiasına şu şekilde cevap verilir: Sahih hadis, kaynaklar arasındadır ve ancak iki muhalif hadisin cemi mümkün değilse daha râcih bir muarız ile neshedilir. İbn Ömer hadisinin âmm, rehin bölümündeki hadisin hâs olduğu meselesinde âmm, hâssa bina edilir. Nesih ise sadece ihtimal ve mümkün olma ile değil, cem etmenin mümkün

⁴¹⁹ Buhârî, “Rehin”, 4 (No. 2512).

⁴²⁰ Buhârî, “Lukata”, 8 (No. 2435) “Hiç kimse, izni olmadan bir kimsenin sığırını sağamaz.” lafzıyla.

olmadığı durumda nâsihin mensûhtan sonra geldiğini gösteren bir delil ile sabit olur.⁴²¹

Bize öyle görünüyor ki San'ânî'nin, *Sübülü's-selâm*'da kaydettiğine göre iki hadisi cem etmenin imkânı yoksa neshe hamledilebilmesi için tarihi bilmek gerekir. Burada ise imkân vardır. Çünkü yasağın umumu, rehin verilene hastır. Kıyasın muhalefetine gelince şer'î hükümler tek bir düzende gelmemektedir. Bilakis ahkâmda deliller arasında ayırım yapılır. Şâri burada rehin verilen hayvana binme ve sütünü içme hükmünü vermiş ve bunu masrafın karşılığı yapmıştır. Şâri, borcunu ödememekte inat edenin izni olmadan hâkimin onu satması hükmünü vermiş ve bir sâ' hurmayı sütün ivazı yapmıştır.⁴²²

Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*'da nesih olduğu görüşündedir.⁴²³ İbn Abdilber de *et-Temhîd*'de aynı görüşü benimsemiştir.⁴²⁴ Onlar, hadisin zayıf olduğunu değil, neshedildiğini söylemişlerdir. Hanbelîler ise hadisi sahih kabul etmekle birlikte zâhirine göre alıp rehin alanın, -sadece binme ve sütünü içme hususunda- masraf karşılığında ondan faydalanabilmesini caiz görmüşlerdir. Şâfiîler'e göre hadis, sahihtir; ancak bunu rehin alana değil verene hamletmişlerdir.⁴²⁵ Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur, çünkü sahih hadis, kaynaklar arasındadır, o yüzden bu meselede Hanbelîler'in mezhebini tercih ederiz.

Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'da verdikleri bilgiyi tarihî gerçeklere aykırı bularak şârihlere yönelttiği tenkide şu misâller verilebilir: Hüseyin b. Bedreddîn'in, yetmiş Nebi'nin Kûfe Mescidi'nde namaz kıldığı rivayet edildi⁴²⁶ sözü hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır. Şevkânî musannif Hüseyin b. Bedreddîn için Allah onu rahmet eylesin diyerek, Kûfe ve Kûfe mescidininin peygamberliğin sona ermesinden sonra vücuda geldiğini belirtmektedir. Ona göre Kufe'yi sahâbîler (r.a.) planlamış ve kurmuştur.⁴²⁷

⁴²¹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 10/284.

⁴²² Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San'ânî, *Sübülü's-selâm şerhu Bulûğî'l-merâm min edilleti'l-ahkâm* (Kahire: Dârü'l-Hadis, ts.), 2/72.

⁴²³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısri et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr – Muhammed Seyyid Câdelhak (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1414/1994), 4/99 (No. 5883).

⁴²⁴ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 14/216.

⁴²⁵ Küveyt Vakıflar, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 23/185.

⁴²⁶ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/260.

⁴²⁷ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/245.

Araştırdığımız kadarıyla Taberî'ye göre Sa'd b. Ebî Vakkâs Ensar'dan bir adam gönderdi ve bu adam bugünkü Kûfe'nin konumuna giderek Kûfe'nin yerini keşfetti. Bundan dolayı Sa'd insanlarla birlikte Kûfe'de indi ve mescidi inşa etmek için tasarladı.⁴²⁸ Tespit edebildiğimiz kadarıyla daha sonra miladi 638 Ocak Hicri 17 Muharrem⁴²⁹ ayında Kûfe mescidini Ömer b. Hattâb'ın emriyle Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) inşa ettirdi.

Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*'da da tarihî gerçeğe ilgili şârihin düştüğü açık bir hata hususunda *Adil İmamın (halife) Halk Üzerindeki Hakları* bâbında, Hüseyin b. Bedreddîn'in "Ebû Bekr bu sebepten ötürü babasıyla savaştı." sözü⁴³⁰ hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır.

Şevkânî'ye göre Ebû Bekr'in babası olan Ebû Kuhâfe, Resûlullah'ın kâfirlerle savaştığı hiçbir savaşa katılmadı. Musannif Hüseyin b. Bedreddîn'nin burada zikrettiği şey, şüphesiz vehimdir.⁴³¹

Abdurrahmân b. Ebû Bekr'in küfür üzere kaldığı rivayet edilmiştir. Müşriklerle Bedir gününde meydana çıktı ve onları mübarezeye davet etti. Bu davete icabet edip onunla mübareze etmek isteyen babası olmuştur. Resûlullah (s.a.v.) bunun üzerine: "*Nefsini sağlam tut*"⁴³² buyurmuş ve ona mübareze etme için izni vermemiştir. Daha sonra Abdurrahmân Hudeybiye günü Müslüman olmuştur. Görülüyor ki, musannif Hüseyin b. Bedreddîn'in aklı bu konuya kaymış olabilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdurrahmân b. Ebû Bekr'den rivayet edildiğine göre o Bedir günü mübarezeye davet etmiştir. Buna karşılık babası onunla mübareze etmeye kalkmıştır. Şüphesiz ki bu hadis değildir ve Vâkidî'nin kendisinin sözünün Hâkim'in "*Müstedrek*"inde rivayet edilmiştir. Bu râvinin hadisi metrûktur. Ebû Hâtim ve Buhârî onun metrûk olduğunu, Ebû Hâtim ve Nesâî hadis uydurduğunu, Dârekutnî ise zayıf olduğunu belirtmiştir.⁴³³

⁴²⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târihü't-Taberî (Târihu'l-ümme ve'l-mülûk)* Beyrut: Dârü't-Türâs, 1387), 3/579.

⁴²⁹ Muhammed Süheyl Takkûş, *Tarihü'l-hulefâi'r-raşidin el-fütühât ve'l-incâzâtî's-siyâsiyye* (b.y.: Dârü'n-Nefâis, 2003/1424), 216.

⁴³⁰ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 3/562.

⁴³¹ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/406

⁴³² Hâkim, *Müstedrek*, 3/579. (No. 6004).

⁴³³ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/663.

Hüseyin b. Bedreddîn'in *Sulh ve Ateşkeş Anlaşması* bâbında, "Sa'd b. Muâz, Sa'd b. Ubâde ve Es'ad b. Zürâre ile istişare etti" sözü⁴³⁴ hakkında Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'da değerlendirmesi bulunmaktadır. Şevkânî'ye göre Es'ad b. Zürâre Bedir savaşından önce ölmüştür. Bu cümlede Resûlullah (s.a.v.) ile Hendek Savaşı'nda müşavere etmesi nasıl doğru olur. Kaldı ki o, bu savaştan seneler önce ölmüştür.⁴³⁵ Dolayısıyla musannif Hüseyin b. Bedreddîn'in sözüne bakılmalıdır.

Ebû Hasan İbnü'l-Esîr'e (ö. 630/1233) göre "Es'ad b. Zürâre b. Ades b. Ubeyd b. Sa'lebe, ensârdandır ve Hazreclidir. Ona Es'adü'l-hayr da denilmektedir. Künyesi Ebû Ümâme'dir. O, Müslüman olan ensarın ilklerinden olup Akabe bey'atlarından birincisi ve ikincisine katılmıştır. Es'ad b. Zürâre Bedir öncesi Şevval ayında Hicret'in 1. senesinde ölmüştür. Çünkü Bedir, Ramazan ayının ikinci senesinde olmuştur."⁴³⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla siyer ve terâcim kitaplarında çoğu rivayetlere göre sadece Sa'd b. Muâz, ve Sa'd b. Ubade ile istişare etti. Zehebî'ye göre "Resûlullah yapmak istediğinde (Allah'ın Resûlü (s.a.v.), ahzâp ordusunun liderlerinden bazılarıyla bir anlaşma yapmak istedi.) iki Sa'd'a adam gönderdi ve o ikisiyle istişare etti."⁴³⁷ Ebû Hasan İbnü'l-Esîr "İnsanlardan diğerleri hariç Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ile istişare etti. Bize göre bu, ikisinden başka kimsenin istişareye girmedığı anlamına gelir,"⁴³⁸ dedi.

Bazı âlimler Sa'd b. Hayseme ve Sa'd b. Rebî'i de zikretmişlerdir. Sa'd b. Hayseme Bedir'de şehit olmuştur. Hendek savaşı Bedir savaşından üç yıl sonra meydana gelmiştir. Sa'd b. Rebî' de Hendek'te şehit düşmüştür.⁴³⁹

İbnü'l-Arabî'nin *el-Mu'cem*'inde Es'ad b. Zürâre'nin adı geçmiştir.⁴⁴⁰ Ancak bu yanlıştır. Çünkü o Bedir'den önce vefat etmiştir. Sonuç olarak İbn İshak'ın dediği gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Muâz ile istişare etmiştir. Buna göre râvi Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs b. Mihsan el-Leysî el-Medenî bir

⁴³⁴ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 3/613.

⁴³⁵ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/414.

⁴³⁶ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. el-Esîr, *Üsdü'l-gâbe* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1989/1409), 1/86.

⁴³⁷ Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 1/190.

⁴³⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2/205.

⁴³⁹ a.g.e., 2/458.

⁴⁴⁰ Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî, *Kitâbü'l-mu'cem fi'l-hadis* (Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1997/1418), 2/829 (No. 1708).

yerde isabet etmiş, bir yerde yanılmıştır. Çünkü bu sahâbîlerden bazıları Hendek ve Beni Kurayza Savaşı'ndan önce vefat etmiştir.⁴⁴¹

Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*'da da Sahîh'te yer alan sabit bir tarihî hakikatin zikriyle ilgili olarak *Av ve Kurbanlıklar* bâbında, Hüseyin b. Bedreddîn'in "Kusay b. Kilâb, ilk defa bahîre ve sâibe yapan kişidir" sözü⁴⁴² hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır.

Şevkânî, *Sahih*'te geçtiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Amr b. Lühay'ı cehennemde bağırsaklarını sürüklerken görmüş, onun ilk defa sâibe yapan kişi olduğunu haber vermiştir. Dolayısıyla Musannif Hüseyin b. Bedreddîn'in bu nakline bakılmalıdır.⁴⁴³

Araştırdığımız kadarıyla Buhârî'de Saîd b. Müseyyeb'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bahîra, tağutlar (putlar) adına başkası tarafından sağılması yasaklanan ve hiç kimsenin sağlamadığı (deve) demektir. Sâibe ise ilahları adına serbest bıraktıkları ve üzerine hiç yük vurulmayan (deve) demektir."⁴⁴⁴

Amr b. Lühay'ın ilk defa sâibe ve bahîra yaptığının delili ise Ebû Hüreyre hadisidir. Ebû Hüreyre (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini işitmiştir: "*Amr b. Lühay'ı cehennemde bağırsaklarını sürüklerken gördüm. O, ilk defa sâibe ve bahîra yapan kişidir.*"⁴⁴⁵ Bezzâr'ın Ebû Hüreyre'den naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*İsmâil'in dinini değiştirip ilk defa sâibe, bahîra, vâsıla ve hâm yapan kişidir.*"⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Ebû Ahmed Muhammed Abdullah el-A'zamî, *el-Camiü'l-kâmil fî'l-hadisi's-sahihi's-şâmil el-murtab alâ ebvâbi'l-fikh* (Riyad: Dârü's-Selam, 1437/2016), 8/316.

⁴⁴² Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 3/163.

⁴⁴³ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/227.

⁴⁴⁴ Buhârî, "Menâkıb", 12.

⁴⁴⁵ Ahmed, *el-Müsned* (No. 8787), 14/391.

⁴⁴⁶ Bezzâr, *Müsned*, 15/384 (No. 8991).

2.1.2. Bir Hadisin Kur'ân'a Muhalif Olduğu İddiası ve Metnin Nebevî Kelama Benzememesi Veya Mânasının Mantıklı Olmaması

Vekâlet Verebilen Zayıf veya Hastaya ve Üzerine Hacc Farz İken Ölen kişiye Haccın Farz olması bâbında, âciz olan hakkında haccın hükmü ve Has'am kabilesinden bir kadının hadisi hakkında Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur.

Hadis şöyledir: Bu kadın “*Yâ Resûlallah! Babam çok yaşlıdır. Üzerinde Allah'ın hac hakkındaki farzı var. Ama kendisi devesinin sırtında doğru dürüst oturamıyor.*” dedi. Bunun üzerine Rasûlallah (s.a.v.) “*Öyle ise onun nâmına sen haccet!*” buyurdu.⁴⁴⁷

Şevkânî, Kurtubî'nin “Mâlik, Has'amli kadının hadisinin zâhirinin, Kur'ân'a muhalif olduğunu ve Kur'ân'ın zâhirinin tercih edileceğini söylemiştir.” sözünü naklettikten sonra onun bu tercihinin, tevâtür açısından olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte, bâbta bulunan hadislerdeki mahsûsun umûmu olduğunu belirtmiştir. Ona göre âmm ile hâs arasında zıtlık olmaz.⁴⁴⁸

Ebû Ca'fer et-Tahâvî, âciz yerine hac hakkındaki hadislerin mütevâtir olduğunu belirterek bu hadislerin, mütevâtir olduğunu ve âciz yerine hac yapılmasının câiz olduğunu gösterdiğini söylemiştir.⁴⁴⁹ Bu ise âmm mütevâtirin, hâs mütevâtir ile tahsis edilmesidir. Aynı şekilde çocuk, babasının çalışması ve kazancı içinde kabul edilir. İbn Hacer'e göre bu, genel olarak çalışmanın içine girebilir.⁴⁵⁰

Mânası uygun olmayan bir hadis metniyle ilgili Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'da şârihlere yönelttiği tenkide şu misâl verilebilir: *Iztırar Vakitleri* bâbında, Hüseyin b. Bedreddîn'e göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Deri ateşe karşı büzüldüğü gibi, mescit de içine atılan balgama karşı öyle büzülür.*”⁴⁵¹ Bu hadis hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır.

Şevkânî'ye göre bu hadis, mânası itibariyle makul olmamakla beraber, sahih ve hasen bir vecihle de nakledilmemiştir. Bu lafızla Enes'in hadisinde geçtiği gibi

⁴⁴⁷ Müslim, “Hac”, 408.

⁴⁴⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 9/40.

⁴⁴⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Muhtasaru İhtilâfî'l-ulemâ'*, thk. Abdullah Nezir (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417), 2/93.

⁴⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/70.

⁴⁵¹ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/260.

mescitte tükürmenin mutlak olarak günah olduğu hususunda şüphe yoktur. Hadisin sonunda “onun kefareti de gömülmesidir.” denilmiştir.⁴⁵²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hadisin aslı yoktur ve sahih veya hasen bir şekilde rivayet edilmemiştir. Hâfız Zeynüddin el-İrakî bu hadisin aslını bulamadığını belirtmiştir.⁴⁵³ İbn Arrâk, *Tenzîhü 'ş-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri 'ş-şenî'ati'l-mevzû'a* adlı eserinde bunu zikretmiştir.⁴⁵⁴ Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), *el-Masnû'* da olmadığını söylemiştir.⁴⁵⁵

Biz bu rivayetin merfû şeklini bulamadık. Mevkûf olan hadisin isnadında tercümesini bulamadığımız râviler vardır. Doğru olan *Buhârî* ve *Müslim*'de Enes b. Malik'ten rivayet edilen hadistir. Hadise göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Mescitte tükürmek hatadır. kefareti de onu gömmektir.*”⁴⁵⁶ Diğer kitaplarda ise “balgam” lafzı ile rivayet edilmiştir.⁴⁵⁷ Sonuç olarak Şevkânî bu tenkitte kesinlikle haklıdır. Zira Hâfız Zeynüddin el-İrakî'nin söylediği gibi bu hadisin aslı yoktur. İrakî “Aslı yoktur.” cümlesi ile isnadının olmadığını kast etmektedir. *Tahrîcü'l-ihyâ'*da bu ifadeyi çokça kullanmıştır.⁴⁵⁸ Kanaatimce bu sözyle merfû hadisler içinde aslı olmadığını kast etmektedir. Yoksa hadis mevkûf olarak Ebû Hüreyre'den rivayet edilmiştir. Ancak bu mevkûf hadisin isnadında mechûl bir ravi vardır. Buna göre sened zayıf olup sahih değildir.

Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*'da da nebevî ifadenin şârihin zikrettiği şekilde gelmemesi ve hadisin mevzu olmasıyla ilgili olarak tenkitte bulunmuştur. *Et'ime ve Eşribe* bâbında geçen hadiste Enes'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ekmek ikram ediniz. Çünkü o, güzel rızıklar arasındadır. Eğer ekmek olmasaydı, Allah'a ibadet edilmezdi...*”⁴⁵⁹ hadisi hususunda Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. Şevkânî'ye göre bazı hadis hâfızları, bu hadisin uydurma olduğunu

⁴⁵² Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/249.

⁴⁵³ Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin el-İrakî, *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fî'l-esfâr fî tahrîci mâ fî'l-ihyâ'i mine'l-ahbâr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2005), 120.

⁴⁵⁴ İbn Arrâk, *Tenzîhü 'ş-şerî'a*, 2/115.

⁴⁵⁵ Ebü'l-Hasen Nürüddin Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1398), 67.

⁴⁵⁶ Buhârî, “Salât”, 37 (No. 415); Müslim, “Mesâcid”, 55.

⁴⁵⁷ İbn Hibbân, *Sahîh İbn Hibbân*, 4/515 (No. 1635).

⁴⁵⁸ Ör-barak bk. Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. el-Hüseyin b. Abdirrahmân, *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fî'l-esfâr fî tahrîci mâ fî'l-ihyâ'i mine'l-ahbâr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005/1426), 1400.

⁴⁵⁹ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 3/211.

söylemişlerdir. Doğrusu da budur. Çünkü Resûlullah'ın sözleri, bu kalıplara dökülmemiştir. Taberânî, hadisin ilk kısmını tahrîc etmiştir “*Ekmek ikram ediniz*”.⁴⁶⁰ Geri kalan lafızlarını ise musannif Hüseyin b. Bedreddîn uzun bir şekilde zikretmiştir. Bunun, sahih ile bâtilı bilmeyen kıssacıların kitaplarından başka yerde olduğunu zannetmiyorum.⁴⁶¹

İrâkî'ye göre “*Ekmek ikram ediniz.*”⁴⁶² hadisini Bezzâr, Taberânî ve İbn Kâni (ö. 351/962), Abdullah b. Haram hadisinden, zayıf bir isnadla tahrîc etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî, onu mevzû hadisler arasında saymıştır.⁴⁶³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ukaylî, hadisi *ed-Du 'afâ 'ü 'l-kebîr*'de şu lafızla rivayet etmiştir: “Ekmek ikram ediniz. Çünkü Allah, onu ikram etmiş, yeryüzü ve gökyüzünün bereketinden size indirmiştir.”⁴⁶⁴ Yahyâ b. Maîn hadisin ilk kısmının doğru, sonunun ise bâtil olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁵ Araştırdığımız kadarıyla isnadında yalancı bir adam vardır.

Elbânî'ye göre hadis, çoğu tarikinın aşırı zayıflığı ve metninin ıztırabı nedeniyle bütün tarikleriyle zayıftır. Tabi ki sadece ilk kısmı olan “*Ekmek ikram ediniz.*” böyledir. Bütün tariklerinin ittifakıyla insan buna meyletmektedir. İbn Maîn, “Bu hadisin ilk kısmı doğru, sonu ise bâtildir.” demekle buna işaret etmiş olabilir.⁴⁶⁶

Sonuç olarak diğer taraftan bu sözün devamının kaynağını bulamadık. -o, güzel rızıklar arasındadır. Eğer ekmek olmasaydı, Allah'a ibadet edilmezdi...- Ancak “Eğer ekmek olmasaydı, Allah'a ibadet edilmezdi” sözü İmâmiyye İsnâaşeriyye'sinin rivayetlerindendir. Küleynî'nin *el-Kâfi*'sinde “*Ekmek olmasaydı, namaz kılmaz, oruç tutmazdık*”⁴⁶⁷ şeklinde geçmektedir.

⁴⁶⁰ Taberânî, *Müsnedü 'ş-Şâmiyyîn*, 1/32 (No. 15).

⁴⁶¹ Şevkânî, *Veblü 'l-gamâm*, 2/250.

⁴⁶² Taberânî, *Müsnedü 'ş-Şâmiyyîn*, 1/32 (No. 15).

⁴⁶³ Irâkî vd., *Tahrîcü ehâdisi İhyâu 'ulûmiddîn*, 435.

⁴⁶⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *ed-Du 'afâ 'ü 'l-kebîr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984), 3/27.

⁴⁶⁵ Ukaylî, Muhammed b. Amr, *ed-Du 'afâ 'ü 'l-kebîr*, 3/27.

⁴⁶⁶ Elbânî, *Silsiletü 'l-ehâdisi 'z-za 'ife*, 6/424.

⁴⁶⁷ Kulaynî, *el-Kâfi*, el-Mektebetü'ş-Şiyye ale'ş-Şebeke, 5/73.

2.2. HADİSİN METNİNDE BİR KELİMENİN YA DA CÜMLENİN YANLIŞ YAZILMASI

Hadisteki metinde cümlenin hatalı olmasıyla ilgili *Kaçındığı Giysiler* bâbında, Şevkânî'ye göre “فَإِذَا حَاذُوا بِنَا” (bize yetiştiklerinde) cümlesi hakkında Şevkânî'nin şârihlere yönelik bazı tenkitleri mevcuttur. Şevkânî “فَإِذَا حَاذُوا بِنَا” cümlesinin, musannifin nüshasında “فَإِذَا حَاذُوا بِنَا” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ebû Dâvûd'un lafzı “فَإِذَا حَاذُوا بِنَا” şeklindedir. et-Telhîs'te⁴⁶⁸ ve başka kitaplarda⁴⁶⁹ “فَإِذَا حَاذُونَا” şeklindedir.⁴⁷⁰

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Dâvûd'un Sünen'inde⁴⁷¹ ve Ahmed'in Müsned'inde⁴⁷² “فَإِذَا حَاذُوا بِنَا” şeklindedir. Beyhakî'nin Sünen'inde⁴⁷³ ise “فَإِذَا حَاذُوا بِنَا” şeklindedir. Hadis kitaplarında “حَاذُوا بِنَا” veya “فَإِذَا حَاذُونَا” ile bir şey bulamadık. Begavî'nin *Şerhu's-sünne* kitabında⁴⁷⁴ İbn Hacer'in et-Telhîs'inde⁴⁷⁵ olduğu “فَإِذَا حَاذُونَا” lafzıyla rivayet edilmiştir. Bu lafzı hadis kitaplarında bulamadık. Nüshayı yazan, “حَاذُوا بِنَا” ile “حَاذُونَا”yı karıştırmış olabilir.

Hadisin metninde bir kelimenin yanlış yazılmasıyla ilgili Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*'da şârihlere yönelttiği tenkide ise şu misâl verilebilir: *İçki İçenin Haddi* bâbında, Hüseyin b. Bedreddîn'in “فَلْيُبِغْهَا وَلَوْ بِصَغِيرَةٍ” (küçük bir şeyle bile olsa onu satsın) sözü hakkında Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. Şevkânî'ye göre bu lafız, nüshalarda “sâd” “ص” harfiyle küçük anlamına gelen “صَغِيرَةٍ” şeklinde geçmektedir. Ancak bu, müstensihin yanlış yazmasından kaynaklanıyor olabilir. Çünkü ne hadis ne de garîbü'l-hadis kitaplarında bu lafız geçmektedir. Bilakis bazı rivayetlerde “وَلَوْ بِحَبْلٍ مِنْ شَعَرٍ”⁴⁷⁷ şeklinde “dâd” “ض” harfiyle yazılmıştır. Bazılarında da “وَلَوْ بِحَبْلٍ مِنْ شَعَرٍ”⁴⁷⁶

⁴⁶⁸ İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-habîr*, 2/576.

⁴⁶⁹ Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb Arnavût vd. (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983), 7/240.

⁴⁷⁰ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 9/179.

⁴⁷¹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 33 (No. 1833).

⁴⁷² Ahmed, *el-Müsne'd*, 40/21 (No. 24021).

⁴⁷³ Beyhakî, *es-Sünen*, 5/75.

⁴⁷⁴ Begavî, *Şerhu's-sünne*, 7/240.

⁴⁷⁵ İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-habîr*, 2/576.

⁴⁷⁶ Buhârî, “Hudûd”, 36 (No. 6837).

⁴⁷⁷ Buhârî, “Büyû”, 66 (No. 2152).

(kıldan bir ip ile bile olsa) şeklinde geçmektedir. Dilciler, *en-Nihâye*'de olduğu gibi “الْصَّغِيرَ” kelimesini saç örgüsü olarak açıklamışlardır.⁴⁷⁸

Bize öyle görünüyor ki *Şifâ'ü'l-uvâm*'da yer alan “وَلَوْ بِصَغِيرَةٍ” ibaresi, sahih hadislerde geçen “وَلَوْ بِصَغِيرٍ” ibaresinin yanlış yazılmasıdır.

Buhârî ve diğer hadis kitaplarında Ebû Hüreyre ve Zeyd b. Hâlid'den rivayet edildiğine göre Resûlullah'a (s.a.v.) muhsan olmayan ve zina eden bir cariyenin hükmü soruldu. Resûlullah (s.a.v.): “*Eğer zina ederse değnek vurunuz. Sonra tekrar zina ederse yine değnek vurunuz. Sonra tekrar zina ederse bir saç örgüsü mukabilinde bile olsa onu satınız.*” buyurdu. İbn Şîhab şöyle dedi: Resûlullah (onu satınız diye) üçüncüsünde mi yoksa dördüncüsünde mi dedi bilmiyorum.⁴⁷⁹ *Şifâ'ü'l-uvâm*'ın matbû nüshasında “وَلَوْ بِصَغِيرَةٍ” şeklindedir. O yüzden Şevkânî'nin dediği gibi bu ancak, müstensihnin yanlış yazmasından kaynaklanıyor olabilir.⁴⁸⁰

Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*'da da *Şehâdetler* bâbında, *Şifâ'ü'l-uvâm* müellifi Hüseyin b. Bedreddîn'in “Doğrusu الغمد el-gimd'dir” sözünü⁴⁸¹ tenkit etmiştir. Şevkânî'ye göre Ebû Dâvûd⁴⁸² ve başka kitaplarda hadis bu şekilde “الْغَمْرُ” geçmektedir. Keşke musannif Hüseyin b. Bedreddîn, Resûlullah'ın (s.a.v.) sözüne karşı edepsizliği bırakmak için lafzı olduğu gibi nakletseydi.⁴⁸³

Bize öyle görünüyor ki doğrusu “râ” harfî ile “الْغَمْرُ” el-gimr'dir. “Dâl” harfî ile yazılması hatadır. Ancak *Şifâ'ü'l-uvâm*'ın matbû nüshasında “وَلَا تَقْبَلُ شَهَادَةَ الْغَمْرِ” şeklinde yazılmış “zi” ذى “ kelimesi düşmüştür. Sonar teshih etmek için “Doğrusu ذى الْغَمْرِ” demişler.⁴⁸⁴ Bu hadis, kaynaklarda eksiksiz olarak “Zi'l-gimr” şeklinde rivayet edilmiştir.

Hadisin lafzı, Ebû Dâvûd'da şöyledir: Amr b. Şuayb'in dedesinden şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.v.), (emanete) hâin erkek ve kadının, kardeşine kin besleyen kimsenin şahitliğini kabul etmediği gibi, (geçimini temin etmekte) bir ev halkına bağımlı olan kimsenin şahitliğini de reddetti. Fakat (bu

⁴⁷⁸ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/333.

⁴⁷⁹ Buhârî, “Hudûd”, 36 (No. 6837).

⁴⁸⁰ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/333.

⁴⁸¹ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 3/292.

⁴⁸² Ebû Dâvûd, “Akziye”, 16 (No. 3600).

⁴⁸³ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/285.

⁴⁸⁴ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 3/292.

kimsenin, bağımlı olduğu aile halkından) başkasının lehine yaptığı şahitliği geçerli saydı.⁴⁸⁵ Hattâbî'ye göre “Zi'l-gimr”, şahitlik ettiği kimse ile kendi arasında açık düşmanlık olan kimsedir. Töhmekten dolayı şehadeti reddedilmiştir.⁴⁸⁶

2.3. METİNDE İDRÂC VE ZİYADE

Konuyu metinde İdrâc ve Ziyade ile İlgili Yaptığı Tenkitler ana başlıklar altında inceleyeceğiz.

2.3.1. İdrâc

İdrac, hadisin senedinde ve metninde olabilmektedir. Bir râvinin sika râvilere muhalefet ederek isnadında değişiklik yaparak rivayet ettiği hadise müdrecü'l-isnâd denilmiştir. Metinde idrac (müdrecü'l-metn) ise bir râvinin sika râvilere muhalefet etmek suretiyle metne, metnin aslından olmayan bazı sözler ilâve ederek, bu sözlerin hadisin aslından olmadığını beyan etmeksizin rivayet ettiği hadistir.⁴⁸⁷ Müdrecü'l-metn, sahâbe ve başkalarının sözlerinin Hz. Peygamber'in merfû sözlerindenmiş gibi nakledilmesidir.⁴⁸⁸

Şuf'a bâbında, Câbir'in hadisindeki ziyade “*Sınırlar belirlenip yollar ayrılınca artık şuf'a hakkı yoktur*” şeklindedir.⁴⁸⁹ Bu hususta Şevkânî'nin şârihlere yönelik bazı tenkitleri mevcuttur. *Dav'ü'n-nehâr*'da hadise lafız eklemeye Müslim'in bu ziyadeyi tahrîc etmemesini delil olarak kullanmıştır. Şevkânî'ye göre “Ona şu şekilde cevap verilir: Bazı imamlar, hadisin sadece bir kısmını zikrederler. Hüküm ziyadenindir. Buhârî gibi âlimler bunu tahrîc etmişlerdir. İkinci görüşün sahiplerinin idrâc edildiğini iddia ettiği ziyade “taksim edilmemiş her malda” anlamına gelir.⁴⁹⁰

İbn Ebî Hâtim babasına bu hadisi sorduğunda o, bu rivayet “taksim edilmemiş”⁴⁹¹ sözüne kadar merfû olduğunu ifade etmiştir. İkincisi Câbir'in sözü

⁴⁸⁵ Ebû Dâvûd, “Akziye”, 16 (No. 3600).

⁴⁸⁶ Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 4/169.

⁴⁸⁷ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.), 122.

⁴⁸⁸ Çap, *Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi*, 237.

⁴⁸⁹ Buhârî, “Şuf'a”, 1 (No. 2257).

⁴⁹⁰ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 11/117.

⁴⁹¹ Buhârî, “Şuf'a”, 1 (No. 2257).

olabilir. Çünkü birincisi tam bir cümle iken ikincisi bağımsız bir sözdür.⁴⁹² İbnü'l-Mulakkın'e göre onun zikrettiği şeyin tartışmalı olduğu açıktır.⁴⁹³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'de tartışmalı tarafı açıklamıştır. Öyle ki aslanan hadiste zikredilen her şeyin, idrâc olduğu delille sabit oluncaya kadar hadisten olmasıdır. Sâlih b. Ahmed, babasından naklettiğine göre o, bu rivayetin merfû olduğu görüşünü tercih etmiştir.⁴⁹⁴

Şevkânî, *el-Fetâvâ*'da “Sınırlar belirlenip yollar ayrılınca artık şüf'a hakkı yoktur” sözünün müdrec olup delil sayılmayacağı bir iddiadan ibaret olup dayanağı hayalîdir. Merfû kelimada aslanan müdrec olmamasıdır. Bu da ancak hâl veya söz karînesiyle de olsa bir delille sabit olur. Burada ise böyle bir şey yoktur. İdrâc iddiasını defeden en büyük şey, başka bir sahâbînin tarikinde de bu ziyadenin olmasıdır”⁴⁹⁵ demiştir. Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur, çünkü merfû kelimada aslanan müdrec olmamasıdır.

Metinde idrâc olmasıyla ilgili *Veblü'l-gamâm*'da *Şuf'a* bâbında Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. Hasan b. Ahmed el-Celâl (ö. 1084/1673), sınırların ve yolların ayrılmasının zikredilmesi müdrec olduğunu iddia etmiştir. Şevkânî'ye göre Celâl'in sınırların ve yolların ayrılmasının zikredilmesinin müdrec olduğunu iddia etmesinin sahih bir yöne hamledilmesi mümkün değildir. Çünkü bir rivayette idrâc olduğunu kabul etmek, zikrettiğimiz tahsise engel değildir. Resûlullah'tan (s.a.v.) açıkça gelen ifadenin, bu rivayetten başka bir yerde idrâc olmasının mümkün olmadığını bildin.⁴⁹⁶

İbn Hacer İbn Ebî Hâtim'in, babasından Câbir'in sözündeki “sınırlar konulduğunda...” ifadesinin müdrec olduğunu naklettiğini belirtmiştir. Ona göre bu tartışmalıdır. Çünkü aslanan, hadiste zikrettiği her şeyin ondan olmasıdır. İdrâc olması ancak bir delil ile sabit olur. Sâlih b. Ahmed (b. Hanbel) babasından, merfû olmasını tercih ettiğini nakletmiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹²Ebü Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, İbn Ebî Hâtim, *Kitabü'l-'ilel*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd vd. (Riyad: Metâbi'u'l-Hamîzî, 2006/1427), 4/294.

⁴⁹³İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr*, 7/8.

⁴⁹⁴İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/437.

⁴⁹⁵Şevkânî, *el-Fethu'r-rabbânî*, 7/3703 özetle.

⁴⁹⁶Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/155.

⁴⁹⁷İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/437.

Şevkânî *Neylû'l-evtâr*'da ikinci görüşü savunanların iddia ettiği müdrec ziyadenin mânasının, “taksim edilmedikçe” lafzının manası olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁸ İbn Hibbân'ın Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet ettiğine göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Taksim edilmedikçe her (akar) malda Şuî'a hakkı vardır. Araya sınırlar konup, yollar tayin edilince Şuî'a hakkı kalkar.”⁴⁹⁹

2.3.2. Metindeki Bir Ziyadenin Zayıf Kabul Edilmesi

Ric'î talâk ile Boşanan Kadının İddet Süresince Nafaka ve Süknâsı bâbında, Fâtıma bint Kays'tan rivayet edildiğine göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Nafaka ve süknâ kocasının kendisine dönme hakkı bulunan kadın için sabit olur.*”⁵⁰⁰

Şevkânî'nin bu bâbta şârihlere yönelik bazı tenkitleri mevcuttur. Hadisi merfû olarak sadece Mücâlid b. Saîd rivayet etmiştir. Bu râvi, zayıftır. Bazı râviler, merfû olarak ona mutâbi olmuşlardır. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'de onun Mücâlid'den daha zayıf olduğunu, çoğu rivayette Fâtıma bint Kays'a dayanan mevkûf bir rivayet olduğunu belirtmiştir. Şevkânî başka yerlerde de belirttiği gibi açıkladığı hadisin merfû olmasının, onun makbul olmasını belirleyen bir ziyade olduğunu söylemiştir. Ona göre zayıfın zayıfla rivayeti, hadisi sükût derecesinden itibar derecesine çıkarır.⁵⁰¹

Tespitlerimize göre Taberânî'de, Mücâlid'e merfû olmakta Zekeriya b. Ebî Zâide mutâbi olmuştur.⁵⁰² Nesâî'de Yezîd el-Ahmesî, ⁵⁰³ Dârekutnî'de Câbir el-Cu'fî ve Beyhakî'de Firâs el-Hemedânî mutâbi olmuştur. İbn Hacer “Ancak o, Mücâlid'den daha zayıftır.”⁵⁰⁴ Sözüyle sanki Câbir el-Cu'fî'yi kast etmektedir. Câbir ise zayıf olup onun gibisiyle delil getirilmez. Bu mutâbilerden geriye Saîd el-Ahmesî, Zekeriya b. Ebî Zâide ve Firâs el-Hemedânî'nin rivayeti kalmaktadır. Bu mutâbiler Mücâlid'in hadisini, bu ziyadeyi ispat etmede takviye için yeterli gibi görünmektedir. Bu sözle

⁴⁹⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 11/117.

⁴⁹⁹ İbn Hibbân, *Sahîh İbn Hibbân*, 11/590 (No. 5185).

⁵⁰⁰ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-nesâî*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1986/1406), “Talâk”, 7 (No. 3403).

⁵⁰¹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 12/602.

⁵⁰² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 24/378 (No. 935).

⁵⁰³ Nesâî, “Talâk”, 7 (No. 3403).

⁵⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/480.

Mücâlid'in bu ziyadede ferd olduğu görüşü ortadan kalkar. Belki İbnü'l-Kayyim hadisi bu ziyade ile bu yüzden sahih kabul etmiştir.⁵⁰⁵ Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi isabetlidir denebilir, çünkü bu mutâbiler Mücâlid'in hadisini, bu ziyadeyi ispat etmede takviye için yeterlidir.

Hadisin bazı versiyonlarında ziyade ile ilgili Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'da şârihlere yönelttiği tenkide şu misâl verilebilir: *Nafaka* bâbında, bu hususta Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. “*Ancak faydalanacağın uygun bir şeylerin verilmesi vardır.*” Ziyadesi «وَلَكِنْ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ»⁵⁰⁶ Şevkânî'ye göre “*Ancak faydalanacağın uygun bir şeylerin verilmesi vardır.*” ziyadesi, muteber hadis kitaplarında yoktur. Kimin rivayet ettiğini bilmiyorum.⁵⁰⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tahâvî, bunu *Şerhu müşkilü'l-âsâr*'da Leys b. Sa'd'dan, birbirini takviye eden iki tarikle rivayet etmiştir. Birincisi Ebü'z-Zübeyr tarikidir. İkincisi ise Esved'in mevlâsı Abdullah b. Yezîd tarikiyledir. Ebû Seleme'den gelen rivayet, “*Senin onlarda nafaka ve süknâ hakkın yoktur. Ancak faydalanacağın uygun bir şeylerin verilmesi vardır.*”⁵⁰⁸ Şevkânî, *Şifâü'l-üvâm* müellifi Hüseyin b. Bedreddîn “*لَا نَفَقَةَ لَكَ وَلَا سُكْنَى*” hadisini rivayet ettikten sonra hadisin kadına nafaka verileceğine delâlet ettiğini iddia ettiğini söylemiştir. Şevkânî'ye göre şüphesiz⁵⁰⁹ “*Ancak faydalanacağın uygun bir şeylerin verilmesi vardır*” ifadesi nafakadan başka bir şey olmalıdır. Çünkü nafakanın farz olmadığını açıkça belirtmiş, daha sonra “*Ancak faydalanacağın uygun bir şeylerin verilmesi vardır.*” demiştir. Eğer durum, iddia ettiği gibi olsaydı, sözü birbirine zıt olurdu. Çünkü “*Sana nafaka hakkı yoktur. Ancak nafaka hakkın vardır.*” demiş olurdu.⁵¹⁰

Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'da da metinde ziyadeye dair şârihlere yönelttiği tenkide şu misâl verilebilir: Hüseyin b. Bedreddîn'in “*Güzel kıyafetleri ve güzel kokuları ile ün salmış genç kadınların dışarı çıkmayı terk etmeleri onlar için daha evlâdır.*” sözü⁵¹¹ hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır. Şevkânî'ye

⁵⁰⁵ es-Seyyid, *İbnu Kayyim el-cevziyye ve cühûduhu*, 3/25.

⁵⁰⁶ Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-âsâr*, thk. Şuayb Arnavût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 7/56 (No. 2643).

⁵⁰⁷ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/100.

⁵⁰⁸ Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-âsâr*, 7/56 (No. 2643).

⁵⁰⁹ Müslim, “*Talâk*”, 37.

⁵¹⁰ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/100.

⁵¹¹ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-üvâm*, 1/386

göre eğer musannif Hüseyin b. Bedreddîn (r.a.) “Koku sürünmeden çıksınlar”⁵¹² ilavesi sabit olsaydı, sözünü ettiği şeye faydası olurdu. Dışarı çıkarken güzel koku sürünmemenin emredilmesinin illetinde fitneyi engellemek için sedd-i zerâî’ye işaret vardır. Kokuya diğer şeyler kıyas edilir. Ancak bu ziyade, merfû olarak sabit olmamıştır. Müminlerin annesi Hz. Âişe, fitne şüphesiyle bunu yasaklamaya meylederdi.⁵¹³

Bize öyle görünüyor ki Şevkânî’nin dediği gibi güzel kokuya diğer şeyler kıyas ediliyorsa, *Sahih-i Müslim*’de güzel koku hakkında rivayet vardır. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ini tahkik edenler, bu hadise dört şahit zikretmişlerdir.⁵¹⁴ Bunlar, “koku sürünmeden çıksınlar” hadisinin manasına şahit etmektedirler. Bazı rivayetlerde de mescitte namaz kılmak gayesiyle dışarı çıkarken güzel koku ve buhur sürünmenin yasak olduğu belirtilmiştir. Meselâ *Sahih-i Müslim*’de rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz mescide gelirse, hiçbir koku sürünmesin.”⁵¹⁵ Yine rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Bir kadın buhur sürünürse, yatsı namazında bizimle birlikte bulunmasın.”⁵¹⁶

“Koku sürünmeyenler” lafzı, *Sahîhayn*’de değil, diğer kitaplarda zikredilmiştir.⁵¹⁷ *Sahîhayn*’deki hadis şöyledir: İbn Ömer’den nakledildiğine göre Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah’ın kadın kullarını Allah’ın mescitlerinden alıkoymayın.”⁵¹⁸

2.4. NÂSİH VE MENSÛH HADİSLE AMEL EDİLİP EDİLMEMESİ

Konuyu; Nâsîh ve Mensuh Hadisle Amel Edilip Edilmemesi ile İlgili Yaptığı Tenkitler ana başlıklar altında inceleyeceğiz.

⁵¹² Ahmed, *el-Müsned*, 15/405 (No. 9645).

⁵¹³ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/305.

⁵¹⁴ Ahmed, *el-Müsned*, 10/20.

⁵¹⁵ Müslim, “Salât”, 142.

⁵¹⁶ Müslim, “Salât”, 143.

⁵¹⁷ Ahmed, *el-Müsned*, 15/405 (No. 9645).

⁵¹⁸ Buhârî, “Cuma”, 13 (No. 900); Müslim, “Salât”, 136.

2.4.1. Hadisin Nâsîh veya Mensuh Olması

Misafir Ağır lama Hakkındaki Rivayetler bâbında, Ukbe b. Âmir'den nakledildiğine göre Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Bir topluluğa misafir olduğunuzda size misafire verilmesi gereken şeyleri verirlerse, bunu kabul edin. Eğer bunu yapmazlarsa onlardan kendilerine gereken misafir hakkını alın.*”⁵¹⁹

İbn Reslân'a göre bazı âlimler, bunun İslâm'ın başlangıcında olduğunu ve muvâsâtın farz olduğunu, ancak İslâm'ın yayılmasıyla birlikte nesh edildiğini söylemiştir. Nevevî ise bunun, zayıf veya bâtıl bir tevil olduğunu belirtmiştir. Çünkü bunu iddia edenin kim olduğu bilinmemektedir.

Şevkânî'ye göre bu sözü söyleyen kimse biraz önce zikredilmiştir. Bu yüzden söyleyenin bilinmemesiyle sözün bâtıl olduğu iddiası, zayıf veya bâtıldır. Bu tevilin zayıf olmasında dayanılması gereken şey, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) herhangi bir zaman ve durumda ümmetine vazettiği şeyin ancak delille tahsis edilebileceğidir. Burada bu hükmün Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zamanına has olduğuna dair hiçbir delil yoktur. Ayrıca hükümde şeriatın kurallarına aykırı bir şey de yoktur.⁵²⁰

Tespitlerimize göre bu sözü Ebû'l-Hasan b. Battâl Sahîh-i Buhârî'nin şerhinde söylemiştir. Ukbe b. Âmir'in hadisi ise çoğu âlime göre İslâm'ın başlangıcında, muvâsâtın farz olduğu zamandadır. Ama şu hadisle nesh edilmiştir: “*Onun mükâfatı bir gün ve bir gecedir.*” Mükâfat ise lütuftur, vâcip değildir.⁵²¹ İbn Hacer'e göre bu hadis zayıftır. Çünkü lütuf ile misafir ağırlamanın aslı değil, tam bir gün ve gece kast edilmiş olabilir.⁵²²

Şevkânî nâsîh ve mensûhla ilgili olarak da tenkitlerde bulunmuştur. Sadece ihtimal ve mensûh olduğu iddiasıyla hadisin kabul edilmemesine dair *Veblü'l-gamâm*'da geçen tenkide örnek olarak şu zikredilebilir: Hüseyin b. Bedreddîn'in Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Ey Allah'ım! Rabbimiz, gökler dolusu hamd sana mahsustur...*” Alimlerimiz, Kunut okurken böyle söylediğini zikretmişlerdir... sözü⁵²³ hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır.

⁵¹⁹ Buhârî, “Edeb”, 84 (No. 6137).

⁵²⁰ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 15/147.

⁵²¹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 6/585.

⁵²² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/108.

⁵²³ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/327.

Şevkânî'ye göre musannif Hüseyin b. Bedreddîn “Resûlullah’ın (s.a.v.) bunu “*Ey Allah’ım! Rabbimiz, gökler dolusu hamd sana mahsustur...*” kunutta okuduğunu” söylemesi, sadece ihtimal ile reddetmektir. Sonra bunun üzerine neshi bina ederek açık olduğunu söylemiştir. Hâlbuki açık olmaktan çok uzaktır. Çünkü bu zikri, rükûdan kalkarken söylediği sabittir. Ayrıca kunutta diğer zikir ve duaları okumuştur. Bu, sünneti bilenlerin malumudur.⁵²⁴

Araştırdığımız kadarıyla Kunut duaları içinde şunlar yer almaktadır: Hasan b. Ali’den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) bana vitrin kunutunda okuyacağım bazı sözler öğretti: “*Allah’ım, hidayet ettiklerinin yoluna beni de hidâyet et. Allah’ım, âfiyet ver. Dost edindiklerinle beraber beni de dost edin. Verdiğin şeyleri bana mübârek eyle. Hükmettiğin şeylerin şerrinden beni koru. Şüphesiz Sen hüküm verirsin, fakat kimse sana hüküm veremez. Senin sevdiklerin zelil olmaz. Senin düşman oldukların ise asla aziz olmaz. Rabbimiz sen mübarek ve yücesin.*”⁵²⁵ Bazı âlimler bu hadiste geçen "Kunûtu'l-Vitir" kelimesinin şâz olduğunu söylemişlerdir.⁵²⁶

Kanaatimizce mezkûr dua ise, “*Ey Allah’ım! Rabbimiz, gökler dolusu hamd sana mahsustur...*” rükûdan kalkarken yapılan dualardandır. *Sahih-i Müslim*’de İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) rükûdan başını kaldırdığında şöyle buyurmuştur: “*Allah’ım! Rabbimiz! Gökler dolusu, yer dolusu, aralarındaki her şey dolusu ve daha başka dilediğin şeyler doluşunca hamd Sana mahsustur. Ey yüceltilme ve senaya lâayık olan, Senin ihsan ettiğine mâni olacak yoktur. Senin mani olduğunu da lütfedecek yoktur. Sana karşı hiçbir şan ve şeref sahibine, şan ve şerefine bir faydası dokunmaz.*”⁵²⁷

Sonuç olarak sahâbîlerden, kunutta okudukları zikirler rivayet edilmiştir. Fakat bu “*Ey Allah’ım! Rabbimiz, gökler dolusu hamd sana mahsustur...*”, onlar arasında yer almamaktadır. Bu rükûdan kalkarken yapılan dualardandır. O yüzden Şevkânî bu tenkitte haklıdır.

⁵²⁴ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/280.

⁵²⁵ Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed. Mustafa A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2003/1424), 2/151 (No. 1095).

⁵²⁶ İbn Huzeyme *Sahîhu ibn huzeyme*, 2/152 (No. 1096).

⁵²⁷ Müslim, “Salât”, 206.

Hüseyin b. Bedreddîn Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen “Bir rekat ile vitir kılın”⁵²⁸ hadisine iki şekilde cevap verileceği ifade edilmiştir: Birincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tek rekatlık vitir namazını (Büteyrâ'yı) nehyetmesiyle neshedilmiştir.⁵²⁹ *Veblü'l-gamâm*'da bu rivayette nesih olduğu iddiasına dair Şevkânî'nin farklı değerlendirmeleri vardır. Şevkânî'ye göre Büteyrâ'yı (tek rekatlık namazı) yasaklayan hadisin aslı yoktur. Nesih iddiası da tarihi bildikten sonra belli olur. Çünkü bu temiz şeriatte nesih olduğunu söyleyen Müslümanların icmâıyla nâsîh, sonra meydana gelir. Sadece ihtimal ile neshedildiği iddiası, büyük bir iddiadır. Özellikle de bunu iddia eden, temiz sünnetin ilimleriyle uğraşmadıysa.⁵³⁰

Araştırmalarımız sonucunda Büteyrâ'yı (tek rekatlık vitir) yasaklayan hadisin aslı, bilinen hadis kitaplarında yoktur. Sadece İbn Abdilber *et-Temhîd*'de bunu zikretmiştir.⁵³¹ Senesinde Osman b. Muhammed vardır. İbn Abdilber el-Ukaylî'nin “Hadisi çoğunlukla vehimdir.” dediğini nakletmiştir. İbnü'l-Kattân da hadisin, adaletleri bilinmediği sürece râvilerine atıfta bulunulmayan şâz hadislerden olduğunu kaydetmiştir.⁵³² İbn Hazm'a göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tek rekatlık namazı (Büteyrâ'yı) yasakladığı sahih değildir. Düşük olan bu hadiste Büteyrâ'nın ne olduğuna dair bir açıklama da yoktur. Abdurrezzak'tan, o da Süfyân b. Uyeyne'den, o da el-A'meş'ten, o da Saîd b. Cübeyr'den naklettiğine göre İbn Abbâs “(vitirde) üç, büteyrâdır.”⁵³³ Bu durumda yalan olan tek rekatlık büteyrâ hadisini delil olarak kullanan kişiye geri döner.⁵³⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*'da “Üç büteyrâdır.” Hz. Âişe'den rivâyet edilmiştir.⁵³⁵

Sonuç olarak Şevkânî bu tenkitte kesinlikle haklıdır çünkü el-İrâkî'nin söylediği gibi neshin, içtihat ve reyle değil, tarihin bilinmesiyle mümkün olabildiğidir.⁵³⁶ Vitir olmasına dair ise Muhammed b. Nasr (ö. 294/906) *Muhtasaru*

⁵²⁸ bk. Ahmed, *el-Müsned*, 9/180 (No. 5217).

⁵²⁹ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/540.

⁵³⁰ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/370.

⁵³¹ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 13/254.

⁵³² İbnü'l-Kattân, *Beyânu'l-vehm*, 3/154.

⁵³³ Abdurrezzâk, *Musannef*, 3/23.

⁵³⁴ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 2/90.

⁵³⁵ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, 1/285 (No. 1698).

⁵³⁶ Abdürrahim b. Hüseyin el-İrâkî, *Şerhü't-tebsira ve't-tezkire*, thk. Abdullatîf el-Hümeym - Mâhir Yâsîn Fahl (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002/1423), 2/99.

kıyâmi 'l-leyl' da Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “*Kim beş rekat vitir kılmaktan hoşlanırsa beş rekat vitir kılsın. Kim de üç rekat vitir kılmayı severse o da üç rekat vitir kılsın. Kim de bir rekat vitir kılmak isterse o da bir rekat vitir kılsın.*”⁵³⁷ Ancak onun bir rekat kıldığına dair rivâyetler, âlimlere göre daha güvenilir, daha sahih ve daha doğrudur. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sorulduğunda tercihi böyle olmuştur. Bu sebeple biz de belirttiğimiz gibi vitir namazının bir rekat olmasını ve vitrin bir rekattan fazla olduğu hadisleriyle çalışmayı tercih ettik. Çünkü bu, muhaddislerin reddetmediği hasen hadisledendir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbından bir zümrenin ve onlardan sonrakilerin vitir namazını bir rekat kıldıklarını naklettik.⁵³⁸

2.4.2. Hadisle Amel Edilip Edilmemesiyle İlgili Tenkitler

Konu; Hadisle Amel Edilmediği İddiası ve Hadisle Amel Edilemeyeceği İddiası şeklinde iki alt başlık altında ele alınacaktır.

2.4.2.1. Hadisle Amel Edilmediği İddiası

Mukîm Olanın Yağmur vb. Sebeplerden Cemetmesi bâbında, İki namazı cemetmek hususunda Şevkânî'nin şârihlere yönelik bazı tenkitleri mevcuttur. Tirmizî Sünen'inin sonunda kitâbü'l-'ilel'de şu lafzı kullanmaktadır: Benim bu kitabımdaki iki hadis hariç hadislerle amel edilmiştir ve bazı ilim ehli, bunu kabul etmiştir. İbn Abbâs'a göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'de öğle ve ikindi namazlarını, akşam ve yatsı namazlarını korku ve sefer olmadan cemetmiştir. Diğer bir hadis de “*Eğer içki içerse kırbaç vurun. Eğer dördüncü defa yaparsa onu öldürün.*”⁵³⁹ hadisidir.⁵⁴⁰ Şevkânî'ye göre bazı ilim ehli bunu kabul etmiştir (İbn Abbâs hadisidir, İki namazı cemetmek hadisidir.) Tirmizî'nin sözünün zâhirinden kimsenin bununla amel etmediği anlaşılsa da başkaları onun kabul edildiğini ispat etmiştir.⁵⁴¹

⁵³⁷ Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Muhtasaru kıyâmi 'l-leyl ve kıyâmi ramazân ve kitâbi 'l-vitr li Muhammed b. Nasr el-Mervezî* (Faysalâbâd: y.y., 1408/1988), 293; İbn Hibbân, *Sahîh ibn Hibbân* 6/170 (No. 2410).

⁵³⁸ Makrîzî, *Muhtasaru kıyâmi 'l-leyl*, 285.

⁵³⁹ Tirmizî, “Hudûd”, 15 (No. 1444).

⁵⁴⁰ Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre b. Mûsâ et-Tirmizî, *el- 'Îlelû 's-sagîr*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dârü İhyâi't-Tûrasi'l-Arabî, ts.), 736.

⁵⁴¹ Şevkânî, *Neylû 'l-evtâr*, 6/207.

Nevevî, İbn Abbâs'ın mezkûr hadisi üzerinde bir grup âlim arasındaki ihtilafı zikretmiştir. *Sahih-i Müslim* şerhinde Tirmizî'nin içki içen hadisinin, dediği gibidir. O, mensûh bir hadis olduğunu belirterek icmânın, neshine işaret etmiştir. İbn Abbâs hadisinin terki hususunda ise icmâ yoktur. Bilakis farklı görüşler vardır. Bazı âlimler, ikamette bir ihtiyaçtan dolayı, bunu âdet edinmeyen kimsenin cem etmesinin câiz olduğunu söylemişlerdir. İbn Sîrîn ve Mâlik'in (ö. 179/795) ashâbından Eşheb (ö. 204/820) bu görüştedir. Hattâbî (ö. 388/998), Şâfiî'nin ashâbından büyük Kaffâl eş-Şâî (ö. 507/1114), Ebû İshâk el-Mervezî ve bazı ehl-i hadisten bunu rivayet etmiştir. İbn Münzir de bu görüştedir.⁵⁴²

Tespitlerimize göre Tirmizî'de hadisin lafzı şöyledir: “*Rasûlullah (s.a.v.) Medine’de öğle ve ikindi namazlarını, akşam ve yatsı namazlarını korku ve yağmur olmadan cemetti.*” İbn Receb’e göre Tirmizî, hac kitabında Câbir’in kadınların telbiyesi hakkındaki hadisini rivayet etmiş ve daha sonra kadınların telbiye getirmemesi hususunda icmâ olduğunu belirtmiştir. Bu durumda Tirmizî’den kabul edilmeyen hadis sayısı üç olmalıdır.⁵⁴³ Tespitlerimize göre bu hadis zayıftır. İbnü’l-Mülakkın, *el-Bedrü’l-münîr’de* zayıf olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁴ Sonuç olarak Şevkânî’nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur, çünkü bazı ilim ehli İbn Abbâs hadisini kabul etmiştir. Hatta içki içen hadisle amel edilmektedir. Ancak imamın kanaatine göre tazir sayılabilir.

2.4.2.2. Hadisle Amel Edilemeyeceği İddiası

Kesme Zamanının Açıklaması bâbında, Cübeyr b. Mut‘im’in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Teşrik günlerinin tümünde de kesim yapılabilir.*” demiştir.⁵⁴⁵

Şevkânî *el-Bahru’z-zehhâr* müellifinin Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ (ö. 840/1437) çok zayıf bir cevap verdiğini belirterek Cübeyr hadisiyle sahâbeden

⁵⁴² Nevevî, *el-Minhâc*, 5/218.

⁵⁴³ İbn Receb, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, 1/324.

⁵⁴⁴ İbnü’l-Mülakkın, *el-Bedrü’l-münîr*, 6/317.

⁵⁴⁵ Ahmed, *el-Müsned*, 27/317 (No. 16752).

kimsenin amel etmediğini söylemiştir. Ona göre hadis, sahâbeden bir cemaatin sözü olup sahâbenin caiz olmadığını belirtmeden terk etmesi, çürütme sayılmaz.⁵⁴⁶

İbn Abdilber'e göre Ahmed'in, sahâbeden birden fazla kişiden naklettiğine göre Kurban Bayramı üç gündür. Kesme günü ve ondan sonra iki gündür. Onun *el-İstizkâr*'ında bu hadis, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Abbas, İbn Ömer, Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik'ten rivayet edilmiştir. Ancak Ali, İbn Abbas ve İbn Ömer'de gelen rivayetlerde ihtilaf vardır. Ahmed'in zikrettiği söz, onlardan rivayet edilmiştir. Onlardan Kurban Bayramı'nın dört gün, kesme günü ve teşrik günlerinin hepsinin olduğu rivayet edilmiştir.⁵⁴⁷ Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur, çünkü bazı sahâbe amel etmiştir.

Hüseyin b. Bedreddîn "Namazın sünnetlerinin beşincisi: Namaz kılan kimsenin, akşam namazının üçüncü rekâtı ile öğle, ikindi ve yatsı namazının üçüncü ve dördüncü rekâtında Fâtiha mı yoksa tesbihin mi daha faziletli olduğu hususunda âlimler arasında ihtilaf vardır."⁵⁴⁸ demektedir. Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'da ifade ettiğine göre Resûlullah'tan rivayet edildiğine göre, namazın her rekâtında Fâtiha okunur. Zikredilen tesbih, hasen veya sahih bir vecihle sabit olmamıştır.⁵⁴⁹ Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'da sahih veya hasen bir vecihle sabit olmayan bir hadisle amel etmemesine dair Hüseyin b. Bedrüdîn'in görüşünü tenkit etmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Sîrîn ilim ehlinin ilk iki rekatta Fâtiha ve bir sûre, son iki rekatta ise Fâtiha okunacağı hususunda ihtilafa düştüklerini bilmediğini belirtmektedir.⁵⁵⁰ Zehebî Ali'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği "İlk iki rekatta okuma vardır." hadisini, Hâris'in Hz. Ali'den uydurarak rivayet ettiğini belirtmiştir. Bazıları bunu mevkûf saymıştır.⁵⁵¹ İbnü'l-Münzir de Hâris'in hadisinin sabit olmadığını belirtmiştir. Şa'bî ise onu yalancılıkla suçlamıştır.⁵⁵² Nevevî de Hz. Ali hadisinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Çünkü Hâris el-A'ver tarafından rivayet

⁵⁴⁶ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 9/495.

⁵⁴⁷ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 15/245.

⁵⁴⁸ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/329

⁵⁴⁹ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/282.

⁵⁵⁰ İbnu Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Mugnî* (b.y.: Mektebetü'l- Kahire, 1388/1986), 1/412.

⁵⁵¹ Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, thk. Mustafa Ebu'l-Gayt (Riyad: Dârü'l-Vatan, 2000/1421), 1/158.

⁵⁵² Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, thk. Ebû Hammad Sagir Ahmed b. Muhammed Hanif (Riyad: Dârü Taybe, 1405/1985), 3/114.

edilmiştir. Bu kişi, hadis hâfizlarına göre zayıflığıyla meşhurdur ve yalancıdır. Onun tarihiyle Hz. Ali'den (r.a.) buna muhalif rivayet de gelmiştir. Allah daha iyi bilir.⁵⁵³

2.5. Rivayetler Arasında Cem ve Tercih

Şevkânî *Neylû'l-evtâr* ve *Veblü'l-gamâm*'da, şârihleri kullandıkları hadislerle ilgili olarak tenkit etmiştir. Bunun sebebi rivayetler arasında cem ve tercihten kaynaklanan bazı kusurlar ihtiva etmesidir. Şevkânî onların bu husustaki hatalarını tespit ve tashih etmiş, yeri geldiğinde onlara tenkitlerde bulunmuştur.

2.5.1. Hadislerin Arasını Cemetme

Tenkitler aynı noktada birleşmesi hâlinde *Neylû'l-evtâr* ve *Veblü'l-gamâm* 'dan örnekleri peş peşe zikredeceğiz.

2.5.1.1. İki Hadisin Arasını Cemetme

Şevkânî *Namazlarda Kıraat* bâbında akşam namazındaki kırâatle ilgili olarak tashih ve tenkitte bulunmuştur. Şöyle ki, Nevevî'ye göre âlimler, sabah ve öğle namazlarında tıvâl-ı mufassal, sabah namazında daha uzun sureler, yatsı ve ikindi namazlarında evsât-ı mufassal, akşam namazında ise kısâr-ı mufassal surelerin okunmasının sünnet olduğunu söylemişlerdir.⁵⁵⁴ Şevkânî ise, akşam namazında kısâr-ı mufassal sureleri okumanın sünnet olduğu görüşü sağlam bir görüş değildir, demektedir. Nesâî'nin tahricine göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) A'râf, Tûr, Mürselât ve Duhân surelerini de okumuştur.⁵⁵⁵

Şevkânî'nin Sahih-i Buhârî'den ve ondan başka alıp zikrettiği sureler sahihtir. Buhârî, “*akşam namazında kırâat*” bâbında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) A'râf⁵⁵⁶ ve Mürselât⁵⁵⁷ sureleri ve “*akşam namazında açıktan okuma*” bâbında Tûr suresini⁵⁵⁸ okuduğunu söylemiştir. Özetle akşam namazında imam, kendisine tabi olanların

⁵⁵³ Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/362.

⁵⁵⁴ Nevevî, *Mecmû'*, 4/174.

⁵⁵⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/220.

⁵⁵⁶ Buhârî, “Ezân” 97 (No. 764).

⁵⁵⁷ Buhârî, “Ezân” 97 (No. 763).

⁵⁵⁸ Buhârî, “Ezân” 98 (No. 765).

durumunu gözetir. Eğer genç ya da şer'î ilim talebeleri ise bazen uzun bazen kısa okur. Eğer yaşlı veya zayıf ya da buna benzer durumda iseler kısa okur.

Bazı rivayetlerin sahih olmadığı iddiasına ve rivayetlerin cem edilmesinin tercihe takdim edilmesiyle ilgili diğer bir misâl *Bayram Namazının Hutbeden Önce, Ezan ve Kamet Olmadan Kılınması ve İçinde Okunanlar* bâbında, Bayram günü hutbeyi namazdan önce ilk defa kılan kişi hususta Şevkânî tashih ve tenkitte bulunmuştur.

Îrâkî doğrusunun, Sahîhayn'da Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre bunu ilk yapanın, Muâviye'nin hilafeti zamanında Medine'de Mervân olduğudur. Sahâbeden kimse, ne Ömer ne Osmân ne Muâviye ne de İbn Zübeyr bunu yapmıştır. Şevkânî bunun bir kısmının doğru olduğunu bildiğini ve hepsini cemetmenin evlâ olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bazıları Hz. Osman'ın ilk defa yaptığını söylemişlerdir.⁵⁶⁰ Bazıları da Hz. Ömer'in yaptığını söylemiştir. Sahih'te sabit olan, Mervân b. Hakem'in yapmış olduğu şeklindedir. İbn Hacer'e göre Sahîhayn'da olan daha sahihtir.⁵⁶¹

Hulâsa bazı karînelerle Sahîhayn'da Hz. Ömer ve Osman'ın hutbeden önce namaz kıldıklarını gösteren hadisleri tercih etmek mümkündür. Bu karîneler şunlardır:

1- Sahîhayn, bir çelişki durumunda diğer kitaplara tercih edilirler. Bu iki kitap, sahihlerin en sahihidir.

2- Bu hadislerin râvîleri arasında rivayet ettiği kimseyle alakası olan daha bilgilidir. İlk râvî, Abdullah b. Ömer'dir ve babasını herkesten daha iyi bilmektedir. İkinci râvî ise İbn Abbâs'tır. Hz. Ömer onu yakınında tutmakta ve öne geçirmekteydi.

Kanaatimizce Hz. Ömer veya Osman zamanında bunun gerçekleştiğine dair rivayetler, cuma ve bayramın aynı günde olmasından dolayı olabilir. Ya da belirli bir ihtiyaçtan dolayı bunu nadiren yapmışlardır. Daha sonra namazdan önce hutbeye devam etmişlerdir. Mervân da Medine'de ilk defa bu işi devam ettirerek yapmış olabilir.

⁵⁵⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 7/53.

⁵⁶⁰ İbn Abdilberr, *İstizkâr*, 2/382.

⁵⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/452.

Sonuç olarak Nevevî'nin ifade ettiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali'nin namazı önce kıldıkları sabittir. Ülkelerin fakîhleri (Ordugâh şehirlerinin fakîhleri) bu görüştedir.⁵⁶²

Rivayetleri cemetmeden hadislerle istidlâl hususunda diğer bir misâl *Kölesine Had Uygulayan Efendi* bâbında, Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bir câriye zina eder ve zina yaptığı da kesinleşirse, sahibi ona had cezası uygulasin. Fakat kınamasın. Sonra ikinci defa zina yaparsa, aynı şekilde had uygulasin, ama yine de kınamasın. Sonra bu câriye üçüncü defa zina ederse, artık efendisi onu kıldan bir ip bedeline bile olsa satsın.”⁵⁶³

Şevkânî'ye göre hadisin zahirinden ikinci defa zina ettiğinde sopa cezası uygulandıktan sonra yine zina ederse had uygulanmayacağı anlaşılmaktadır. Ancak musannif Abdüsselâm b. Teymiyye'nin Ebû Hüreyre ve Zeyd b. Hâlid'den rivayet ettiği hadis, açıkça üçüncü defa zinada sopa vurulmasını belirtmektedir. Ahmed ve Ebû Dâvûd'un zikrettiği rivayet ise dördüncü defa had ve satışı emretmektedir. Bu, tartışmalı mesele hakkında bir nasıttır. “Maksat olan engelleme gerçekleşmediği için ‘onu satsın’ emri gereğince sopa vurmadan elden çıkarmaya dönüldü.” diyen Nevevî'ye bununla cevap verilir. İbn Dakîku'l-İd de bu görüştedir. Ancak bu görüş kabul edilmemiştir. İbn Hacer'e göre tercih edilen görüş, satmadan önce sopa vurulacağı sonra satılacağıdır. Sopa vurulmasının söylenmemesi, onu bildiği içindir. Şevkânî'ye göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konuda susmadığı açıktır.⁵⁶⁴

Araştırmalarımız sonucunda Şevkânî'nin naklettiği Nevevî'nin bu sözünü veya İbn Dakîku'l-İd'in görüşünü bulamadım. Muhammed Subhî Hallâk da Nevevî'nin bu sözünü, *Sahih-i Müslim* şerhinde veya *Ravzatü't-tâlibîn*'de göremediğini ifade etmiştir.⁵⁶⁵ Târik b. 'İvezillâh, *Neylû'l-evtâr*'ın ana yazma nüshasının hâşiyesinde “Nevevî, bunu söylememiştir. *Sahih-i Müslim* şerhinde veya başka bir yerde yoktur.” yazılı olduğunu belirtmektedir.⁵⁶⁶

⁵⁶² Nevevî, *Minhâc*, 2/21.

⁵⁶³ Buhârî, “Büyû”, 66 (No. 2152).

⁵⁶⁴ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 13/317.

⁵⁶⁵ *Neylû'l-evtâr*in hâşiyetine bk., thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, 13/317

⁵⁶⁶ *Neylû'l-evtâr*in hâşiyesi, thk. Târik b. 'İvezillâh (Dâru İbnul-Kayyim ve Dâru İbnu Affân 1426/2005), 86.

Üçüncü defa sopa vurma ve dördüncüde had ile satış, hadislerde mevcut olup konu hakkında susulmamıştır. İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'de "Sopa vurulmasının söylenmemesi, onu bildiği içindir" sözünden⁵⁶⁷ onun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) susmasını değil, bazı râvilerin bunu zikretmemesini kast etmiş olabilir. Sanki onlar hadisi ihtisar etmişlerdir. Bazı râvilerin söylemediğini, başka râviler zikretmiştir.

2.5.1.2. İki Hadisin Yanlış Olarak Cem Edilmesi

Mezarlıkta Oturma ve Yürüme Âdabı bâbında, Resûlullah'ın (s.a.v.) "Ey *Sibt'ten (tabaklanmış sığır derisin) yapılmış ayakkabıların sahibi! ayakkabılarını at!*" demesi, adamın da onun Resûlullah (s.a.v.) olduğunu anlaması ve ayakkabılarını çıkarıp atması.⁵⁶⁸ İbn Hazm'in dediğine göre; "O [ölü], sizin nalınızın sesini duyar"⁵⁶⁹ hadisinden dolayı sebtiyye olmayan ayakkabılarla kabirler arasında basmak caizdir.

İbn Hazm, yasağın Sebtiyye'ye has olduğunu söylemiş ve iki hadisi cemetmiştir. Şevkânî'ye göre bu yanılıdır. Çünkü ölünün nalının sesini duyması, yürümenin kabrin üstüne veya arasında olmasını gerektirmez. Bunda bir zıtlık yoktur.⁵⁷⁰

İbn Hacer, İbn Hazm'in tuhaf bir şekilde kabirler arasında sadece sebtiyye ile yürümenin haram olduğunu söylemesini aşırı katılık olarak değerlendirmiştir.⁵⁷¹ Nesâî de *Sünen*'inde "*Kabirler arasında sebtiyye ile yürümenin keraheti*" adıyla bir bab açarak kerahetin sadece sebtiyyeye has olduğunu söylemiştir.⁵⁷² Daha sonra "*sebtiyye dışındakilerde kolaylık*" adında bir bâb daha açmıştır.⁵⁷³

Şârihin hadisleri cemetmede hata yapmasıyla ilgili diğer bir misâl, *Namazda Sütire Edinmek, Ona Yakın Olmak, Ondan Hafifçe Sapmak ve Onu Terk Etmenin Ruhsatı* bâbında, Namaz kılan ile sütire arasındaki mesafe hakkında Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. Dâvûdî, asgarî mesafenin bir koyunun geçeceği kadar, azami mesafeyi de üç zira' olarak cemetmiştir. Bazıları da kıyamda bir koyunun geçeceği

⁵⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12/164.

⁵⁶⁸ Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 78 (No. 3230).

⁵⁶⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 7/441.

⁵⁷⁰ Müslim, "Cennet", 71.

⁵⁷¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3/206.

⁵⁷² Nesâî, "Cenâ'iz", 57 (No. 2048).

⁵⁷³ Nesâî, "Cenâ'iz", 58 (No. 2049).

kadar, rukû ve secdede üç zira‘ olduğunu söylemiştir. İbn Reslân da böyle demiştir.⁵⁷⁴ Şevkânî’ye göre durumun tam tersi olduğu açıktır.⁵⁷⁵

Sehl b. Sa‘d’in “Resûlullah’ın (s.a.v.) namaz kıldığı yer ile duvar arasında bir koyunun geçeceği kadar mesafe vardı.”⁵⁷⁶ (muttafe kun aleyh) hadisi ile Bilâl’in (ö. 20/641) “Resûlullah (s.a.v.) Kabe’ye girdi. Onun ile duvar arasında üç zira‘ vardı.”⁵⁷⁷ hadisi cem edilmiştir. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*’de İbn Raslân’ın söylediği bu cemi zikretmiştir. Ancak aksi doğrudur. Şevkânî de bunun zâhir olduğunu söylemiştir. Bu makuldür. Çünkü namaz kılan kişi rükûda iken kendisi ile sûtire arasında bir koyunun geçeceği kadar mesafe varsa, o zaman ayakta iken kendisi ile duvar arasında yaklaşık üç arşın olacaktır.

Hüseyin b. Bedreddîn; iki hadisi zikretmesi, abdestte cinsel organına dokunan kimsenin durumu ile abdestte kadının fercine dokunanın durumuna dair hadisi zikrettikten sonra hadislerin zayıf ve mesnetsiz olduğunu ve râvileri hakkında ta‘n bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁸ Şevkânî’nin bu hususta Hüseyin b. Bedreddîn’e bazı tenkitleri mevcuttur. Şevkânî’ye göre daha garibi ise musannif Hüseyin b. Bedreddîn bu bahis esnasında “Bu iki rivayet zayıf ve mesnetsizdir. Râvileri ta‘n edilmiştir. Bu iki hadis, sahih isnadlı pek çok hadise muhaliftir.” demesidir. Daha sonra iki haber rivayet etmiştir. Aslında bunlar tek haberdir. Ancak onları bu şekilde iki yapmıştır.⁵⁷⁹ Hâlbuki Bunda en önemlisi Kays b. Talk b. Ali’nin hadisidir ve bu bâbta delil olarak kullanılmaya daha uygun başka bir şey yoktur. Sünen sahipleri onu tahrîc etmiştir. İbn Hibbân onu sahih saymıştır. İbnü’l-Medînî (ö. 244/848-849) hadisinden Busra hadisinden daha hasen olduğunu fakat bunda ihtilaf edildiğinden bahsetmiştir.⁵⁸⁰

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu bâbta çok fazla hadis yoktur. Sadece Talk b. Ali’nin hadisi vardır. Onun rivayet ettiğine göre Resûlullah’a (s.a.v.) zekerine dokunan

⁵⁷⁴ İbn Reslân, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 4/223.

⁵⁷⁵ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 5/15

⁵⁷⁶ Buhârî, “Salât”, 91 (No. 496). Müslim, “Salât”, 46.

⁵⁷⁷ Nesâî, “Kıble”, 6 (No. 749).

⁵⁷⁸ Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 1/97.

⁵⁷⁹ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/143.

⁵⁸⁰ a.g.e., 1/144.

adamın abdest alıp almayacağı soruldu. O da şöyle buyurdu: “O, *ondan bir parça değil midir?*.”⁵⁸¹

Bize öyle görünüyor ki hadis onunla çelişmektedir: Birincisi, Ümmü Habîbe’nin hadisidir ki o şöyle demiştir: Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle dediğini işittim: “*Kim cinsel organına dokunursa, abdest alsın.*”⁵⁸² İkinci ise Busra bint Safvân hadisidir ki o, Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle dediğini işitmiştir: “*Kim erkek cinsel organına dokunursa, abdest alsın.*”⁵⁸³ İkisi de sahih hadistir. Ebû Ali Saîd b. es-Seken el-Hâfız, Ahmed b. Hanbel’in Busra hadisini benimseyip tercih ettiğini ve Ümmü Habîbe’nin hadisini de sahih kabul ettiğini belirtmiştir.⁵⁸⁴

Sonuc olarak bâbta çok fazla hadis yoktur. Sadece Talk b. Ali’nin hadisi vardır. O yüzden Şevkânî’nin görüşü ve tenkidi doğrudur. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inin hâşiyesinde muhakkikler şöyle demişlerdir: Evlâ olan iki hadisle amel etmektir. Abdullah b. Amr ve Busra hadislerinde abdest alma emri, mendûp olarak kabul edilmelidir. Çünkü Talk hadisinde farz olmasını engelleyen bir delil vardır. Hanefîlerin mezhebi de budur. İbn Huzeyme, *Sahihinde* cinsel organına dokunan kimsenin abdest almasının müstehap olması bâbında Busra hadisini zikretmiştir. Daha sonra İmam Mâlik’in “Avret mahalline dokunan kimsenin abdest almasını farz değil, müstehap görüyorum” sözünü nakletmiştir.⁵⁸⁵

2.5.2. Hadisler Arasında Tercih

Konuyu, Zayıf Hadisin, Sahih Hadise Tercih Edilmesi/Sahîhayn’daki Rivayetleri Başka Rivayetlere Tercih Etme başlıkları altında inceleyeceğiz.

2.5.2.1. Zayıf Hadisin, Sahih Hadise Tercih Edilmesi

Şevkânî, *Eti Yenen Hayvanların İdrarının Ruhsatı* bâbında, bazı hususlarda tenkitleri mevcuttur. Ammâr’dan nakledildiğine göre Allah Resûlü (s.a.v.) “Ey

⁵⁸¹ Ebû’l-Hasen Ali b. el-Ca’d el-Cevherî, *el-Müsned*, thk. Amir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410/1990), 477 (No. 3299).

⁵⁸² İbn Mâce, “Tahâret”, 63 (No. 481).

⁵⁸³ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 55 (No. 181).

⁵⁸⁴ İbn Abdilberr, *İstizkâr*, 1/247.

⁵⁸⁵ Ahmed, *el-Müsned* (Müsnedin hâşiyesine bk.), 11/649.

Ammâr! Elbise beş şeyden dolayı yıkanır: Dışkı, idrar, kusmuk, kan ve meni.”⁵⁸⁶ buyurmuştur. Şevkânî’ye göre hadis ilminden azıcık da olsa haberi olanlar, bu bâtta yer alan hadislerin, yukarıda kaydettiğimiz Ammâr hadisinden daha sahih ve tercih edilir olduğunda şüphe etmezler.⁵⁸⁷

Bize göre, hadis sahih ise bâtta nas olabilir. Eğer zayıf veya mevzû ise olmaz. Bu yüzden âlimler, bazı hadisler hakkında “Eğer bu hadis sahih olsaydı bu meselede *nas* olurdu” demişlerdir.⁵⁸⁸ Hâlbuki Ammâr’ın yukarıda kaydettiğimiz hadisi sahih değildir; zira râvîler arasında zayıf olan İbrâhîm b. Zekerîya ed-Darîr ve Sâbit b. Hammâd vardır. Ayrıca Dârekutnî, hadisi rivayet ettikten sonra Sâbit b. Hammâd ve İbrâhîm b. Zekerîya dışında kimsenin bunu rivayet etmediğini ve ikisinin de zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁹ Beyhakî, mezkûr hadis naklettikten sonra bu hadis, bâtil olup aslının bulunmadığını, Sâbit b. Hammâd’ın hadis uydurmakla itham edildiğini belirtmiştir.⁵⁹⁰

Heysemî bu hadisin bütün tariklerinin Sâbit b. Hammâd’a döndüğünü, onun ise çok zayıf olduğunu kaydetmiştir.⁵⁹¹ İbn Hacer’e göre Ebü’l-Hattâb el-Hanbelî (ö. 510/1116), Lâlekâî’den (ö. 418/1027) Ehl-i hadisın Sâbit b. Hammâd’ın terk edilmesinde ittifak ettikleri görüşünü nakletmiştir.

Alâüddîn İbnü’t-Türkmânî, Dârekutnî’nin Sâbit hakkında çok zayıf dediğini belirtmiş, İbn Adî de onun hadislerinin münker ve mahlûp olduğunu, hadis uydurmakla itham edilmesi konusunda ise tam bir araştırmadan sonra Beyhakî’den başka kimsenin böyle dediğini görmediğini ifade etmiştir.⁵⁹² Sâbit’ten rivayet eden kişi, İbrâhîm b. Zekerîya’dır. İbn Hibbân, Sâbit’in Mâlik’e isnad ederek mevzû hadisler rivayet ettiğini kaydetmiştir.⁵⁹³

⁵⁸⁶ Dârakutnî, 1/230 (No. 458).

⁵⁸⁷ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 1/243.

⁵⁸⁸ Zeynüddîn Muhammed Abdürreûf b. Ali el-Münâvî el-Haddâdî, *Feyzü’l-kadîr şerhu’l-câmi’i’s-sağîr* (Mısır: el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, 1356/1937), 5/480.

⁵⁸⁹ Dârakutnî, 1/230 (No. 458).

⁵⁹⁰ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, 2/385.

⁵⁹¹ Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id*, 1/283.

⁵⁹² İbnü’t-Türkmânî, *el-Cevherü’n-nakî*, 1/15.

⁵⁹³ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, 1/282.

2.5.2.2. Sahîhayn'daki Rivayetleri Başka Rivayetlere Tercih Etme

Hırsızın Elinin Ne Kadar Kesileceğine Dair Rivayetler bâbında, hırsızın elini kesme nisâbı hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır. Şevkânî, İbn Abbâs ve İbn Ömer rivayetlerini zikrettikten sonra onların (el kesilmesini gerektiren miktarın on dirhem olduğunu ve bundan aşağı kesilmeyeceğini söyleyenler) bir kalkan ücreti olduğunu takdir eden bu rivayetlerin, sahih olan ilk rivayetlerden daha tercihe şayan olduğunu çünkü daha ihtiyatlı olduğunu nakletmiştir.

Şevkânî'ye göre buna şu şekilde cevap verilir: İbn Abbâs ve İbn Amr b. el-Âs'tan rivayet edilen hadislerin isnadında Muhammed b. İshâk vardır. O ise 'an'ane ile rivayet etmiştir. 'An'ane ile hadis rivayet ettiğinde onun gibisi delil olarak alınmaz. Dolayısıyla Sahîhayn'daki İbn Ömer ve Âişe hadislerine karşı çıkmaya uygun değildir. Tahâvî, zorlama ile Âişe hadisinin muztarip olduğunu iddia etmiştir.⁵⁹⁴

İbn Hacer'in nakline göre Tahâvî, bu hadiste râvilerin Zührî'den farklı lafızlarla rivayet etmesinden dolayı muztarip olduğunu iddia etmiştir. Buna şu şekilde cevap verilir: İztırabın şartı, bütün vecihlerinin eşit olmasıdır. Eğer bir kısmı râcih olursa muztarip olmaz. Buna göre râcih olan alınır.⁵⁹⁵

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini tahkîk edenler (Şuayb el-Arnâvût vd.), şöyle demişlerdir: Amr b. Şuayb'ın hadisi "On dirhemden az olan şeyde kesme yoktur." lafzıyla gelmiştir. İsnadı, Nasr ve Haccâc b. Ertât'tan dolayı zayıftır. Ayrıca İbn Ömer'den nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) üç dirhem olan bir kalkandan dolayı el kestiğini belirten hadise zıttır. Buna ek olarak Âişe'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Dinarın dörtte biri veya daha fazlası için el kesilir."⁵⁹⁶

Şâfîî, bu iki görüşü şu şekilde cemetmiştir: Bu, Amr b. Şu'ayb rivayetinde Abdullah b. Amr'ın görüşüdür. Kalkanlar, eskide olduğu gibi bugün de maldır. Fiyatı on, yüz ve iki dirhem olabilir. Eğer Resûlullah (s.a.v.) dinarın dörtte biri (üç dirhem) için el kestiye daha fazlası için de kesilir.⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ Şevkânî, *Neylû 'l-evtâr*, 13/327.

⁵⁹⁵ İbn Hacer, *Fethu 'l-bârî*, 12/102.

⁵⁹⁶ Ahmed, *el-Müsned*, 11/282.

⁵⁹⁷ Beyhakî, *es-Sünenü 's-sugrâ*, 3/309 (No. 2612).

Hüseyin b. Bedreddîn'in "Hz. Peygamber Uhud ölümlerinin namazını kılmadı" şeklindeki rivayete karşı bizim hadislerimiz daha evlâdır." sözü ⁵⁹⁸ hakkında Şevkânî'nin bazı tenkitleri vardır. Buna dair *Veblü'l-gamâm*'dan şu misâli zikretmek faydalı olacaktır: Şöyle ki Şevkânî'ye göre hadis ilmine dair en ufak bir bilgisi olanlar, terk hadislerinin en sahih senedli ve en sağlam metinler olduğundan şüphe etmez. Hatta bazı imamlara göre kılmadığı şeklindeki hadislerle karşılık kıldığı şeklindeki hadisleriyle karşı çıkanlar, kendilerinden utanmalıdırlar. Ancak musannif Hüseyin b. Bedreddîn kıldığı şeklindeki rivayeti tercih etmesi, şüphesiz usûlle ilgili bir tercihtir. Ancak mesele kılmadığı şeklindeki hadislerle karşı kıldığı şeklindeki hadislerin kavî olmadığı üzerinedir.⁵⁹⁹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'da İmam Şâfiî'nin şu sözlerini nakletmiştir: Bu hadisi sahih diyerek rivayet edenin kendinden utanması gerekir. Bu kişi bu hadisi gözle görmüş gibi sahih olarak nefy hadisleriyle karşılaştırıp muaraza etmeliydi. Çünkü mütevâtir vecihlerle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onların namazını kılmadığı rivayet edilmiştir.⁶⁰⁰ Bizce bu söz, kıldığı şeklindeki hadisi rivâyet edenlerin, bu hadisleri mütevâtir kılmadığı şeklindeki hadislerle karşılaştırması ve onları tercih etmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Yoksa Şevkânî'nin zikrettiği anlam değildir.

Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*'da rivayetlerin çokluğu nedeniyle ikinci görüşün güçlü olduğunu belirterek bu hadislerin, birbirlerini takviye eden tariklerle geldiğini ifade etmiştir.⁶⁰¹ Şevkânî *Veblü'l-gamâm*'da, sanki önceki sözünden geri dönmüş gibi görünmektedir. Bize göre Şevkânî'nin görüşü ve tenkidi doğrudur. Ancak her iki meselede muteber deliller olduğu için ikisi de caiz olabilir. Allah daha iyi bilendir.

2.6. Hadisin Metniyle İstidlalde Hata Yapılması

Hadisin metniyle istidlalde hata yapılmasıyla ilgili tenkitler, Hadisle yanlış istidlalde bulunulması ve sâbit olmayan bir rivayeti delil alma başlıkları altında ele alınacaktır.

⁵⁹⁸ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/584

⁵⁹⁹ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/393.

⁶⁰⁰ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, 5/256 (No. 7433).

⁶⁰¹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/55.

2.6.1. Hadisle Yanlış İstidlâlde Bulunulması

Önünde İnsan Veya Hayvan Varken Namaz Kılan Kimse bâbında Meymûne'den (r.a.) nakledilen bir rivayete göre o şöyle demiştir: “*Resûlullah (s.a.v.), ben hayızlı ve karşısında iken namaz kılarđı. Secdeye vardığı zaman elbisesinin bana değdiği de olurdu.*”⁶⁰² Bu hadisin delâleti hakkında Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur.

Şevkânî'ye göre musannif Abdüsselâm b. Teymiyye, hadisi burada önünde insan varken namaz kılan kimsenin namazının sahih olduğu hususunda delil olarak zikretmiştir. Ancak hadiste buna delil yoktur. Çünkü hadiste Meymûne'nin mescidin karşısında olduğu yer almaktadır ve buna göre Resûlullah'ın (s.a.v.) önünde olması gerekmez.⁶⁰³

Şevkânî'nin belirttiğı gibi Meymûne hadisinde buna delil yoktur. Çünkü Meymûne'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) önünde değıl, yanında olduğuna delâlet etmektedir. Meymûne hadisinde şöyle geçmektedir: “*Hız. Peygamber (s.a.v.) ben onun yanında uyurken namaz kılarđı.*”⁶⁰⁴ Buna diğerk bir delil Hz. Âişe'den (r.a.) nakledilen “*Hız. Peygamber (s.a.v.), ben, cenazenin yatışı gibi onunla kible arasında iken geceleyn namaz kılarđı.*”⁶⁰⁵ rivayetidir.

Kanaatimizce bu hadis, hayızlı kadının namaz kılana değmesi gibi başka meselelerde delil olarak kullanılır. Bu husus, tersi görünse bile kadının beden ve elbisesinde temizliğe hamledilmiştir.⁶⁰⁶

Aynı şekilde *Sahih-i Müslim*'de de bu iki hadis, “*Namaz Kılanın Önüne Geçmek*” şeklinde tek bâb altında zikredilmiştir. Ancak Meymûne hadisinde buna delâlet eden bir şey yoktur. Şevkânî'nin görüşü doğrudur. Meymûne hadisinde önünde birisi varken namaz kılan kişinin namazının sahih olduğuna delil yoktur. Ancak daha önce bahsedildiğı gibi bu hususta Hz. Aişe hadisi delil olarak kullanılmaktadır.

Bu hususta diğerk bir misâl, *Üzerinde Resim Bulunan Elbise, Halı ve Perdenin Hükmü ve Resim Çizmenin Yasaklanması* bâbında, sarığın miktarı konusuyla ilgili

⁶⁰² Müslim, “Salât”, 273.

⁶⁰³ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 5/32.

⁶⁰⁴ Buhârî, “Salât”, 18 (No. 518).

⁶⁰⁵ Müslim, “Salât”, 267.

⁶⁰⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 2/43.

olarak Şevkânî'nin bazı tespit, tashih ve tenkitleri mevcuttur. Süyûtî'den (ö. 911/1505) nakille onun, *el-Hâvî li'l-fetâvî* adlı eserinde sarığın miktarının, hadislerde sabit olmadığını nakleder. Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*'da İbn Selâm b. Abdullah b. Selâm'dan yaptığı nakilde İbn Ömer'e (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nasıl sarık sardığını sorduğunda o, "Başına sarığı sarar, ona bir kuyruk yapar ve sonra arkadan sarkıttırdı." demiştir. Bu da sarığın birkaç zira' olduğuna delildir. Zâhir olan onun yaklaşık on zira' veya biraz daha uzun olduğu şeklindedir.⁶⁰⁷

Şevkânî'ye göre iddia ettiği zâhirin ne olduğu bilinmemektedir. Eğer zâhir dediği, zikrettiği hadis ise bu hadisteki sarmak, dolamak ve kuyruğunu sarkıtmak vasıfları, üç zira' olmayan sarıklarda da olur. Eğer başka bir şey ise hadiste miktarının sabit olmadığını kabul ettikten sonra ne olabilir?⁶⁰⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hadiste "وَيُفَوِّرُهَا" (kıvrırdı) lafzı yoktur. Hadiste "وَيَعْرِزُهَا" (sarardı) ifadesi vardır. Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*'da hadisi şu lafızla nakletmiştir: "Başına sarığı sarar, ona bir kuyruk yapar ve sonra arkasından sarkıttırdı."⁶⁰⁹ Şevkânî nakilde bulunduğu Süyûtî'nin *el-Hâvî li'l-fetâvî*⁶¹⁰ adlı eserinde de bu şekildedir ve "وَيُفَوِّرُهَا" lafzı yerine "وَيَعْرِزُهَا" lafzıyla gelmiştir. *Neylû'l-evtâr*'ın mahtût bir nüshasında da "الْعَزَز" lafzıyla gelmiştir.⁶¹¹ Büyük ihtimalle buradaki hata müstensihlerden kaynaklanmıştır.

Araştırmacının dediğine göre, bu hadiste soruyu soran kişinin isminde de bir hata vardır. Senedde (İbn Selâm b. Abdullah b. Selâm) olarak geçmektedir. Târik b. 'İvezillâh (çağdaş araştırmacı) burada İbn Ömer'e (r.a.) soru soran kişinin adı doğru mudur, yanlış mıdır bilinmemektedir,⁶¹² demektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu isim hatalıdır. Çünkü İbn Ömer'e (r.a.) soru soran kişi, İbn Selâm b. Abdullah b. Selâm değil, Ebû Abdüsselâm'dır. Ebû Abdüsselâm ise mechûldür. Zehebî de mechûl olduğunu belirtmiştir.⁶¹³

⁶⁰⁷ Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1424/2004), 1/84.

⁶⁰⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 3/424.

⁶⁰⁹ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 8/289 (No. 5838).

⁶¹⁰ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/359.

⁶¹¹ Muhammed Subhî Hallak bunu zikretmiştir. bk. Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 3/424.

⁶¹² bk. Şevkânî *Neylû'l-evtâr*, thk. Târik b. 'İvezillâh (Dâru İbnul-Kayyim ve Dâru İbnu Affân, 1426/2005), 2/469.

⁶¹³ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 4/548.

Sarığın özelliği hakkında gelen rivayetlerin en sahihi Amr b. Harîs'in rivayetidir. O, “*Allah'ın Resûlünü minberde, başında siyah bir sarık varken gördüm. Sarığın iki ucunu iki omuzu arasına sarkıtmıştı,*”⁶¹⁴ demektir. Enes'in de sarığını yaklaşık bir zira'a kadar arkasına sarkıttığı rivayet edilmiştir.⁶¹⁵

Araştırmacıya göre, örneğin eğer iki omuzu arasından sarkıtması bir zira', başına sarması ve arkadan kıvrması da iki zira' olsa bunların hepsi üç zira'ı geçmez. Ancak eğer arkadan sarkıtması dört parmak kadarsa daha az olur.⁶¹⁶ Süyûtî, daha önce de geçtiği gibi sarığın miktarı hakkında sahih hadisin olmadığını belirtmektedir. Şevkânî bu tenkidinde haklıdır. Çünkü Süyûtî'nin zikrettiği hadiste sarığın uzunluğuna ilişkin belirli bir miktar yoktur. Ayrıca Süyûtî sarığın uzunluğunun sahih bir hadiste belirtilmediğini kabul etmektedir.

Diğer bir misâl, *Aile Hayatının Güzel Yapılması ve Eşlerin Hakkının Beyanı* bâbında, Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine gör Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Erkek hanımını yatağa çağırdığı zaman, kadın gelmekten imtina ederse, sabaha kadar melekler lânet okur.*”⁶¹⁷ Bu hadisin delâleti hakkında Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur.

Şevkânî'ye göre bu hadisin, *el-Feth*'de yaptığı gibi taat ehline dua ettiklerine delil olarak kullanılması doğru değildir. Çünkü bu hadis, hiçbir şekilde buna delâlet etmemektedir. Mâna olarak hadis, âsi olmayan kadına meleklerin lanet etmediğini belirtmektedir. Meleklerin itaat eden kadına beddua ettikleri nereden çıkmaktadır? Hatta tâat ehli olanların ona beddua ettikleri nereden çıkmıştır? Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*İman edenlere istiğfâr ederler.*”⁶¹⁸ Bu, müminlere özellikle dua ettiklerini gösterir.⁶¹⁹

⁶¹⁴ Müslim, “Hac”, 453.

⁶¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/178 (No. 24955).

⁶¹⁶ Bezzâr, *Müsned*, 12/315.

⁶¹⁷ Buhârî, “Nikâh”, 85 (No. 5193).

⁶¹⁸ Gâfir 40/7.

⁶¹⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 12/340.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hacer bizzat böyle bir şey dememiş, bunu Mühlep'ten nakletmiş ve naklettikten sonra Mühleb'in dediğinin tartışmalı olduğunu kaydetmiştir.⁶²⁰

Bize öyle geliyor ki meleklerin “الصلاة salât” lafzı, istiğfardan daha umûmîdir; zira duadır. İbn Kesir (ö. 774/1373) “*O size salât ediyor (rahmetiyle lütufta bulunuyor), melekleri de salât (dua) ediyor.*”⁶²¹ âyetini delil getirmiştir. Meleklerin salâtı, insanlara dua ve istiğfâr etmeleridir. “*Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: “Ey rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!”*”⁶²²

Doğru olan görüşe göre melekler çokça salih amel işleyen ve ibadet edenlere dua etmekte ve bağışlanmalarını dilemektedirler. Meleklerin sahibine dua ettiği fiiller arasında insanlara hayrı öğretmek, ilk safta namaz kılmak, oruçtan önce sahur yapmak, hasta ziyareti yapmak ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salât getirmek gibi ameller vardır. Bütün bunlar, hadislerde geçmektedir.

Diğer bir misâl, *Borcu Olan Kimse, Alacaklının Rızası Olmadan Cihad Edemez* bâbında, borcun şehidin zimmetinde kalması hususunda Şevkânî şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur. *el-Bahru'z-zehhâr* müellifi Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ'ya göre borçlu kimse, Resûlullah'ın (s.a.v.) “*Ancak borç müstesna*”⁶²³ sözünden dolayı alacaklısının izni olmadan cihada çıkamaz. Bu, cihadın faydasını iptal eder.

Şevkânî'ye göre borcun şehidin zimmetinde kalması, şehadete engel değildir. Bu kişinin borç hariç bütün günahları bağışlanır. Tek bir günahın bağışlanmasını cihadın faydasını yapmak sahihtir. Bu durumda tek bir tane hariç bütün günahların bağışlanması nasıl olacaktır? [Yani daha evlâdır] Şehadetin faydasının, bütün günahların bağışlanması olduğunu söylemek yanlıştır. Aynı şekilde tek bir günahın

⁶²⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/295.

⁶²¹ el-Ahzâb 33/43

⁶²² Gâfir 40/7.; bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Samî b. Muhammed es-Selame (Beyrut: Dârü Taybe, 1999), 6/436.

⁶²³ Ahmed, *el-Müsned*, 13/440 (No. 8075).

bağışlanmamasının, şehadete engel olduğunu ve şehadetin faydasını iptal ettiğini söylemek de yanlıştır.⁶²⁴

Araştırdığımız kadarıyla Nevevî “*Borç müstesna*” hadisinde insan hakkına ve cihad ve şehadet gibi sâlih amellerin insan haklarına kefaret olmayacağına, sadece Allah’ın haklarına kefaret olacağına yönelik bir uyarı olduğunu belirtmiştir.⁶²⁵ İbn Hacer *Fethü’l-bârî*’de diğer sahih bir hadise göre şehidin, borç hariç bütün günahları bağışlanacağını belirtmiştir. Bu hadisten şehadetin sorumluluklara kefaret olmayacağı ve sorumlulukların olmasının da şehadet mertebesine ulaşmaya engel olmadığı anlaşılmaktadır.⁶²⁶ Sonuç olarak Şevkânî’nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. Çünkü insan hakkı şehadet mertebesine ulaşmaya engel olmaz.

2.6.2. Sâbit Olmayan Bir Rivayeti Delil Almaları

Akşam Namazından Önce İki Rekat Namazın Cevâzı bâbında tenkit edilen husus akşam namazında ezan ve kamet arasındaki sürenin miktarıdır. Musannif Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye’nin dediğine göre, bütün bu haberler, akşam namazının iki vakti olduğu ve sünnet olanın, ezanı ve kameti arasında iki rekat kadar bir süre bırakılması gerektiğidir. Şevkânî iki rekat kadar süre bırakılması sahih değildir demiştir. Buhârî, “*ezan ve kamet arasındaki süre bâbı*”nı zikretmiş; ancak süre belirtilmediği için hadisi zikretmemiştir. İbn Battâl’a göre⁶²⁷ vaktin girmesi ve namaz kılanların toplanması dışında bunun bir sınırı yoktur.⁶²⁸ Araştırdığımız kadarıyla İbn Hacer’in Câbir’den (r.a.) naklettiği hadise göre Resûlullah (s.a.v.) Bilal’e (r.a.) “*Ezanın ve kametin arasına yemek yiyenin, yemeği bitirmesi kadar bir süre koy.*” demiştir. İbn Hacer, isnadının zayıf olduğunu belirtip üç şahit zikrettikten sonra hepsinin vâhî olduğunu belirtmiştir.⁶²⁹

Kanaatimizce Ebü’l-Berekât Abdüsselâm b. Teymiyye’nin takdir ettiği iki rekatlık süre ise “*Ezan ile kamet arasında namaz vardır. (Üç defa söylemiştir.) dileyen*

⁶²⁴ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 14/49.

⁶²⁵ Nevevî, *Minhâc*, 13/29.

⁶²⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 10/193.

⁶²⁷ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, 2/252.

⁶²⁸ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 3/131.

⁶²⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/106.

kimse için.” hadisinden alınmıştır.⁶³⁰ Enes’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre müezzin ezan okuduğunda Resûlullah’ın (s.a.v.) ashabı, sütunlara karşı namaz kılmak üzere yarışarcasına harekete geçerdi. Onlar bu halde, akşam namazından önce iki rekat kılarlarken Allah Resûlü (s.a.v.) gelirdi. Ezan ile kamet arasında bir şey olmazdı.”⁶³¹ Görüldüğü gibi Buhârî, “*ezan ve kamet arasındaki süre ve kameti beklemek isteyen kimse*” şeklinde bir bâb koymuş ve ezan ile kamet arasındaki sürenin asgarî miktarını gösterdiği için bu iki hadisi zikretmiştir. Allah daha iyi bilendir.

Diğer bir misâl, yalanın haram olması ve “*Her yalan günahdır. Ancak bir Müslümana faydası dokunan veya dine gelen bir zararı engelleyen yalan bundan müstesnâdır*”⁶³² hadisi hususunda şevkânî’nin bazı tenkitleri mevcuttur.

Kâdî Zekerîya’ya (ö. 926/1520) göre doğrulukla ulaşılması mümkün olan her maksat övülmüştür. Yalan ise haramdır. Eğer meşru ve hak olan maksada ulaşmak için yalandan başka çare yoksa bu durumda yalan söylenebilir. Eğer maksat vacip ise yalan da vacip olur. Şevkânî’ye göre her türlü yalan, ister övülen bir maksat için olsun ister övülmeyen bir maksat için olsun Kur’ân-ı Kerim’in ve Sünnet’in naslarıyla haramdır. Bunun istisnası, bâbtaki hadislerde zikredilen hususlardan bir delil ile olabilir. Eğer Taberânî’nin *el-Evsat*’ında tahrir edilen rivayet⁶³³ sahih ise genel olarak harama hükmeden delillerin geneliyle tahsis edilmişlerin arasında olacaktır. (Taberânî’nin rivayeti).

Araştırmalarımız sonucunda Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-evsat*’ında geçen hadis sahih değildir. Hadis, “Her yalan günahdır. Ancak bir mümine faydası dokunan veya dine gelen bir zararı engelleyen yalan bundan hariçtir.” lafzıyla gelmiştir.⁶³⁴ İsnadında Muhammed b. Kesîr el-Kûfî ve Câbir el-Ca‘fî vardır ki bu ikisi de çok zayıftır.

Rûyânî’nin (ö. 307/319-320) ve Bezzâr’ın (ö. 292/905) *müsned*lerinde bu hadis benzer lafızlarla bulunmaktadır. Rûyânî’nin lafzı şöyledir. “Her yalan günahdır. Ancak

⁶³⁰ Buhârî, “Ezân”, 41 (No. 624).

⁶³¹ Buhârî, “Ezân”, 41 (No. 624).

⁶³² Ebû Bekr Muhammed b. Harun er-Rûyânî, *el-Müsned. (Müsnedu’r-rûyânî)* thk. Eymen Ali (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416), 1/410 (No. 630).

⁶³³ Ebü’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, thk. Târik b. ‘İvezillâh b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrâhîm (Kahire: Dârü’l-Harameyn, 1415/1995), 6/18 (No. 5664).

⁶³⁴ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsât*, 6/18 (No. 5664).

bir Müslümana faydası dokunan veya dinine gelen zararı defeden yalan bundan hariçtir.”⁶³⁵ Bezzâr’ın lafzı şöyledir. “Yalan haramdı. Ancak bir Müslümana faydası dokunan veya dinine gelen zararı defeden yalan bundan hariçtir.”⁶³⁶ Rûyânî ve Bezzâr isnadında Rüşdeyn ve Abdurrahmân b. Ziyâd vardır. Bezzâr’a göre Rüşdeyn ve Abdurrahmân b. Ziyâd, eğer ferd iseler veya ikisinden biri bir hadiste ferd ise hüccet olamazlar. Elbânî zayıf olduğunu söylemiştir.⁶³⁷ Başka bir yerde de mevzû demiştir.⁶³⁸ Bu hususta doğru olan görüş, insanların arasını düzeltmek gibi sahih delillerle belirtilenler dışında yalanın her türlüşünün haram olmasıdır. Şevkânî buna işaret etmiştir.

2.7. METİNLE İLGİLİ DİĞER TENKİTLER

Şevkânî’nin metinle ilgili yaptığı bazı tenkitler, hadisin sadece Ehl-i beyt’ten ve çok sayıda âlim tarafından nakledilmesi ve bir hadisin âlimlerin kabulüne mazhar olması ve sahih sayılması başlığı altında değerlendirilebilir.

2.7.1. Hadisin Sadece Ehl-i beyt’ten ve Çok Sayıda Âlim Tarafından Nakledilmesi

Hâşimoğullarına Zekâtın Haram Olması bâbında, Ali b. Hüseyin’den rivayet edildiğine göre Abbas b. Abdülmuttalib, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) “Ya Resûlullah! İnsanların sadakalarını bize haram kıldın. Bizim birbirimize verdiğimiz sadaka helal midir?” diye sordu. O da “evet” diye cevap verdi.⁶³⁹

Mezkûr rivayetle alakalı Şevkânî, şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitlerde bulunmuştur. Onun naklettiğine göre Muhammed b. İbrahîm el-Vezîr (ö. 840/1436), “Bu sözün meşhur olmasından dolayı ona mutâbî‘ olduğunu zannediyorum. Bu, Ehl-i beyt’ten ve onlara tâbi olanlardan çok sayıda âlimin görüşüdür. Hatta bazıları, bu konuda icmâ ettiklerini iddia etmiştir. Belki bunu birbirlerine aktarmaları hadisi takviye etmektedir” demiştir.

⁶³⁵ Rûyânî, *Müsned*, 1/410 (No. 630).

⁶³⁶ Bezzâr, *Müsned*, 10/99 (No. 4162).

⁶³⁷ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’z-za’ife*, 5/192.

⁶³⁸ Elbânî, *Za’îfü’l-Câmi’i’s-Sagîr ve ziyâdâtüh*, (b.y.: el-Mektebû’l-İslâmî, ts.), 624.

⁶³⁹ Hâkim, *Ma’rifetü’l-ulûmi’l-hadîs*, 175.

Şevkânî bu kelâmın müdellet olmadığı kanaatindedir. Çünkü rivayetin yalnızca mutâbî’i olduğunu zannetmek ve Ehl-i beyt’ten bir cemaatin bu görüşü benimsemesi, onun sıhhatine delil değildir. Onların bu husus üzerinde icmâ ettikleri iddiası da batıldır. Onların kitapları ve muhtasarlari, bunun şahididir. Emîr’in (ö. 1182/1768) *Minhatü’l-gaffâr* adlı eserindeki görüşüne göre o, bu hadisin senedini bulduktan sonra tatmin olmuştur. Ancak sadece hadisin senedini bulup onun hakkında hüküm vermemek, tatmin olmayı sağlayacak bir şey değildir.⁶⁴⁰

Tespitlerimize göre Muhammed b. İsmâîl el-Emîr, İbnü’l-Vezîr’in bu sözünü *Minhatü’l-gaffâr* adlı eserinde tenkit ederek râvîlerinin sika olarak tanınmayan kişiler olduğunu söylemiştir. Hâkim’in dediği gibi onların Hâşimî olmaları, sika oldukları anlamına gelmemektedir. Seyyid Muhammed’e göre İbnü’l-Vezîr’in “Ona mutâbî’ olduğunu zannediyorum” sözü, aslı olmayan bir zandır. Dolayısıyla haram delillerinin tahsis edilmesi için yeterli değildir.

Şevkânî *Veblü’l-gamâm*’da Ehl-i beyt’in, kendi aralarında zekât vermenin caiz olduğu hususunda icmâ ettikleri iddiasının batıl olduğunu belirterek eserlerinin elimizde olduğunu ve haram olduğunu söyleyenlerin çoğunluğu teşkil etmediklerini ve bu konuda icmânın bulunmadığını söylemiştir.⁶⁴¹ Şevkânî’nin el-Emîr’den, “senedini bulduktan sonra tatmin olduğu” sözünü nakletmesi hakkında Muhammed Subhî Hallâk (ö. 2017/1438)⁶⁴² *Minhatü’l-gaffâr*’da bu söze rastlamadığını belirterek onun mezkûr ifadesinin, bu sözün sahih olmadığına delil olduğunu belirtmiştir.⁶⁴³ Sonuç olarak Şevkânî’nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. Çünkü rivayetin sadece mutâbî’i olduğunu zannetmek ve Ehl-i beyt’ten bir cemaatin bu görüşü benimsediğini kabul etmek, onun sıhhatine delil değildir.

2.7.2. Bir Hadisin Âlimlerin Kabulüne Mazhar Olması ve Sahih Sayılması

Deniz suyu vb. suların temizliği bâbında Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Allah Resûlü’nün (s.a.v.) “Onun suyu temiz, ölüsü helaldir” buyurmuştur.⁶⁴⁴

⁶⁴⁰ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 8/182.

⁶⁴¹ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/456.

⁶⁴² Muhammed Subhî Hallâk, *Minhatu’l-gaffâr ‘ala dav’i’n-nehâr, Veblü’l-gamâm ve Neylû’l-evtâr* isimli eserlerin muhakkikidir ve Şevkânî’nin eserlerine büyük bir önem vermiştir.

⁶⁴³ *Neylû’l-evtâr*’ın haşiyesine bk. thk. Muhammed Subhî Hallâk. 8/182.

⁶⁴⁴ Mâlik, *el-Muvatta’*, “Tahâret”, 51 (No. 12)

Şevkânî, bu hadisi değerlendirmiştir. Ona göre Tirmizî, Buhârî'nin yukarıda zikredilen hadisi sahih kabul ettiğini aktarmıştır. İbn Abdilber, “Buhârî, bu hadisi sahih olarak kabul etseydi, Sahîh'ine alırdı” demiştir. İbn Hacer ve İbn Dakîku'l-îd ise bu görüşe Buhârî'nin bütün sahih hadisleri kitabına almadığını belirterek cevap vermiştir. İbn Abdilber, âlimlerin rivayeti kabul etmelerinden dolayı sahih olduğuna hükmetmiştir.⁶⁴⁵

Tirmizî, hadisin sahih olduğunu ve Buhârî'nin onu sahih olarak kabul ettiğini dile getirmiştir.⁶⁴⁶ İbn Huzeyme, İbn Hibbân, İbnü'l-Münzir, Hattâbî, Tahâvî, İbn Mende (ö. 359/1005), Hâkim, Beyhakî, Abdülhak ve diğer bazı muhaddisler, hadisin sahih olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁴⁷ Hadisin birçok tariki ve şahidi vardır; ancak bunlardan bazıları zayıftır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen Câbir b. Abdullah tariki gibi bazıları ise sahihtir.⁶⁴⁸

Bize göre Buhârî şartlarına uygun olmadığından,⁶⁴⁹ veya ona göre rivayet sahih olsa da onun hakkında meydana gelen ihtilaftan dolayı bu hadisi tahrir etmemiştir. Bu konuda sahih olan hadisler olmakla birlikte onlar da Buhârî'nin şartlarını taşımadığından Buhârî onları da tahrir etmemiştir.

Bunun örneklerinden birisi de şu hadistir: Vâbisa b. Ma'bed'in naklettiğine göre bir adam, safın arkasında tek başına namaz kıldı. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona namazı tekrar kılmasını emretti.⁶⁵⁰ Şevkânî, Beyhakî'nin “mezkûr hadis, sahihtir.” dediğini nakletmiştir.⁶⁵¹ Biz, Beyhakî'nin bu ibareyi kullandığını tespit edemedik. Ancak Beyhakî, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde söz konusu rivayeti tahrir etmediğini belirtmiştir. Çünkü Şâfiî, Vâbisa hadisinin isnadındaki ihtilaftan bahsetmiş ve Ali b. Şeybân'ın hadisindeki ricâlin meşhur kimseler olmadığını ifade ederek hadisi zikretmiştir.⁶⁵² Bir grup ulemâ, hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Nitekim Ebû Bekr

⁶⁴⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 1/145

⁶⁴⁶ et-Tirmizî, *el-İlelû'l-kebîr*, 41.

⁶⁴⁷ Ahmed, *el-Müsned*, 23/257 (No. 15012).

⁶⁴⁸ Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, 23/257 (No. 15012).

⁶⁴⁹ Zira bu hadisin isnadında Buhârî'nin şartlarına uymayan kişilerden biri olan Mugîre b. Ebi Burde ve Saîd b. Seleme yer almaktadır. Ahmed. Hanbel'in *Müsned*'i tahkik edenler (Şuayb el-Arnâvût vd.), onun sahih olduğunu söylemişlerdir. Mugîre b. Ebû Burde ve Saîd b. Seleme dışında hadisi rivayet eden kişiler Buhârî ve Müslim'e göre sika kimselerdir. bk. *el-Müsned*, 12/171.

⁶⁵⁰ Tirmizî, “Salât”, 48 (No. 230).

⁶⁵¹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 6/103.

⁶⁵² Beyhakî, *Ma'rîfetü's-sünen*, 4/184.

b. Münzir; Ahmed ve İshâk hadisin sahih olduğunu açıklamışlardır. Bu iki muhaddis, hadis ilminde reddedilemeyecek bir konumdadır.⁶⁵³

Tespitlerimize göre Buhârî'nin kitabına hadisi almak zorunda olmaması doğrudur; zira o, kitabının çok uzamaması için birçok sahih hadisi almamıştır. Ancak bu, bâbında asıl olan hadisler için geçerli değildir. Mezkûr hadis de tahâret bâbının aslındandır. *Sahîh*'in bab başlıklarında (terâciminde) açıkça görüldüğü üzere Buhârî fıkıh ve hadiste imamdır. Onun gibi âlimler, bu hadisin önemini çok iyi bilirler. Bu yüzden Tirmizî, ona hadisin sıhhatini sorduğunda, onun sahih olduğunu söylemiştir.⁶⁵⁴ Nitekim İbn Hacer *et-Telhis*'te İbn Abdilber bu hadisin derecesine ulaşmayan ve yaklaşmayan birçok hadisin sahih olduğuna hükmettiğini ifade etmiştir.⁶⁵⁵

Nebizle abdest alma hadisinin râvisine dair Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'da şârihlere yönelttiği tenkide şu misâl verilebilir: Hüseyin b. Bedreddîn'in "Onun nebiz yapıp satan bir kişi olduğu rivayet edilmiştir. Onun gibi birinin nebizini satmak için bunu uydurması ve rivayet etmesi uzak bir ihtimal değildir."⁶⁵⁶

Şevkânî'ye göre eğer bu itiraz, işine uygun olanı nakletmesine dayanıyorsa, bu bir ta'n değildir ve reddedilmeyi gerektirmez. Çünkü Sahâbîler çeşitli işlerde çalışırlardı ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bunlarla ilgili hadisleri rivayet ederlerdi. Bid'atçı olup bidatine uygun olanı nakleden ve onu güçlendiren kimselerinki hariç, kimsenin bir hadisi bu illetle ta'n ettiğini duymadık.⁶⁵⁷

Araştırmamız neticesinde Râşid b. Keysân'ın biyografisinde nebiz yapıp sattığına dair bir bilgi bulamadık. Bilakis Dârakutnî onun sika ve zeki birisi olduğunu söylemiş ve "Ehl-i naklin kitaplarında dininden veya işinden kötü bir şekilde bahsedildiğini görmedim" demiştir.⁶⁵⁸ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hadisin "*Güzel hurma ve temiz su*"⁶⁵⁹ isnadında Ebû Zeyd vardır. Âlimler onun meçhûl ve bu hadisin zayıf olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Tirmizî,⁶⁶⁰ Ebû Zeyd'in, hadis ehlinin tanımadığı ve bu hadisten başka rivayeti bilinmeyen bir adam olduğunu belirtmiştir. Süfyân vb. bazı ehl-i ilim, nebizle abdest alınabileceği düşüncesindedir.

⁶⁵³ İbnü'l-Münzir, *el-Evsat*, 4/184.

⁶⁵⁴ Tirmizî, *el-İlelû'l-kebir*, 33 - 41.

⁶⁵⁵ İbn Hacer, *et-Telhisu'l-habîr*, 1/118.

⁶⁵⁶ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/162.

⁶⁵⁷ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/210.

⁶⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/14.

⁶⁵⁹ Tirmizî, "Tahâret", 63 (No. 88).

⁶⁶⁰ Tirmizî, "Tahâret", 63 (No. 88) Bu numaralı Hadis altındadır.

Şâfîî, Ahmed ve İshâk Bazı ehl-i ilim de nebizle abdest alınamayacağı görüşündedir. “Nebizle abdest alınmaz” diyenlerin fikri, Kitaba [Kur’ân] daha yakın ve daha benzerdir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا* “Su bulamazsanız, temiz toprakla teyemmüm alın.”⁶⁶¹

Nevevî bu hadisin zayıf olduğunda icmâ olduğunu aktarmıştır.⁶⁶² İbn Hacer de bu hadisin zayıf olduğu hususunda âlimlerin ittifak ettiğini kaydetmiştir.⁶⁶³ Elbânî’ye göre Buhârî, Tirmizî, Ebû Zur’a, İbn Adî, İbnü’l-Münzir ve İbn Abdilber hadisi zayıf saymış ve münker olduğunu söylemişlerdir.⁶⁶⁴ Nebiz, hurma ve kuru üzüm gibi şeylerin su tatlı hale gelinceye kadar suda bekletilmesi demektir. Ancak bunlar uzun süre orada tutulursa su değişir ve sarhoş edici olur. İbn Manzûr’a göre nebiz kelimesinin kökü olan *nebz*, “atmak” demektir. Eğer sarhoş edici değilse helaldir. Sarhoşluk verirse haramdır.⁶⁶⁵ Nebizin şaraba dönüşmeden önce içilmesi caizdir. Ancak bunun iki şartı vardır. Birincisi bu işlemin üzerinden üç gün geçmiş olmamalıdır. İkinci olarak bazı âlimlere göre hurma ve kuru üzüm gibi iki farklı şey bir arada bulunmamalıdır.

Aynı şekilde delil olarak alınan hadisin mevzu olmasıyla ilgili Şevkânî’nin *Veblü’l-gamâm*’da şârihlere yönelttiği tenkide Hüseyin b. Bedreddîn’in “Gadîr-i Hum günü oruç tutmak müstehaptır”⁶⁶⁶ sözü misâl verilebilir. Şevkânî’ye göre müstehap olmak, şer’î bir hükümdür. Ancak şer’î bir delille bunu tayin etmek caizdir. Şer’î delil olmadan onu söylemek helal değildir. Burada ise böyle bir şey yoktur. Delil ilmi hakkında ufak da olsa haberi olan bunu bilir. Bunu filancanın söylemiş olması, Allah’ın kullarından hiç kimseye emretmediği bir şeydir. Hz. Ali hakkında meydana gelen fazilet, bu günde orucun müstehap olmasını gerektirmez.⁶⁶⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hüseyin b. Bedreddîn *Şifâ’i’l-uvâm*’da, Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Kûfî’den (*el-Câmi’u’l-kâfî fî fıkhi’z-Zeydiyye* müellifi) şöyle nakletmiştir: “*el-Câmi’u’l-kâfî*’de demiştir ki: “Onu -yani Gadîr

⁶⁶¹en-Nisâ 4/43.

⁶⁶² Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Hulâsatü’l-ahkâm fî [min] mühimmâtî’s-sünen ve kavâ’idi’l-İslâm*, thk. Hüseyin İsmâil el-Cemel (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1481/1997), 1/71.

⁶⁶³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1/354.

⁶⁶⁴ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Za’ifu Süneni Ebî Dâvûd* (Kuveyt: Müessesetü ğiras, 1423/2002), 1/30.

⁶⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3/511.

⁶⁶⁶ Bedreddîn, *Şifâ’i’l-uvâm*, 2/167.

⁶⁶⁷ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/517.

günü- oruçlu geçiren kimsenin iki rekat namaz kılıp her bir rekatta Fâtiha Suresi, yirmi İhlas Suresi, on Kadr Suresi, on Âyete'l-Kürsî okuması müstehabdır. Resûlullah'tan (s.a.v.) bu namazı böyle kıldığı rivâyet edilmiştir.”⁶⁶⁸

Şevkânî'ye göre musannif (r.a), Gadîr günü oruç tutmanın müstehap olduğunu söylemekle yetinmemiş, bir de ona ilim talebine yeni başlayan bir öğrencinin amel etmek bir yana dursun zikretmekten bile çekineceği bu namazı eklemiştir. Onu bir hidâyet (din) kitabına koymak zaten söz konusu dahi olamaz.⁶⁶⁹

Şifâ'ü'l-uvâm kitabının müellifi de *el-Câmiu'l-kâfi* kitabının yazarı *Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Kûfi*’den nakille “Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu böyle kılmıştır.” ifadesini aktarmıştır.⁶⁷⁰ Bu ise tamamıyla yalandır, hadis ve ilmi ile uğraşanlar bunu iyi bilirler. *Kâfi* kitabının sahibi Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Kûfi ise mevzû bir hadisi nakletmeye ve insanları ona yönlendirmeye cesaret edecek biri değildir, musannif Hüseyin b. Bedreddîn de öyledir. Ancak onların ikisi de bu ilmin uzmanlarından değildir ve rivayetlerin sahihiyle bâtılını birbirinden ayıramamaktadırlar. O yüzden onlar ve onların durumunda olanların eserlerinde mevzû hadislere rastlanır, oysa ki onlar bunun farkında dahi değildirler. Bundan dolayı yaptıklarında mazurdurlar.”⁶⁷¹

Bilindiği üzere Gadîr-i Hum, 18 Zilhicce günü meydana gelmiştir. Hz. Ali hakkında meydana gelen fazilet, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlâsıdır.”⁶⁷² demesidir. Bu hadisin mânası, Hz. Ali’ye muhabbet, onu mevlâ kabul etmek ve ona düşmanlık yapmamaktır. Hadisin hilafetle ilgisi yoktur. Bunun delili de hadisin sebep-i vürûdudur. Şîa, bunun Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den (s.a.v.) hemen sonra vasî ve halife olduğuna delâlet eden bir nass olduğunu iddia etmiştir. Ancak Hz. Ali’nin kendisi bunu dile getirmemiştir. Gadîr-i Hum günü oruç tutulması hakkında hiçbir delil yoktur. Şîa, bu günü Ramazan ve Kurban bayramları gibi bir bayram yapmışlardır. Bununla birlikte bu günde oruç tutulmasını müstehap kabul etmişlerdir. Bu ise bir çelişkidir.

⁶⁶⁸ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 2/167.

⁶⁶⁹ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/518.

⁶⁷⁰ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 2/167.

⁶⁷¹ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/518.

⁶⁷² Tirmizî, “Menâkıb”, 65 (No. 3713).

Keza *Suçların Zikri bâbında*, Hüseyin b. Bedreddîn'in "Bu, başkasına karşı suç işleyen kimsenin sakalından, çıktıktan sonra kıl koparılmasına delâlet eder. Eğer suçundan dolayı çıkmazsa diyet vardır" sözünü⁶⁷³ de Şevkânî değerlendirmiştir. Ona göre bu, suçların tazminatlarının miktarını öğrenme kaynağı olan Amr b. Hazm'ın kitabında geçmemektedir ve doğru bir görüş değildir. O, söz konusu ifadenin sahih olarak Hz. Ali'den geldiğini düşünmemektedir. Çünkü Hz. Ali, az bir kılı tam bir diyet yapmaktan ve bunu ölüme sebep olan boynun kesilmeyle aynı tutmaktan münezzehtir.⁶⁷⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivayetin Ali b. Ebû Tâlip'ten geldiği fikri doğru değildir. İbnü'l-Münzir, koparılıp bir daha çıkmayan saç meselesinde Hz. Ali ve Zeyd b. Sâbit'ten rivayet ettiği hadislerden hareketle onların bunda diyet olduğunu söylediklerini kaydetmiştir. Ancak Hz. Ali ve Zeyd'den böyle bir şey sabit olmamıştır.⁶⁷⁵ İbn Abdilber'e göre Hz. Ali'den tıraş edilip çıkmayan sakalın diyeti olduğu, sahih olarak rivayet edilmemiştir. Ona göre kaşlar, saç ve sakal kılları hususunda icmâ etmemişlerdir. Kıyas gereğince tevkifin sahih olmadığı her şeyde hâkim bu cinayetin cezasına karar verir.⁶⁷⁶ Şevkânî'nin varsayımı doğrudur. Çünkü Ali b. Ebû Tâlib'ten sakalın kılı hususunda tam diyetle ilgili sahih bir rivayet gelmemiştir.

⁶⁷³ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 3/429.

⁶⁷⁴ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/357.

⁶⁷⁵ Beyhakî, *es-Sünen*, 8/172 (No. 16330).

⁶⁷⁶ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 8/86.

3. FIKİH USÛLÜNE AYKIRI DEĞERLENDİRMELERLE İLGİLİ TENKİTLER

Şevkânî *Neylû 'l-evtâr* ve *Veblû 'l-gamâm*'da şârihleri usul-i fıkıh kaideleri ve diğer hususlardan kaynaklanan bazı kusurlarla ilgili hatalarını tespit ve tashih etmiş ve yer yer tenkitlerde bulunmuştur.

3.1. USÛL-İ FIKİH KAİDELERİNE AYKIRI BULARAK YAPTIĞI TENKİTLER

Konuyu Âm ve Hâs, Mutlakın Mukayyede Hamledilmesi, Hakikat ve Mecaz, Nas ve Kıyasla İlgili Yaptığı Tenkitler gibi ana başlıklar altında inceleyeceğiz.

3.1.1. Âm ve Hâs

Tenkitler aynı noktada birleşmesi hâlinde *Neylû 'l-evtâr* ve *Veblû 'l-gamâm* 'dan örnekleri peş peşe zikredeceğiz.

3.1.1.1. Geneli İfade Eden Hükmü Hâssın Tahsis Edemeyeceği

Şevkânî *yemek hazır olunca akşam namazından önceye alınması* bâbında Hz. Âişe'den (ö. 58/678) Resûlullah'ın (s.a.v.) “*Akşam ezanı okunduğunda akşam yemeği gelirse yemekle başlayın*”⁶⁷⁷ hadisini zikretmiştir. İbn Dakîku'l-İd'in bu konudaki değerlendirmesine göre, salât kelimesindeki “el-” takısının, *istiğrâka* veya mâhiyetin ma'rife yapılmasına hamledilmesi gerekmez. Bilakis diğer bazı rivayetlerde geçtiği gibi akşam namazına hamledilmelidir.

Şevkânî ise burada, âmmın fertlerinden biri ile hükmü tahsis etmenin âmmı tahsis edemeyeceği görüşündedir. Ona göre âmma uygun olan hâs, âmmı tahsis edemez hükmü sabit olduğu için akşamın zikredilmesi, genel olarak namazların tahsis edilmesini gerektirmez. Ona göre akşamın zikredilmesi, tahsis için değil, âmmın efradındaki cüzleri belirtmek içindir. Çünkü Nevevî gibi bazı hadis şârihlerinin akşam yemeğinin namaza takdim edilmesi emri hususunda zikrettiği illet, bazı namazların tahsis edilmemesini gerektirmektedir. Onlara göre bunun illeti kalbin yemekle meşgul

⁶⁷⁷ Buhârî, “Et'ime”, 57 (No. 5465).

olması ve bundan dolayı namazda huşûnun kaybolmasıdır. Bu hususta bütün namazlar eşittir.⁶⁷⁸

Aynî'ye (ö. 855/1451) göre rivayetlerdeki elif-lam, ahd içindir ve akşam namazı kast edilmektedir. Başka bir görüşe göre ise elif-lam, huşûnun terk edilmesine sebep olan karıştırma illete nazaran istiğrâk içindir ve rivayette akşam namazının zikredilmesi hasrı gerektirmez. Çünkü oruç tutmayan aç bir kimse, oruçludan daha fazla yemeği arzu edebilir.⁶⁷⁹ San'ânî (ö. 1182/1768) ise hadisin, “Sizden biriniz oruçlu iken akşam yemeği konulduğunda...”⁶⁸⁰ lafzıyla da geldiğini söyler. Usûlde âm hükmündeki hâssın tahsis ve takyîd etmeyeceği bilindiğinden dolayı takyîd edilmez.⁶⁸¹

Nevevî'nin bu husustaki değerlendirmesi şöyledir: Kalp yemekle meşgul olup bundan dolayı namazda huşûyu kaybedeceği için bu hadislerden yemeğin hazır olması halinde namaz kılmanın mekrûh olduğu anlaşılmaktadır. Bu kerâhet, ashâbımızın çoğuna ve diğer bazılarına göre namaz kılacağı vaktin geniş olması durumunda geçerlidir. Eğer vakit, yemek yeyip abdest alıncaya kadar namazın vakti geçecek kadar darsa vakte riayet etmek için namazı kılar. Bu durumda namazı geciktirmesi caiz değildir.⁶⁸²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Abbâs ve Ebü'd-Derdâ'dan (ö. 32/652) gelen rivayet, bu illeti teyit etmektedir. Bu, muteber bir illettir. Ebü'd-Derdâ “Namazı kalbi boş iken kılmak için ihtiyacını gidermeye yönelmesi, kişinin fikhındandır” demiştir.⁶⁸³ Tirmizî'ye göre bunun anlamı, kişinin kalbi bir şeyle meşgul iken namaza durmaması gerektiğidir. İbn Abbâs'tan gelen “Nefislerimizde bir şey varken namaza kalkmayız”⁶⁸⁴ rivayeti de bunu teyit etmektedir. Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. Çünkü illet kalbin yemekle meşgul olması ve bundan dolayı namazda huşûnun kaybolmasıdır. Bu illet her namazda vardır.

⁶⁷⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 3/122.

⁶⁷⁹ Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî el-Hanefî, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 5/197.

⁶⁸⁰ İbn Hibbân, *Sahîh İbn Hibbân* 5/421 (No. 2068).

⁶⁸¹ San'ânî, *Sübülû's-selâm*, 1/221

⁶⁸² Nevevî, *el-Minhâc*, 5/46.

⁶⁸³ Buhârî, “Ezân”, 41.

⁶⁸⁴ Tirmizî, “Salât”, 145 (No. 353).

3.1.1.2 Âmmın Tahsisi

Haram Şeylerle Tedavi Hakkındaki Rivayetler bâbında, Tarık b. Süveyd'in rivayet ettiği "O deva değildir, hastalıktır."⁶⁸⁵ hadisi ile "Haram ile tedavi olmayın."⁶⁸⁶ hadisi ve Uranîler hadisini cem etmesiyle ilgili hususta Şevkânî tashih ve tenkitte bulunmuştur. Beyhakî'ye göre bu iki hadis, eğer sahih iseler zorunluluk olmadan sarhoşluk veren şeyler ve haram maddelerle tedavinin yasak olduğuna hamledilirler. Bu şekilde bu iki hadis ile Uranîler hadisi cem edilir.⁶⁸⁷

Şevkânî'ye göre bu cemde tekellüf olduğu açıktır. Çünkü tartışmacı deve idrarını haram veya necis olarak nitelendirmemektedir. Bunu kabul etsek bile âmm olan haram maddelerle tedavinin yasak olduğu ile hâs olan deve idrarı ile tedaviye izin verilmesinin cem edilmesi gerekir. Bu durumda şöyle denilecektir: Deve sidiği dışında haram olan her şeyle tedavi olmak haramdır. Bu, usûl kanunudur.⁶⁸⁸

Hattâbî'ye göre Resûlullah (s.a.v.) bu sözü söyleyenin cem' ettiği şeyleri birbirinden ayırmıştır. Birinde haram olan içkiyi, diğerinde caiz olan deve sidiğini belirtmiştir. Nassın ayırdıklarını cem' etmek caiz değildir.⁶⁸⁹

Hâfız, deve idrarı hadisini İbnü'l-Münzir, İbn Abbâs'tan, merfû bir isnadla rivayet ettiğini belirtmiştir. "عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مَرْفُوعًا: "إِنَّ فِي أَبْوَالِ الْإِبِلِ وَالْبَنَانِ شِفَاءً لِلدَّرَبَةِ بَطُونُهُمْ". Bu hadise göre mide iltihabı olanlara deve sidiği ve sütü şifadır.⁶⁹⁰ Dolayısıyla içinde şifa olan bir şey, şifa olmadığı belirtilen bir şeye kıyaslanamaz. Bu yolla delillerin hepsiyle amel etmek mümkün olmaktadır.⁶⁹¹ Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi Beyhakî'nin sözü üzerine doğrudur. Şevkânî *es-Seylû 'l-cerrâr*'da bu delillerin, Uranîlere tedavi için deve sidiği içme izni verilmesiyle çelişmediğini belirtmektedir. Çünkü necis veya haram olup olmadığı hususunda ihtilaf bulunmaktadır.⁶⁹²

Diğer bir misâl *Âmin Demek ve Kıraatle Birlikte Açıkta Söylemek* bâbında, Fâtihadan sonra "âmîn" demek hakkında Şevkânî tashih ve tenkitte bulunmuştur. *el-Bahru 'z-zehhâr* müellifi Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ, Muaviye b. Hakem es-

⁶⁸⁵ Müslim, "Eşribe", 12.

⁶⁸⁶ Ebû Dâvûd, "Tıp", 11 (No. 3874).

⁶⁸⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/53.

⁶⁸⁸ Şevkânî, *Neylû 'l-evtâr*, 15/266.

⁶⁸⁹ Hattâbî, *Me 'âlimü 's-sünen*, 4/223.

⁶⁹⁰ bk. Ahmed, *el-Müsned*, 4/415 (No. 2677).

⁶⁹¹ İbn Hacer, *Fethu 'l-bârî*, 1/339.

⁶⁹² Şevkânî, *es-Seylû 'l-cerrâr*, 733.

Sülemî'nin hadisini delil göstererek âmin demenin bid'at olduğunu söylemiştir. Şevkânî'ye göre, şüphesiz âmin hadisleri hâstır. Bu hadis ise âmmdır. Eğer bir grup sahâbeden gelen hadisler, namazda dua etmenin -buna âmin de dahildir- mutlak olarak meşru olduğunu ifade, umumun içinde yer almasına rağmen bir sahâbeden gelen tek hadisi tahsis hususunda birbirini takviye etmiyorsa o durumda namazda teşehhüd yoktur. Ayrıca hadiste insanların kelimelerinden maksat, onların konuşmalarıdır. Çünkü (تَكْلِيمُهُمْ) masdarın ismi, “تَكْلَمٌ” değil, “كَلَمٌ”dır. *el-Câmi'u'l-kâfi*'de⁶⁹³ ise Kâsım b. İbrâhîm'den rivayet edilen hadise göre “âmin” Arapların sözlerinden değildir.⁶⁹⁴ Hâlbuki bütün dil kitapları elimizdedir ve âminin Arapların sözlerinden olduğunu bildirmektedirler.⁶⁹⁵

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şevkânî, âmin ve teşehhüdün namazdan olmadığını söylemekle, Muaviye b. Hakem es-Sülemî'nin naklettiği “*Bu namazdır. İçinde insanların kelamı olmaz. Sadece tesbih, tekbir ve Kur'ân okumak vardır.*”⁶⁹⁶ hadisinde geçen üç şey arasında olmadığını kast etmektedir. Âmin ve teşehhüd, mutlak olarak zikir ve dua kapsamına girmektedir. Zeydiyye mezhebi, teşehhüdün olduğunu ama âminin olmadığını söylemişlerdir. Ancak bunda bir tenakuz vardır.

Nevevî'ye göre ise, “*Sadece tesbih, tekbir ve Kur'ân okumak vardır.*” sözünün mânası, “bu ve benzeri şeyler” demektir. Çünkü teşehhüd, dua ve selam vermek namazdandır. Diğer zikirler ise namazda okunabilir. “*İçinde insanların kelamı olmaz*” hadisi, insanların kendi aralarında konuşmaları ve hitapta bulunmalarının doğru olmadığı anlamındadır.⁶⁹⁷ Şevkânî âmin hakkında gelen merfu ve mevkuf hadisleri zikrettikten sonra bunların toplamda on yedi merfu hadis ve üç mevkuf olduklarını söylemiştir.⁶⁹⁸ Tespit edebildiğimiz kadarıyla on yedi merfu hadis ve üç eserin olması tevatür derecesine ulaştığı anlamına gelir. Bu yüzden İbn Hazm'a göre, bunlar Resûlullah'ın (s.a.v.) namazda imam iken âmin dediği ve arkasındakilerin onu duyduğunu gösteren mütevâtir eserlerdir. Selef de bu şekilde amel etmiştir.⁶⁹⁹ Arapların dilinde olması meselesinde ise Zeccâc (ö. 311/923), elifin meddi (âmin) ve

⁶⁹³ *el-Câmi'u'l-kâfi*'nin sahibi: Muhammed b. Ali b. el-Hasen el-Kûfî

⁶⁹⁴ Muhammed b. Ali b. el-Hasen el-Kûfî, *el-Câmi'u'l-kâfi fî fıkıh ez-Zeydiyye* (Yemen: Müessesetü'l-Mustafâ, 2014/1435), 2/107.

⁶⁹⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/195.

⁶⁹⁶ Müslim, “Salât”, 33.

⁶⁹⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, 5/21.

⁶⁹⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/191.

⁶⁹⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 2/294

kasrı (emin) şeklinde iki rivayet olduğunu ve ikisinin de “Allah’ım! kabul et.” anlamında olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁰

Araştırmalarımız sonucunda âmin kelimesinin ilk harfi olan hemzenin uzatma ile ve uzatmasız olarak iki meşhur telaffuzunun olduğunu tespit ettik.⁷⁰¹ Uzatmasız ile telaffuzun Arapça olmasında bir ihtilaf yoktur. Uzatma ile telaffuzuna gelince o da tercih edilen görüşe göre Arapçadır. Zira Arap şiirlerinde amin kelimesi uzatma ile bulunmaktadır. Tercih edilmeyen diğer bir görüşüne göre ise uzatma ile âmin kelimesi Arapçalaşmış bir sözdür. Fakat her iki görüşe göre sonuçta bu kelime eski zamandan beri Arapçadır, Araplarda bunun kullanımı ve örnekleri de çoktur. Fatiha ve namazdan sonra âmin denmesinin hükmüne gelince, bunun Arapça ile alakası yoktur. Zira bu konuda sahih hadisler vardır ve bunlar delil olarak yeterlidir.

3.1.1.3. İki Umumun Çatıştığı İddiası

Kadının Mahremi Olmadan Hac ve Başka Bir Maksatla Sefere Çıkmasının Yasak Olması bâbında, Kadının haccı için mahreminin olması şartı, İbn Dakîku’l-İd’e göre birbirine zıt olan iki âmm ile ilgilidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”⁷⁰² Âyet kadın ve erkekler hakkında âmmidir. Bunun gereği olarak eğer güç yetirilirse hac, herkese farz olur. İkincisi şu hadistir: “Kadın ancak mahrem ile sefere çıkabilir.”⁷⁰³ Bu hadis de âmm olup haccı da kapsar. Haccı hariç sayanlar, onu âyetin umumuyla tahsis etmişlerdir. Dahil sayanlar ise âyeti hadisin umumuyla tahsis etmişlerdir. Dolayısıyla dışarıdan bir delille tercih etmek gerekir. Şevkânî’ye göre bu bâbtaki hadisler, âyete zıt değildir. Çünkü mahrem, Kur’ân’da belirtilen kadının güç yetirebilmesinin içinde sayılmıştır. Şart koşulan güç yetirebilme dışında bir şey yoktur. Dolayısıyla iki âmm arasında zıtlık olmaz.⁷⁰⁴

⁷⁰⁰ Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, thk. Muhammed Avad Mur’ib. (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 2001), 15/367.

⁷⁰¹ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti’l-Kur’ân*, thk. Muhammed el-Hecâr (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1994/1414), 133.

⁷⁰² Âl-i İmrân, 3/97.

⁷⁰³ Müslim, “Hac”, 424.

⁷⁰⁴ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 9/60.

Muhammed b. Nasr'ın, *İhtilâfû'l-fukahâ*'da belirttiğine göre Ahmed, “*Kadın mahremi olmadan sefere çıkamaz.*” hadisini delil olarak kullanmıştır. Ona “*Gitmeye gücü yetenin...*” âyeti hatırlatılınca “Bu, gücü yetme kapsamındadır.” demiştir.⁷⁰⁵ Tirmizî'ye göre ehl-i ilim, mahremi olmayan zengin kadının hacca gidip gidemeyeceği hususunda ihtilaf etmiştir. Bazıları, mahremin “*Gitmeye gücü yetenin...*” âyetine dahil olduğu için ona haccın farz olmadığını söylemiştir. Onlar “Eğer kadının mahremi yoksa gitmeye gücü yetmiyordur.” demişlerdir. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Kûfeli âlimler bu görüştedir. Bazıları ise “Eğer yol güvenliyse insanlarla hacca gidebilir.” demişlerdir. Mâlik ve Şâfiî bu görüştedir.⁷⁰⁶ Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi İbn Dakîku'l-İd sözüne göre doğrudur. Çünkü mahrem, Kur'ân'da belirtilen kadının güç yetirebilmesinin içinde sayılmıştır.

Âm ve hâsla ilgili *Veblü'l-gamâm*'da geçen tenkide ise aşağıdaki örnekler zikredilebilir:

Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*'da tahsis edici bir şey olmadan tahsis yapılması ve kunutun Kur'ân'la tahsisi hakkında Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. Şevkânî'ye göre kunutun Kur'ân'la tahsisinin hiçbir şekilde delili yoktur. Çünkü bütün kunut hadislerinde onda Kur'ân'dan olmayan şeyler geldiği açıkça belirtilmiştir. “*Namazda insan sözü uygun değildir.*”⁷⁰⁷ hadisini delil olarak kullanmak anlamsızdır. Çünkü namazdaki şeyleri, hadiste zikredilen şeylerle sınırlı tutmak gerekir. Hiçbir âlim böyle bir şey dememiştir. Çünkü teşehhüd, Kur'ân, tesbih veya tekbirden biri değildir.⁷⁰⁸

Araştırmalarımız sonucunda kunutta sadece Kur'ân okunduğuna dair bir delil bulamadık. Görünen o ki, burada önemli olan, Kur'ân'dan veya başka bir dua olmasıdır.

Sünnetten rivayet edilen kunut duaları içinde şunlar yer almaktadır: Hasan b. Ali'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) bana vitrin kunutunda okuyacağım bazı sözler öğretti: Allah'ım, hidayet ettiklerinin yoluna beni de hidâyet et. Allah'ım, âfiyet ver. Dost edindiklerinle beraber beni de dost edin. Verdiğin şeyleri bana mübârek eyle. Hükmettiğin şeylerin şerrinden beni koru.

⁷⁰⁵ Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *İhtilâfû'l-fukahâ*, thk. Muhammed Tahir (Riyad: Dâru Advâi's-Selef, 2000/1420), 422.

⁷⁰⁶ Tirmizî, “Radâ”, 15 (No. 1169).

⁷⁰⁷ Müslim, “Mesâcid”, 33.

⁷⁰⁸ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/286.

Şüphesiz Sen hüküm verirsin, fakat kimse sana hüküm veremez. Senin sevdiklerin zelil olmaz. Senin düşman oldukların ise asla aziz olmaz. Rabbimiz! sen mübarek ve yücesin.”⁷⁰⁹

Sunâbihî'nin hadisinde olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerim'den bir dua okuyabilir. Sunâbihî, “Ebû Bekr'in arkasında elbisem elbisesine degecek şekilde akşam namazını kıldım. Son rekatta iken Fatiha'yı okudu, sonra da “*Rabbimiz! Bizi doğru yola erıştirdikten sonra kalplerimizi saptırma, bize tarafından bir rahmet bağışla. Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız Sensin.*”⁷¹⁰ âyetini okudu.” demiştir. Mekhûl de (ö. 112/730) “Bu, Ebû Bekr'in kırâati değildi. Bilakis bir dua idi.” demiştir.⁷¹¹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla belki de bu, Hz. Ebû Bekr'in (r.a.) irtidat savaşları sırasında olmuştur. O, mürtedlere beddua ediyordu.

Aynı şekilde Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*'da da tahsîs ve ta'mimde vehim yapılmasına dair Sâlih b. Mehdî el-Mukbilî'nin (ö.1108/1696) görüşünü tenkit etmiştir. Mukbilî'nin “Sadaka ve zekatı fakire verip zengine vermemeye dair deliller arasında umum- husus min vech nisbeti vardır. “Çünkü borçlular kelimesi zenginleri de kapsar. Aynı şekilde zenginler arasında borçlular vardır”⁷¹² sözü hakkında Şevkânî'nin bazı değerlendirmeleri bulunmaktadır.

Şevkânî'ye göre, borçlunun “*Sadaka, zengine helal değildir*”⁷¹³ hadisinden hariç tutulması ve *el-Menâr* müellifi Sâlih b. Mehdî el-Mukbilî'nin tahsis ve ta'mim ile ilgili yöntemi yanlıştır. Bunun sebebi ise borçlunun da yer aldığı beş istisnayı içeren hadisin tamamına bakmayıp sadece “zengin” kelimesine odaklanmasıdır.⁷¹⁴

Bize öyle görünüyor ki, Mukbilî'nin kastı zengine zekât vermekten men etmektir ve zenginlerden de borçlu olanlar vardır. Borçlu birine zekât verilebilir ve borçlular arasında zenginler de vardır dolayısıyla ikisi arasında umum ve husus nisbeti vardır. Fakat borçlu birinin zekat almaktan men edilmiş zenginlerin geneline dahil olmadığını ifade eden Ebû Sa'îd'in hadisi başka bir hadis ile istisna edilmiştir. Hadisin lafzı şöyledir: Ebû Sa'îd'in naklettiğine göre Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu:

⁷⁰⁹ İbn Huzeyme, *Sahîhu ibn huzeyme*, 1/543 (No. 1095).

⁷¹⁰ Âl-i İmran 3/8

⁷¹¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/110 (No. 2699).

⁷¹² Sâlih b. Mehdî el-Mukbilî, *el-Menâr* (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1988/1408), 1/313.

⁷¹³ Ahmed, *el-Müsned*, 18/97 (No. 11538).

⁷¹⁴ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/449.

“Sadaka, beş kişi hariç zengine helal değildir: Zekat memuru, Allah yolundaki mücahid, zekat malını kendi malı ile satın alan zengin, fakirin, kendisine verilmiş olan sadakayı hediye ettiği zengin ve borçlu.”⁷¹⁵

Şifâ’ü’l-uvâm’daki “Abdestin sünnetlerinden ilki elleri yıkamaktır”⁷¹⁶ sözü ve delilin iddiadan daha has olması hakkında Şevkânî’nin bazı değerlendirmeleri bulunmaktadır. Şevkânî’ye göre daha uygun olanı, elleri yıkama sünnetine delil olarak Hz. Peygamber’in (s.a.v.) abdestinden bahseden Hz. Ali hadisini kullanmaktır. Çünkü bu sahih bir hadistir. Osmân ve Abdullah b. Zeyd hadisi de buna benzemektedir. Uyanma hadisiyle istidlâlde ise bu uyanma hâli ile sınırlı olduğundan delil iddiadan daha hususidir. Namaz için alınan her abdest böyle değildir.⁷¹⁷

Hz. Ali’nin hadisi ise şöyledir: Kendisine bir oturak getirildi ve üzerine oturdu. Daha sonra bir testi getirildi, önce ellerini üç kere yıkadı ve bir avuç su ile hem ağzına hem de burnuna su verdi.⁷¹⁸

Uyanma hadisi ise şöyledir: Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sizden biri uykusundan uyandığında elini abdest kabına sokmadan önce yıkasın; zira hiçbiriniz (uyku esnasında) elinin nerede gecelediğini bilemez.”⁷¹⁹

Bize öyle görünüyor ki Şifâ’ü’l-uvâm müellifi Hüseyin b. Bedreddîn (ö. 662/1264) uyanma hadisini elleri yıkamaya, Hz. Ali hadisini ise ağza (mazmaza) ve burna su vermeye (istinşak) delil getirmiştir. Doğrusu ise Şevkânî’nin dediği gibi, Hz. Ali hadisini elleri yıkamaya delil olarak kullanmaktır; çünkü uyanma hadisinde elleri yıkamanın abdest için olduğuna dair açık bir ifade yoktur.

3.1.2.Mutlakı Mukayyede Hamletmesi ve Şârihin Kendi Mezhebini Esas Alması

Mutlak ve mukayyetle ilgili tenkitler aşağıda iki alt başlık altında değerlendirilecektir.

⁷¹⁵ Ahmed, *el-Müsned*, 18/97 (No. 11538).

⁷¹⁶ Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 1/82.

⁷¹⁷ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/133.

⁷¹⁸ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 50 (No. 113).

⁷¹⁹ Buhârî, “Vudû”, 26 (No. 162).

3.1.2.1. Mutlakın Mukayyede Hamledilmesi

Şuf'a bâbında, Şevkânî'nin şârihlerin hatalarına yönelik bazı tashih ve tenkitleri mevcuttur. Amr b. Şerîd'in, babası Şerîd b. Süveyd'den rivayet ettiğine göre o, Resûlullah'a (s.a.v.) "Ey Allah'ın Resûlü! Bir tarla var. Onda hiç kimsenin hissesi yoktur. Ancak komşuluk (hakkı) vardır. (Bunda Şuf'a hakkı var mı?)" diye sorduğunda Resûlullah "Komşu, bitişiğindeki akara öncelikle hak sahibidir" ⁷²⁰ buyurmuştur. Begavî'nin belirttiğine göre bu hadiste Şuf'a kelimesi zikredilmemiştir. Şuf'a kast edilmiş olması muhtemeldir. İyilik ve yardıma daha çok hak sahibi olmasının kast edilmiş olması muhtemeledir. Şevkânî ise "Onda hiç kimsenin bir hissesi yoktur" sözünden sonra buna hamledilmesinin uzak olduğunu kaydetmiştir. Ona göre evlâ olan, bunu mutlak olara Câbir hadisinde gelen mukayyede hamledilmesidir. ⁷²¹

Öyle görünüyor ki Şevkânî'nin tenkit ettiği sözü önce Hattâbî, daha sonra da Begavî söylemiştir. Hattâbî'ye göre bu hadiste Şuf'a kelimesi zikredilmemiştir. Fakat Şuf'a'nın kast edilmiş olması muhtemeldir. İyilik ve yardıma daha çok hak sahibi olmasının kast edilmiş olması muhtemeldir. İki haberin cem edilmesi de mümkündür. Buna göre komşu, ortak ise öncelikle hak sahibidir. Bu şekilde iki hadisin mânası, ihtilaf yerine uyumlu olur. ⁷²² Gördüğümüz kadarıyla Şevkânî, mukayyed ile Ebû Dâvûd'un Sünen'indeki Câbir b. Abdillâh hadisini kast etmektedir. Bu rivayete göre Allah Resûlü (s.a.v.) "Komşu komşu'nun şüf'asına daha müstehaktır. Yolları bir olduğu zaman komşu gaipse beklenir" ⁷²³ buyurmuştur. Takyîd, "Eğer yolları bir ise" kısmındadır.

3.1.2.2. Kesin İletin Bilinmesine Rağmen Mutlakın Mukayyede Hamledilmesi

Şevkânî kesin illetin bilinmesine rağmen mutlakı mukayyet üzerine hamletmenin hatalı olduğunu ifade ederek tenkitte bulunmuştur. *Misvak kullanmanın teşvik edilmesi ve bu hususta vurgulanan şeylerin zikri bâbın'da* Huzeyfe'den

⁷²⁰ Ahmed, *el-Müsned*, 32/212 (No. 19461). Muhakkikler hadisin sahih olduğunu söylemişlerdir.

⁷²¹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 11/126.

⁷²² Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 3/154.

⁷²³ Ebû Dâvûd, "İcâre", 39 (No. 3518).

nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) gece kalktığında ağzını misvakla ovalardı.⁷²⁴

İbn Dakîku'l-İd'e göre gece kalkmakla namaza kalkmak kastedilmiş olabilir. İbn Hacer, "Buhârî'nin "teheccüde kalktığı zaman" lafzı ile Müslim'in buna benzer lafzı, buna delildir" demiştir. Şevkânî'ye göre mutlak, mukayyede hamledilmiş olur. Ancak illetin, temizlik olduğu bilindikten sonra bu tamam olmaz. Çünkü bu, bütün durumlarda mendûptur.⁷²⁵

Araştırmalarımız sonucunda tespit ettik ki, teheccüdün zikredildiği rivayet, sahih olup *Sahîhayn'da* geçmektedir ve şöyledir: "Huzeýfe'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) gece teheccüde kalktığında ağzını misvakla ovalardı."⁷²⁶ Bu rivayet, mutlak olan rivayeti açıklamaktadır. Ancak Şevkânî'nin söylediği gibi misvak her durumda müstehaptır.

İbn Dakîku'l-İd'e göre "gece kalktığında" sözünün zâhiri, hükmün sadece kalkmaya bağlanmasını gerektirir. Bu sözle gece namaza kalkmak kast edilmiş olabilir. Bu ihtimal, teheccüdün zikredildiği ikinci rivayette açıktır. Bu yüzden Beyhakî bu hususu zikrettikten sonra bunu namaz ve Kur'ân okumak için yaptığının açık olduğunu belirtmiştir.⁷²⁷ İbn Dakîku'l-İd, *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm*'da gece uykudan kalkarken misvak kullanmanın illetinin, uykunun ağzın kokusunu değiştirmesi olduğunu belirtmiştir. Misvak ise ağzı temizler. Dolayısıyla ağzın kokusunun değişmesi durumunda kullanılması sünnettir.⁷²⁸

Sonuç olarak bu ikisi, şöyle uzlaştırılır: Misvak, uykudan kalkınca ağzın kokusunun değişmesi illetinden dolayı mutlak olarak müstehaptır. Ancak gece namaz için kalkarken daha çok müstehaptır. Çünkü bu başka delillerle kuvvet kazanmıştır. Bu delil Allah Resûlü'nün (s.a.v.) "Eğer ümmetime ya da insanlara zahmet vermeyecek olsaydım, her namazda misvak kullanmalarını emrederdim."⁷²⁹ ifadesidir.

3.1.2.3. Şârihin Hadisi Mezhebiyle Takyit Etmesi

⁷²⁴ Buhârî, "Vudû", 77 (No. 245); Müslim, "Tahâret" 46.

⁷²⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 1/405.

⁷²⁶ Buhârî, "Teheccüd", 9 (No. 1136); Müslim, "Tahâret", 46.

⁷²⁷ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/448.

⁷²⁸ Ebü'l-Feth Takıyyüddîn İbn Dakîki'l-İd Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî, *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm* (b.y.: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediye, ts.), 1/108.

⁷²⁹ Buhârî, "Cuma", 8 (No. 887).

Şevkânî, *Namaza Yılan ve akrep öldürmek ile bir ihtiyaç için biraz yürümenin mekruh olmadığı* bâbında Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet edilen hadisi tenkit etmiştir. Onun rivayet ettiğine göre “*Resûlullah (s.a.v.) evde kapı kapalı iken namaz kılıyordu. Ben gelince, yürüyüp kapıyı açtı.*”⁷³⁰ İbn Reslân'a (ö. 805/1403) göre bu yürüme, bir veya iki adım ya da daha fazla olabilir.⁷³¹ Şevkânî'ye göre bu, mezhepte bir takyîd olup bunun doğru olmadığı açıktır. Hadis, nafile namazda bir ihtiyaç için yürümenin mübah olduğuna delildir.⁷³²

Bize öyle görünüyor ki İbn Reslân'ın Şâfiî olması dolayısıyla onlara göre üç veya daha fazla adım, namazı bozar. Nevevî'ye göre insanların çok saydığı hareket, art arda çok adım veya art arda çok harekettir ki bu, namazı bozar. Ashâbımız bir adım ve bir vuruş gibi bir fiilin tartışmasız az ve üçün tartışmasız çok olduğunu söylemişlerdir.⁷³³ Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi İbn Reslân'ın sözü hakkında doğrudur. Çünkü bir adımın az ve üç adımın çok olduğu sonradan ortaya çıkmış bir anlayıştır. Allah ve Resûlü'nün sözünü, sonradan ortaya çıkmış bir ifadeye hamletmek caiz olmaz.

3.1.3. Hakikat ve Mecaz

Hakikat ve mecazla ilgili tenkitler, iki alt başlık altında değerlendirilecektir.

3.1.3.1. Bir Karîne Olmadan Mecaza Hamletmenin Caiz Olmadığı

Şevkânî, *Erkeklerle Kırmızıya Boyanmış Elbiselerin Yasaklanması ve Kırmızı Hakındaki Rivayetler* bâbında erkeklerin kırmızı elbise giymelerinin hükmünü tartışır. İbnü'l-Kayyim'in iddiasına göre kırmızı elbise, siyah ve kırmızı şeritlerden dokunmuş Yemen giysisi idi. Tamamen kırmızı olduğunu söyleyenler yanlışlardır.⁷³⁴ Şevkânî ise dili iyi bilen kimseler olan sahâbîler, kırmızı olduğunu belirtmişlerdir. Bu yüzden tamamen kırmızı olan gerçek mânaya hamledilmelidir. Bir kısmının kırmızı olduğu ise ancak bir karîne ile mecaza hamledilebilir.⁷³⁵

⁷³⁰ Ahmed, *el-Müsned*, 40/28 (No. 24027).

⁷³¹ İbn Reslân, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 5/90.

⁷³² Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/521.

⁷³³ Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/93.

⁷³⁴ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-me'âd*, 1/132.

⁷³⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 3/392.

Kanaatimizce usfur (aspir) ile boyanmış kırmızı elbiseler yasaklanmıştır. Bazı âlimler, kırmızının yasak olduğu hadisleri buna hamletmişlerdir. Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr*'da nehyin, usfur (aspir) ile boyanmış kırmızı elbiseler için olduğunu söyleniştir. Usfurdan başka bir şey ile boyanmış kırmızı elbiseleri giymek caizdir. Hz. Peygamber'in kırmızı elbise giydiğine dair sahih hadisler buna hamledilmiştir.⁷³⁶ Netice itibarıyla usfur ile boyanmamış kırmızı elbiselerde ihtilaf edilmiştir. Eğer kırmızılığı hafif veya başka bir renkle karışık ise giyilmesi caizdir.

Torun İbn Teymiyye, kırmızı giymeye ruhsat verilmesi hakkında gelen hadislerin buna hamledildiğini savunmuştur. Çünkü kırmızılığı hafif veya içinde kırmızı şeritlerin olduğu elbiseler gibi bir kısmı kırmızı olanlara kırmızı denilir. “Kırmızı elbise” sözlerinin mânası budur.⁷³⁷ Kadın kıyafetlerine benzememek şartıyla kırmızılığı fazla ve koyu olan elbiseleri erkeklerin giymesi, bazı âlimler tarafından caiz görülmemiş, bazıları tarafından ise caiz görülmüştür.

3.1.3.2. Hakikate Hamledilmesi Mümkün Olan Bir Şeyin Mecaza Hamledilmesi

Şevkânî, *Mezî Hakkındaki Rivayetler* bâbında zikrettiği cinsel organı yıkamakla neyin kastedildiği ile ilgili olarak İbn Hazm'ın (ö. 456/1065) zâhirciliğine rağmen cumhûrun görüşünü benimsemeyip “Zekerini yıkasın”⁷³⁸ hadisi ile “zekerini yıka”⁷³⁹ hadisini zikrettikten sonra “Bütün organı yıkamanın gerekliliği şer'î olup buna delil yoktur” demiş ve râviler hakkında ta'nda bulunmamıştır. Şevkânî'ye göre “zeker” kelimesinden kastedilen, hakikatte bütün organ, mecazen ise sadece bir kısımdır.⁷⁴⁰

Abdullah el-Bessâm, *'Umdetü'l-ahkâm*'a⁷⁴¹ yaptığı şerhte Hanbelîlerin ve bazı Mâlikîlerin, bu ve başka hadisleri delil göstererek zekerin hepsinin yıkanması gerektiğini söylediklerini nakletmiştir. Hadiste zekerin yıkanması gerektiği açıkça zikredilmiştir. Bu ise hakikatte hepsi için kullanılır. Cumhûr ise mezînin isabet ettiği

⁷³⁶ Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr*, 102.

⁷³⁷ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm b. Teymiyye el-Harrânî, *Şerhu'l-'Umde fi'l-fikh*, thk. Hâlid b. Ali el-muşaykih (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1418/1997), 380.

⁷³⁸ Ahmed, *el-Müsne'd*, 2/399 (No. 1238).

⁷³⁹ a.g.e., 2/301 (No. 1028).

⁷⁴⁰ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 1/256.

⁷⁴¹ *'Umdetü'l-ahkâm* sahibi: Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Ali el-Makdisî el-Cemmâîlî (ö. 600/1203).

yerin yıkanması gerektiğini söylemiştir. Çünkü guslû gerektiren mezîdir. Birinci görüş birçok açıdan daha râcihtir:

a. Onu yıkamak, hadisteki hakikattir. Bir kısmını yıkamak ise mecaz olup güçlü bir karîne gerektirir.

b. Mezî, çıkma sebebi ve renklerinin birbirine yakın olması gibi açılardan menîye benzer. Bu yüzden küçük cünüplük gibidir. Menîde bütün bedeni yıkamak varken mezîde de zekerin hepsini yıkamak yeterlidir.

c. Mezî, şehvetin hararetinden çıkar. Onu soğutmakla dışarının küçülmesi için hepsini yıkamak münasıptır.⁷⁴² Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi İbn Hazm'ın sözü hakkında doğrudur. Çünkü bütün organı yıkamak, hadisin hakikat anlamıdır. Bir kısmını yıkamak ise mecaz olup güçlü bir karîne gerektirir.

Şevkânî'nin şer'î bir gerçeği, dil gerçeğine takdim etmesiyle ilgili diğer bir misâl ise *İçki İçmede Hurma Dalı ve Nalın vb. ile Celde* bâbında, üzüm dışında bir şeyle yapılan içkiye verilen isim hakkında Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. Hattâbî'ye göre bazıları, Arapların üzümden başka bir şeyden yapılan içkileri bilmediğini iddia etmiştir. Onlara üzümden başka bir şeyden yapılabilecek içki adını veren sahâbenin, fasih Arapça bildiği şeklinde cevap verilir. Ona göre eğer bu isimlendirme doğru olmasaydı, ona bu adı vermezlerdi. Şevkânî'ye göre ise bu açıklamaya, onların verdiği bu ismin, lugavî değil, şer'î olabileceği şeklinde karşılık verilir.⁷⁴³

İçki yasağı geldiğinde insanlar üzüm ve hurmadan içki yapıyorlardı. Medine'nin içkisi de hurmadandı. Çünkü Medine, hurma yurduydı. Onlar, dilleri ile buna içki adını vermişlerdi. Bu, dilbilimsel bir gerçektir. Şeriat da ona içki adını vermiştir. Bu da şer'î bir gerçektir. O zaman insanların örfünde bu, içkiydi. Bu da örfî bir gerçektir. Dolayısıyla hurmadan yapılan içkiye de içki denilmesi, şer'î, örfî ve dilbilimsel bir gerçektir. İbn Hacer'e göre şeriatın sarhoş edici her şeye içki adını vermesi sabit olduğundan dolayı bu, şer'î bir gerçektir ve dildeki gerçeğin önündedir.⁷⁴⁴ Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi Hattâbî'nin sözü hakkında doğru değildir. Çünkü hurmadan yapılan içkiye de içki denilmesi, şer'î, örfî ve dilbilimsel bir gerçektir.

⁷⁴² Abdullah b. Abdurrahmân el-Bassâm, *Teyşîru'l-'allâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk (Kahire: Mektebetü't-Tâbî'in, 1426/2006), 54.

⁷⁴³ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 13/365.

⁷⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/48.

3.1.4. Güçlü Bir Karîne Olmadan Te’vile Gidilmesi

Güçlü bir karîne olmadan teville gidilmesi ile ilgili tenkitler üç alt başlık altında incelenecektir.

3.1.4.1. Güçlü Bir Karîne Olmadan Te’vile Başvurulması

Seferde Namazı Kısaltmanın ve Tam Kılmanın Caiz Olması bâbında, Hz. Âişe’nin (r.a.) “Namaz seferde ve ikamette ikişer rek’at olarak farz kılındı. Sonra seferde aynı kaldı ama ikamette arttırıldı.” hadisi⁷⁴⁵ hakkında Şevkânî’nin bazı tenkitleri mevcuttur. Nevevî ‘ye göre onunla yetinmek isteyene farz kılındı. İkametteki namaza ise iki rek’at ilave edildi. Bu şekilde seferde namazı kasr ile kılmanın caiz olduğu sabit oldu. Şevkânî’ye göre ise bu, muteber olmayan zorlama bir yorumdur.⁷⁴⁶

Nevevî, bu yorumu *Sahih-i Müslim* şerhinde zikretmiştir. Ancak *Mecmû* adlı eserinde mübalağa ederek delilleri cem etmek için bu tevilin gerektiğini belirtmiştir.⁷⁴⁷ Bize göre belki de Şevkânî buna itibar etmemiştir. Çünkü bütün delilleri cem etmek, güç açısından eşit olduğu zaman olur. Burada ise deliller böyle değildir. Kasr delilleri, merfû ve sahih olup bunlarda tevil söz konusu değildir. Tamamlama [dört rek’at olarak tam kılma] delillerinin bazıları mevkûf, bazılarının ise sıhhati tartışmalıdır. Dolayısıyla tevil ve ihtilaf karışmıştır. Sonuç olarak Nevevî değerlendirmeleri üzere Şevkânî’nin yaptığı tenkit isabetli gözükmemektedir. Çünkü bir şeyin, sadece isteyene farz olması doğru değildir. Farz bütün mükelleflere olur. Aynı şekilde kasr delilleri, merfû ve sahih olup bunlarda tevil mümkün değildir.

Güçlü bir karîne olmaksızın hadisın uzak bir mânaya tevil edilmesine diğer bir misâl *Muharrem Orucu ve Âşûrânın Tayini* bâbındadır. Âşûrâ gününün belirlenmesi hakkında Hakem b. el-A’rec şöyle demiştir: İbn Abbas’ın (r.a.) yanına gittim. Kendisi zemzemin yanında cübbesini başının altına koyarak uzanmıştı. Ona “Bana âşûrâ orucundan haber ver.” dedim. O da “Muharrem’in hilâlini gördün mü günleri saymaya başla ve dokuzuncu günü oruçlu olarak sabahla.” dedi. “Resûlullah (s.a.v.) âşûrâ orucunu böyle mi tutardı? deyince “Evet.” cevabını verdi.⁷⁴⁸ İbn Hacer’in *Fethu’l-*

⁷⁴⁵ Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 1.

⁷⁴⁶ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 6/156.

⁷⁴⁷ Nevevî, *el-Mecmû*, 4/341.

⁷⁴⁸ Müslim, “Savm”, 132.

bârî”de belirttiğine göre hadisin zâhirinden anlaşıldığı üzere âşûrâ, dokuzuncu gündür. Zeyn b. Müneyyir (ö. 638/1284) İbn Abbas’ın bu sözünün, dokuzuncu günü takip eden gece oruca niyet edilmesi anlamına geldiğini söylemektedir. Şevkânî’ye göre İbn Abbas, soru sorana oruç tutulan günü göstermiştir. Âşûrânın hangi gün olduğu sorusuna cevap vermemiştir. İbnü’l-Müneyyir’in tevili, çok uzaktır. Çünkü “dokuzuncu gün oruçlu sabahla” sözlü bu anlama gelmemektedir.⁷⁴⁹ Şevkânî’den önce İbn Kayyim buna benzer bir tevili zikretmiştir.⁷⁵⁰

Kanaatimizce İbn Kayyim ve Şevkânî’nin zikrettiği tevil, dilde bir anlatım özelliğidir. Çünkü muzari fiil, vaz’ı açısından şimdiki zaman ve gelecek zaman anlamına gelebilir. Burada da delilleri cem için gelecek zamana hamledilebilir. Sanki soruyu soran “Resûlullah (s.a.v.) böyle mi oruç tutacak?” demiştir. Süyûtî *Hem ‘u’l-havâmi ‘fi şerhi Cem ‘i’l-cevâmi*’de müzari fiili sadece bir zamana has kılanların aksine şimdiki zaman ve gelecek zaman için kullanılabileceğini belirterek bunun cumhûrun görüşü olduğunu söylemiştir. Sîbeveyh de hakikatte her iki zamana uygun ve ortak kullanıldığını belirtmiştir.⁷⁵¹

Bize öyle görünüyor ki İbn Abbas, soru sorana âşûrâ orucunun başladığı günü öğretmek istemiş olabilir. Bu yüzden soru soran, “Hz. Peygamber (s.a.v.) de böyle mi yapıyordu? diye sormuştur. Yani “Âşûrâ orucu, dokuzuncu günde başlayıp onuncu günde mi tamamlanıyor?” demek istemiştir. Örneğin “Falan kişi nasıl oruç tutuyor?” diye sorulduğunda “Sahura kalkıyor. Sonra akşama kadar yemiyor.” denilmektedir. Hâlbuki sahurun oruçtan önce olduğu katîdir.

Sonuç olarak onuncu gün oruç tutmakla ilgili naslar sahihtir. Dokuzuncu gün ise İbn Abbas hadisinde zâhirdir. Nass, zâhirin önündedir. Hâlbuki İbn Abbas’tan bu zâhirin zıddı da rivayet edilmiştir. Tirmizî, İbn Abbas’ın “Resûlullah (s.a.v.) âşûrâ orucunu onuncu gün tutmayı emretti.”⁷⁵² dediğini rivayet etmiştir. Beyhakî de İbn

⁷⁴⁹ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 8/402.

⁷⁵⁰ İbnü’l-Kayyim’e göre İbn Abbas rivayetlerinin bütünü incelendiğinde problemin ortadan kalktığı ve İbn Abbas’ın ilminin genişliği görülecektir. Çünkü Âşûrâ gününü dokuzuncu gün yapmamış, bilakis soruyu sorana dokuzuncu günün orucunu anlatmış ve âşûrânın insanların bildiği onuncu gün olduğunu bilmesiyle yetinmiştir. Dolayısıyla soru soranı, dokuzuncu gün oruç tutmaya yönlendirmiş ve Resûlullah’ın (a.v.) da böyle oruç tuttuğunu haber vermiştir. Ya bunu yapmak daha iyidir ya da onu yapma emrine ve ileride yapma azmine hamledilir. bk. İbnü’l-Kayyim, *Zâdü’l-me’âd*, 2/72.

⁷⁵¹ Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Hem ‘u’l-havâmi ‘fi şerhi Cem ‘i’l-cevâmi*, thk. Abdülhamid Hendâvî (Mısır: el-Mektebetü’t-Tevfikîyye), 1/36.

⁷⁵² Tirmizî, “Savm”, 50 (No. 755).

Abbas'ın iki gün oruç tuttuğunu rivayet etmiştir.⁷⁵³ Başka bir rivayete göre İbn Abbas dokuzuncu ve onuncu gün oruç tutulmasını emretmiştir. Atâ, İbn Abbas'ın Âşûrâ günü orucu hakkında "Yahudilere muhalefet edin ve dokuz ile onuncu gün oruç tutun." dediğini rivayet etmiştir.⁷⁵⁴

Keza *Yemin Etmesi İstenmeden Yemin Edenin Kınanması* bâbında, Enes'den rivâyet edilen Resûlullah'ın (s.a.v.) "*Ümmetimin misali, yağmur örneği gibidir; öncesi mi yoksa sonrası mı hayırlı bilinmez.*"⁷⁵⁵ hadisi hakkında Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur.

Nevevî, "ümmetim yağmur gibidir" hadisinde Hz. İsa'yı gören, zamanına ve ondaki hayra yetişenler hakkında hangi zamanın daha faziletli olduğu hususunda şüpheyi düşüldüğünü söylemiştir. Bu şüphe, "*Asırların en hayırlısı benim asırdır.*" Hadisiyle ortadan kalkmıştır.⁷⁵⁶ Şevkânî'ye göre bu ihtimalde bir zorlama olduğu açıktır. Onu buna iten şey, bilinen failin zikredilmemesidir "لَا يُدْرَى" O yüzden buna hamletmiş ve her ikisinde de hayır olduğunda tereddüde düşerek faydalı yağmura benzetmeyi unutmıştır.⁷⁵⁷

Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiştir. Yine Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Hasan'dan o da Ammar'dan rivayet edilmiştir. Ancak Ammar hadisinin isnadında inkıta vardır.⁷⁵⁸ İbn Allân (ö. 1057/1647) hadisi Nesâî'ye nispet etmiştir ancak bu yanlıştır. Sünen sahipleri içinde sadece Tirmizî hadisi rivayet etmiştir.⁷⁵⁹ İbn Abdilberr'e göre Enes ve Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın hadisi hasen vecihlerle rivayet edilmiştir.⁷⁶⁰ İbn Hacer ise hasen bir hadis olup sahih derecesine çıkarabilecek tarikleri olduğunu belirtmiştir.⁷⁶¹

İbn Kuteybe "*Ümmetimin en hayırlısı, benim gönderildiğim asırdır.*" hadisi hakkında, onun ashâbının ahir zamandaki müslümanlardan daha hayırlı olduğunda ve

⁷⁵³ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, 6/351.

⁷⁵⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/287 (No. 7839).

⁷⁵⁵ Tirmizî, "Emsâl", 6 (No. 2869) Bu hadis-i şerif, İbnü'l-Arâbî'nin Mu'cem'inde Abdullah b. Ömer'den nakledilmiştir. bk. İbnü'l-Arâbî, *Kitâbü'l-mu'cem fi'l-hadis*, 2/571 (No. 1122).

⁷⁵⁶ Buhârî, "Fezâilü's-sahâbe", 1 (No. 3651). Rivayet "İnsanların en hayırlıları benimle aynı zamanda yaşayanlardır." lafzıyla nakledilmiştir.

⁷⁵⁷ Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 15/552.

⁷⁵⁸ Ahmed, *el-Müsned*, 31/174.

⁷⁵⁹ Muhammed Ali b. Muhammed İbn Allân, *Delîlü'l-fâlihîn li-turukı riyâzi's-sâlihîn*, nşr. Halil Me'mun Şeyhâ (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1425/2004), 2/305.

⁷⁶⁰ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 20/253.

⁷⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/6.

insanların hiçbirisine, onlara verilen üstünlüğün verilmediğinde şüphe olmadığını kaydetmiştir. “*Ümmetim yağmura benzer, başı mı hayırlıdır yoksa sonu mu, bilinmez*” hadisini, onların derecesinin ashâbına yakın olduğunu ifade etmek için söylemiştir. Nitekim, “Bu elbisenin önü mü daha güzel arkası mı?” denilir. Önü daha güzeldir, ancak sen bununla (güzellik bakımından) elbisenin önü ile arkasını birbirine yaklaştırmayı kastetmiş olursun.⁷⁶² Ebû Bekr el-Kelâbâzî (ö. 380/990) de İbn Kuteybe’nin bu yorumuna benzer bir yorum yapmıştır.⁷⁶³ Sonuç olarak hayırlı olmada tereddüt, iki grup arasındaki aşırı benzerlikten dolayı insanlarda meydana gelmiştir. Yoksa sahâbenin başkalarından daha hayırlı olduğuna dair açık nasslar vardır. Allah daha iyi bilir.

3.1.4.2. Te’vil ve Uzak İhtimali Tercih Etme

Süvari ve Yayaya pay Verilmesi bâbında, İbn Ömer’in (r.a.) “Resûlullah (s.a.v.) ata iki, sahibine bir pay verdi.”⁷⁶⁴ hadisi ve Mecma’ b. Cârîye’nin “Süvariye iki, yayaya bir pay verdi”⁷⁶⁵ hadisi hakkında Şevkânî’nin bazı tenkitleri mevcuttur.

el-Bahru’z-zehhâr müellifi Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ’ya göre süvariye ve atına üç pay verilir. Bazı durumlarda ise üçüncü pay, bu husustaki hadislerin arası cem edilerek ganimet olarak dağıtılması olabilir.

Şevkânî’ye göre bu ihtimalde bir zorlama olduğu açıktır. Bu bâbtaki hadisleri cem etmek mümkündür. Süvariye ve atına iki pay verilmesine hükmeden delillerden daha güçlü deliller vardır. Sünnet hakkında biraz bilgisi olanlar, bundan şüphe duymazlar.⁷⁶⁶

Bize öyle görünüyor ki Şevkânî’nin işaret ettiği cem şudur: süvariye bir, kendisine ait pay dışında atına iki pay verilmesidir. Şevkânî *es-Seylû’l-cerrâr*’da hâfızların, Mecma’ b. Cârîye’nin hadisinin râvisinin vehmiyle birlikte isnadının zayıf olduğunu belirttiklerini nakletmiştir. Râvi, “Üç yüz süvari vardı.” demiştir. Ancak iki

⁷⁶² Ebû Muhammed b. Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te’vîlü muhtelifi’l-hadis* (b.y.: el-Mektebü’l-İslâmî, 1419/1999), 181.

⁷⁶³ Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk b. İbrâhîm el-Kelâbâzî, *Bahrü’l-fevâ’id el-meşhûr bi-Meâni’l-ahbâr*, thk. Muhammed Hasan İsmail - Ahmed Ferid (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999/1420), 372.

⁷⁶⁴ Buhârî, “Cihâd”, 50 (No. 2863).

⁷⁶⁵ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 155 (No. 2736).

⁷⁶⁶ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 14/208.

yüz atlı vardı. Bununla birlikte “Süvariye ve atına iki pay, yayaya bir pay verdi.” sözü, atının iki payı, kendisine diğer adamlar gibi bir pay verilmesiyle tevil edilebilir. Çünkü bir grup sahâbîden rivayet edilen çok sayıdaki sahih hadis, adama ve atına üç pay verildiğini, bir payının adama, iki payının da atına ait olduğunu belirtmektedir.⁷⁶⁷ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Süvariye ve atına iki pay verilmesi, Ebû Hanîfe’nin görüşüdür. Ancak Ebû Yusuf ve Muhammed buna muhalefet etmiştir. Serahsî’nin *el-Mebsût*’unda belirttiğine göre onlardan yaya olana bir pay, süvari olana iki pay vardır. Bu, Ebû Hanîfe’nin görüşüdür. Ebû Yusuf ve Muhammed ise süvariye üç pay, yayaya bir pay verildiğini söylemiştir. Bu *Kitâbü’s-siyer*’de⁷⁶⁸ ve *el-Mebsût*’ta zikredilmiştir.⁷⁶⁹ Sonuç olarak Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ’nın görüşüne dair Şevkânî’nin yaptığı tenkidin isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bâbtaki hadisleri cem etmek bir zorlama olmadan mümkündür.

3.1.5. Nas ve Kıyasla İlgili Tenkitler

Nas ve kıyasla ilgili tenkitler; İletle Açıkça Belirtilmiş Sahih Bir Nassa Karşılık İstinbât Yapılması ve Nassın Bir Görüşle Çelişmesi şeklinde üç alt başlık altında incelenecektir.

3.1.5.1. Nassın Kıyasa Takdim Edilmesi

Mahremleri Birbirinden Ayırma Hakkındaki Rivayetler bâbında, Esarete baba ile oğlu ayırmanın hükmü hakkında Şevkânî’nin bazı tenkitleri mevcuttur. Şevkânî’ye göre bazı âlimler, baba ile oğulu ayırmanın haram olmadığı görüşündedir. *el-Bahru’z-zehhâr* müellifi Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ, anneye kıyas edildiğini belirterek buna cevap vermiştir. Şevkânî ise babta zikredilen Ebû Mûsâ hadisinin, babayı kapsadığının açık olduğunu belirtmiş ve hadis sahih ise ona dayanmanın, kıyasa dayanmaktan daha iyi olduğunu söylemiştir.⁷⁷⁰

⁷⁶⁷ Şevkânî, *es-Seylû’l-cerrâr*, 959.

⁷⁶⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *es-Siyerü’s-sagîr*, thk. Mecîd Haddûrî (Beyrut: Dârü’l-Müttehîde, 1975), 112.

⁷⁶⁹ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Ebû’l-Vefâ el-Afgânî (Karaçi: İdâratü’l-Kur’ân ve’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, ts.), 2/178.

⁷⁷⁰ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 10/76.

Kanaatimizce *el-Bahru 'z-zehhâr* müellifi Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ kıyasa başvurmuştur. Çünkü mezkûr Ebû Mûsâ hadisi zayıftır. Bu hadis şöyledir: “*Resûlullah (s.a.v.), baba ile oğulu ayırana lanet etti.*”⁷⁷¹ Bu hadisin isnadında İbrâhîm b. İsmâîl vardır. Beyhakî, onun delil olarak kabul edilmediğini söylemiştir.⁷⁷² O da Talîk b. İmrân’dan rivayet etmiştir. Dârekutnî ise, Talîk’in delil olarak kabul edilemeyeceğini söylemiştir.⁷⁷³

el-Bahru 'z-zehhâr müellifi Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ’nın kıyas ettiği hadis ise Ebû Eyyûb’un hadisidir. Ebû Eyyûb Resûlullah’ın (s.a.v.) “*Kim anne ile çocuğunu ayırırsa Allah da kıyamet günü onun ile sevdiklerinin arasını ayırsın.*”⁷⁷⁴ Dediğini nakletmiştir. Bazı âlimler, bu hadisi hasen kabul etmişlerdir. Müsned muhakkikleri bu hadisin tariklerinin ve şahitlerinin bütünüyle hasen olduğunu söylemişlerdir.⁷⁷⁵ Tirmizî’ye göre Hz. Peygamber’in ashâbından ehl-i ilim ve başka âlimler, buna göre amel etmişlerdir. Onlar, esarete baba ile oğulun, anne ile oğulun ve kardeşlerin ayrılmasını kerih görmüşlerdir.⁷⁷⁶

3.1.5.2. İleti Açıkça Belirtilmiş Sahih Bir Nassa Karşılık İstinbât Yapılması

Zimmîlerin Hicâz’da Oturmalarının Yasaklanması bâbında, İbn Abbâs’ın rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Müşrikleri Arap yarımadasından çıkarın.*”⁷⁷⁷ Ömer b. Hattâb’ın rivayetine göre o, Resûlullah’ın (s.a.v.) “*Yahudileri ve Hristiyanları, Arap yarımadasından çıkaracağım. Öyle ki sadece müslümanlar kalacak.*”⁷⁷⁸ dediğini nakletmiştir.

Mehdî Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ (ö. 840/1437) *el-Gays* adlı eserinde Hüseyin b. Bedreddîn’in (ö. 662/1264) *Şifâü’l-üvâm* eseri’nden naklen gayr-i müslimlerin Hicâz dışında olmak kaydıyla Arap yarımadasının diğer şehirlerinde

⁷⁷¹ Bezzâr, *Müsned*, 8/132 (No. 3140).

⁷⁷² Beyhakî, *es-Sünen*, 9/215.

⁷⁷³ Muhammed Mehdi el-Maslimî vd., *Mevsuatu akvali Ebi’l-Hasen ed-Dârakutnî fi ricali’l-hadis ve ilelihi* (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 2001), 1/337.

⁷⁷⁴ Tirmizî, “Siyer”, 17 (No. 1566).

⁷⁷⁵ Ahmed, *el-Müsned*, 38/486 (No. 23499).

⁷⁷⁶ Tirmizî, “Siyer”, 17 (No. 1566).

⁷⁷⁷ Buhârî, “Cizye”, 6 (No. 3168).

⁷⁷⁸ Müslim, “Cihâd”, 63.

kalmalarının caiz olduğunu belirtmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Onları Arap yarımadasından çıkarın.*” dedikten sonra “*Onları Hicâz’dan çıkarın.*” buyurmuştur. Onun Arap yarımadasıyla kastının Hicâz olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bölgeler arasından Hicâz’ın tahsis edilmesi, onların oradan çıkarılmasında daha büyük maslahat olmasından dolayıdır. Bu yüzden onların çıkarılmamasında daha büyük bir maslahat olduğu sabit olmuştur maslahatı gözetmek farz olur.

Şevkânî’ye göre bu istinbât, açık nassa ayıdır. Buna göre illet, iki dinin bir arada bulunmasının mekrûh olmasıdır. Eğer nassın, sadece onların Hicâz’dan çıkarılması hususunda olduğunu farz etsek, bu illetten dolayı Arap yarımadasının geri kalanını da Hicâz’a eklemek gerekirdi. Sahih nas, onların Arap yarımadasından çıkarılmasını açıkça belirtiyorsa bu nasıl olur?⁷⁷⁹

Şevkânî *es-Seylû’l-cerrâr*’da onların Arap yarımadasından çıkarılması emrinin, başka bir hadiste geçen onların Hicâz’dan çıkarılması emrine zıt olmadığını ifade etmiştir. Ahmed, Ebû Ubeyde’den Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “*Hicâz’daki Yahudileri ve Necrânîlari, Arap yarımadasından çıkarın.*”⁷⁸⁰ dediğini nakletmiştir. Bu, âmmın bazı kısmını zikretmektedir. Usûlde bunun, tahsîs için uygun olmadığı belirtilmiştir.⁷⁸¹ Vehbe Zuhaylî’ye (ö. 1436/2015) göre “*Hicâz’daki Yahudileri çıkarın.*” hadisi, âmmı tahsîs etmeye uygun değildir. Usûl-i fıkıh âlimleri, “âmmın fertlerinden biri ile hükmü tahsis etmek, âmmı tahsis edemez.” diyerek âmma muvafık olanla tahsîs yapılamayacağını belirtmişlerdir.⁷⁸²

Buhârî’nin Muğîre b. Abdurrahmân’dan rivayet ettiğine göre Arap yarımadasının sınırları, Mekke, Medine, Yemâme ve Yemen’dir.⁷⁸³ *Mu‘cemü lügati’l-fukahâ*’da belirtildiğine göre Arapların yurdu, Arap yarımadasıdır. Onun da sınırları batıda Kızıldeniz, güneyde Arap denizi, doğuda Arap körfezi, kuzeyde ise Uzeyb’ten Hadramût’a kadardır.⁷⁸⁴ Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ’nın bu konudaki görüşü ile ilgili olarak Şevkânî’nin görüşü ve tenkidi isabetlidir denebilir. Çünkü âmmın bazı fertlerini zikretmek usûlde bunun, tahsîsi için uygun olmaz.

⁷⁷⁹ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 14/416.

⁷⁸⁰ Ahmed, *el-Müsned*, 3/221 (No.1691).

⁷⁸¹ Şevkânî, *es-Seylû’l-cerrâr*, 974.

⁷⁸² Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmi*, 8/5871.

⁷⁸³ Buhârî, “*Cihâd*”, 172.

⁷⁸⁴ Kal’acî vd., *Mu‘cemü lügati’l-fukahâ*, 55.

3.1.5.3. Nassın Bir Görüşle Çelişmesi

Dâru'l-İslâma Hicretin Devam Etmesi ve Ahalisi Müslüman olan Bir Yerden Hicret Olmayacağı bâbında, Şevkânî tashih ve tenkidde bulunmuştur. Bir yer ne zaman dârüislâm haline gelir? Mâverdî'ye göre kâfir bir belde dini izhâr etmeye güç yetiyorsa orası dârüislâm olur. Başkalarının İslâm'a girmeleri ümit edildiğinden orada ikamet etmek, gitmekten evlâdır. Şevkânî'ye göre malumdur ki bu görüş, bâbta zikredilen dârülküfurde ikamet etmenin haram olduğunu belirten hadislerle çelişmemektedir.⁷⁸⁵

Bize öyle görünüyor ki bir belde çoğunluk, hüküm ve söz sahibi Müslümanlar ise orası dârüislâmdır. İbn Hazm *el-Muhallâ*'da beldenin çoğunluğa, hâkim ve mâlik olana nispet edildiğini belirtmiştir.⁷⁸⁶ Şevkânî *es-Seylû'l-cerrâr*'da sözün ortaya çıkmasına itibar edildiğini belirtmiştir. Eğer o yerde emir ve yasaklar, Müslümanlara ait ise ve kâfirler, sadece Müslümanlar izin verdikleri için küfrünü izhâr edebiliyorsa orası, dârüislâmdır. Küfür hasletlerinin görünmesi zarar vermez. Çünkü İslâm şehirlerinde ikamet eden Yahudi ve Hristiyan zimmîlerde görüldüğü gibi kâfirlerin gücü ve kudretleriyle değildir. Bilakis durum tam tersidir.⁷⁸⁷

Nas ve kıyasla ilgili diğer bir misâl, *İçme Âdâbı* bâbında, süt ve su ikram etmede önce sağdaki kişiye vermek hususunda Şevkânî tashih ve tenkidde bulunmuştur. Sehl b. Sa'd (ö. 91/710) hadisinde ve diğer hadislerde olduğu gibi süt ve diğer içecekler arasında fark yoktur. Mâlik'ten bunun, suya has olduğu rivayet edilmiştir. İbn Abdilber Mâlik'ten gelen rivayetin sahih olmadığını kaydetmiştir. Kadı İyâz (ö. 544/1149) onun, sünnetin sadece suya has olduğunun nassla sabit olduğunu kasdetmiş olabileceğini söylemiştir. Suyun dışındaki içeceklerin içilmesinde sağ öncelemek ise kıyas yoluyla. Şevkânî'ye göre Enes hadisinin sütle ilgili bir nas olduğu açıktır. Sehl b. Sa'd'ın rivayeti ise su ve diğer içecekleri kapsar. Dolayısıyla Mâlik'in, sünnetin sadece su için sabit olduğu şeklindeki tevili doğru değildir.⁷⁸⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Enes b. Mâlik'in (r.a.) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.v.) içine biraz su katılmış süt getirilmişti. Sağ tarafında bir bedevi,

⁷⁸⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 14/324.

⁷⁸⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 12/126.

⁷⁸⁷ Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr*, 976.

⁷⁸⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 15/255.

sol tarafında Ebû Bekr oturuyordu. Hz. Peygamber, içinde süt bulunan tasta içti ve tası bedeviye verip “Sağdan sırayla devam edelim” buyurdu.⁷⁸⁹ Bu, süte hastır.

Sehl b Sa‘d es-Sâidî’nin (r.a.) rivayet ettiğine göre ise Resûlullah’a (s.a.v.) bir içecek getirildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ondan içti. Sağ tarafında bir delikanlı, sol tarafında ise yaşı biraz ileri olan kişiler vardı. Gence “*Suyu (senden önce) bu yaşı ileri olanlara vermem için izin veriyor musun?*” diye sordu. Delikanlı “Vallahi hayır (izin vermem) Ey Allah’ın Resulü! (Çünkü) Senden gelen nasibimi kimseye veremem.” deyince Hz. Peygamber o içeceği delikanlıya verdi.⁷⁹⁰ Bu, bütün içecekleri kapsar. Ancak İbn Abbâs’tan gelen tarikte, Sehl hadisindeki içeceğin, Tirmizî’de süt olduğu açıkça belirtilmiştir.⁷⁹¹

Sonuç olarak sünnette süt konusunda nass sabittir. Su içmede sağdaki kişiye öncelik vermek, kıyas ilemdir. Bu ise Kâdî İyâz’ın söylediğinin tersidir. Taberani’de⁷⁹² geçen Sehl b. Sa‘d hadisinde kadehin içinde su olduğu belirtilmiştir. Rûyânî’nin Müsned’inde de buna benzer bir ifade vardır.⁷⁹³ Ebû Avâne’nın (ö. 316/929), *Müstahrec*’inde⁷⁹⁴ süt olduğu belirtilmiştir. Ancak bu üç hadisin isnadları zayıftır.⁷⁹⁵

3.1.6. Hz. Peygamber’in Fiilleri

Hz. Peygamber’in fiilleri; Ona Has Olan Fiiller ve Hac Menâsiki ve Namaz Fiillerinde Farz Olanlar şeklinde iki alt başlık altında değerlendirilebilir.

3.1.6.1. Hz. Peygamber’e Has olan fiiller

Cuma ve Cumartesi Günü tek gün Oruç Tutmanın Kerâheti bâbında, sadece cuma günü oruç tutmak hususunda Şevkânî’nin şârihlerin hatalarına yönelik bazı tashih ve tenkitleri mevcuttur. İbn Hacer *Fethu’l-bârî*’de bazılarının Cuma günü orucunu, Hz. Peygamber’e has olan şeyler arasında saydığını belirtmiş ancak bunun doğru olmadığını söylemiştir. Çünkü bir şeyin Hz. Peygamber’e has olması ihtimal ile

⁷⁸⁹ Buhârî, “Eşribe”, 18 (No. 5619).

⁷⁹⁰ Buhârî, “Eşribe”, 19 (No. 5620).

⁷⁹¹ Tirmizî, “Daavât”, 56 (No.3455).

⁷⁹² Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, 6/170 (No. 5890).

⁷⁹³ Rûyânî, *el-Müsned*, 2/195 (No. 1027).

⁷⁹⁴ Ebû Avâne, *Müstahrec*, 5/159 (No. 8234).

⁷⁹⁵ Bunun içinde zikredilenlerin ilki İbn Ebî Hazm, ikincisi Hişâm b. Sa‘d, üçüncüsü ise Ahmed b. Abdurrahmân b. Vehb’tir. Her biri hakkında da hadis alimlerinin tenkidi vardır.

sâbit olamaz. Şevkânî'ye göre cuma orucunun ona has olduğu iddiası doğru olabilir. Çünkü usûl-i fıkha göre Hz. Peygamber'in yasakladığı husus, bütün ümmeti bağlayan genel bir yasak olarak kabul edilir. Hz. Peygamber'in yasakladığı bir ameli yapması ise yalnız onun için tahsis edilmiş bir durum olup yasak hükmünü değiştirmez. Yani Resûlullah'ı kapsayan bir yasakla sakındırılan bir fiil, ona has olur. Sadece ümmete has olan bir nehiy, o fiili yapmada ona uymaya dair bir delil olmadığı sürece ona zıt olmaz.⁷⁹⁶

Kanaatimizce Resûlullah'ın (s.a.v.) cuma günü diğer günlerle birlikte oruç tuttuğunu belirten rivayetler de sahihtir. Çünkü yasak hadisleri, Sahîhayn'da olup daha sahihtirler. Bedrüddîn Aynî'ye göre bu hadislerde cuma günü orucunun yasaklanması, onun, cuma orucunu tutmasının sadece o gün olmadığını göstermektedir. Bilakis o, cumadan bir gün önce veya bir gün sonrayı da tutuyordu. Çünkü yaptığı şeyin, açık ve sahih bir nass olmadığı sürece emrine muhalif olması caiz değildir. Bu durumda nesih ve tahsis olur.⁷⁹⁷ İbnü'l-Kayyim yasağın sahih olmasından dolayı tek başına değil, diğer günle birlikte girdiğine hamledilebileceğini belirtmiştir. Ona göre Sahîhayn'da geçen yasaklayıcı sahih hadisler, Sahîhayn ehlinin rivayet etmediği cevaz hadisinden çok daha fazladır.⁷⁹⁸

3.1.6.2. Hac Menâsiki ve Namazın Farzları

Kurban Günü Akabe Cemresine Taş Atma ve Hükümleri bâbında, namaz ve hac menâsikinin kaynağı hususunda Şevkânî'nin şârihlerin hatalarına yönelik bazı tashih ve tenkitleri mevcuttur. Şevkânî, Kurtubî'nin “Bu iki kaynak, namaz fillerinin ve hac menâsikinin aslen vacip olmasını gerektirir. Delil ile bunun dışında kalanlar hariçtir. Bazı Zâhirîler bu görüştedir. Şâfiî'den bu da rivayet edilmiştir” sözünü naklettikten sonra namaz bahsinde bunların farz olmasının kaynağının, namazı hatalı kılan kişi hakkındaki hadis olduğunu belirtmiştir. Ona göre kendisine has bir delili olan fiillerin dışındakiler farz değildir. Şevkânî, hac fiilleri ve sözlerinin farz olduğunun açık olduğunu belirtmiş ve Zâhirîlerin dediği gibi delil ile bunun dışına çıkanların hariç olduğunu ve bunun doğru olduğunu söylemiştir.⁷⁹⁹

⁷⁹⁶ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 8/426.

⁷⁹⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 11/104.

⁷⁹⁸ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-me'âd*, 1/406.

⁷⁹⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 9/337

Bize öyle görünüyor ki Kurtubî iki kaynak ile “*Benim namaz kıldığım gibi siz de öyle namaz kılın*”⁸⁰⁰ hadisi ile “*Hac menâsikini benden alınız*”⁸⁰¹ hadisini kastetmektedir. Şevkânî, namazın farzlarının kaynağının, namazı hatalı olarak kılan kimseye dair hadis olduğunu belirtmiştir. Daha sonra karîneler bir ibadetin farz olduğuna delalet ederse, bu ilave hüküm ve fiil de alınır. “*Hac menâsikini benden alınız*” hadisi hakkında Muhammed Süleyman el-Eşkar *Ef’âlû’r-Rasûl* adlı eserinde hadisin, en fazla hactaki fiillerinin meşruiyetine delil olabileceğini belirtmiştir. Farz ve mendûp olanları ayırmak için buna delâlet edecek başka vecihlere bakmak gerekir.⁸⁰² Ona göre bu iki hadis, farzı açıkladığına dayanarak namaz ve hac fiillerinin farz olmasına delil olamaz. Bilakis onun bu iki ibadetteki fiillerinde farz ve mendûp karışmıştır. Bunları ayırabilmek için başka deliller gerekir. Ayrıca hususi olarak her fiile ve içerdiği karînelere bakılmalıdır.⁸⁰³ Sonuç olarak namazdaki fiillerin aslının namazı kötü kılan hadisi olduğu konusunda Şevkânî ile aynı kanaati taşıyoruz. Ancak haccın fiilleri ile ilgili olarak farz ve mendûpların tayini için buna delâlet edecek başka vecihlere bakılmalıdır.

3.1.7. Usûl-i Fıkıh Kaideleriyle İlgili Diğer Tenkitler

Bu mesele Yasaklanmadan Önce Bir Fiilin Haram Olmasının İmkânsızlığı ve Şeriatın Makâsıdı Açısından Bir Rivayetin Başka Bir Rivayete Hamledilmesi başlıkları altında incelenebilir.

3.1.7.1. Yasaklanmadan Önce Bir Fiilin Haram Olmasının İmkânsızlığı

Allah’ın İsimleri ve Sıfatlarıyla Yemin Etme ve Allah’tan Başkasına Yemin Etmenin Yasaklanması bâbında, Şevkânî’nin bazı tenkitleri mevcuttur. “Doğru söylediyse kurtuldu” mu, yoksa “Babasına yemin olsun, doğru söylediyse kurtuldu.” şeklinde midir? Süheylî’nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah’tan başkası

⁸⁰⁰ Buhârî, “*Ahbârü’l-Âhâd*”, 1 (No. 7246).

⁸⁰¹ Müslim, “*Hac*”, 310.

⁸⁰² Muhammed b. Süleyman el-Eşkar, *Ef’âlû’r-resûl ve delâletuhâ ‘ale’l-ahkâmî’s-şer’iyye* (Beyrut: Küliyetü’s-şerîa, Müessesetü’r-Risale, 2003/1424), 1/300.

⁸⁰³ el-Eşkar, *Ef’âlû’r-Rasûl*, 1/301.

adına yemin etmezdi. Şevkânî'ye göre Yasaklanmadan önce bunun olması imkânsız değildir.⁸⁰⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla râviler, bu hadisin lafzında ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları “Adam doğru söylediye kurtuldu” demişlerdir.⁸⁰⁵ Bazıları da “Doğru söylediye kurtuldu” demişlerdir.⁸⁰⁶ Bir kısmı ise “Babasına yemin olsun, doğru söylediye kurtuldu.” demiştir.⁸⁰⁷ Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri lafız yeminsiz olarak “Doğru söylediye kurtuldu.” şeklindedir.⁸⁰⁸ İmam Mâlik de bunu, Şeyhayn'ın ittifak ettiği lafızla “Adam doğru söylediye kurtuldu.” şeklinde rivayet etmiştir. İsmâil b. Ca'fer, “Babasına yemin olsun.” lafzıyla rivayet etmiştir. Ancak Buhârî, İsmâil b. Cafer'den müttefakun aleyh lafızla rivayet etmiştir.

Kanaatimizce en doğru görüş, çeşitli sebeplerden dolayı yeminsiz olmasıdır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Yeminsiz lafız, müttefakun aleyhtir.
2. Mâlik, İsmâil b. Ca'fer'den daha sikadır.
3. İsmâil b. Ca'fer'in rivayeti, her iki şekilde rivayet edildiği için ıztırab içermektedir.
4. Kendisinden rivâyet edilen Ebû Süheyl, İmam Mâlik'in amcası olduğu için ona yakınlığı daha kuvvetlidir.

İbn Abdilberr'e göre “Babasına yemin olsun, eğer doğru söylediye kurtuldu veya cennete girdi.” lafzı doğruysa Resûlullah'ın (s.a.v.) babalara ve Allah'tan başkası adına yemin etmeyi yasaklamasından sonra neshedilmiştir.⁸⁰⁹ Ona göre hiçbir şeyde ve her halükârda Allah'tan başkası adına yemin etmek caiz değildir. Bu hususta icmâ vardır.⁸¹⁰

3.1.7.2. Şeriatın Maksatları Açısından Bir Rivayetin Başka Bir Rivayete Hamledilmesi

⁸⁰⁴ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 15/332.

⁸⁰⁵ Mâlik, “Kasrû's-salât”, 94.

⁸⁰⁶ Ahmed, *el-Müsne'd*, 3/13.

⁸⁰⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ İbn Mende, *Kitâbü'l-îmân*, thk. Ali Muhammed b. Nâsir el-Fükayhî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1985), 1/280.

⁸⁰⁸ Buhârî, “Eymân”, 35 (No. 46); Müslim, “Eymân ve'n-nüzûr”, 8.

⁸⁰⁹ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 16/158.

⁸¹⁰ a.g.e., 14/366.

Şevkânî *Mezî Hakkındaki Rivayetler* bâbında bir rivayeti ele almaktadır. Elbiseden mezîyi temizleme yolu ilgili olarak hadiste “فَتَنْضَحْ بِهِ تَوْبَكَ”⁸¹¹ buyurulmuştur. Nevevî’ye göre bunun anlamı gusüldür. “النَّضْحُ” ya yıkamak ya da su serpmek anlamındadır. Başka bir rivayette “يَغْسِلُ يَكْرَهُ” şeklinde gelmiştir. Bu bâbta zikredilen rivayet ile ondan sonraki rivayette “يَغْسِلُ يَكْرَهُ” Cinsel organını yıkar⁸¹² denilmiştir. Bir başka rivayette “Cinsel organını yıkarsın ذَلِكَ فَرَجَكَ”⁸¹³ denilmiştir. Burada yıkamaya hamledilmesi açıktır. Şevkânî’ye göre bu bâbta zikredilen rivayette “üzerine su serpiştirirsin” lafzı yer almaktadır. Belirli bir hususta zorlaştırma esas değildir. Zira tahfif, şeriatin mutat maksatlarındandır. Dolayısıyla su serpmek, yıkamak gibi caiz olur.⁸¹⁴

Yıkamak kelimesinin geçtiği rivayetler, elbiseyi değil cinsel organı yıkamak hakkındadır. Meselâ Sehl b. Hanîf, mezîden taharet hakkında “Ey Allah’ın Resûlü! Elbiseye değen mezîyi ne yapmalıyım?” diye sorunca Allah Resûlü “Bir avuç su alıp bunu, mezinin değdiğini zannettiğin yerlere serpmen sana yeterlidir”⁸¹⁵ buyurmuştur. Bu yüzden Şevkânî’ye göre yıkamaya dair rivayet, tartışma konusu olan elbise hakkında değil cinsel organı yıkamak hakkındadır.⁸¹⁶

Usûl-i fıkıh kaideleriyle ilgili diğer tenkitlere dair *Veblü’l-gamâm*’da geçen aşağıdaki örnekler zikredilebilir:

Lafzın delâletiyle ilgili *Veblü’l-gamâm*’da Hüseyin b. Bedreddîn’den nakledildiğine göre: Allah Teâlâ Kur’ân’ da şöyle buyurur: فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا . Bu âyette⁸¹⁷ de görüldüğü gibi teyemmüm topraktan başka hiçbir şeyle olmaz ve bunun delili de ayette geçen (الصَّعِيدُ) Saîd) kelimesinin toprak anlamına geldiğidir.⁸¹⁸ Şevkânî’ye göre (الصَّعِيدُ) kelimesi Hüseyin b. Bedreddîn’in toprakla tahsis ettiği bir kelimedir ve doğru olmayan bir tahsistir. Sözlükte saîd kelimesi toprak veya yeryüzünde yükselti haline gelen şey olarak geçer. Yine saîd kelimesi bir şeye yükseldi

⁸¹¹ Tirmizî, “Tahâret”, 84 (No. 115).

⁸¹² Ahmed, *el-Müsneid*, 2/34.

⁸¹³ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 82 (No. 211).

⁸¹⁴ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 1/255.

⁸¹⁵ Tirmizî, “Tahâret”, 84 (No. 115).

⁸¹⁶ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 1/255.

⁸¹⁷ en-Nisâ 4/43.

⁸¹⁸ Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 1/173.

veya yeryüzüne çıktı anlamında da kullanılır. Görüldüğü gibi bu özellik sadece toprağa has değildir.⁸¹⁹

Saîd kelimesi yeryüzünün üstündekilerin hepsini kapsar. Fakat Müslim'in Huzeyfe'den (r.a.) merfû olarak rivayet ettiği “*Toprak bize tahur (temiz ve temizleyici) kılındı*” hadisine göre toprak kelimesine tahsis edilebilir.⁸²⁰

Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr* adlı eserinde şöyle demektedir: “*Bunu, ‘Yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin’*”⁸²¹ âyeti güçlendirmektedir. Çünkü taşın veya ağacın bir kısmına meshetmek mümkün olmayabilir. Böylece meshedilen şeyin toprak olduğu ortaya çıkar.” Meshedilen şeyin toprak olduğunu tayin edip onun kastedildiğini gösteren bir delil de Kâmûs yazarı gibi dilcilerin âyetteki “الصعيد” kelimesini toprak veya yeryüzünde yükselti haline gelen şey olarak tefsir etmeleridir. Bu şekilde toprağı, âyetteki “الصعيد” kelimesinin iki anlamından biri yapmışlardır. Bundan muradın toprak olduğunu belirten rivayetler de “الصعيد” kelimesinin iki anlamından birini tayin etmiştir. Hz. Peygamber zamanında teyemmüm, toprak ile yapılıyordu ve bundan başka bir şey bilinmiyordu.⁸²² Şevkânî *es-Seylû'l-cerrâr*'da, önceki sözünden geri dönmüş gibi görünmektedir. Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr* adlı eserini *Veblû'l-gamâm*'dan sonra telif etmiştir. Eğer bu iki kitaptaki sözler çatışorsa *es-Seylû'l-cerrâr*'daki görüşü öncelenmelidir.

Toprakla teyemmüm almak üzerinde icma edilmiştir.⁸²³ Toprak dışındaki bir şeyle teyemmüm konusunda ise ihtilaf vardır. Güçlü görüşe göre bu caizdir. Bu yüzden su bulamayan kimse, toprak ile teyemmüm alır. Eğer toprak bulamazsa, topraktan başka yerde ne varsa onunla teyemmüm alır.

İhtiyaç olduğu zamanda beyânı geciktirmenin caiz olmadığı kaidesine dair Şevkânî'nin *Veblû'l-gamâm*'da yönelttiği tenkide şu misâl verilebilir: “Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “*Beni namaz kılarken gördüğünüz gibi namaz kılın.*”⁸²⁴ buyurması, açıktan ve gizli okumanın farz olduğuna işaret etmektedir.” sözü⁸²⁵ hakkında Şevkânî'nin değerlendirmeleri bulunmaktadır.

⁸¹⁹ Şevkânî, *Veblû'l-gamâm*, 1/215.

⁸²⁰ Müslim, “Salât”, 4.

⁸²¹ Mâide 5/6.

⁸²² Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr*, 82.

⁸²³ İbnü'l-Münzir, *el-İcmâ'*, 36.

⁸²⁴ Buhârî, “Ezân”, 18 (No. 361).

⁸²⁵ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/312.

Şevkânî'ye göre bu hadisten yapılan istidlâlle, Resûlullah'ın (s.a.v.) tesbih, tekbir, dua vb. gibi namazda yaptığı her hareketin farz olması anlaşılır. Bu ise namazını eksik kılan adam hakkındaki hadiste geçtiği gibi farz olanların sınırlı olmasından dolayı bâtıldır. Namazını eksik kılan adam hadisindekilerin dışında farz olanlar olsaydı, onları açıkça söylerdi. Çünkü açıklamayı, ihtiyaç duyulan vakitten sonraya ertelemek caiz değildir. Özetle namazın bütün farzlarının kaynağı, namazı eksik kılan adam hadisidir. Bu hadiste zikredilenler farz, bahsedilmeyenler ise farz değildir.⁸²⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla “Namazı eksik kılan adam” olarak bilinen hadis, Buhârî ve diğerlerinin Ebû Hüreyre'den rivayet ettikleri hadistir. Bu rivayete göre bir adam mescide girip namaz kıldı... Hz. Peygamber (s.a.v.) ona şöyle dedi: Namaza duracağın zaman önce tekbir al. Sonra kolayına gelen kısımlarından Kur'ân oku. Ardından vücudun tam anlamıyla hareketsiz kalacak şekilde rükûya git. Sonra rükûdan doğrul ve dimdik dur. Ardından secdeye git ve kemiklerin eklem yerlerine iyice oturacak şekilde secde et. Sonra doğrul ve yine kemiklerin eklem yerlerine iyice oturacak şekilde otur. Namazının geri kalan kısmında da bunun tamâmını aynen yap.”⁸²⁷

Namazın farzları, bu hadisin lafızlarından elde edilenlerdir. Bunun yanında başka hadislerde zikredilenler zâiddir. Eğer deliller farz olduğuna işaret ediyorsa, o da alınır. Şevkânî *Neylû'l-evtâr*'da namazı eksik kılan adam hadisinin, namazın farzlarını bilmede kaynak olduğunu belirtmiştir. Ona göre hadiste zikredilen her şey, farzdır. Onun dışında olup delillere dayananlar hakkında ihtilaf edilmiştir.⁸²⁸ Başka bir yerde de Şevkânî namazın farzlarının, namazı eksik kılan adam hadisine dayandığını belirtmiştir. Ona göre bunun dışındakiler, ancak bir delil ile farz olur.⁸²⁹

Sonuç olarak Şevkânî'nin Hüseyin b. Bedreddîn sözü hakkındaki görüşü ve tenkidi doğrudur. Çünkü namazın farzının kaynağı “*Beni namaz kılarken gördüğünüz gibi namaz kılın.*”⁸³⁰ hadisi değil, namazı kötü kılan kimse hadisidir.⁸³¹ Daha sonra bunlara eklenenler hakkında eğer karîneler farz olduğuna delil oluyorsa kabul edilir.

⁸²⁶ Şevkânî, *Veblû'l-gamâm*, 1/268.

⁸²⁷ Buhârî, “Ezân”, 119 (No. 793).

⁸²⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 2/202.

⁸²⁹ a.g.e., 9/337.

⁸³⁰ Buhârî, “Ezân”, 18 (No. 361).

⁸³¹ Buhârî, “Ezân”, 119 (No. 793).

Şer‘î hakikatin dilsel hakikate takdim edileceği kaidesine dair Şevkânî’nin *Veblü’l-gamâm*’da yönelttiği tenkide ise şu misâl verilebilir:

Hüseyin b. Bedreddîn deve eti yemekten dolayı abdest almak hadisini zikrettikten sonra bndan dolayı abdest almanın el yıkamaya hamledilebileceğini söylemiştir.⁸³² Şevkânî’ye göre abdesti el yıkamaya hamletmek için gereken şey, şer‘î gerçekler varsa şâriin lafızlarını bunlara hamletmektir. Burada bu mevcuttur. Çünkü şâriin ve onun zamanındaki insanların lisanında abdest, el yıkamak değil, abdest organlarını yıkamaktır. Yemekten önce ve sonra el yıkamaya dair hadisler sahih değildir.⁸³³

Bize öyle görünüyor ki abdestten maksat namaz abdestidir. Çünkü bu, şer‘an bilinen bir şeydir. İbn Dakîku’l-İd’e göre şâriin lafızları, örfüne hamledilir. Zira o, dil konularını değil, şer‘î konuları açıklamak için gönderilmiştir.⁸³⁴

Araştırmalarımız sonucunda yemekten önce el yıkamakla ilgili hadislerin hepsi zayıftır. Beyhakî’ye göre yemekten önce el yıkamakla ilgili hadis sabit değildir.⁸³⁵ Hz. Âişe’nin rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) cünüp iken uyumak istediğinde abdest alırdı. Yemek-içmek istediğinde ise ellerini yıkar, sonra yer ya da içerdi.⁸³⁶ Elbânî, bu hadisin yemekten önce elleri yıkamanın sünnet olduğuna işaret ettiğini söylemiştir. Ancak görünüşe göre hadis buna işaret etmiyor gibidir. Çünkü bu hadis, cünüplüğe mahsustur ve mutlak değildir. Bu sebeple Nesâî, “*Cünüp kimse yemek ve içmek istediğinde sadece ellerini yıkar*” adlı bir bâb açmıştır.⁸³⁷ Bazı rivayetlerde “Cünüpkken yemek yemek isterse, ellerini yıkar, ağzını çalkalar, sonra yemek yer.” lafzı da mevcuttur.⁸³⁸

Yemekten sonra elleri yıkama konusunda Beyhakî, sünnet olanın yağlı yiyeceklerden sonra eli yıkamak olduğunu belirtmiş ve isnadının hasen olduğunu ifade etmiştir.⁸³⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla o, Ebû Hüreyre hadisini kast etmektedir. Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (s.a.v.) “*Elinde yemek artığı ve kokusu varken onu yıkamadan uyuyup da (uykusu esnasında) kendisine zararlı bir şey*

⁸³² Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 1/101.

⁸³³ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/149.

⁸³⁴ İbn Dakîki’l-Îyd, *İhkâmü’l-ahkâm*, 1/264.

⁸³⁵ Beyhakî *es-Sünen*, 7/450.

⁸³⁶ Nesâî, “Tahâret”, 169 (No. 257).

⁸³⁷ Nesâî, “Tahâret”, 169.

⁸³⁸ Dârakutnî, *es-Sünen*, 1/228.

⁸³⁹ Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen*, 10/271.

ilişen kimse, (başına gelenden dolayı) kendisinden başka kimseyi suçlamasın.”⁸⁴⁰ buyurmuştur. Görüldüğü gibi bu hadis, yemekten sonra uyumakla sınırlıdır. Yemekten sonra ağzın çalkalandığı hadis ise ihtilaf konusunun dışındadır ve bu hususa delil olmaya uygun değildir.

Keza umûmü’l-belvâ kuralıyla istidlâle dair Şevkânî’nin *Veblü’l-gamâm*’da yönelttiği tenkide şu misâl verilebilir:

Hüseyin b. Bedreddîn’in “İmamlarımıza göre cinsel organlara dokunmak abdesti bozmaz”⁸⁴¹ sözü hakkında Şevkânî’nin değerlendirmeleri bulunmaktadır. Hüseyin b. Bedreddîn’in insanların ihtiyacından ve bu problemin (umûmü’l-belvâ) herkesi kapsamasından dolayı cinsel organa dokunmayı zikretmesi sahih, devamlı ve mütevâtir olan şer’î bir rivayet gerektirmektedir.⁸⁴²

Şevkânî’ye göre bu kuralı (umûmü’l-belvâ), atalarının görüşleri hakkında alıştıkları şeyleri çok sevenlerde görmek mümkündür. Onlar, hasımlarının ortaya attığı şer’î delilleri bertaraf etmeye çalışırlar. Eğitildikleri bir hükmün ispatı için deliller getirip kendileri için bilinen ve alışlagelmiş bir şey hâline geldiği zaman bu kuraldan hoşlanmamış ve buna önem vermemişlerdir. Hüseyin b. Bedreddîn de şeriatın en hafif bir hükmünü ispat edemeyen bu boş şüpheye dayanarak yalan, gıybet, dedikodu, gülme ve Müslümana eziyet etmek gibi şeylerin abdesti bozduğuna delil olarak getirmiştir. Bunlardan her biri, avret mahalline dokunmak gibi hatta daha fazla *umumü’l-belvâ*dır.⁸⁴³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hazm, sadece bazı sahâbîden gelen ve belanın umûmîleştiği bazı konuları zikrettikten sonra bütün bunların, bazılarının “bela umûmî olduğu zaman haber-i vâhid kabul edilmez” sözünü iptal ettiğini söylemiştir.⁸⁴⁴

Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler Busra’nın rivayet ettiği “*Cinsel organına dokunan kimse abdest alsın*”⁸⁴⁵ hadisinden dolayı cinsel organına genel olarak avucun içiyle dokunmanın abdesti bozduğunu söylemişlerdir. Bu hadis, yaklaşık on küsur

⁸⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 54 (No. 3852).

⁸⁴¹ Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 1/96.

⁸⁴² Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/142.

⁸⁴³ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/142.

⁸⁴⁴ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-İhkâm fî usûlü’l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dârü’l-Âfâk el-Cedîde, ts.), 2/14 özetle.

⁸⁴⁵ Ahmed, *el-Müsned*, 36/19 (No. 21689).

sahâbî tarafından rivayet edilmiştir. İmamlar, abdestin bozulması için doğrudan dokunmayı şart koşmuşlardır.

Hanefiler ise cinsel organına dokunmanın abdesti bozmadığını söylemişlerdir. Onların delili de Talk b. Ali'nin rivayet ettiği Resûlullah'a (s.a.v.) abdest aldıktan sonra zekerine dokunan kişi hakkında soruldu. Hz. Peygamber (s.a.v.) “O, onun bir parçasıdır” buyurdu.⁸⁴⁶ Hadisidir.

Busra'nın hadisinde ifdâ lafzı geçmektedir. O da avucun içiyle dokunmak anlamına gelir. Busra bint. Safvân'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle “Sizden birisi cinsel organına avucunun içiyle dokunursa abdest alsın.”⁸⁴⁷ Buyurmuştur. Dokunmanın abdesti bozduğunu söyleyenlere göre elden başka bir uzuv, elin dışı veya tırnaklarının dokunması abdesti bozmaz.

3.2. İCMÂ OLDUĞU ZANNIYLA YAPILAN DEĞERLENDİRMELER

Şevkânî, *Neylû'l-evtâr* ve *Veblü'l-gamâm*'da şârihlerin kullandıkları hadislerle ilgili tenkitte bulunmuştur. Bunun sebebi şarihlerin görüşlerinin icmâ olduğu iddiasından kaynaklanan bazı kusurlar ihtiva etmesidir. Şevkânî onların bu husustaki hatalarını tespit ve tashih etmiş, yeri geldiğinde onlara tenkitlerde bulunmuştur.

3.2.1. Fık'hî Bir Meselede İcmâ Olduğu İddiası

Şevkânî'nin tenkitlerinden biri de *Altın Ve Gümüş Kaplar Hakkındaki Rivayetlerde Altın Ve Gümüş Kapların Kullanılması* bâbındadır. Dâvûd ez-Zâhirî, Şâfiî ve bazı ashâbının muhalefeti sebebiyle Nevevî'nin altın ve gümüş kapları kullanmanın haram olduğu hususunda icmâ olduğu görüşü isabetli değildir.⁸⁴⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nevevî, Dâvûd (ö. 270/883) ve Şâfiî'nin muhalefetine şöyle cevap vermiştir: “Bu iki nakil bâtıldır. Dâvûd'un nakli, yeme ve içmenin nehyedildiği bu hadislere açık bir şekilde karşı çıkması ve kendisinden önceki icmâya uymamasından dolayı bâtıldır.” Nevevî'nin bu cevabı Dâvûd'un icmâ ve hilaf hakkındaki kavlini kabul edenlerin sözüne göredir.

⁸⁴⁶ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 70 (No. 182).

⁸⁴⁷ Nesâî, “Gusûl ve't-teyemmüm”, 32 (No. 445).

⁸⁴⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 1/300.

et-Takrîb müellifi⁸⁴⁹ Şâfiî'nin eski kavlinin, kap olarak kullanılan altın ve gümüşün kendisinin haram olmadığı bağlamında geldiğini belirtmiştir. Bu yüzden kadının altın ve gümüşü süs olarak kullanması haram değildir. Nevevî'ye göre bu, *et-Takrîb* müellifinin sözü olup o, Şâfiîlerin mütekaddimlerinden olup Şâfiî'nin sözlerini en iyi nakleden kişidir. Ayrıca Şâfiî eski kavlinden dönmüştür.⁸⁵⁰

Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğru değildir. Çünkü altın ve gümüş kapları kullanmanın haram olduğu hususunda bir icmâ vardır. *Kuveyt Fıkıh Ansiklopedisi*'nde de Altın ve gümüşün kullanılması, dört imamın mezhebine göre haramdır.⁸⁵¹ denilmektedir.

İhtilâflı bir konuda icmâ olduğu iddiasına dair diğer bir misâl, *Vitir Namazının Vakti İle Vitirde Kıraat ve Kunut* bâbında, Ramazan'ın ikinci yarısında kunut hususunda Şevkânî tashih ve tenkidde bulunmuştur. Şevkânî'ye göre Mehdî'nin, *el-Bahru'z-zehhâr*'da kunutun Ramazan'ın ikinci yarısında okunduğuna dair icmâ olduğu iddiası doğru değildir.⁸⁵²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hübeyre (ö. 560/1165) de bu hususta ittifak olduğunu naklederek Ramazan'ın ikinci yarısından sonuna kadar vitir namazında kunutun sünnet olduğunu belirtmiştir.⁸⁵³ Bu nakil tartışmalıdır. Çünkü bu meselede icmâ yoktur. İmam Mâlik'e, Ramazan'ın son yarısında ailesine imam olup kunut okuyan kişi soruldu. O da Resûlullah'ın (s.a.v.) veya ashabtan bir kimsenin kunut okuduğunu işitmediğini ve vitir namazında kunut okumanın geçmişte Medine ehlinin amelinden olmadığını söylemiştir.⁸⁵⁴

Hasîsî'nin (ö. 792/1390), *el-Me'âni'l-bedî'a*'sında belirtildiğine göre Şâfiî, Ali, İbn Ömer, Übeyy b. Ka'b ve Mâlik'e göre sünnet kunutun, sadece Ramazan'ın son on beş gününde vitir namazının son rek'atında okunmalıdır. Ahmed b. Hanbel'den de böyle rivayet edilmiştir. Ebû Hanife (ö. 150/767), Ahmed, Sevrî, İshâk ve İbnü'l-Mübârek ise yılın her gecesinde kunut okumanın sünnet olduğunu söylemiştir. Şâfiîlerden Zübeyrî (ö. 317/929) de bu görüştedir. Hasan, Nehâî (ö. 96/714), İshâk,

⁸⁴⁹ Kâsım b. Muhammed b. Ali el-Kaffâl eş-Şâfi (ö. 400/1010)

⁸⁵⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, 14/29.

⁸⁵¹ Küveyt Vakıflar, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 1/117.

⁸⁵² Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 5/153.

⁸⁵³ Ebü'l-Muzaffer Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî, *İhtilâfü'l-e'immeti'l-'ulemâ*, thk. Seyyid Yûsuf Ahmed (Beyrut Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1423/2002), 1/138.

⁸⁵⁴ Makrîzî, *Muhtasaru kıyâmi'l-leyl*, 316.

Ebû Sevr (ö. 240/854) ve İbn Mes'ûd da böyle demiştir. Hasan'dan yılın tamamında kunut okunmadığı da rivayet edilmiştir. Katâde'nin görüşü de böyledir. İbn Ömer'den ne vitir ne de sabah namazında kunut okunduğuna dair bir rivayet vardır. Tâvûs, vitirde kunutun bid'at olduğunu söylemiştir. Mâlik, bir rivayette vitirde kunut okunmadığını söylemiştir. Mâlik'in başka bir rivayetine göre Ramazan'da vitirde kunut okumak sünnet değildir.⁸⁵⁵

Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. Çünkü bu meselede icmâ yoktur ve beş farklı görüş vardır.⁸⁵⁶ Bunlardan en zayıf görüşe göre Tâvûs, vitirde kunutun bid'at olduğunu söylemiştir. İbn Ömer'den gelen rivayete göre o da vitir ve sabah namazında kunut okunmazdı. O rivayet te-bizce- zayıftır. Çünkü İbn Ömer'den sahih olan rivayete göre Ramazan'ın son on beş gününde kunut okunduğu belirtilmiştir. Kanaatimizce en güçlü görüş ise sadece Ramazan'ın son on beş gününde vitir namazının son rek'atında okunmasıdır. Bu da bir grup sahâbeden gelmiştir.⁸⁵⁷

İcmâ iddiasının sahih olmaması ile ilgili diğer bir örnek *Bayram Namazından Önce ve Sonra Namazın Olmadığı* bâbında, bayram namazından önce ve sonra namaz kılmanın hükmü hususunda Şevkânî tashih ve tenkidde bulunmuştur. Zührî âlimlerden kimsenin, bu ümmetin selefinden kimsenin bayram namazından önce ve sonra namaz kıldığını söylediklerini duymadığını söylemektedir. İbn Kudâme (ö. 620/1223) ise Zührî'den ve başkalarından nakledildiği gibi bu konuda icmâ olduğunu söylemektedir.

Şevkânî'ye göre, Tirmizî'nin sahâbeden bir kısım ilim ehlinde rivayet ettiği hadisler, icmâ iddiasını çürütmektedir. Bu rivayete göre onlar bayram namazından önce ve sonra namaz kılınmasını caiz görmüşlerdir. İcmâ iddiasının doğru olmadığını gösteren delillerden biri de İbnü'l-Münzir'in Ahmed'den naklettiği şu sözüdür: Kûfeliler, bayramdan önce değil, sonra kılmaktadırlar. Basralılar sonrasında değil, öncesinde; Medineliler ise ne öncesinde ne de sonrasında kılmaktadırlar.⁸⁵⁸

Tespitlerimize göre Nevevî, öncesinde ve sonrasında râtip sünnet olmadığı hususunda icmâ olduğunu belirtmiştir. Öncesinde ve sonrasında nafîle namazın kerâheti hakkında ise ihtilaf edilmiştir.⁸⁵⁹ Tirmizî, "*Bayram Namazından Önce Ve*

⁸⁵⁵ Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr es-Serdafi, *el-Me'ani'l-bedi'a fi ihtilafi ehli's-şeri'ah*, thk. Seyyid Muhammed Muhannâ (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1419/1999), 1/162.

⁸⁵⁶ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 5/152-153.

⁸⁵⁷ İbnü'l-Münzir, *el-Evsat*, 5/205.

⁸⁵⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 7/77-78.

⁸⁵⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/13.

Sonra Namazın Olmadığı Bâbı’na yer vermiş, sonrasında da ashâbtan ilim ehlinin buna göre amel ettiğini zikretmiştir. Ashâbtan ve başkalarından bir grup âlim de bayram namazlarından önce ve sonra namaz kılınabileceği görüşündedir. Ancak birinci görüş, daha sahihtir.⁸⁶⁰ Sonuç olarak bu meselede icmâ, bayram namazının ne öncesinde ne de sonrasında râtip bir sünnet olduğu hususundadır. Mutlak nafîle namaz hakkında ihtilaf söz konusudur.

Fıkî bir mesele üzerinde icmâ olduğu iddiası ile ilgili diğer bir örnek *Deve ve İneğin Yedi Koyun Yerine Geçmesi ve Aksi* bâbında, hedy ve udhiyyede bir devenin yedi koyuna denk olması meselesi ile ilgilidir. Şevkânî’ye göre “Bizden yedi tanesi bir deve” sözünü, bir deveyi yedi koyun sayan kimseler delil olarak kullanmıştır. Cumhûrun görüşü böyledir. Tahâvî ve İbn Rüşd bu hususta icmâ olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Şevkânî bu meselede ihtilafın daha meşhur olduğunu söylemiştir.⁸⁶¹

Tespitlerimize göre bu meselede icmâ yoktur. Ancak bu, çoğunluğun görüşüdür. Begavî Resûlullah’ın (s.a.v.) ashâbından ve onlardan sonra gelen ehl-i ilmin çoğunun görüşünün bu olduğunu belirterek onların “yedi kişinin kurban (hedy ve udhiyye) için deveye veya ineğe ortak olması caizdir. Yedi kişiden fazlası caiz değildir.” dediklerini nakletmiştir. Sevrî, İbnü’l-Mübârek, Şâfiî ve Ahmed bu görüştedir. İshâk ise baîreye (4 yaşındaki deve) 10 kişinin ortak olabileceğini söylemiştir.⁸⁶² Sonuç olarak Şevkânî’nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. Çünkü bu meselede icmâ yoktur. İmam Mâlik’in görüşü, sadece bir kişi içindir, daha fazla olmaz.⁸⁶³

Başka bir misâl “*Bir deve veya inek, yedi koyuna bedeldir ya da tam tersi geçerlidir*” bâbında, Kurbanda Koyunu Birden Fazla Kişiye Paylaştırma” hakkındadır. Şevkânî’nin naklettiği bir görüşe göre sadece bir kişiye verilir. Nevevî, müttefakun aleyh olduğunu söylemiştir. Ancak Şevkânî bunun yanlış olduğunu belirtmiştir. Şevkânî’ye göre icmâ iddiasında İbn Rüşd onu desteklemiştir. el-Mehdî de *el-Bahru’z-zehhâr*’da koyunun üçten fazla bölüşüldüğünü söyleyen kimsenin

⁸⁶⁰ Tirmizî, “İdeyn”, 6 (No. 537).

⁸⁶¹ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 9/428.

⁸⁶² Begavî, *Şerhu’s-sünne*, 4/355.

⁸⁶³ İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 9/437.

olmadığını söylemektedir. Ancak bu da yanlıştır. Doğrusu sünnetin belirlediği gibi koyunun, yüz kişi veya daha fazla da olsalar evin ahalisine pay edilmesidir.⁸⁶⁴

Tirmizî, Ebû Eyyûb el-Ensârî'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Kişi kendisi ve çoluk-çocuğu için tek bir kurban keserdi de onun etinden kendileri de yer başkalarına da yedirirlerdi. Neticede Müslümanlar birbirlerine karşı övünmek için gördüğün gibi birkaç kurban kesmek durumuna geldiler.”⁸⁶⁵ O, Ahmed ve İshak'ın bu görüşte olduğunu söylemiştir. Bazı diğer ehl-i ilim ise bir koyunun sadece bir kişiyi karşıladığını belirtmişlerdir. Abdullah b. Mübârek ve bazı âlimler bu görüştedir.

Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. Çünkü bu meselede icmâ yoktur. Begavî, Mâlik, Evzâî (ö. 157/774), Şâfiî, Ahmed ve İshak'ın, kişinin kendisi ve ailesi için bir koyun kurban etmesini caiz gördüklerini nakletmiştir. Sevrî ve ehl-i rey ise bunu mekrûh saymıştır.⁸⁶⁶

Diğer bir örnek *Savaştan Önce Davet* bâbında kendisine davet ulaşmamış kimselere önce davette bulunulması hakkında icmâ olduğunun iddia edilmesidir.

el-Mehdî Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ, kendisine davet ulaşmamış kimseleri önce davet etmede icmâ olduğunu iddia etmiştir. Şevkânî'ye göre zikrettiğimiz üç görüş, bunu reddetmektedir. Mâzirî (ö. 536/1141) ve Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. el-Arabi el-Meâfirî (ö. 543/1148) de bu şekilde nakletmişlerdir.⁸⁶⁷

Nevevî'ye göre bu meselede Mâzirî ve Kâdî'nin naklettiği üç görüş vardır. Birincisi: Mutlak olarak uyarmak gerekir. Mâlik ve başkaları bu görüştedir. Bu ise zayıftır. İkincisi: Mutlak olarak gerekmez. Bu, daha zayıf veya bâtıldır. Üçüncüsü: Onlara davet ulaşmamış ise gerekir. Ulaşmışsa gerekmez ancak bu müstehaptır. Doğrusu budur. Nâfi, Hasan-ı Basrî, Sevrî, Leys (ö. 175/791), Şâfiî, Ebû Sevr, İbnü'l-Münzir ve cumhûrun görüşü budur. İbnü'l-Münzir, bunun ehl-i ilmin çoğunluğunun görüşü olduğunu ve çok sayıda hadis bu manaya geldiğini söylemiştir.⁸⁶⁸ İbn Abdilberr'e göre savaştan önce davet, her halükârda güzeldir. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) birliklerine bunu emrederdi.⁸⁶⁹

⁸⁶⁴ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 9/483.

⁸⁶⁵ Tirmizî, “Edâhî”, 10 (No. 1505).

⁸⁶⁶ Begavî, *Şerhu's-sünne*, 4/357.

⁸⁶⁷ bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 14/72.

⁸⁶⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 12/36.

⁸⁶⁹ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 5/143.

Keza *Menî Sebebiyle Gusletme* bâbında kadının ihtilâm olması ve suyu görmesi durumunda gusletmesinin gerektiği üzerinde icmâdan bahsedilmiştir. Bu konudaki hadis, kadının suyu gelmesi durumunda gusletmesinin gerektiğine delildir. İbn Battâl (ö. 449/1057) ve Nevevî'ye göre bunda ihtilaf yoktur. Şevkânî ise bu husustaki ihtilafın İbrahim en-Nehâî'den kaynaklandığını söylemektedir.⁸⁷⁰

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şevkânî de *es-Seylû'l-cerrâr*'da bu hususta ihtilam ile gusletmenin farz olduğunda ihtilaf olmadığını söylemektedir. Nehâî'nin muhalefet ettiği şeklindeki rivayetin kendisine ait olmayabileceğini de belirtmektedir. Eğer sahih ise onun bu sözü, kendisinden önce ve sonraki Müslümanların icmâna muhalif olurdu, demektir.⁸⁷¹

İbnü'l-Münzir, İbn Abdilber ve İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393), de ihtilaf bilgisini reddetmişlerdir. İbn Abdilber'in *el-İstizkâr*'da belirttiğine göre, bu hadis ile ondan önceki hadiste kadınların, ihtilam olmaları ve suyu görmeleri durumunda guslün farz olduğudur. İnzâl olması durumunda kadınlar hakkındaki hüküm, erkekler hakkındaki hükümle aynıdır. Bu hususta âlimler arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır.⁸⁷²

İbn Receb ise *Fethu'l-bârî*'de cumhur ulemânın bu görüşünde olduğunu söylemiştir. Ona göre bu hususta Nehâî dışında bir ihtilaf bilinmemektedir ve o da şazdır.⁸⁷³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şevkânî, mezkûr ifadelerine göre Nehâî'nin muhalefetine sîhhatinden şüphe duymaktadır.

İbnü'l-Münzir de bu hususta Nehâî dışında bir ihtilaf bilmediğini söylemektedir. “Ona “Bir kadın, erkeğin rüyada gördüğünü rüyada görürse gusleder mi?” diye sorulmuş, o da hayız, kadınlara; ihtilam erkeklerdir.⁸⁷⁴ şeklinde cevap vermiştir. Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. Çünkü bu meselede icmâ yoktur. İbnü'l-Münzir'in naklettiği gibi, Nehâî'den açık olmayan bir söz nakledilmiş ve bazıları, bunu onun mezhebi saymıştır.

Belirli Bir Sözü Ulemâdan Birinin Söylemediği İddiası ile ilgili bir misâl verebiliriz. *Hacamat Hakkındaki Rivayetler* bâbında, Şevkânî, hacamat yapan ve

⁸⁷⁰ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 2/302.

⁸⁷¹ Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr*, 67.

⁸⁷² İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 1/292.

⁸⁷³ İbn Receb Abdurrahmân b. Ahmed, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mahmud b. Şaban b. Abdülmaksûd vd. (Medine: Mektebetü'l-Gurabâ, 1996/1417), 1/338.

⁸⁷⁴ İbnü'l-Münzir, *el-Evsat*, 2/83.

yaptıran kimsenin orucunun bozulacağı görüşünü söyleyen kimseleri zikrettikten sonra İbn Hacer'in, bu cemaatten rivayetle onların "Hacamat yapan ve yaptıran kimsenin orucu bozulur." dediğini nakletmiştir. Ona göre bu, el-Mehdî'nin *el-Bahru'z-zehhâr*'da, el-Mağribî'nin (ö. 1048/1707) *Bulûğu'l-merâm* şerhinde ve *Dav'ü'n-nehâr* müellifi el-Hasan b. Ahmed el-Celâl'in, hiçbir âlimin hacamat yapanın orucunun bozulacağını söylemediği sözlerini çürütmektedir.⁸⁷⁵

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunda İbn Hübeyre'nin "Hacamatın orucu bozmadığında ittifak ettiler. Ancak Ahmed, hacamat yapanın ve yaptıranın orucunun bozulduğunu söylemiştir." şeklindeki naklini çürütmektedir.⁸⁷⁶ Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî'ye göre Resûlullah'ın (s.a.v.) ashâbından ehl-i ilim ve onlardan sonra gelenler, oruçlunun hacamat yaptırması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları buna ruhsat vermiştir. Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Şâfiî ve ehl-i rey bu görüştedir. Diğer bir grup ise hacamatın orucu bozulduğunu söylemiştir. Ahmed ve İshak bu görüşte olup hacamat yapana ve yaptırana kefarete değil, kaza gerektiğini söylemişlerdir.⁸⁷⁷ Sonuç olarak Şevkânî'nin dediği gibi bu meselede icmâ olmadığı, ihtilaf olduğu anlamına gelmektedir.

3.2.2. İbâdât Bölümünde Fıkhî Bir Meselede İcmâ Olduğu İddiası

Vasiyete Teşvik, Onda Haksızlık Yapmanın Yasaklanması ve Hayatta iken Yapılmasının Fazileti bâbında vasiyetin farz olmadığı hususunda icmâ olduğu iddia edilmiştir. Seleften bir grup âlim, vasiyetin farz olduğunu söylemiştir. Cumhûr ise onun farz değil, mendûp olduğunu söylemiştir. Şevkânî'ye göre İbn Abdilberr'in farz olmadığını icmâya nispet etmesi, gerçekçi değildir.⁸⁷⁸

Kanaatimizce İbn Abdilber, icmâı bütün âlimlere değil, cumhûra nispet etmiştir. Onun, *el-İstizkâr*'da kaydettiğine göre cumhûr, vasiyetin kimseye farz olmadığı hususunda icmâ etmiştir. Sadece borcu olan ya da yanında vedâ veya emanet olan kimse vasiyet eder.⁸⁷⁹

⁸⁷⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 8/277.

⁸⁷⁶ İbn Hübeyre, *İhtilâfü'l-eimmeti'l-'ulemâ*, 1/236.

⁸⁷⁷ Begavî, *Şerhu's-sünne*, 6/300.

⁸⁷⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 11/256.

⁸⁷⁹ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 7/260.

Ancak o, *et-Temhid*'de üzerinde borç ve emanet gibi hak olanlar dışında vasiyetin kimseye farz olmadığı hususunda icma ettiklerini, nafilelerde ise kimseye vasiyetin farz olmadığını, sadece küçük bir grubun bunu farz kabul ettiğini söylemiştir.⁸⁸⁰ *et-Temhid*'deki açıklamayı mutlaka, *el-İstizkâr*'dakileri ise mukayyede hamlederiz.

Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. Çünkü bu meselede icmâ yoktur. Hattâbî'ye göre vasiyetin farz olmaması, fakîhlerin çoğunun görüşüdür. Tâbiinden bazı âlimler, farz olduğunu söylemişlerdir. Dâvûd da bu görüştedir.⁸⁸¹

Keza Kocanın "*Kadına ve Ailesine Verdiği Hediyelerin Hükümü Bâbı*"nda, Amr b. Şuayb'ın babasından, onun da babasından rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (s.a.v.) "*Herhangi bir kadın nikâh akdinden önce kendisine mehir veya bahşiş ya da çeyiz şartıyla evlenmişse bu vadedilen şeyler kadınındır. Nikâh akdinden sonra verilenler ise kime verilmişse, onundur.*"⁸⁸²

Şevkânî'ye göre Ebû Dâvûd, hadis hakkında bir şey söylememiştir. Münzirî, bunun Amr b. Şuayb'ın rivayeti olduğuna işaret etmiştir. Hadiste zikredilen mehir, vaad ve bahşiş gibi akitten önce kızın vaat edilen her şeyi hakettiğine delil vardır. Bunlar başkasına vaat edilmişse de onundur. Nikâh akdinden sonra vaat edilenler, kime verilmişse onundur. Şevkânî'ye göre *el-Câmiu'l-kâfi fî fikhı 'z-Zeydiyye* müellifi Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Kûfî, vehme düşüp birinci görüşü sadece Hâdî'nin söylediğini ve bu görüşün icmâa muhalif olduğunu belirtmiştir.⁸⁸³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu meselede icmâ yoktur. Nitekim San'ânî bu meselede ihtilaf olduğunu, Hâdî, Mâlik, Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) ve Sevrî'nin hadiste ifade edilen görüşü benimsediklerini ifade etmiştir.

Ebû Hanîfe ve ashâbı ise şartın, erkek kardeş ve baba gibi zikredilene gerektiğini ve nikâhın sahih olduğunu söylemiştir. Şâfiî, mehrin tayin edilmesinin fasit olduğunu ve kadının mehr-i misil hakkı olduğunu söylemiştir. Mâlik, şartın akit anında olması durumunda kıza, nikâhtan sonra olması hâlinde de adama verileceğini

⁸⁸⁰ İbn Abdilberr, *et-Temhid*, 8/384.

⁸⁸¹ Hattâbî, *Me 'âlimü's-sünen*, 4/82.

⁸⁸² Ebû Dâvûd, "Nikâh", 36 (No. 2129).

⁸⁸³ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 12/241.

söylemiştir.⁸⁸⁴ Elbânî hadisin isnadının İbn Cüreyc'in an'anesinden ve müdellis olmasından dolayı zayıf olduğunu vurgulamıştır.⁸⁸⁵

Nesâî hadisi *es-Sünenü's-suğrâ*'sında İbn Cüreyc'in tahdîs lafzıyla rivayet etmiştir.⁸⁸⁶ Aynı şekilde bu rivayet *es-Sünenü'l-kübrâ*'da “bir çekirdek kadar altınla evlenme bâbında geçmektedir.⁸⁸⁷ Bu açıklama, Nesâî'nin dışında başka kaynaklarda da mevcuttur.⁸⁸⁸ Dolayısıyla İbn Cüreyc'in tedlîs şüphesi ortadan kalkmaktadır.

İcmâ olduğu iddiası *İçki İçene Hurma Dalı ve Nalın vb. ile Celde* bâbında geçmektedir. Had uygulanması gereken kişiye imam veya cellad tarafından sopa vurulması sonucu ölen kişi için diyet gerekmediği hususunda icmâ olduğu iddia edilmektedir. Nevevî, bu hususta icmâ olduğunu söylemiştir. Şevkânî'ye göre bu, tartışmalıdır. Çünkü *el-Bahru'z-zehhâr*'da naklettiği gibi Ebû Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765), diyetin kısas yapılan (hakkı alınan) kişinin akrabalarına gerektiğini belirtmişlerdir.⁸⁸⁹

Nevevî, Müslim şerhinde âlimlerin, had uygulanması gereken kişiye imam veya cellad tarafından sopa vurulması sonucu ölen kişi için imama, cellada veya beytülmalâ diyet ve kefâret gerekmediği hususunda icmâ ettiklerini belirtmiştir.⁸⁹⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu meselede icmâ yoktur. Bize göre Nevevî sahâbe icmâmını kastetmiş olabilir.

İbn Abdilber, *el-İstizkâr*'da birçok âlimden buna muhalif görüşler nakletmiş ve âlimlerin, kısas yapılan kişinin aldığı yaralardan ölmesinde ihtilaf ettiklerini belirtmiştir. Mâlik ve Şâfiî ile ashâbı, Evzâî, Ebû Sevr, Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve Muhammed (ö. 189/805), hak sahibine bir şey gerekmediğini söylemiştir. Hz. Ömer ve Ali (r.a.) bu görüşte olup “Allah onu öldürmüştür. Ona diyet yoktur.” demişlerdir. Hasan ve İbn Sîrîn'in görüşü de böyledir. Ahmed, İshâk, Ebû Sevr ve Dâvûd da aynı görüştedir. Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leylâ ve Sevrî ise elinden veya başından kısas yapılırsa ve kısas yapılan ölürse, diyetinin kendisi için kısas yapılan (hakkı alınan) kişinin akrabalarına gerektiğini belirtmişlerdir. Hammâd b. Ebî Süleyman, Tâvûs, Atâ,

⁸⁸⁴ San'ânî, *Sübülü's-selâm*, 2/220.

⁸⁸⁵ Elbânî, *Za'îfü Süneni Ebî Dâvûd*, 2/218.

⁸⁸⁶ Nesâî, “Nikâh”, 67 (No. 3353).

⁸⁸⁷ Nesâî, “Nikâh”, 64 (No. 5483).

⁸⁸⁸ Tahâvî, *Şerhu müşkilü'l-âsâr*, 11/324 (No. 4471).

⁸⁸⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 13/380.

⁸⁹⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, 11/221.

Amr b. Dînâr, Hâris el-Uklî ve Âmir eş-Şa‘bî bu görüştedir.⁸⁹¹ Sonuç olarak Şevkânî’nin bu görüşü ve dile getirdiği tenkidi doğrudur. İbn Abdilber, birçok âlimden buna muhalif görüşler nakletmiştir. Nitekim Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*’da da icmâ ile ilgili örnekler zikretmiştir.

3.2.3. Ehl-i beyt’in İcmâ Etmesi

Abdest bâbında, Hüseyin b. Bedreddîn’in “Onlar (Ehl-i beyt/ıtret) mestler üzerine meshin mensûh olduğunda icmâ ettiler”⁸⁹² sözü hakkında Şevkânî’nin bazı değerlendirmeleri bulunmaktadır. Şevkânî, “Ehl-i beyt’in/ıtretin icmâmını delil olarak kullanmak hususunda sana daha önce icmâ ile ilgili rivayetlerin, onu rivayet eden kişinin, ona muhâlif görüşü bilmemesine dayandığını ve bunun icmâ olmadığını belirtmiştik. Bununla birlikte aralarında Yahyâ b. Hamza’nın (ö. 749/1348) olduğu Ehl-i beyt’ten ve dışından bazı âlimler, Ehl-i beyt’in icmâmının zannî olması durumunda müçtehidin ona muhalefet edebileceğini belirtmişlerdir” demiştir.⁸⁹³ Meselâ Ehl-i beyt’in imâmı ve efendisi olan Ali b. Ebî Tâlib, Resûlullah’tan (s.a.v.) mestler üze rine mesh ile ilgili bir rivayet aktarmaktadır. (Daha sonra Şevkânî, Hz. Ali’nin mestler üzerine mesh hadisini ve İbnü’l-Mübârek’in bu meseledeki sözünü zikretmiştir. Şevkânî’ye göre “Kim sahâbîden bir icmâ rivayet etmişse onu Hz. Ali ile Hasan ve Hüseyin’den rivayet etmiştir. Çünkü buna bazıları veya herkes muhalefet etmiş olsaydı, bir Müslümanın sahâbînin icmâmını rivayet etmesi mümkün olmazdı. Sahâbî nesli, nesillerin en hayırlılarıdır. Aynı şekilde kim seleften bir icmâ nakletmişse onu selef içinde yer alan Ehl-i beyt’ten rivayet etmiştir.”⁸⁹⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla mestler üzerine mesh hadisleri, şüpheyeye yer bırakmayacak şekilde tevâtür haline gelmiş ve âlimler bu konuda icmâ etmiştir. İbnü’l-Münzîr karşılaştığı ve ilim aldığı bütün âlimlerin bunda icmâ ettiğini ve bunu söylediğini belirtmiştir. İbnü’l-Mübârek’in “Mestler üzerine meshin câiz olduğu hususunda ihtilaf yoktur. Resûlullah’ın mestler üzerine meshi mekrûh gördüğüne dair

⁸⁹¹ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 8/186.

⁸⁹² Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 1/81.

⁸⁹³ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/131.

⁸⁹⁴ a.g.e., 1/132.

ashâbından gelen rivayetlere karşılık, buna zıt rivayetler de bulunmaktadır” dediğini daha önce zikretmiştik.⁸⁹⁵

İbnü'l-Mulakkin de İbn Abdilberr'in şöyle dediğini zikretmektedir: “Mesh hadisini, Resûlullah'tan (s.a.v.) yaklaşık kırk sahâbî rivayet etmiştir. Bu hadis, mütevatir derecesine gelmiştir.”⁸⁹⁶ İbnü'l-Münzîr'in Hasan-ı Basrî'den rivayet ettiğine göre o “Resûlullah'tan (s.a.v.) ashâbından yetmiş kişi, onun mestler üzerine mesh ettiğini ifade etmiştir.”⁸⁹⁷ Daha sonra İbnü'l-Mulakkin hadisi rivayet eden sahâbîden bazı nakiller zikretmiş ve bunlara başka rivayetleri eklemiştir. Ona göre bu imamların sözleri (ve eklediği rivayetler), bu hadisin seksen sahâbî tarafından rivayet edildiğini göstermektedir. İbnü'l-Mulakkin bu ve diğer nimetler için Allah'a hamd etmektedir. Zira bunlar, önemli şeylerdendir. Zikrettiklerinden çıkan güzel bir husus da mesh hadisini rivayet eden ashâbın içinde Aşere-i mübeşşerenin de olmasıdır.”⁸⁹⁸

Şîa, bu hususta Ehl-i sünnet'e muhalefet etmiştir. Hâlbuki bu hadis, Hz. Ali'den gelen mütevâtir bir rivayettir ve o, bu konuda şöyle demiştir: “*Eğer din reyle olsaydı, mestin üstünü değil de altını meshetmek daha uygun olurdu. Hâlbuki ben Resûlullah'ı (s.a.v.) mestlerinin üzerine meshederken gördüm.*”⁸⁹⁹

Yine Hüseyin b. Bedreddîn'in “Sürmenin orucu bozmadığında ihtilaf yoktur” sözü⁹⁰⁰ hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır. Şevkânî'ye göre musannif Hüseyin b. Bedreddîn, Ehl-i beyt'in göze sürme çekmenin orucu bozmadığı şeklindeki icmâmı nakletmiştir. Onların eserlerine görenlerin bildiği gibi bu, doğru değildir.⁹⁰¹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şevkânî, burada *Neylû'l-evtâr*'da zikrettiği görüşe muhalefet etmiştir. *Neylû'l-evtâr*'da İbn Şübrüme (ö. 144/761) ve İbn Ebî Leylâ'nın sürmenin orucu bozduğuna dair görüşlerini nakletmiştir. Daha sonra ise “Ehl-i beyt ve fakîhler buna muhalefet etmiştir” demiş ve istisna olmaksızın bunu Ehl-i beyt'e isnad etmiştir.⁹⁰² Ancak Şevkânî, *Veblû'l-gamâm* adlı eserini *Neylû'l-*

⁸⁹⁵ İbnü'l-Münzîr, *el-Evsat*, 1/434.

⁸⁹⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/137.

⁸⁹⁷ İbnü'l-Münzîr, *el-Evsat*, 1/434.

⁸⁹⁸ İbnü'l-Mülekkin, *el-Bedru'l-münîr*, 3/50-53.

⁸⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/165.

⁹⁰⁰ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 2/144.

⁹⁰¹ Şevkânî, *Veblû'l-gamâm*, 1/495.

⁹⁰² a.g.e., 4/243.

evtâr'dan sonra telif etmiştir. Eğer bu iki kitaptaki sözleri çatırsa *Veblü'l-gamâm*'daki görüşü öncelenir.

3.2.4. Fıkhî Bir Mesele Üzerinde İslâm Âlimleri Arasında İcmâ Olduğu

Namazın sıfatı bâbında, Hüseyin b. Bedreddîn “Namazın farzlarından biri niyettir. Niyetin farz olduğu, İslâm âlimleri arasında ittifakla kabul edilmiştir”⁹⁰³ görüşündedir. Ne var ki Şevkânî'ye göre niyetin farz oluşunda ihtilaf olduğu *el-Bahru'z-zehhâr*'da⁹⁰⁴ ifade edilmiştir.⁹⁰⁵ el-Mehdî'nin *el-Bahru'z-zehhâr*'da naklettiği ihtilaf, Ebû Bekr el-Esam ve İbrahim b. Uleyye'den rivayet edilmiştir.⁹⁰⁶ Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*'da bu ikisinin nesih hakkında konuşabilen kişilerden olmadığını ve ihtilaf ile icmâ konusunda görüşlerine bakılmayacağını ifade etmiştir.⁹⁰⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla namaz için niyetin farz olduğu konusunda icmâ, İbnü'l-Münzir, Nevevî, İbn Kudâme, İbn Cüzey (ö. 741/1340) ve başkaları tarafından rivayet edilmiştir.⁹⁰⁸ Bize göre *el-Bahru'z-zehâr*'de ifade edilen görüş ayrılığı, Ebû Bekr el-Asam ve öğrencisi İbrahim b. Aliyye'den rivayet edilmiştir. Şevkânî ise bu konuda *es-Seylü'l-cerrâr*'da “Bu her ikisinin nesih konusunda görüş belirtenlerden olmadıklarını ve itibara alınmadıklarını bilmelisin”⁹⁰⁹ demiştir. Yani âlimlere muhalif oldukları meselelerde söyledikleri kabul edilmediği gibi, ulemânın icmâi da onların muhalefetiyle olumsuz etkilenmez. Bu sebeple Şevkânî birçok muhakkık Şu'f'a'nın meşruiyeti üzerine icmâi ele aldıklarını, bu yüzden Ebû Bekr el-Asamm'ın muhalefedinin kıymeti bulunmadığını vurgulamıştır. Zira o, Müslümanlara icmâ hususunda muhalif olduğu gibi aynı zamanda Sünnet'te mütevatir olarak gelene de muhalefet etmektedir.⁹¹⁰

⁹⁰³ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/308.

⁹⁰⁴ Ahmed b. Yahyâ el-Murtezâ, *el-Bahru'z-zehhâr el-câmi' li-mezâhibi 'ulemâ'i'l-emsâr* (San'â: Dâru'l-Hikmetü'l-yemaniyye, 1366/1947), 1/237.

⁹⁰⁵ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/264.

⁹⁰⁶ el-Murtezâ, Ahmed b. Yahyâ, *el-Bahru'z-zehhâr*, 1/237.

⁹⁰⁷ Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, 266.

⁹⁰⁸ İbnü'l-Münzir, *el-İcmâ*, 39; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/276; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 1/336.

⁹⁰⁹ Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, 266.

⁹¹⁰ a.g.e., 561.

Anlaşıldığı kadarıyla Şevkânî'nin bu tenkidinde isabet kaydedemediği söylenebilir. Çünkü niyetin namazın farzlarından biri olduğu hususunda icmâ vardır ve bu meselede bir ihtilaf yoktur. Ebü'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin el-Hırakî (ö. 334/946) namaza niyet etmenin farz olduğu konusunda ümmet arasında ihtilaf olmadığını ve niyet olmadan namazın kılınamayacağını belirtmiştir.⁹¹¹

3.2.5. Sahâbenin İttifak Ettiğinde ve Mütevâtir Bir Hadisin Olduğunda İhtilafın Nakledilmesi

Hüseyin b. Bedreddîn'in "İhram tekbiri sırasında ellerin kaldırıldığı hususunda alimlerimiz ihtilaf etti"⁹¹² demiş, Şevkânî ise ona bu hususta katılmamıştır. Şevkânî'ye göre deliller ilmiyle az da olsa ilgilenen bir kimse bile ihram tekbiri sırasında ellerin kaldırılmasına dair sünnet konusundaki delillerin tevatür derecesinde olduğunu inkâr etmez. Aşere-i mübeşşerenin hepsi hadisi rivayet etmiştir. Ayrıca çok sayıda sahâbî de bunu rivayet etmiştir. Hafızlardan bir cemaat bu konuda sahâbîler arasında bir ihtilaf olmadığını belirtmiş, hatta bu konuda ittifak etmişlerdir.⁹¹³ Özetle bu sünneti bize nakledenler, namaz rekatlarının sayısını bize rivayet edenlerdir. Eğer bunun meşruiyeti sabit değilse, dünyadaki hiçbir şeyin meşruiyeti sabit olamaz. Çünkü meşruiyeti üzerinde ittifak edilip kat'î rivayetler hâline gelenlerin çoğu, iftitah tekbirinde elleri kaldırma rivayetlerinin ulaştığı seviyeye ulaşamamıştır.⁹¹⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Muhammed Subhî Hasan Hallâk'e göre ellerin kaldırılmasına dair hadisi ashâbtan Ebû Bekr, Ömer, Ali, İbn Ömer, Mâlik b. Huveyris, Câbir, Ebû Hüreyre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Abbâs, Umeyr el-Leysî, Berâ b. Âzib ve Vâil b. Hucr nakletmişlerdir.⁹¹⁵ Nevevî'ye göre ümmetin ulemâsının ihram tekbiri sırasında iki elin kaldırılmasının müstehap olduğu hususunda icmâ vardı.⁹¹⁶ Nitekim İbn Abdilberr, âlimlerin namaza başlarken iftitâh

⁹¹¹ Ebü'l- Kâsım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh el-Hırakî el-Bağdâdî, *el-Muhtasar* (b.y.: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1413/1993), 22.

⁹¹² Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/338.

⁹¹³ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/287-288.

⁹¹⁴ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/288.

⁹¹⁵ a.g.e., 1/280.

⁹¹⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, 4/95.

tekbiriyle birlikte elleri kaldırma hususunda icmâ ettiğini,⁹¹⁷ İbnü'l-Cevzî de iftitâh tekbiriyle birlikte elleri kaldırmanın sünnet olduğunda ittifak olduğunu belirtmiştir.⁹¹⁸

3.2.6. Hadis İmamlarının Sahih Olmadığında İcmâ Ettiği Bir Lafızla Gelen Hadisi Zikretmek

Ebû Ümâme'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Bakire bir cariye'nin asgarî hayız süresi üç gün, âzamisî on gündür*”⁹¹⁹ şöyle buyurmuştur. Bu hadis hakkında Hüseyin b. Bedreddîn bazı değerlendirmeler yapmıştır. Şevkânî'ye göre hayzın asgarî süresinin üç, âzamisinin on gün olduğu hususunda delil olabilecek merfû ve sahih bir hadis yoktur. Hüseyin b. Bedreddîn'in bu hususta rivayet ettikleri, ya sabit olmayan merfû ya da delil olamayacak mevkûf hadislerdir.⁹²⁰ Aynı şekilde hadis imamları, تَمَكَّتْ إِحْدَاكُنْ شَطْرَ دَهْرَهَا لَا تُصَلِّي / تَمَكَّتْ إِحْدَاكُنْ نَصْفَ دَهْرَهَا “*Bir kadın (hayız sebebiyle azami) yarı ömrü kadar namaz kılar*” hadisinin, bu lafızla ya da “شَطْرَ دَهْرَهَا / şatr” lafızıyla sabit olmadığına ittifak etmişlerdir. Buna göre Hüseyin b. Bedreddîn'in ömrünün yarısı sözünün doğru olduğuna dair değerlendirmesi isabetli değildir. Bunu ilim ehli daha iyi bilir.⁹²¹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Dârakutnî, Abdülmelik'in kendisine rivayette bulunduğunu ve şöyle dediğini nakletmiştir: “Alâ, Mekhûl, Ebû Ümâme kanlayla gelen rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): “*Bâkire cariyeye ve evli kadının hayız süresi en az üç, en çok on gündür. Eğer on günden fazla kan görürse istihâzedir*” buyurmuştur. Dârakutnî, Abdülmelik'in mekhûl olduğunu belirtmiştir. Alâ İbn Kesir de hadiste zayıftır. Ayrıca Mekhûl, Ebû Ümâme'den hiçbir şey işitmemiştir.⁹²²

İbnü'l-Mulakkın'a göre Resûlullah'ın (s.a.v.) تَمَكَّتْ إِحْدَاكُنْ شَطْرَ دَهْرَهَا لَا تُصَلِّي “*Onlardan biri, ömrünün yarısını namaz kılmadan geçirir*” dediği rivayet edilmiştir. Bu hadis, bu lafızla çok garibtir. Birçok hâfız, bu hadisin aslının bilinmediğini söylemiştir. *el-İmâm* isimli kitabın müellifinin aktardığına göre Hâfız Ebû Abdillâh b. Mende'ye göre bazıları Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle dediğini rivayet etmiştir:

⁹¹⁷ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 1/408.

⁹¹⁸ Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Keşfü müşkili hadîsi's-Sahihayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.), 2/44.

⁹¹⁹ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/208.

⁹²⁰ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/221.

⁹²¹ a.g.e., 1/220.

⁹²² Dârakutnî, *es-Sünen*, 1/405.

“Kadın ömrünün yarısını namaz kılmadan geçirir.” Bu, herhangi bir şekilde Hz. Peygamber’den sabit olmamıştır.⁹²³

Son tahlilde Şevkânî bu tenkidinde haklı gözükmemektedir. Çünkü hayzın asgarîsinin üç, âzamîsinin on gün olduğu hususunda delil olabilecek merfû ve sahih hadis yoktur. Ebû Ümâme hadisi ise zayıftır.

3.2.7. Bir Konuda Çok Rivayet Olduğu İddiası

Cenaze namazı tekbirlerine dair rivayetler hakkında Şevkânî’nin değerlendirmesi bulunmaktadır. Tekbirlerin adedinin beş olduğu hususunda⁹²⁴ Şevkânî, Hüseyin b. Bedreddîn’i tenkit etmiştir. Zira Şevkânî’ye göre beş tane tekbirin olduğuyla ilgili gelen haberler mübalağadır. Sünnetten asgarî nasibi olan kimse, dört tekbirin geçtiği hadislerin daha çok olduğunda şüphe etmez. Cenaze tekbirlerinin dört adet olduğunu belirten hadisler, hâfız sahâbîler ve hadis imamlardan rivayet edilmiştir. Ayrıca cenaze namazı tekbirlerinin beş olduğuyla ilgili hadisler metin ve senetler yönünden sıhhat derecesine yaklaşamaz, hatta yarısına dahi ulaşamaz. Sözüne güvenilen ilim ehlinde hiç kimse, tekbir sayısı beş olarak rivayet edilen hadislerin, dört olarak rivayet edilen hadislerden fazla olduğunu söylememiştir.⁹²⁵

Ehl-i beyt’in bu konuda icmâ ettiği iddiası da doğru değildir; zira Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) buna muhalefet etmiştir Aynı şekilde *el-Câmiu’l-kâfi fî fıkıh ez-Zeydiyye* müellifi Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Kûfî, mezheplerinin en büyük imamı İmam Zeyd b. Ali’nin tekbir sayısının dört olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.⁹²⁶

Ayrıca İbn Abdilber, fetva ehli fakîhlerin cenaze namazında tekbirin dört tane olduğu hususunda ittifak ettiklerini, cenaze tekbirleri dörtten fazla olmadığını, onlara göre, diğer görüşler şâz olup dikkate alınmaz.⁹²⁷ Beyhakî’nin dediği gibi cenaze namazında tekbirin dört olduğunu rivayet edenler, Ukbe b. Âmir, Berâ, Zeyd b. Sâbit ve İbn Mes‘ûd’dur.⁹²⁸

⁹²³ İbnü’l-Mülakkın, *el-Bedrü’l-münîr*, 3/55.

⁹²⁴ Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 1/588.

⁹²⁵ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/394.

⁹²⁶ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/395.

⁹²⁷ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 30/3.

⁹²⁸ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 4/71.

Sonuç olarak Şevkânî'nin Hüseyin b. Bedreddîn'in görüşüne yönelttiği tenkit isabetlidir. Çünkü iki rivayet haricinde cenaze namazında tekbirin beş olduğu hususunda merfû rivayet tespit edemedik. Bu iki rivayet ise Huzeyfe b. Yeman ve Zeyd b. Erkam'dan gelmektedir. Tekbirin dört tane olduğu konusunda merfû rivayetler ise çoktur.

3.3. Rivayetin Hadis Kaynaklarında Yer Alıp Almamasına Göre Yaptığı Tenkitler

Şevkânî, *Neylû'l-evtâr* ve *Veblû'l-gamâm*'da, kullandıkları bir rivayetin meşhur ve muteber hadis kaynaklarında yer alıp almamasına göre şârihlere birtakım tenkitler yöneltmiştir.

3.3.1. Muteber Hadis Kaynaklarında Yer Almayan Rivayet ve Lafızla İlgili Yaptığı Tenkitler

3.3.1.1. Hadisin Bazı Hadis Kaynaklarında Olmadığı İddiası

Kâfirin Kölesi, Müslüman Olarak Bize Gelirse Hür Olur bâbında, Sakîf'ten bir adamdan rivayet edildiğine göre Resûlullah'tan (s.a.v.) Ebû Bekre'yi geri vermesini istediler. Resûlullah (s.a.v.) "*Hayır. O, Allah'ın ve Resûlünün azatlısıdır*"⁹²⁹ buyurdu.

Şevkânî, Şa'bî hadisini Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde veya etrâf kitaplarında bulamadığını belirtmiştir. Ahmed b. , Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şa'bî hadisi ⁹³⁰ Hanbel'in *Müsned*'i, ⁹³¹ Saîd b. Mansûr'un *Sünen* 'inde *Köle ve Düşman Olan Efendisi, Düşman Yurdundan Çıkması* bâbında Sakîf'ten bir adamdan rivayet edilmiştir.⁹³² Bu hadis, Tahâvî'nin *Şerhu Müşkili'l-âsâr*'ında geçmektedir.⁹³³ Ebû Bekre köleydi ve Tâiflilerin Müslüman olmasından önce Müslüman oldu.

⁹²⁹ Ahmed, *el-Müsned*, 31/69 (No. 18777).

⁹³⁰ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 14/285.

⁹³¹ Ahmed, *el-Müsned*, 29/71 (No. 17530).

⁹³² Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî el-Cûzcânî, *Sünenü Saîd b. Mansûr*, thk. Habîbruhaman el-A'zemî (Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982), 2/338 (No. 2808).

⁹³³ Tahâvî, *Şerhu müškili'l-âsâr*, 11/49 (No. 4273).

3.3.1.2. Bir Hadisin Kütüb-i Hamse'ye Nispet Edilmesindeki Hata

Zevi'l-erhâm ve bir Kişinin Eliyle Müslüman Olan Mevâlî Hakkında Gelenler bâbında, hakkında Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. Musannif Abdüsselâm b. Teymiyye'nin "Nesâî haric Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmişlerdir.

Şevkânî'ye göre el-Münzirî, *Muhtasaru's-Sünen*'de Hz. Âişe hadisini ve ondan önceki iki hadisi Nesâî'ye nispet etmiştir.⁹³⁴ Musannif Abdüsselâm b. Teymiyye "Nesâî hariç beş sünnen sahibi rivayet etmiştir" sözüne bakılmalıdır.⁹³⁵

Bize öyle geliyor ki musannif Ebû'l-Berekât b. Teymiyye, Nesâî'nin hadisleri *es-Sünenü's-sugrâ*'da mutlak olarak tahrîc etmediğini söylemek istemiş olabilir. el-Münzirî de Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'da tahrîc ettiğini kast etmiş olabilir. Nesâî, bu hadisleri *es-Sünenü'l-kübrâ*'da tahrîc etmiştir. Birinci hadisi, *Azat Edenin Ölmesi ve Azat Edilenin Kılması* bâbında rivayet etmiştir.⁹³⁶ İkincisini *Mevâlîlerin mirası* bâbında rivayet etmiştir.⁹³⁷ Üçüncü hadisi ise *Mevâlî Olmayan Yakınların Miras Bırakması* bâbında "Bazı yakınlarına bakınız" lafzıyla rivayet etmiştir.⁹³⁸

3.3.1.3. Şârihin Belirli İki Cümlelerin Herhangi Bir Rivayette Beraber Bulunmadığını Söyleyerek Vehme Düşmesi

Guslün Sıfatı bâbında, Resûlullah'ın (s.a.v.) kızının yıkanmasında "yedi veya daha fazla" cümlesinin ilavesi hususunda Şevkânî'nin şârihlerin hatalarına yönelik bazı tashih ve tenkitleri mevcuttur. *Fethu'l-bârî*'de Ebû Dâvûd rivayetinden başka herhangi bir rivayette "yedi" sözünden sonra "daha fazla" lafzını görmedim. Diğer rivayetlerde "veya yedi" ya da "veya daha fazla" lafızları vardır.⁹³⁹

Şevkânî, Buhârî'nin *Son defasında kâfûr koyar* bâbında zikrettiği hadisi Abdüsselâm b. Teymiyye'nin gözden kaçırdığını söylemiştir. Çünkü Ümmü Atıyye hadisinde "Onu üç veya beş veya yedi veya daha fazla yıkayın" lafzı vardır. Musannif

⁹³⁴ el-Münzirî, *Muhtasaru Süneni Ebi Dâvûd*, 2/291.

⁹³⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 11/350.

⁹³⁶ Nesâî, "Miras", 31 (No. 6376).

⁹³⁷ Nesâî, "Miras", 32 (No. 6376).

⁹³⁸ Nesâî, "Miras", 28 (No. 6360).

⁹³⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3/129.

Abdüsselâm b. Teymiyye, “yedi veya daha fazla” lafzının, bâbtaki hadis gibi muttatekun aleyh olduğunu söylemiştir.⁹⁴⁰

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İmam Buhârî, bu hadisi Son Defasında Kâfûr Koyar bâbında Eyyûb’tan, o da Muhammed b. Sîrîn’den, o da Ümm Atıyye’den “*Onu üç veya beş veya daha fazla yıkayın*” şeklinde rivayet etmiştir.⁹⁴¹ Daha sonra Eyyûb’un Hafsa bint Sîrîn’den, o da Ümmü Atıyye’den “*Onu üç veya beş veya yedi veya daha fazla yıkayın*”⁹⁴² hadisini rivayet etmiştir. Sanki Hafsa bu ziyadeyi mâna ile rivayet etmiştir.

Araştırmalarımız sonucunda bu rivayet, Ebü'l-Berekât İbn Teymiyye’nin dediği gibi muttatekun aleyhtir. Ancak Hafsa’nın kardeşi Muhammed’den değil, Hafsa’dan rivayet edilen hadis, muttatekun aleyhtir. *Sahih*’te Muhammed’den gelen bütün rivayetlerde “yedi” lafzı yoktur. Bu hadisin çoğu rivayetinde ya Muhammed b. Sîrîn rivayetinde ya da kız kardeşi Hafsa rivayetinde “beş veya daha fazla” lafzı vardır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadisin bazı rivayetlerinde Resûlullah’ın (s.a.v.) “bundan daha fazla” sözünün tefsiri olarak Ümmü Atıyye’nin “*Bundan daha fazlasının yedi olduğunu gördük*” ifadesi yer almaktadır. İmam Ahmed,⁹⁴³ Taberânî,⁹⁴⁴ ve Ebû Nuaym *Ma’rifetü’s-sahâbe*’de⁹⁴⁵ bu şekilde rivayet etmiştir. Buna göre “yedi” lafzı, “bundan daha fazla” lafzının tefsiridir.

Bize öyle görünüyor ki sanki Hafsa, hadisi rivayet ederken bu açıklamaya dayanmıştır. Çünkü tespit edebildiğimize göre “beş veya daha fazla” lafzının olduğu bütün rivayetleri Muhammed b. Sîrîn rivayet etmiştir. “Beş veya yedi” lafzının olduğu bütün rivayetleri de Hafsa bint Sîrîn rivayet etmiştir. Bazı rivayetlerde Hafsa, “beş veya daha fazla” lafzının olduğu hadislerde Muhammed b. Sîrîn’e uymuştur.⁹⁴⁶

Hafsa’nın bütün rivayetlerinde geçtiği şekilde Muhammed b. Sîrîn’den gelen bir rivayet yoktur. Ancak Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî (ö. 310/923) ez-

⁹⁴⁰ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 7/267.

⁹⁴¹ Buhârî, “Cenâ’iz”, 13 (No. 1258).

⁹⁴² Buhârî, “Cenâ’iz”, 13 (No. 1259).

⁹⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/397 (No. 20800).

⁹⁴⁴ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 25/44 (No. 84).

⁹⁴⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbahânî, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, thk. Adel b. Yusuf el-Azazî (Riyad: Dârü’l-Vatan, 1419/1998), 6/3455.

⁹⁴⁶ Ebû Ya’kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled İbn Râhûye et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *Müsnedu İshâk b. Râhûye*, thk. Abdulgafûr b. Abdulhak el-Belûşî (el-Medinetu’l-Munevvere: Mektebetu’l-İman, 1412/1991), 5/208 (No. 2338); Ahmed, *el-Müsned*, 45/281 (No. 27299), 45/286 (No. 27306).

*Zürriyyetü't-tâhire ve'l-mutahhara*⁹⁴⁷ adlı eserinde İbn Avn'dan, o da Muhammed'den “veya yedi” lafzıyla rivayet etmiştir. Ancak Buhârî, ondan farklı olarak İbn Avn'dan, o da Muhammed'den “veya beş” lafzıyla rivayet etmiştir.⁹⁴⁸ Bundan, Dûlâbî'deki rivayetin yanlış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü İbn Avn tariki hariç Muhammed b. Sîrîn'den gelen bütün rivayetler, bundan farklıdır. Buhârî de İbn Avn tarikiyle bundan farklı bir rivayet zikretmektedir. Sonuç olarak gördüğümüz gibi Hafsa, hadisi rivayet ederken bu açıklamaya dayanmış olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi hadisin bazı rivayetlerinde Resûlullah'ın (s.a.v.) “bundan daha fazla” sözünün tefsiri olarak Ümmü Atıyye'nin “Bundan daha fazlasının yedi olduğunu gördük” ifadesi yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini tahkîk edenler isnadın Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu ifade etmişlerdir.

3.3.1.4. Hadis Kitaplarında Fıkhî Bir Konu İle İlgili Bir Hadisin Sabit Olmaması

Tek Selam İle Namazı Bölen Kimse bâbında, Sa'd b. Hişâm'dan rivayet edildiğine göre o, mü'minlerin annesi Âişe'ye Resûlullah'ın (s.a.v.) gece namazının nasıl olduğunu sormuş; o, içinde “*Sonra sesini yükselterek bir selam verdi.*”⁹⁴⁹ İfadesi olan hadis hadisi nakletmiştir. İbn Hacer'e göre sened Müslim'in şartına göredir. Hâkim, Züheyr b. Muhammed'in hadisini tahrîc etse de *Müstedrek*'e almamıştır Şevkânî'ye göre el-'Ukaylî'nin sözleri doğru değildir. el-'Ukaylî'ye göre tek bir selam ile sahih bir şey olmaz. İbnü'l-Kayyım da bunun sahih olmadığını söylemektedir.⁹⁵⁰

Kanaatimizce hadis, Müslim'in şartına göredir ve Sahih'inde rivayet etmiştir. Dolayısıyla istidraki için bir yön yoktur. Ancak Müslim “يُسَلِّمُ تَسْلِيمًا” lafzıyla rivayet etmişken⁹⁵¹ diğerleri “تَسْلِيمَةً” lafzıyla rivayet etmiştir. Elbânî ise bu lafızlardaki basit ihtilafın, açık olduğu üzere Hâkim'in istidrakini gerektirdiğini zannetmemektedir.⁹⁵² Beyhakî'ye göre ise, bir grup sahâbeden selam verdikleri rivayet edilmiştir. Bu da

⁹⁴⁷ Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk ed-Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhire*, thk. Sa'd el-Mübârek el-Hasen (Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1407), 61 (No. 86).

⁹⁴⁸ Buhârî, “Cenâ'iz”, 12 (No. 1257).

⁹⁴⁹ Ahmed, *el-Müsned*, 43/130 (No. 25988).

⁹⁵⁰ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/408-409.

⁹⁵¹ Müslim, “salât”, 139.

⁹⁵² Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl*, 2/33.

mübah olan ihtilaf ve caiz olanla iktifa etmek demektir.⁹⁵³ Şâfiî dilerse bir selam, dilerse iki selam verir, demektedir.⁹⁵⁴

3.3.1.5. Hadisin Meşhur Hadis Kitaplarında Geçen Lafızdan Başka Bir Lafızla Gelmesi

Hüseyin b. Bedreddîn'in "*Namazın sünnetlerinin dördüncüsü tesbihtir. Kâsım ve Hâdi (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.v.) rükûda 'Yüce Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih eder ve O'na hamd ederim' dediği görüşündedir*" sözü ⁹⁵⁵ hakkında Şevkânî bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Şevkânî'ye göre Resûlullah (s.a.v.) rükû ve secdede nasıl zikredeceğimizi tam bir şekilde bize açıklamıştır. Bütün şer'î hükümleri bize nakledenler, ondan bunu rivayet etmiştir. Nakledenler şöyle demişlerdir: Resûlullah (s.a.v.) rükûda şöyle derdi: "*Yüce Rabbimi tesbih ederim.*" Secdede "*En yüksek Rabbimi tesbih ederim.*" Bu şekilde kelimelerle ona rehberlik etmiştir. Rükûda ve secdede "*Yüce Allah'ı tesbih ederim. En yüksek Allah'ı tesbih ederim*" dediğine dair herhangi bir şey gelmemiştir.⁹⁵⁶ İbn Mes'ûd'un "Biriniz rükûya gittiğinde 'Yüce Allah'ı tesbih ederim' derse" hadisi, Tirmizî ve hadis kitaplarında "*Yüce Rabbimi tesbih ederim*" lafzıyla rivayet edilmiştir.

"Hamd ile" ziyadesi ise hepsi de tartışmalı olan tariklerle rivayet edilmiştir. Secde zikirlerinde bunu ilave edenler, tariklerin çokluğundan dolayı takviye edildiği için böyle yapmışlardır. İlave etmeyenler ise bütün tariklerin tartışmalı olmasından dolayı bu ilaveyi terk etmişlerdir. Bu gibi durumlarda konuşmak kolaydır.⁹⁵⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla rükûda "*Yüce Rabbimi tesbih ederim*", secdede "*En yüksek Rabbimi tesbih ederim*" duası Huzeyfe'den rivayet edilen sahih hadiste geçmektedir. Huzeyfe, bir gece Hz. Peygamber'le (s.a.v.) namaz kıldığını belirterek onun rükûda "*Yüce Rabbimi tesbih ederim*", secdede "*En yüksek Rabbimi tesbih ederim*" dediğini rivayet etmiştir.⁹⁵⁸ Şevkânî'ye göre Ehl-i beyt'in çoğunluğu bu görüştedir. Onlardan başka herkes de bunu söylemiştir.⁹⁵⁹

⁹⁵³ Beyhakî, *es-Sünen*, 2/255.

⁹⁵⁴ Tirmizî, "salât", 2/93.

⁹⁵⁵ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/327.

⁹⁵⁶ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/280

⁹⁵⁷ a.g.e., 1/281.

⁹⁵⁸ Dârimî, *es-Sünen*, "salât", 69 (No. 1345).

⁹⁵⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 2/284.

Araştırdığımız kadarıyla Şevkânî'nin zikrettiği İbn Mes'ûd hadisi ise “Rabbimi tesbih ederim” lafzıyla gelmiştir. Tirmizî'de geçtiğine göre Hz. Peygamber “Sizden biriniz rükûda üç defa ‘Yüce Rabbimi tesbih ederim’ derse, rükû tamamlanmış olur; en azı budur”⁹⁶⁰ diye buyurmuştur. Buna rağmen zayıftır ve delil olamaz. Beyhakî hadisin mürsel olduğunu belirtmiştir. Çünkü Avn (İbn Mes'ûd'dan rivayet eden kişi) İbn Mes'ûd'a yetişememiştir.⁹⁶¹ Elbânî bu hadisi zayıf saymış ve bunun için iki illet zikretmiştir.⁹⁶²

Öyle anlaşıyor ki “Hamd ile” ziyadesi (yani “Hamd ile, Yüce Rabbimi tesbih ederim” cümlesi) ise farklı senedlerle bir grup sahâbîden rivayet edilmiştir. Bazı ehl-i ilim, bunların birbirlerini takviye ettiğini belirtmiştir. İbn Hacer, bunun birkaç rivayette geldiğini belirttikten sonra bunlarda bu ziyadeyi inkâr eden İbnü's-Salâh ve diğerlerine bir cevap olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Münzir'in naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel'e bu konuda soru sorulmuş, o da “Bana gelince ben “hamd ile” ziyadesini okumuyorum” demiştir.⁹⁶³

3.3.1.6. Bilinen Hadis Kitaplarında Yer Almayan Bir Hadisle İstidlâl

Hayız bâbında, Hüseyin b. Bedreddîn iddia ettiği gibi “Hz. Âişe'nin “Hayız günlerinde sarılık ve bulanıklığı hayızdan sayardık” sözü⁹⁶⁴ hakkında Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. Şevkânî bunu, güvenilir bir isnadla hadis kitaplarında bulamadığını belirtmiştir.⁹⁶⁵ Buhârî, Ümmü Atiye'nin hadisini “Sarılık ve bulanıklığı bir şey saymazdık”⁹⁶⁶ lafzıyla rivayet etmiştir.

Bu söz hadis değildir; nitekim araştırmalarımız sonucunda hiçbir şekilde senedini bulamadık. Kirmânî (ö. 786/1384) “Hz. Âişe'nin “sarılık ve bulanıklığı hayızdan sayardık” rivayetini, bunun hayız vaktinde, diğerinin hayzın dışında olduğunu belirterek cem ederek cevap vermiştir.⁹⁶⁷ Aynî'ye göre Hz. Âişe hadisi, İbn

⁹⁶⁰ Tirmizî, “salât”, 79 (No. 261).

⁹⁶¹ Beyhakî, *es-Sünenü's-sugrâ*, 1/163.

⁹⁶² Elbânî, *Sıfatü salâti'n-nebi* (s.a.v) (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1427/2006), 2/656.

⁹⁶³ İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-habîr*, 1/594.

⁹⁶⁴ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/178.

⁹⁶⁵ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/218.

⁹⁶⁶ Buhârî, “Hayız”, 24 (No. 326).

⁹⁶⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1401/1981), 3/201.

Hazm tarafından yalancı olan Ebû Bekr en-Nehşeli'nin bulunduğu zayıf bir râvi zinciriyle tahrîc edilmiştir.⁹⁶⁸

İbn Hazm'ın *el-Muhallâ*'da zayıf bir senedle rivayet ettiği hadis de “*Sarılık ve bulanıklığı hayızdan saymazdık*”⁹⁶⁹ şeklindedir. Bu hadisin başında olumsuzluk “mâ”sı vardır; Aynî'nin ve *Şifâ 'i'l-uvâm* müellifi Hüseyin b. Bedreddîn'in rivayet ettiği lafızla değildir. Bu, Şevkânî'nin zikrettiği Ümmü Atiyye'nin sahih hadisiyle aynı mânadadır.

Nevevî kitapta zikredilen Hz. Âişe hadisinin, bu lafızla kim tarafında rivayet edildiğini bilmediğini belirtmiştir. Fakat Hz. Âişe'den yakın mânada sahih rivayet gelmiştir.⁹⁷⁰ Mâlik, *Muvatta*'da Ukbe b. Ebî Ukbe'den naklettiğine göre, Hz. Âişe'nin mevlâsı olan annesi şöyle demiştir: Kadınlar Hz. Âişe'ye içinde sarı renkte lekenin bulaştığı pamuk gönderirler ve “Bununla namaz kılınır mı?” diye sorarlardı. O da onlara “Bembeyaz görmeden, yani iyice temizlenmeden acele etmeyin” derdi.⁹⁷¹

Anlaşılan o ki bu hadis hayız dönemindeki bulanık veya sarımsı akıntı için geçerlidir. Bu sebeple hayız kabul edilir. Ümmü Atiyye'nin hadisi, hayız sırasında değil, hayızdan sonradır. Bu sebeple hayız sayılmaz. Hüseyin b. Bedreddîn zikrettiği Âişe'nin hadisinin senedini bulamadık; ancak Ümmü Atiyye'nin sahih hadisiyle aynı mânadadır.

3.3.1.7. Hadis Kitaplarında Yer Almayan Bir Rivayetin Zikredilmesi

“*Bana ayakta veya rükûda yetişen, benimle beraber olsun ve onu saysın*” rivayetini zikretmesi⁹⁷² hususunda Şevkânî'nin bazı değerlendirme ve tenkitleri bulunmaktadır. Şevkânî'ye göre *Şerhu'l-el-Müntekâ*'da açıkladığı üzere imamlar arasında ihtilaf vardır. Hüseyin b. Bedreddîn rivayet ettiği “Onu saysın.” lafzı, bildiğim kadarıyla hadis kitaplarında yoktur.⁹⁷³

Araştırmalarım sonucunda “Onu saysın” lafzını ne müsnedlerde, ne sahihlerde, ne de sünenlerde gördüm. Dolayısıyla Şevkânî'nin tenkidi haklı gözükmektedir. Ancak bu lafız, Ziyâ el-Makdisî'nin (ö. 643/1245) *el-Müntekâ min mesmû'âtihi bi-*

⁹⁶⁸ el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 3/310.

⁹⁶⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 1/385.

⁹⁷⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/388.

⁹⁷¹ Mâlik, *el-Muvatta*, “Tahâret”, 97.

⁹⁷² Bedreddîn, *Şifâ 'ü'l-uvâm*, 1/422

⁹⁷³ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/321.

Merv adlı eserinde Ebû Ali el-Ensârî'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği çok vâhî ve zayıf bir hadiste yer almaktadır. Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) “*Kim rükûda iken imama yetişirse onunla beraber rükû etsin ve bunu namazından saysın*”⁹⁷⁴ buyurmuştur. Elbânî bunun çok vâhî bir isnad olduğunu belirtmiştir. Ebû Ali el-Ensârî'nin adı Muhammed b. Hârûn b. Şuayb b. İbrâhîm b. Hayyân'dır. Zehebî, Abdülaziz el-Kettânî'den onun itham edildiğini nakletmektedir.⁹⁷⁵ Bu hadis çok zayıf olmasından dolayı şahit olarak kabul edilemeyecek durumdadır.

Ortaklık bâbında, Hüseyin b. Bedreddîn, Zübeyr'in bir adamla çekişmesi hadisinde zikrettiği “suladığında” lafzı (فَإِذَا أُرْوِيَّتْهَا)⁹⁷⁶ hususunda da Şevkânî'nin bazı değerlendirme ve Hüseyin b. Bedreddîn'in görüşüne karşı tenkitleri bulunmaktadır. Şevkânî'ye “Hüseyin b. Bedreddîn'in Zübeyr'in bir adamla çekişmesi hadisinde zikrettiği “suladığında” lafzını bu şekilde kimin rivayet ettiğini bilmiyorum. Ayrıca ‘Zührî şöyle dedi: çekişti...’ hadisini mürsel olarak rivayet etmiştir. Hâlbuki hadis, asgarî düzeyde bu ilimle meşgul olan herkesin bildiği bütün muteber hadis kitaplarında müsned (merfû) olarak rivayet edilmiştir.”⁹⁷⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla “Suladığında” sözü hakkında Muhammed Subhî Hallâk rivayeti bu lafızla bulamadığını söylemiştir. Biz de araştırmalarımızda buna rastlayamadık. Buhârî'nin Urve'den naklettiğine göre Abdullah b. Zübeyr şöyle demiştir: “Ensardan bir kimse, Harre denilen yerdeki hurmalıkları sulama hakkı ile ilgili olarak Zübeyr ile çekişti. Ensarlı, “Suyu bırak da (benim bahçeme) gelsin” dedi. Zübeyr de bunu yapmadı. Daha sonra davayı Resûlullah'a (s.a.v.) götürdüler. Hz. Peygamber, Zübeyr'e, “*Ey Zübeyr sen sula, daha sonra da suyu komşuna bırak*” buyurdu. Ensarlı öfkelenerek, “O senin halanın oğlu olduğu için mi (sulama hakkını ona verdin)?” diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yüzünün rengi değişti ve “*Ey Zübeyr! Sen sula. Su ağaçların köküne ulaşınca kadar da bırakma*” buyurdu.”⁹⁷⁸ Bize göre Şevkânî bu tenkitte haklıdır, Hüseyin b. Bedreddîn'nin zikrettiği “suladığında” (فَإِذَا أُرْوِيَّتْهَا) lafzını hadis kitaplarında tespit edemedik.

⁹⁷⁴ Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî es-Sa'dî, *el-Münteka min mesmûati merv*, Mahtût, 121.

⁹⁷⁵ Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl*, 2/262.

⁹⁷⁶ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 3/91.

⁹⁷⁷ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/173.

⁹⁷⁸ Buhârî, “Eşribe”, 4 (No. 2359).

3.3.1.8. Hadis Kitaplarında Yer Almayan Bir Hadisle Şer‘î Bir Hükümün Farz Kılınması

Hüseyin b. Bedreddîn, “Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: ‘Sizden biriniz cinsel ilişkiye girdiğinde gusül almadan önce idrara çıksın. Yoksa geri kalan meni kaçır da devası olmayan bir hastalığa sebep olur’ hadisini zikretmiştir.⁹⁷⁹ Hüseyin b. Bedreddîn, ashâbın, bu hadisin gusülden önce idrara çıkmanın farz olduğuna delil olduğunu ve bu hükümün erkeklere has olduğunu söylediklerini nakletmiştir.⁹⁸⁰

Şevkânî’ye göre Allah’tan korkan ve takva sahibi bir mü’minin, Allah’ın kitabına ve Resûlü’nün sünnetini delil göstererek mecbur kalmadıkça Allah’ın kullarına (aslında farz olmadığı hâlde) bazı şer‘î hükümleri farz kılması caiz değildir. Farz olmayan bir şeyi farz kılmak, farzı terk etmekten daha hafif değildir. Burada farz kıldıkları husus menisi çıkan erkeğe idrar yapmasıdır. Hâlbuki bunun farz olabilmesi için delile ihtiyaç vardır.⁹⁸¹ Ancak hadis, ne sahih, ne hasen, ne de zayıf mertebesine ulaşmıştır. Bu konuda çalışan bazı hadis hâfızları, bunu uzun süre araştırmış, herhangi bir habere ulaşamadıkları gibi bir hadis kitabında da bulamamışlardır.⁹⁸²

Mezkûr rivayeti hadis kitaplarında tespit edemedik. Ancak Muhammed b. Mansur *el-Emâlî*’de Husayn b. Mehârik tarikiyle tahrîc etmiştir. Dârakutnî, Husayn b. Mehârik’in metrûk olduğunu,⁹⁸³ hatta adis uydurduğunu haber vermiştir.⁹⁸⁴ İbn Hacer Husayn b. Mehârik’in yalancılıkla itham edildiğini belirtmiş, İbn Hibbân onu *el-Künâ*’da zikretmiş ve ondan rivayetin caiz olmadığını söylemiştir.⁹⁸⁵

Bize göre bu durum, hadisin uydurma olduğu anlamına gelmektedir. Bu sebeple müsned, musannef, sünen ve câmi‘ müelliflerinden hiçbirisi onu rivayet etmemiştir. Bundan dolayı Şevkânî bu tenkidinde haklıdır.

⁹⁷⁹ Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 1/117.

⁹⁸⁰ a.g.e., 1/117.

⁹⁸¹ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 1/164.

⁹⁸² a.g.e., 1/165.

⁹⁸³ Dârakutnî, Ebü’l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *ed-Du‘afâ’ ve’l-Metrûkîn*, thk. Abdürrahîm Muhammed el-Kâşgarî, Mecelletü’l-Câmi‘atü’l-İslâmiyye, 1, 2, 3/ 59, 60, 63, (1403- 1404). 2/149

⁹⁸⁴ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ*, 1/220.

⁹⁸⁵ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, 9/40.

3.3.1.9. İmamlardan Kimsenin Rivayet Etmediği Bir Hadis

*Gasp bâbında, “Ekin ekenindir, gasp etmiş olsa bile”*⁹⁸⁶ hadisi geçmektedir.

Şevkânî’ye göre Hüseyin b. Bedreddîn “Ekin ekenindir, gasp etmiş olsa bile” şeklinde zikrettiği bu hadisi, hadis ilmini bilen muteber imamlardan kimin rivayet ettiğini bilmiyorum. Sahih olmamaya daha uygundur.⁹⁸⁷

Araştırdığımız kadarıyla bu hadis, sahih değildir. *el-Menâr* müellifi İbnü’l-Emîr es-San’ânî de hadisi aradığını ama bulamadığını kaydetmiştir.⁹⁸⁸ Elbânî “Ekin ekenindir, gasp etmiş olsa da” sözünün batıl ve aslının olmadığını ifade etmiştir.⁹⁸⁹

Bazı âlimler “Aslı yoktur” ifadesi ile Hz. Peygamber (s.a.v.) adına uydurulan mevzû hadisi kast etmektedirler. Bazıları ise “Aslı yoktur” cümlesi ile isnadının olmadığını kast etmektedir.⁹⁹⁰ Örneğin *Tahrîcü’l-İhyâ*’da bu ifade çokça kullanmıştır.⁹⁹¹ Her halükarda bu iki ifade aynı anlama gelmektedir. Dolayısıyla isnadı olmayan hadisin, aslı yoktur ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispeti sahih değildir. Bununla birlikte mevzû olduğu görüşü daha ağır basmaktadır.

3.3.2. Sahih Hadis Kaynaklarda Yer Alıp Almaması

Bu konuyu aşağıda sekiz alt başlık altında inceleyeceğiz.

3.3.2.1. Sahih Hadis Kitaplarında Belli Lafızların Bir Araya Gelmemesi Hususundaki Vehim

“اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ” (Allah’ım! Hamd sanadır) sözü hakkında Şevkânî’nin şârihlere yönelik bazı tenkitleri mevcuttur. İbnü’l-Kayyim’e göre “اللَّهُمَّ” ile “و” lafızlarını aynı anda içeren sahih hadis yoktur.

Şevkânî’nin dediğine göre ise, bu iki kelime Sahîh-i Buhârî’de “*oturan kimsenin namazı*” bâbında Enes’in şu hadisinde bir arada gelmiştir: “Allah, onu hamd

⁹⁸⁶ Bedreddîn, *Şifâ’ü’l-uvâm*, 3/120.

⁹⁸⁷ Şevkânî, *Veblü’l-gamâm*, 2/200.

⁹⁸⁸ San’ânî, *Sübülü’s-selâm*, 3/60.

⁹⁸⁹ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’z-za’ife*, 1/202.

⁹⁹⁰ Suyûtî, Ebü’l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fî şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, thk. Nazar muhammed el-firyâbî (b.y.: Dârü Taybe), 1/350.

⁹⁹¹ Örnek olarak bk. Irâkî, *el-Mugnî ‘an hamli’l-esfâr fî’l-esfâr*, 1400.

edeni işitti” dediğinde “Allah’ım! Rabbimiz hamd sanadır” deyiniz. Sahîh-i Buhârî’nin sahih nüshalarında bu lafızlar birbirine uymuştur.⁹⁹²

Bize öyle geliyor ki Şevkânî’nin zikrettiği Enes hadisi öyle değildir. Buhârî ve Müslim şu şekilde tahrir etmiştir: “Şöyle deyiniz: “Rabbimiz, hamd sanadır.” Hadiste “Allah’ım” lafzı yoktur. Ancak Buhârî, “Allah’ım! Rabbimiz hamd sanadır” lafzını *Sahih*’inde iki yerde zikretmiştir. Birincisi Ebû Hüreyre (r.a.) hadisidir ki Hz. Peygamber (s.a.v.) “Allah, hamd edeni işitti” dediğinde “Allah’ım! Rabbimiz hamd sanadır” demiştir.⁹⁹³ İkinci yer ise İbn Ömer’in⁹⁹⁴ “Bu işte senin yapacağın bir şey yok”⁹⁹⁵ âyeti hakkındaki hadistir.

Bir hadisin aslı *Sahîhayn*’da yer almamasıyla ilgili diğer bir misâl şöyledir: Şevkânî’nin naklettiğine göre *namazda elbise sarkıtma ve ağzın örtülmesinin yasaklanması* bâbında Ebû Hüreyre (r.a.), Resûlullah (s.a.v.) namazda elbiseyi sarkıtmayı ve kişinin ağzını örtmesini yasakladığını ifade etmiştir.⁹⁹⁶

Hâkim, *Müstedrek*’inde Ebû Dâvûd’un rivayet ettiği tarikle, zikrettiği ziyade ile hadisi tahrir ettikten sonra hadisin, Şeyhayn’ın şartı üzerine hasen ve sahih olduğunu belirtmiştir. Ancak namazda kişinin ağzını örtmesi kısmını tahrir etmemişlerdir.⁹⁹⁷ Şevkânî’ye göre bu sözünden, onların hadisin aslını rivayet ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak Şeyhayn hadisi rivayet etmemiştir.⁹⁹⁸

Bize öyle görünüyor ki işaret edilen ziyade “kişinin ağzını örtmesi” kısmıdır. Zehebî, hadisin Şeyhayn’ın şartı üzere olduğu hususunda Hâkim’le aynı görüştedir. Elbânî ise “İkisi, bu hükmü vermişlerdir; çünkü Hâkim’in isnadında Hasan b. Zekvân yerine Hüseyin b. Zekvân yer almaktadır” demiştir.⁹⁹⁹

Müslim bu hadisi tahrir etmemiştir. Bu sadece Buhârî’nin şartına uygundur.¹⁰⁰⁰ Çünkü Hasan b. Zekvân, Müslim’in râvîlerinden değildir. İbn Hacer’in değerlendirmesi ise Müslim’in, Hasan b. Zekvân’ı hüccet kabul etmediği yönündedir. Bu râvî, zayıf olup Buhârî, -kanaatimce- hüccet olarak kullanmaksızın birkaç yerde

⁹⁹² Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 4/268.

⁹⁹³ Buhârî, “Ezân” 121 (No. 795).

⁹⁹⁴ Buhârî, “el-İtsâm bil-Kitabi ve’s-sünne” 17 (No. 7346).

⁹⁹⁵ Âl-i İmrân 3/128.

⁹⁹⁶ Ebû Dâvûd, “salât”, 48 (No. 643).

⁹⁹⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/384.

⁹⁹⁸ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 3/330.

⁹⁹⁹ Elbânî, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd*, 3/210.

¹⁰⁰⁰ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 3/209.

ondan rivayet etmiştir.¹⁰⁰¹ Hülâsa Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. Çünkü onların hadisin aslını rivayet ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu hadis Buhârî ve Müslim'de rivayet edilmemiştir.

3.3.2.2. Hadisin Yanlış Olarak Sahih-i Buhârî'ye Nisbet Edilmesi

Fâtiha Okumanın Gerekliği bâbında, Ahmed, İbn Hibbân ve Beyhakî'nin rivayet ettiği, namazını eksik kılan adamın kıssasının sonunda Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Sonra bunu her rek’atta yap*” buyurmuştur. Şevkânî'ye göre *Dav’ü’n-nehâr* müellifi el-Hasan b. Ahmed el-Celâl, bu rivayeti Ebû Katâde (ö. 54/674) tarikiyle Buhârî'ye nispet etmekte ise de bu yanlıştır. Buhârî'deki Ebû Katâde rivayeti “Hz. Peygamber (s.a.v.) her rek’atta fâtiha suresini okurdu”¹⁰⁰² şeklindedir.

Araştırmalarımıza göre İmam Ahmed¹⁰⁰³ ve Beyhakî'nin¹⁰⁰⁴ rivayeti, “her rek’at ve secde” lafzıyla gelmiştir. İbn Hibbân'ın¹⁰⁰⁵ rivayetinde ise “sonra bunu her rek’atta yap” lafzı bulunmaktadır. Şevkânî'nin Buhârî'ye nispet ettiği Ebû Katâde hadisini bu lafızla Buhârî'de bulamadık. Belki bu hususta *et-Telhîs* kitabında Şevkânî, İbn Hacer'e uymuştur. Çünkü o, bu kitabında Şevkânî'nin söylediklerini zikretmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî'de Ebû Katade'nin rivayet ettiği “Hz. Peygamber (s.a.v.) öğle namazının ilk iki rek’atında fâtiha suresini okudu...”¹⁰⁰⁶ hadis bulunmaktadır. Beyhakî ise “*Öğlenin iki rek’atinin her birinde fâtihayı okurdu...*” şu lafızla rivayet etmiştir. Hadiste “her rek’atta” lafzı geçmektedir.¹⁰⁰⁷

Buhârî'de yer almayan bazı lafzıların ona nispet edilmesine ilgili *Müşriklerin Mechûl Mal Hususunda Musalaha Yapmalarının Cevazı* bâbında bir hadis geçmektedir. Hadisin siyâkı nakledilirken hata yapılmıştır. Şevkânî'ye göre Abdüsselâm b. Teymiyye, bu hadisin bütün lafızlarının, Buhârî'ye ait olduğu yanlışlığına düşmüştür. Belki de Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh el-Humeydî'nin (ö. 488/1095) *Sahihayn*'dan cem ettiği lafzı nakletmiştir. Humeydî de âdeti olduğu üzere

¹⁰⁰¹ Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *İthafü'l-mehere*, thk. Züheyr b. Nâsır vd. (Medine: y.y., 1415/1994), 15/375.

¹⁰⁰² Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/161.

¹⁰⁰³ Ahmed, *el-Müsned*, 31/328 (No. 18995).

¹⁰⁰⁴ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, 3/323 (No. 4768).

¹⁰⁰⁵ İbn Hibbân, *Sahih İbn Hibbân*, 5/89 (No. 1787).

¹⁰⁰⁶ Buhârî, “Ezân” 95 (No. 759).

¹⁰⁰⁷ Beyhakî, *es-Sünen*, 2/86 (No. 2457).

Berkânî'nin (ö. 425/1034) müstahrecinden bağlamı nakletmiş gibidir. Çünkü birçok lafız Buhârî'de yoktur. Bunlar Berkânî'nin müstahrecinde Hammâd b. Seleme tarikinde yer almaktadır.¹⁰⁰⁸

Bize öyle geliyor ki musannif Abdüsselâm b. Teymiyye, İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 606/1210) *Câmi 'u'l-usûl*'ünden naklettiği açıktır. Çünkü Cezerî, hadisi naklettikten sonra “Buhârî tahrîc etmiştir” demektedir.¹⁰⁰⁹ Buhârî ise Abdullah b. Ömer'in (r.a.) hadisinden şu lafızları rivayet etmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.), Hayber ahalisiyle oradan çıkan ekin ve meyvelerin yarısı mukabilinde anlaşma yapmıştı. Her sene eşlerine seksen vesk hurma, yirmi vesk de arpa olmak üzere yüz vesk verirdi. Hz. Ömer hilafete geçince (Yahudileri Hayber'den sürdü) Hz. Peygamber'in hanımlarını onlara araziden ve suyundan vermek veya önceki gibi ürünlerden (yüz vesk) vermek arasında muhayyer bıraktı. Onlardan kimisi arazi ve suyu tercih etti, kimisi de ürünlerden (yüz vesk) verilmesini tercih etti. Âişe, arazi ve suyu tercih etti.”¹⁰¹⁰ Sonuç olarak Şevkânî'nin bu husustaki görüşü ve tenkidi isabetli gözükmektedir. Çünkü Şevkânî'nin dediği gibi birçok lafız Buhârî'de olmayıp Berkânî'nin *Müstahrec*'inde yer almaktadır.

3.3.2.3. Hadisin Yanlışlıkla Sahih-i Müslim'e Nisbet Edilmesi

Kasrı Seçmek ve Tamamlamanın Caiz Olması bâbında, “Oruç tutan, tutmayanı; tutmayan, tutanı; namazı kasr ile kılan, tam kılanı; tam kılan, kasr ile kılanı ayıplamazdı” hadisi hataen Sahih-i Müslim'e nispet edilmiştir. Bu hususta Şevkânî'nin şârihlerin hatlarına yönelik bazı tashih ve tenkitleri mevcuttur.

Sahih-i Müslim ve diğer kitaplarda ilgili hadis “Sahâbenin Resûlullah (s.a.v.) ile sefere çıktığı zaman namazı kasr ile kılan, tam kılanı, oruç tutan ve tutmayan vardı. Bunlar birbirlerini ayıplamazdı” geçmektedir. Nevevî, *Sahih-i Müslim* şerhinde böyle demiştir. Şevkânî ise “*Sahih-i Müslim*'de “namazı kasr ile kılan ya da tam kılan” ifiadesini bulamadık, onda sadece oruç ve iftar hadisleri vardır” der.¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 14/383.

¹⁰⁰⁹ Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmi 'u'l-usûl fî ahâdîsi'r-Resûl*, thk. Abdulkâdir Arnavût (Mektebetü'l-Halvânî, 1969-1972), 2/643 (No. 1130).

¹⁰¹⁰ Buhârî, “Cihâd”, 9 (No. 2328).

¹⁰¹¹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 6/157.

Bize öyle geliyor ki *Sahih-i Müslim*'de olan hadis, sadece oruç hakkındadır. Ebû Saîd el-Hudrî ve Câbir b. Abdillâh'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre onlar "Resûlullah (s.a.v.) ile sefere çıkardık. Oruç tutan oruç tutar; tutmayan tutmazdı. Kimse kimseyi ayıplamazdı"¹⁰¹² demişlerdir:

Araştırdığımız kadarıyla Beyhakî, Nevevî'nin zikrettiği hadisi Zeyd el-'Amî'den, o da Enes b. Mâlik'ten (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: "Biz ashâp topluluğu, Resûlullah (s.a.v.) ile sefere çıkardık. İçimizde oruç tutan, tutmayan, namazı kasr ile kılan ve tam kılan vardı. Oruç tutan, tutmayan; tutmayan, tutanı; namazı kasr ile kılan, tam kılan; tam kılan, kasr ile kılanı ayıplamazdı."¹⁰¹³

İbnü'l-Cevzî, ancak bu hadisin sahih olmadığını, sadece Zeyd el-'Amî'den rivayet edildiğini, o ise son derece zayıf olduğunu belirtir. Meşhur olan "Aramızda oruç tutan ve tutmayan vardı" hadisidir.¹⁰¹⁴ Torun İbn Teymiyye (ö. 728/1328) sahâbeden gelen mütevatir hadislerle göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) seferde ashâbıyla dört rekatlı farz namazı iki rek'at olarak kıldığını belirtmiştir. Zeyd el-'Amî'nin Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet ettiği hadis, şüphesiz yalandır. Zeyd el-'Amî, âlimlerin ittifakına göre metrûktur. Enes'ten sahih olan hadis, oruç hakkındadır.¹⁰¹⁵

Hülâsa Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. *Sahih-i Müslim*'de yer alan hadis, sadece oruç hakkında olup namaz hakkında değildir. Bu hadisin, sahih olmadığının delili, ashâbın Hz. Peygamber (s.a.v.) ile seferde tek başlarına değil onun arkasında namaz kıldıklarıdır. Çünkü insan, tek başına oruç tutabilir ya da tutmaz.¹⁰¹⁶

Diğer bir misâl *Bayramda Yolu Değiştirmek ve Öziürden Dolayı Camide Bayram Yapmak* bâbındadır. Buna göre Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bayram günü mescide gittiğinde evine başka bir yoldan döndüğünü söyler.¹⁰¹⁷

Şevkânî'ye göre musannif Abdüsselâm b. Teymiyye, bunu Müslim'e nispet etmiştir. Ancak bu hususta ona uyan kimse bulamadık ve hadisi *Sahih-i Müslim*'de göremedik. Buhârî, *Sahih*'inde bâbta zikrettiği Câbir hadisini, Ebû Hüreyre (r.a.) hadisine tercih etmiş ve daha sahih olduğunu söylemiştir.¹⁰¹⁸

¹⁰¹² Müslim, "savm", 4697.

¹⁰¹³ Beyhakî, *es-Sünen*, 3/207.

¹⁰¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî ehâdisi't-Ta'lik*, 1/949.

¹⁰¹⁵ Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Mücemmi'ül-Meliki Fehd, 1416/1995), 24/153.

¹⁰¹⁶ bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 24/153.

¹⁰¹⁷ Tirmizî, "İdeyn", 8 (No. 541).

¹⁰¹⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 7/38.

Kaaatimizce “daha sahih” sözü, bu hadisin Câbir’den rivayet edilen şeklinin, Ebû Hüreyre’den rivayet edilen şekline göre daha sahih olduğu anlamına gelmektedir. Câbir hadisinin lafzı “Hz. Peygamber (s.a.v.) bayram günü olduğunda yolunu değiştirdi”¹⁰¹⁹ şeklindedir. İbn Receb *Fethu’l-bârî*’de Ebû Hüreyre’den rivayet edilen hadisin mahfuz olduğu görüşünü benimsemiştir.¹⁰²⁰

Tirmizî, Ebû Hüreyre hadisini rivayet ettikten sonra bazı ilim ehlinin, bu hadise uyararak imamın mescide bir yoldan gittiğinde başka bir yoldan evine dönmesini müstehap gördüklerini kaydetmiştir. Şâfiî de bu görüştedir. Câbir’in hadisi sanki daha sahihtir.¹⁰²¹ İbn Hacer ise, zann-ı gâlibe göre ihtilaf felîh üzerindedir; şeyhi, Câbir’den ve Ebû Hüreyre’den işitmiş olabilir der. İki lafzın farklı olması bunu güçlendirmektedir. Buhârî, Câbir’den olduğu konusunda tercihinin kullanmıştır. Ebû Mes’ûd ed-Dımaşkî (ö. 401/1010-1011) ve Beyhakî ise ona muhalefet etmiş ve Ebû Hüreyre’den olduğunu söylemiştir.¹⁰²² Hadis, *Sahih-i Müslim*’de yer almadığı için sonuçta Şevkânî’nin bu görüşü ve tenkidinin isabetli olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer bir misâl, Müslim’de yer almayan bir lafzın ona nispet edilmesiyle ilgili *Ölünün Yanında Olan Eşyanın (Selb) Kâtile Kalması ve Onun Beş parçaya Bölünmeyeceği* bâbında, Avf b. Mâlik el-Eşcaî ve Hâlid b. Velîd’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) selbi beşte bire taksim etmemiştir.¹⁰²³

İbn Hacer, *et-Telhîs*’te hadisi zikrettikten sonra, Müslim’in *Sahih*’inde Avf b. Mâlik ile Hâlid b. Velîd arasında geçen Avf “Ey Hâlid! Resûlullah’ın (s.a.v.) kâtilin eşyaları almasına hükmettiğini bilmiyor musun?” deyince Hâlid “Evet biliyorum” dediğine¹⁰²⁴ dair uzun bir hadisin mevcut olduğunu belirtmiştir. Şevkânî’ye göre İbn Hacer’in bu sözü tartışmalıdır. Delilin olarak gösterilen “Selbi beş parçaya taksim etmedi” lafzı, *Sahih-i Müslim*’de yoktur.¹⁰²⁵ Şevkânî’nin zikrettiği gibi bu cümle, Müslim’de yoksa da İbn Hacer’in zikrettiği Avf b. Mâlik’in Hâlid b. Velid ile kıssasının olduğu uzun bir hadiste benzer mânada geçmektedir.

¹⁰¹⁹ Buhârî, “İdeyn”, 24 (No. 986).

¹⁰²⁰ İbn Receb, *Fethu’l-bârî*, 9/70.

¹⁰²¹ Tirmizî, “İdeyn” 8. Bu numaralı Hadis (No. 541) altındadır.

¹⁰²² İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/474.

¹⁰²³ Ahmed, *el-Müsneid*, 28/25 (No. 16822); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 149 (No. 2721).

¹⁰²⁴ Müslim, “Cihâd ve Siyer”, 44.

¹⁰²⁵ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 14/154.

3.3.2.4. Sahih Kitaplarda Olmayan Bir Hadisin Onlara Nispet Edilmesi

Hüseyin b. Bedreddîn *Namaz* bâbında, Hz. Peygamber'in buyurmuştur: “*Namazda Rabbin rızası, meleklerin sevgisi vardır...*”¹⁰²⁶ buyurduğunu nakletmiştir. Şevkânî'ye göre bununla ne kastettiğine bakılır. Eğer hadis imamlarının sadece sahih hadisleri aldıkları kitaplarına göre sahih hadisi kast ediyorsa, bu lafızla tahrîc edenlere bakılır. Eğer *Kütüb-i Sitte*'yi kast ediyorsa bu hadis, onlarda yoktur.¹⁰²⁷

Bu hadisi, sahih kaynaklarda veya başka bir yerde bulamadık. Bilakis hadis, İmâmiyye Şîa'sının rivayetlerinde olup Meclisî'nin (ö. 1110/1698) *Bihârü'l-envâr* adlı kitabında geçmektedir.¹⁰²⁸ Hüseyin b. Bedreddîn'in “sahih kitaplarda” sözü hadisin Ehl-i sünnet kitaplarında olduğu intibamı verse de öyle değildir. Şevkânî bu tenkitte kesinlikle haklıdır.

3.3.2.5. Sahih Hadis Kaynaklarında Olmayan Bir Hadisin Onlara Nispet Edilmesi

Hüseyin b. Bedreddîn'in “Vaktinin gecenin yarısına veya üçte ikisine kadar olduğu hakkında rivayet edilenler, zaruret vaktine hamledilmiştir” sözü¹⁰²⁹ hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır.

Hüseyin b. Bedreddîn “bu hadisler, zaruret vaktine hamledilmiştir” dedikten sonra mübalağa ederek “Bu inkâr edilemez bir şeydir” demesi, insafın teberri ettiği bir haddi aşmadır ve selim fitratın çirkin bulduğu bir haksızlıktır. Hadisler açıkça “Bu, onun vaktidir” ve namazını sadece kendilerine zor gelmesin diye takdim ettiğini söylüyor. İhtiyar ve ıztırar lafızları, ıstılahtır. Bu konuda bazı deliller sabit değildir. Bu durumda Şâri'nin sözü, ona nasıl hamledilir?¹⁰³⁰

Kanaatimizce yatsı namazının vakti, gece yarısına kadardır. *Sahih-i Müslim*'de Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Yatsı namazını kıldığınızda onun vakti gece yarısına kadardır.*”¹⁰³¹ Bir rivayete göre yatsı namazının vakti, gecenin çoğu vakti geçinceye kadardır. Ebû Nuaym'ın

¹⁰²⁶ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/182.

¹⁰²⁷ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/227.

¹⁰²⁸ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihârü'l-envâr* (Beyrut: Müesseset'ül-Vefâ, 1403/1983), 87/161.

¹⁰²⁹ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/220.

¹⁰³⁰ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/232.

¹⁰³¹ Müslim, “Mesâcid”, 171.

Müstahrec'inde Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre o, Resûlullah'ın (s.a.v.) bir gece yatsı namazını gecenin ilerleyen vaktine ve mesciddekiler kalkıncaya kadar geciktirdiğini, daha sonra namazı kıldırdıktan sonra bu yatsının vaktinin bu olduğunu, ümmetime meşakkat vermeseydi bu vakitte kılınmasını emredeceğini haber vermiştir.¹⁰³² Doğru olan, ihtiyarî vaktinin gece yarısına kadar, zorunlu vaktinin de sabaha kadar devam etmesidir.

3.3.2.6. Sahîhayn'da Yer Alan ve Kimsenin Zayıf Demediği Bir Hadisin Zayıf Kabul Edilmesi

Gusûl bâbında, Hüseyin b. Bedreddîn'in Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen “*Kim cinsel ilişkiye girer ve meni gelmezse ona gusûl yoktur*” hadisini zayıf sayması¹⁰³³ ile ilgili Şevkânî, Hüseyin b. Bedreddîn'i tenkit etmiştir. Şevkânî'ye göre hadis, bütün İslâm âlimleri yanında en sahih hadislerden biri olup *Sahîhayn* gibi meşhur hadis koleksiyonlarında yer almaktadır.¹⁰³⁴ Onun buna delâlet ettiğini söyleyenlerden ya da bunun aksini söyleyenlerden hiç kimse, bu hadisin zayıf olduğunu söylememiştir. Bu konuda en hayırlı zaman olan sahâbî döneminde ashâb arasında ihtilaf vuku bulmuştur. Bununla birlikte sıhhatine itiraz etmemişler, aksine hüküm veren hadislerle karşı çıkmışlardır. Tâbiîn, Tebe-i Tâbiîn ve onlardan sonra sayılamayacak sayıda kişi rivâyet etmiştir.

Şevkânî, “Allah Teâlâ, musannif Hüseyin b. Bedreddîn rahmet eylesin. O, Resûlullah'ın (s.a.v.) hadisleri hakkında konuşmada cesur davranmıştır. Öyle ki bu mesele hakkında Hz. Ali'nin sözü tek başına olsaydı daha iyi olurdu. Eğer bu sözülle, bu hadisten daha iyi olduğunu kast etmişse hüccet olduğunu söyleyenler buraya kadar ulaşmamışlardır. Bilakis merfû muarız değilse hüccettir, demişlerdir.”¹⁰³⁵

Bize öyle görünüyor ki Şevkânî, Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'nin hadisini kast etmektedir. Zeyd b. Hâlid, Osmân b. Affân'a “‘Eşyle cinsel ilişkiye giren ancak kendisinden meni gelmeyen birinin ne yapması gerektiğine dair görüşün nedir?’ diye sormuştum. Bunun üzerine Osmân ‘Namaz için abdest aldığı gibi abdest alır ve tenasül

¹⁰³² Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbahânî, *el-Müsnedü'l-müstahrec 'alâ Sahîhi Müslim*, thk. Muhammed Hasan (Beyrut: Dârü'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1417/1996), 2/235 (No. 1420).

¹⁰³³ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/105.

¹⁰³⁴ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/149

¹⁰³⁵ a.g.e., 1/150.

uzvunu yıkar' şeklinde cevap verdi ve 'Bu bilgiyi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) işittim.' dedi. Ben de bunu Ali b. Ebû Tâlib, Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah ve Übeyy b. Ka'b'a sordum. Hepsi de bunu emrettiler" demiştir.¹⁰³⁶ Bu, Ali b. Ebû Tâlib'in görüşünün Hz. Osmân ve diğerlerinin görüşü ile aynı olduğunu göstermektedir.

Bu, mensûh bir hadistir. Sehl b. Sa'd'ın Übeyy b. Ka'b'tan rivayet ettiğine göre o "Su, sudan ötürü gerekir" demiştir. Bu hüküm, İslâm'ın evvelindeki bir ruhsat idi. Daha sonra bu yasaklanmıştır.¹⁰³⁷

Şifâ'ü'l-uvâm'da geçen "Cinsel ilişkiye giren ancak kendisinden meni gelmeye gusûl yoktur" hadisini, مَنْ جَامَعَ وَلَمْ يُمْنُ فَلَا غُسْلَ عَلَيْهِ bu lafızla hadis kitaplarından bulamadım. Ancak anlam birdir. Hadisi anlam olarak rivayet etmiş olabilir.

3.3.2.7. Sahîhayn'da Yer Alan Bir Hadisin Zayıf Olduğu Görüşü

Hüseyin b. Bedreddîn'in deve eti yemenin abdesti bozması hadisini zikrettikten sonra "Bir görüşe göre bu haber sahih değildir" görüşünü ¹⁰³⁸ Şevkânî tenkit etmiştir. Ona göre, bu hadis sahihtir. Hadis ve ilmi bilenler, onu bilirler. Müslim ve Sünen sahipleri bu hadisi tahrîc etmiştir. Başka muhaddisler de onu sahih kabul etmiştir. Bu hususta insaf, deve etinin abdesti bozduğunu söylemektir.¹⁰³⁹

Araştırdığımız kadarıyla Câbir b. Semüre'den rivayet edildiğine göre bir adam Resûlullah'a (s.a.v.) "Koyun eti yedikten sonra abdest alayım mı?" diye sormuş Resûlullah (s.a.v.) "İstersen al, istersen alma" diye cevap vermiştir. O adam "Deve eti yedikten sonra abdest alayım mı?" diye sorduğunda ise Resûlullah (s.a.v.) "Evet, deve eti yedikten sonra abdest al" buyurmuştur.¹⁰⁴⁰

Beyhakî, Şâfiî'nin şu sözlerini nakletmiştir: "Deve eti yemekten dolayı abdest almak hadisi sahih ise (ki sahihtir) görüşüm bu yöndedir. Beyhakî şunu ilave etmiştir: Hadis âlimlerine göre bu bâbta sahih iki hadis vardır. Bunlardan biri Câbir b. Semüre hadisi, diğeri ise Berâ b. Âzib hadisidir.¹⁰⁴¹ Özetle bu hadis, İslâm âlimleri yanında sahih hadislerden biridir. Hatta imam Müslim onu tahrîc etmiştir. Şu hâlde Şevkânî,

¹⁰³⁶ Buhârî, "Gusûl", 29 (No. 292).

¹⁰³⁷ Tirmizî, "Tahâret", 81 (No. 110).

¹⁰³⁸ Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 1/100.

¹⁰³⁹ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 1/148.

¹⁰⁴⁰ Müslim, "Hayız" 97.

¹⁰⁴¹ Beyhakî, *Ma'rîfetü's-sünen*, 1/451.

bu hadisin zayıf olduğunu ileri süren Hüseyin b. Bedreddîn'in görüşünü tenkidinde haklıdır. Bir hadisin zayıf olduğunu söyleyen kimse, bunu Ehl-i hadis'in sözleriyle açıklamalı ve zayıf denildiğini söylemekle yetinmemelidir; çünkü bu yeterli değildir.

Hüseyin b. Bedreddîn'in "Bu haberler, az veya çok emzirmenin haram olduğuna delâlet etmektedir" sözü¹⁰⁴² hakkında da Şevkânî'nin farklı değerlendirmesi bulunmaktadır. Şöyle ki Şevkânî'ye göre eğer rivayet ettiği "Bir defa ve iki defa emzirme ya da bir ya da iki defa emme haram kılar" sözü sahih ise güçlü bir delil olur; ancak sahih değildir. Bilakis tersi "Bir defa emzirmek haram kılmaz" lafzıyla sahihtir.¹⁰⁴³ "*Bir veya iki defa emzirme haram kılmaz*" hadisine verdiği cevapta hadisin zayıf olduğunu söylemesi, Hüseyin b. Bedreddîn'in aşırıya kaçmasıdır. Çünkü bu, sahihte sabit olup hiç kimse tarafından ta'n edilmemiştir.¹⁰⁴⁴

Ne var ki "Bir defa ve iki defa emzirme ya da bir ve iki defa emme haram kılar" sözüne araştırmalarım sonucunda rastlayamadım. Bir defa emzirmenin haram kılmadığını ise İmam Müslim *Sahîh*'inde Ümmü'l-Fazl'dan rivayet etmiştir. Bu rivayete göre Âmir b. Sa'saa oğullarından bir adam, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "Ey Allah'ın peygamberi! Bir defa emzirmek haram kılar mı? diye sordu. O da "*hayır*" buyurdu.¹⁰⁴⁵

İki defa emzirmenin haram kılmadığına dair hadisi de İmam Müslim, Ümmü'l-Fazl'dan rivayet etmiştir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Bir defa ve iki defa emzirme veya bir ve iki defa emme haram kılmaz.*"¹⁰⁴⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla tercihe şayan olan, *Sahîh*'te geçtiği gibi haram kılan emzirme sayısının beş defa olmasıdır. Netice olarak bu hadisi, hadis kitaplarında bulamadık; bu sebeple Şevkânî'in Hüseyin b. Bedreddîn'i bu hususta tenkidinde haklı olduğu ifade edilebilir.

3.3.3. Kaynaklarla İlgili Diğer Tenkitler

Bu başlık altında üç alt başlık bulunmaktadır.

¹⁰⁴² Bedreddîn, *Şifâ'ü'l-uvâm*, 2/588.

¹⁰⁴³ Söz konusu hadis-i şerifi zikredildiği lafız ile bulamadım. Müslim ve diğerlerinde "هل تُحَرِّمُ الرُّضْعَةَ؟ قال: لا" (Bir kere emmekle haramlık isabet eder mi? Hayır, etmez.) lafzı ile geçmekteydi.

¹⁰⁴⁴ Şevkânî, *Veblü'l-gamâm*, 2/111-109.

¹⁰⁴⁵ Müslim, "Radâ", 19.

¹⁰⁴⁶ Müslim, "Radâ", 20.

3.3.3.1. Hadisin İçinde Sahih Hadis Kaynaklarında Yer Almayan Bir Ziyade Olmasına Rağmen Onun Sünen Kitaplarına Nispet Edilmesi

Hacamat ve Vakitleri Hakkındaki Rivayetler bâbında da Şevkânî'nin şârihlere yönelik bazı tashih ve tenkitleri mevcuttur. Tirmizî'nin *Sünen*'inde geçen Enes'in hadisi şöyledir: “Resûlullah (s.a.v.) başının arkasındaki iki yan damarından ve iki kürek kemiği arasından kan aldırıyordu. O, ayın on yedi, on dokuz ve yirmi birinci günlerinde kan aldırırdı.” Amr b. Âsım tarikinde ise “Hemmâm ve Cerîr b. Hâzım bize rivayet ederek dediler ki: Katâde'nin Enes'ten rivayet ettiğine göre metin aynıdır.”¹⁰⁴⁷

Nevevî bu hadisin Ebû Dâvûd, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olarak sahih bir senedle rivayet edildiğini belirtmiştir.¹⁰⁴⁸ Hâkim bu hadise sahih hükmünü vermiştir. Ancak Ebû Dâvûd'un bahsi geçen hadisinde “*Ayın on yedi, on dokuz ve yirmi birinci günlerinde kan aldırırdı*” ziyadesi yoktur.”¹⁰⁴⁹

Bize öyle geliyor ki Amr b. Âsım, Katâde'den rivayetinde Hemmâm ile Cerîr'i cem etmiştir. Hemmâm, Katâde'den rivayet ettiğinde sikadır. Aynı şekilde Cerîr, Katâde'den ya da Katâde'den başkasından rivayet ettiğinde ise sikadır.¹⁰⁵⁰ İkisinin cem edilmesi, her ikisinin de hadisi merfû olarak rivayet ettikleri ve bu yüzden Cerîr'in rivayetinin Hemmâm rivayeti ile takviye edildiğini zannettirmektedir.¹⁰⁵¹ Ne var ki Hemmâm, hadisi isnadda sahâbeyi zikretmeden (mürsel olarak) Katade'den rivayet etmiştir.¹⁰⁵²

Evvâî, Cerîr'in merfû rivayetine mutâbi olmuşsa da Evvâî'nin içinde bulunduğu bu isnad zayıftır.¹⁰⁵³ Eyüp b. Hût da mutâbi olmuştur; ancak o metrûktur.¹⁰⁵⁴ İbn Receb'e göre Ahmed, Yahyâ ve diğer imamların, Cerîr b. Hâzım'ın Katâde, Enes'ten şeklinde merfû rivayetleri münker kabul etmiş ve bazı mürsel rivayetleri merfû olarak rivayet ettiğini belirtmişlerdir. Bunların arasında başın

¹⁰⁴⁷ Tirmizî, “Tıp”, 12 (No. 2051).

¹⁰⁴⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/61.

¹⁰⁴⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 15/277.

¹⁰⁵⁰ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 138.

¹⁰⁵¹ Ebû Muâz Tânk b. 'İvezillâh b. Muhammed, *el-İrşâdât fî takviyeti'l-ehâdis bi's-şevâhid ve'l-mütâbaât* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1417/1998), 253.

¹⁰⁵² Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 10/395.

¹⁰⁵³ Ebû'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed b. Abdillâh el-Becelî er-Râzî ed-Dımaşkî, *el-Fevâ'id*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1412), 1/46 (No. 90).

¹⁰⁵⁴ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Ali eş-Şeybânî, İbnü'l-Kayserânî, *Zahîretü'l-huffâz el-muhrec 'ale'l-hurûf ve'l-elfâz*, thk. Abdurrahmân el-Ferîvâî (Riyad: Dâru's-Selef, 1416/1996), 3/1776.

arkasındaki iki yan damarından ve iki kürek kemiği arasından kan aldırma hadisi de yer almaktadır.¹⁰⁵⁵ Elbânî'ye göre bu rivayette ince bir illet vardır; zira Katâde'nin Enes'ten yaptığı rivayette Katâde müdellis olup 'an'ane de yapmıştır.¹⁰⁵⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hasan b. Mûsâ el-Eşîb'in (ö. 209/824), *Cüz*'ünde Katâde ('an'ane değil) tahdîs lafzını açıkça kullanmıştır.¹⁰⁵⁷ Ebû Bekr ed-Dîneverî'nin (ö. 333/945) *el-Mecâlisetü ve cevâhiru'l-ilm*'inde yine el-Eşîb tarikiyle tahdîs lafzıyla rivayet etmiştir.¹⁰⁵⁸ Diğer taraftan Cerîr'in ashâbından veya öğrencilerinden sekiz veya dokuz kişi, Enes'in hadisindeki "On yedi, on dokuz ve yirmibirinci günlerde hacamat yapıyordu" ziyâdesi olmadan bu hadisi rivayet etmiştir. Amr b. Âsım da bu ziyade ile rivayet etmişse de sayı ve hıfz bakımından kendisinden daha tercihe şayan olana muhalefet etmiştir.

Hülâsa Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi isabetli gözükmemektedir. Çünkü bu [Ayın on yedi, on dokuz ve yirmi birinci günlerinde kan aldırırdı] ziyade, Şevkânî'nin dediği gibi Ebû Dâvûd'da değildir. Enes hadisinde bu ziyadenin hiçbir dayanağının olmadığı, başka bir hadisten de meselenin mânâsı itibariyle doğru olduğu anlaşılmaktadır. Tirmizî bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir. Hâkim, İbn Cerîr et-Taberî,¹⁰⁵⁹ Nevevî¹⁰⁶⁰ ve Elbânî ise onu sahih kabul etmişlerdir.

3.3.3.2. Bazı Şârihlerin Bir Hadisi Bir Kaynağa Nispet Etmede Hataya Düşmeleri

Hâkimin Rüşvet Almasının Haram Olması ve Hüküm Verdiği Yerde Kapısının Önünde Görevli Bulundurmaması bâbında, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) "Allah hüküm konusunda rüşvet verene de alana da lanet etsin"¹⁰⁶¹ buyurmuştur.

¹⁰⁵⁵ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/784.

¹⁰⁵⁶ el-Kannevî, *er-Ravzatü'n-nediyye*, 3/157.

¹⁰⁵⁷ Ebû Ali el-Hasen b. mûsâ el-Aşy el-Eşîb, el-Bağdâdî, *Cüz'i fihi ahadisü'l-Hasen b. Mûsâ el-Eşîb*, thk. Halid b. Kâsım er-Redadi (İmarat: Dâru 'Ulumi'l-hadis, 1410/1990), 46 (No. 19).

¹⁰⁵⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Mervân el-Mâlikî ed-Dîneverî, *el-Mücâlesetü ve cevâhiru'l-ilm*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl Selmân (Beyrut: Cemiyetu't-Terbiyyeti'l-İslâmiyye, 1419). 6/88 (No. 2410).

¹⁰⁵⁹ Taberî, *Tehzibü'l-âsâr*, 1/521.

¹⁰⁶⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/62.

¹⁰⁶¹ Tirmizî, "Ahkâm", 9 (No. 1336).

Şevkânî'ye göre İbn Hacer bu hadisi *Bulûgu 'l-merâm*'da Ahmed, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'ye nispet etmiştir. Ancak bu hatadır; zira Ebû Dâvûd'da İbn Amr'ın mezkûr hadisinden başka hadis yoktur. Bazı şârihler de yanılarak Ebû Dâvûd'un İbn Amr hadisine "*hüküm konusunda*" lafzını ziyade ettiğini söylemiştir. Bu ziyade Ebû Dâvûd'da bulunmamaktadır.¹⁰⁶² Onun lafzı "*Resûlullah (s.a.v.), rüşvet verene de alana da lanet etmiştir*" şeklindedir.¹⁰⁶³

Ebû Hüreyre'nin hadisini Ahmed *Müsned*'inde tahrîc etmiştir. Sünen sahiplerinden sadece Tirmizî hadisi tahrîc etmiştir. Bu hadis, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'de yoktur. *Münteka 'l-ahbâr* müellifi,¹⁰⁶⁴ yanılarak Ahmed, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin onu rivayet ettiğini söylemiştir.

Samir e-Zuherî *Buluğu 'l-merâm* tahkikinde İbn Hacer'in bu nispette hata ettiğini belirtmiştir. Çünkü Sünen sahiplerinden sadece Tirmizî bunu rivayet etmiştir.¹⁰⁶⁵ İbnü'l-Mulakkın'a göre *et-Tenkîb 'ale 'l-mühezzebe* müellifi Muhammed b. Me'n (ö. 604/1207), bunu Ebû Dâvûd'a nispet etmişse de bu hatadır. Şamlı bazı muasırlar da böyle yapmışlardır. Bundan sakın.¹⁰⁶⁶

"*Hüküm konusunda*" ziyadesini Ahmed *Müsned*'de¹⁰⁶⁷ tahrîc etmiştir. Bu ziyade Tirmizî hariç, diğer Sünen sahiplerinde Ebû Hüreyre hadisinde yoktur. Tirmizî Ebû Hüreyre hadisinin hasen olduğunu belirtmiştir. İsnadında Ömer b. Ebî Seleme vardır. Bunda zayıflık vardır. Ancak bu ziyade, Taberânî'nin *el-Mu'cemü 'l-kebîr*'inde bu rivayete şahit olabilecek hads mevcut olup onu takviye etmektedir.¹⁰⁶⁸ İbnü'l-Mulakkın, imamların Abdullah b. Amr hadisini sahih kabul ettiklerini belirtmiştir.¹⁰⁶⁹ Bize göre Şevkânî'nin bu husustaki görüşü ve tenkidi isabetlidir. Çünkü Ebû Hüreyre hadisi *Sünen* sahiplerinden sadece Tirmizî rivayet etmiştir.¹⁰⁷⁰ Ebû Hüreyre'nin hadisinde [*hüküm konusunda*] bir ziyade vardır. Şevkânî'nin dediği gibi bu hadis Ebû Dâvûd'ta mevcut değildir.

¹⁰⁶² Ebû Dâvûd, "Akziye", 4 (No. 3580)

¹⁰⁶³ Şevkânî, *Neylû 'l-evtâr*, 15/435.

¹⁰⁶⁴ Ahmed, *el-Müsned*, 15/8. Müsned muhakkikleri Şuayb el-Arnâvût vd. onun dışındaki râvilerin sika olduğunu söylemişlerdir.

¹⁰⁶⁵ İbn Hacer, *Bulûğu 'l-merâm*, 426.

¹⁰⁶⁶ İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü 'l-münîr*, 9/573.

¹⁰⁶⁷ Ahmed, *el-Müsned*, 15/8 (No. 9023).

¹⁰⁶⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü 'l-kebîr*, 23/398 (No. 951).

¹⁰⁶⁹ Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, İbnü'l-Mülakkın, *Hulâsatu 'l-Bedrî 'l-münîr fî tahrîci kitâbi 'ş-Şerhi 'l-Kebîr li 'r-Râfi 'î* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd 1989/1410), 2/430.

¹⁰⁷⁰ Tirmizî, "Ahkâm", 9 (No. 1336).

3.3.3.3. Bir Hadis Kitabında Yer Alan Bir Hadisin O Kitapta Mevcut Olmaması

Yemin Edip İnşallah Diyen Kimse bâbında, İbn Ömer'den nakledildiğine göre Allah Resûlü (s.a.v.) “*Her kim bir şeye yemin ederse ve inşallah derse isterse o şeyi yapar isterse yapmaz yeminini bozmuş sayılmaz*”¹⁰⁷¹ buyurmuştur. İbn Ömer'in hadisinin râvileri *Sahihayn* râvileridir. Hadis, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yeminler ve adaklar bölümünde yer almaktadır.¹⁰⁷²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdüsselâm b. Teymiyye'ye göre bu hadis Ebû Dâvûd hariç *Kütüb-i Hamse*'de rivayet edilmiştir. *Menâru's-sebîl* müellifi İbn Davyân (ö. 1353/1935) da aynı şeyi söylemiştir. Elbânî, Ebû Dâvûd'un hadisi tahrîc ettiğini belirterek onu hariç tutmak için bir sebebin olmadığını söylemektedir.¹⁰⁷³

Bize öyle geliyor ki *Menâru's-sebîl* müellifi, bunu *Münteka'l-ahbâr*'dan nakletmiş gibidir. Çünkü *Münteka'l-ahbâr* ile aynı terimleri kullanmaktadır. İbnü'l-Mulakkın'a göre “Ahmed'in lafızlarında bu yoktur” sözü tartışmalıdır. Çünkü Ahmed, Tirmizî'nin lafzı hariç hepsini *Müsned*'de rivayet etmiştir. Bu lafızlar ise İbn Ömer hadisinin lafızlarıdır. Ebû Dâvûd hariç *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden beşinin rivayet ettiği Ebû Hüreyre'den gelen hadise göre Resûlullah (s.a.v.) “*Kim yemin eder de inşallah derse yemini bozmaz*” buyurmuştur. Bu, İbn Ömer hadisiyle aynı anlamdadır.¹⁰⁷⁴ Bezzâr'ın kaydettiğine göre “Ma‘mer, bunu Süleymân b. Dâvûd (s.a.) kıssasındaki hadisten kısaltmıştır.”¹⁰⁷⁵ Sonuç olarak Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. Çünkü Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde bulunmaktadır. Hadisi Ebû Dâvûd, İbn Ömer'den rivayet etmiştir.¹⁰⁷⁶

Bir hadisin *Sünen-i Nesâî*'de yer almasından dolayı takviye edilmesile ilgili bir misâl, *İdarecilikte Şiddetli Davranma ve Hakkını Veremeyen Kimse Hakkında Korkma* bâbında geçmektedir. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Her kim hâkimlik görevini üzerine alırsa bıçaktan başka bir şeyle boğazlanmış olur*”¹⁰⁷⁷ buyurmuştur. İbnü'l-Cevzî, illetli olduğunu belirterek hadisin

¹⁰⁷¹ Tirmizî, “Eymân ve'n-nüznûr”, 7 (No. 1531).

¹⁰⁷² Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 15/307.

¹⁰⁷³ Elbânî, *İrvâ'u'l-galîl*, 8/199.

¹⁰⁷⁴ Tirmizî, “Eymân ve'n-nüznûr”, 8 (No. 1532).

¹⁰⁷⁵ İbn Hacer, *ed-Dirâye*, 2/72.

¹⁰⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Eymân ve'n-nüznûr”, 11 (No. 3261).

¹⁰⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Akziye”, 1 (No. 3572); Ahmed, *el-Müsned* (No. 8777).

sahih olmadığını belirtmiştir. İbn Hacer bunun öyle olmadığını ve Nesâî'nin onu tahrîc etmesinin, ona kuvvet olarak yettiğini söylemiştir. Münzirî de isnadında Osman b. Muhammed el-Ahnesî olduğunu belirtmiştir. O, Nesâî'nin hadisin bununla kavî olmadığı görüşünde olduğunu ve İbn Ebî Zi'b'in Saîd'den rivayet eder hâle gelmemesi sebebiyle zikrettiğini nakletmiştir.¹⁰⁷⁸ Şevkânî'e göre hadis, İbn Hacer iddia ettiği gibi Nesâî'nin onu tahrîc etmesiyle takviye olmamaktadır.¹⁰⁷⁹

Kanaatimizce *Sünen-i Nesâî*, hadis hâfızları yanında çok meşhur olmuştur. Öyle ki bazı hâfızlar, ona sahih ismi vermiştir. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*'da onu sahih olarak adlandırmıştır. Râvilerinden biri hakkında “Enes'ten rivayeti *Sahih-i Nesâî*’dedir” demiştir.¹⁰⁸⁰ İbn Hacer'in naklettğine göre Ebû Ali en-Nîsâbûrî, Ebû Ahmed b. Adî, Ebû'l-Hasen Dârakutnî, İbn Mende, Abdülganî b. Saîd ve Ebû Ya'lâ el-Halîlî gibi çok sayıda kişi ona sahih adını vermiştir.¹⁰⁸¹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla yaklaşık yirmi âlim, ona sahih demiştir. Bu nitelendirme, içindeki herşeyin sahih olmasını gerektirmez. Aynı şey, İbn Huzeyme'nin sahihi ile İbn Hibbân'ın sahihi için de geçerlidir. Allah daha iyi bilir. İbn Hacer'e göre Nesâî'nin kitabı, *Sahîhayn*'dan sonra en az zayıf hadis ve cerh edilmiş râvi içeren kitaptır.¹⁰⁸² Ayrıca Nesâî'nin tahrîc ettiği ve illetli saymadığı hadis hakkında “Bu, sahih olmasını gerektirir” demiştir.¹⁰⁸³

Bize öyle geliyor ki Şevkânî, “Nesâî'nin onu tahrîc etmesiyle takviye etmez” demiştir. Çünkü Nesâî'nin sözü, Osman b. Muhammed el-Ahnesî'ten dolayı zayıflığına işaret eder. Onu tahrîc etmesi, sıhhatine fayda vermemekle birlikte zayıflığına işaret eder. Nesâî, Osmân b. Muhammed'in zayıf olduğuna işaret etmiştir. Çünkü eğer onu, İbn Ebî Zi'b ve Saîd'in arasından çıkarırsa sened tamamen sahih olmaktadır. Çünkü İbn Ebî Zi'b, Saîd'den işitmiştir ve her ikisi de sikadır. Hatta Buhârî ve Müslim'in râvilerindendir.

¹⁰⁷⁸ el-Münzirî, *Muhtasaru Süneni Ebî Dâvûd*, 2/506.

¹⁰⁷⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 15/415.

¹⁰⁸⁰ Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1419/1998), 1/96.

¹⁰⁸¹ İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, 1/481.

¹⁰⁸² a.g.e., 1/484.

¹⁰⁸³ İbn Arrâk, Ali b. Muhammed, *Tenzîhü's-şerîati'l-merfû'a*, 1/288.

3.4. ŞEVKÂNÎ'NİN BİR HADİS İMAMINDAN YAPILAN NAKLİN SİHHATİNİN AÇIKLANMASINA YÖNELİK TENKİTLERİ

Şevkânî'nin bir imamdan yapılan naklin sihhatinin açıklanmasıyla ilgili birtakım tenkitler yönelmiştir.

3.4.1. Tirmizî'nin Bir Hadis Hakkındaki Hükmü Nakledilirken Hata Yapılması

Cihada Teşvik, Şehitliğin, Ribatın ve Nöbet Tutmanın Fazileti bâbında, Muâz b. Cebel'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Müslüman bir kimse Allah yolunda bir devenin sütünün sağılmasından diğer sağıma kadar bir süre savaşırsa kendisine Cennet vâcib olur.”¹⁰⁸⁴

Musannif Abdüsselâm b. Teymiyye Tirmizî'nin Muâz'ın mezkûr hadisini sahih kabul ettiğini söylemiştir. Onun *el-Câmi'*inde bunu bulamadık. Bilakis Tirmizî, Ebû Hüreyre'nin aynı mânadaki hadisini sahih kabul etmiştir. Ancak Abdüsselâm b. Teymiyye, Tirmizî'nin mezkûr hadis sahih kabul ettiği görüşüne başka âlimler de katılmıştır. Münzirî *Muhtasarı Sünen*'de, İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de hadisin sahih olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân ve Hâkim de sahih olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰⁸⁵

Tespitlerimize göre Mizzî de *Tuhfetü'l-eşrâf*'ta Tirmizî'nin sahih dediğini nakletmiştir.¹⁰⁸⁶ El-İrâkî de Tirmizî'nin isnadının sahih olduğunu söylediğini nakletmiş,¹⁰⁸⁷ Nevevî de *Riyâzü's-sâlihîn*'de bu hadisi zikretmiştir.¹⁰⁸⁸ Çağdaş araştırmacı Mâhir el-Fahl *Riyâzü's-sâlihîn*'in tahkîkinde onunla aynı görüştedir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini tahkîk edenler şöyle demişlerdir: “İsnadı sahih, râvileri sikadır. Mizzî'nin Süleyman b. Mûsâ'nın Mâlik'ten rivayet ettiği hadisin mürsel olduğunu söylemesi ise hadisi tahrîc eden birçok muhaddise göre Süleyman'ın Mâlik b. Yuhâmir'den işitmiş olmasıyla reddedilir. Süleyman b. Mûsâ'ya mutâbi' de vardır. İbn Cüreyc, bazı kaynaklarda açıkça işittiğini zikretmiştir.”¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁴ Tirmizî, “Fezâilü'l-Cihâd”, 21 (No. 1657).

¹⁰⁸⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 14/20.

¹⁰⁸⁶ Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf*, 8/414.

¹⁰⁸⁷ Irakî vd., *Tahrîcü ehâdisi İhyâu 'ulûmiddîn*, 3/1268. Bu ibarenin, Tirmizî'nin *Sünen*'inde bu lafız ile kullanılmadığı görülmektedir.

¹⁰⁸⁸ Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn min hadîsi seyyidi'l-mürselîn*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2007/1428), 364.

¹⁰⁸⁹ Ahmed, *el-Müsned*, 36/342 (No. 22014).

Bize öyle geliyor ki Süleyman b. Mûsâ, birçok kaynakta tahdîs lafzını açıkça zikretmiştir. Süleyman b. Mûsâ'ya Kesîr b. Mürre,¹⁰⁹⁰ Cübeyr b. Nefîr¹⁰⁹¹ ve Hâlid b. Ma'dân¹⁰⁹² mutâbi' olmuştur. İbn Cüreyc, Nesâî'de tahdîs lafzını zikretmiştir.¹⁰⁹³ Özetle ifade edersek Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. Beşşâr Avvâd ve İbrâhîm Atve'nin (ö. 1417/1996) tahkîk ettiği *Sünen-i Tirmizî*'de, onun hadis hakkındaki hükmü yoktur.¹⁰⁹⁴ Bilakis Tirmizî, Şevkânî'nin işaret ettiği gibi bu hadisten önceki hadisi sahih kabul etmiştir.

Tirmizî'nin lafzı aktarılırken yapılan hata hususunda diğer bir misâl, *Nikâhta Hutbenin (konuşma) Müstehap Olması ve Evlenen Kimsenin Ne Şekilde Dua Edileceği* bâbında, İbn Mes'ûd'un hadisi şöyledir: “*Hamd Allah'a mahsustur. Ondan yardım diler ve ondan bağışlanma dileriz. Nefislerimizin şerlerinden ona sığınırız...*”¹⁰⁹⁵ Hadisin sıhhati hususunda Şevkânî'nin bazı tashih ve tenkitleri vardır.

Musannif Abdüsselâm b. Teymiyye; Tirmizî'nin İbn Mes'ûd'un hadisini sahih kabul ettiğini nakletmiştir. Biz ise sahih nüshada onun bu rivayeti hasen olarak kabul ettiğini gördük. İbn Hacer *Bulûgu'l-merâm*'da, Münzirî de *Muhtasaru's-Sünen*'de hasen olarak nakletmiştir.¹⁰⁹⁶ Tirmizî, hadisin hasen olduğunu zikretmiş ve şu şekilde rivayet etmiştir: “A'meş, Ebû İshâk'tan, o da Ebü'l-Ahvas'tan, o da Abdullah'tan, o da Resûlullah'tan (s.a.v.) rivayet etmiştir.” Her iki hadis de sahihtir. Çünkü İsrail, ikisini cem etmiştir. İsnad şöyledir: “Ebû İshâk'tan, o da Ebü'l-Ahvas ve Ebû Ubeyde'den, o da Abdullah'tan, Resûlullah'tan (s.a.v.).”¹⁰⁹⁷

Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin (ö. 1388/1968) ve çağdaş araştırmacı Beşşâr Avvâd'ın *Sünen-i Tirmizî* tahkikiinde ifade ettiklerine göre Abdullah'ın hadisi hasendir. Tirmizî'nin “Her iki hadis de sahihtir” sözü ise A'meş, Ebû İshâk ve Ebü'l-Ahvas tariki ile Şu'be, Ebû İshâk ve Ebû Ubeyde tarikinin sahih olduğu, birinin hatalı diğerinin şâz olmadığı ve birbirini takviye ettiği anlamına gelir. Bu yüzden İsrail,

¹⁰⁹⁰ *el-Müsned*'de, 36/424 (No. 22110).

¹⁰⁹¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 20/106 (No. 207).

¹⁰⁹² *el-Müsned*'de, 36/374 (No. 22050), özetle. “من قاتل في سبيل الله فراقاً ناقة وجبت له الجنة”

¹⁰⁹³ Nesâî, “Cihâd”, 25 (No. 3141).

¹⁰⁹⁴ Tirmizî, “Fezâilü'l-Cihâd”, 21 (No. 1657).

¹⁰⁹⁵ Tirmizî, “Nikâh”, 16 (No. 1105).

¹⁰⁹⁶ el-Münzirî, *Muhtasaru Süneni Ebî Dâvûd*, 2/27.

¹⁰⁹⁷ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 12/110.

Tirmizî'nin de naklettiği gibi, iki tariki cem etmiş ve ikisine de rivayet etmiştir. Şu'be de İsrail gibi tarikleri cem etmiştir.¹⁰⁹⁸

Kanaatimizce bu durum her iki isnadın İbn Mes'ûd'dan geldiğini gösterir. Ancak Ebû Ubeyde tariki münkatıdır. Ebû'l-Ahvas tariki ise Müslim'in şartına göre sahihtir.¹⁰⁹⁹ Hülâsa Abdüsselâm b. Teymiyye'nin "Tirmizî, rivayet etmiş ve sahih kabul etmiştir" sözü ise Tirmizî'nin "Her iki hadis de sahihtir" sözüne nazaran söylenmiş olabilir veya hasen hadisin altına giren sahihin genel mânasını kast etmiş olabilir.

3.4.2. Hadis Hakkında Hüküm Verilirken Tirmizî'nin Lafzındaki İhtilaf

Kâfirden Dolayı Müslüman Öldürülmez, Zimmîyi Öldürmeme Hususunda Şiddetli Sakındırma ve Köleyi Öldüren Hür Kimse Hakkında Gelen Rivayetler bâbında, Hasan'ın Semüre'den (ondan hadis işitmemiştir) rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kim kölesini öldürürse onu öldürürüz, kim kölesinin bir tarafını keserse onun tarafını keseriz."¹¹⁰⁰ Bu hadisin sıhhati veya hasen olup olmadığı hususunda Şevkânî'nin bazı değerlendirmeleri vardır. İbn Hacer *Bulûgu'l-merâm*'da Tirmizî'nin Semüren hadisini sahih kabul ettiğini belirtmiştir. Şevkânî'ye göre doğrusu burada Abdüsselâm b. Teymiyye'nin görüşüdür. Çünkü Tirmizî'nin nüshalarında sadece bu hasen- garib hadisin lafzını mevcuttur.¹¹⁰¹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Hasan'ın Sümere'den bu hadisi işitmediği açıkça belirtilmiştir. *Müsned*'de şöyle geçmektedir: Ebû'n-Nadr, Şu'be'den, o da Katâde'den, o da Hasan'dan, o da Semüre'den (ondan hadis işitmemiştir) haber verdiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kim kölesini öldürürse onu öldürürüz, kim kölesinin bir tarafını keserse biz de (kısa olarak) onun bir tarafını keseriz."¹¹⁰²

Elbânî, Hâkim'in "Bu hadis, Buhârî'nin şartına göre sahihtir. Ancak onu tahrîc etmemişlerdir" sözüne¹¹⁰³ yorum yaparken Zehebî'nin de aynı görüşte olduğunu, ancak dedikleri gibi olmadığını belirtmiştir. Çünkü Hasan, Katâde'nin de söylediği

¹⁰⁹⁸ Ahmed, *el-Müsned*, 6/265 (No. 3721).

¹⁰⁹⁹ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Hutbetü'l-hâce* (b.y.: Mektebetü'l-Meârif, 1421/2000), 12.

¹¹⁰⁰ Ahmed, *el-Müsned*, 33/296 (No. 20104).

¹¹⁰¹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 13/32.

¹¹⁰² Ahmed, *el-Müsned*, 33/296 (No. 20104).

¹¹⁰³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/408.

gibi Semüre'den bu hadisi işitmemiştir. Hasan'ın ferd olarak Semüre'den rivayet ettiği bütün hadisler, tahdîs lafzı olmadan muan'an olarak rivayet edilmiştir. Bu da zayıf hadisler hükmündedir.¹¹⁰⁴ Neticede Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur. Ama gördüğümüz kadarıyla çağdaş araştırmacı Semîr ez-Züheyri'nin tahkîk ettiği *Bulûgu'l-merâm*'da sahih yerine hasen lafzı kullanılmıştır. Tirmizî'nin *Sünen*'inde ise "hasen-garib" denilmiştir.¹¹⁰⁵ İbn Hacer *Bulûgu'l-merâm*'da bu, Hasan-ı Basrî'nin Semüre'den yaptığı rivayettir. Ondan hadis işitip işitmediği hususunda ihtilaf vardır"¹¹⁰⁶ demektedir.

3.4.3. Tirmizî'nin İşaret Ettiği Hadisin Yeri İle İlgili İhtilaf Edilmesi

Seriyye ve Askeri Birlikleri Düzenlemek, Bayrak Edinmek ve Bayrakların Renkleri bâbında, Tirmizî'nin Kitâbü'l-Cihâd'da zikrettiği Hâris b. Hassan hadisi hususunda Şevkânî'nin şârihlere yönelik birtakım tenkitleri vardır. Tirmizî, Kitâbü'l-Cihâd'da bu hadise sadece işaret etmiştir. Berâ'nın mezkûr hadisini tahrîc ettikten sonra bu bâbta Ali, Hâris b. Hassan ve İbn Abbâs'tan geen rivayetler olduğunu söylemiş, ancak Abdüsselâm b. Teymiyye'nin zikrettiği ve ona nispet ettiği lafzı zikretmemiştir. Belki de Tirmizî Câmi'in başka bir yerinde zikremiştir.¹¹⁰⁷ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hâris b. Hassan ile Hâris b. Yezîd aynı kişidir. Şevkânî, zannında haklıdır. Tirmizî, Câmi'inde *Kur'ân Tefsiri ve Zâriyât Sûresinin Tefsiri* bâbında Hâris b. Yezîd el-Bekrî'den rivayet ettiğine göre "Medine'ye geldim ve mescide girdim. Mescid insanlar doluydu ve siyah bayraklar dalgalanıyordu. Bilal kılıcını kuşanmış Resûlullah'ın (s.a.v.) önünde duruyordu. 'İnsanlara ne oluyor?' diye sordum. Onlar da Allah Resûlü 'Amr b. el-Âs'ı belli bir yöne seriyye için göndermek istiyor' dediler."¹¹⁰⁸ Tirmizî ona Hâris b. Hassan da denildiğini nakletmiştir.

¹¹⁰⁴ Elbânî, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd*, 188.

¹¹⁰⁵ Tirmizî, "Diyât", 18.

¹¹⁰⁶ İbn Hacer, *Bulûgu'l-merâm*, 353 (No. 1172).

¹¹⁰⁷ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 14/86.

¹¹⁰⁸ Tirmizî, "Tefsîr", 51 (No. 3274).

3.5. KUR'ÂN İLİMLERİ VE TEFSİRİYLE İLGİLİ YAPTIĞI TENKİTLER

Şevkânî'nin *Neylû'l-evtâr* ve *Veblû'l-gamâm*'da şârihlerin Kur'ân ilimleri ve tefsiriyle ilgili bazı hatalarını tespit ve tashih etmiş ve onlara birtakım tenkitler yöneltmiştir.

3.5.1. Âyetle İstidlâlde Hata Yapılması

Şaka Yapan, Zorlanan, Sarhoş vb. Olan Kimselerin Talak Sözü Hakkında Gelen Rivayetler bâbında, Şevkânî'nin şârihlerin hatalarına yönelik bazı tashih ve tenkitleri mevcuttur. “Eğer kadınlarını boşamaya karar verirlerse”¹¹⁰⁹ âyetinde geçen azemû (kesin karar vermek) fiiline dikkat edilmelidir. Şaka yapan kimse karar vermiş değildir. *el-Bahru'z-zehhâr* müellifi, âyet ile hadisi cem ederek sarîh olmayan ifadede karara [niyet] itibar edileceğini, sarîh olanda ifadede karara [niyet] itibar edilmeyeceğini belirtmiştir. Şevkânî'ye göre bu iddiada âyetle istidlâl, aslen doğru değildir. Çünkü âyet, îlâ yapan hakkında nâzil olmuştur.¹¹¹⁰

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) “Üç şey vardır ki, ciddisi de ciddî, şakası da ciddidir: Nikâh, boşama ve kişinin ric'î talakla boşadığı hanımına geri dönmesi”¹¹¹¹ buyurmuştur. Tirmizî'ye göre bu hadis, hasen-garibtir. Resûlullah'ın (s.a.v.) ashâbından ehl-i ilim ve diğer âlimler bununla amel etmişlerdir.

Bize öyle görünüyor ki bu âyet talak değil, îlâ hakkındadır. İbn Kesir, “Kadınlarından uzak durmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. O hâlde dönerlerse artık şüphesiz ki Allah, gafûrdur, rahîmdir. Eğer boşamaya karar verirlerse, artık muhakkak ki Allah semî'dir, alîmdir”¹¹¹² âyetinin tefsirinde “Îlâ, yemin etmek anlamında olup erkeğin, karısıyla bir süre cinsel ilişkiye girmemeye yemin etmesidir. Bu süre dört aydan az veya fazla olabilir. Eğer az ise müddetin sona ermesini bekler, sona onunla cinsel ilişkiye girebilir. Eğer süre dört aydan fazla ise karısı, dört ayın bitmesinden sonra kocasından geri dönmesini (cinsel ilişkiye

¹¹⁰⁹ el-Bakara 2/227.

¹¹¹⁰ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 12/412.

¹¹¹¹ Tirmizî, “Talâk ve liân”, 9 (No. 1184).

¹¹¹² el-Bakara 2/226-227.

girmesini) veya boşamasını isteyebilir. Hâkim, kadının zarar görmemesi için erkeği zorlar” demiştir.¹¹¹³

Tenkide medar olan diğer bir misâl *Bir Yasak veya Zorunluluk Olmadıkça Eşyada Aslolanın İbâha Olduğu* bâbında geçmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur’ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir.”¹¹¹⁴

Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. el-Arabi el-Meâfirî’ye (ö. 543/1148) göre bazı gâfil insanlar, bu âyetle bağlantılı olarak meydana gelinceye kadar yeni fikhî meselelerle ilgili soru sormanın yasaklandığını zannettiler. Ancak öyle değildir. Çünkü âyette yasaklanan şeyin, cevabının sıkıntılı olduğu şeyler olduğu açıkça belirtilmiştir. Yeni fikhî meseleler ise böyle değildir. Şevkânî’ye göre âyetin zâhiri, İbnü’l-Arabî’nin belirttiği tahsis (cevabında sıkıntı olan şeyler) değildir. Çünkü olmamış her şeyi sormakta sıkıntı olabilir.¹¹¹⁵

İbnü’l-Kayyim’e göre bu âyetin hükmü kesintiye uğramamıştır. Kul, açıklandığı takdirde, onu sıkıntıya uğratacak şeyleri sormamalı, elinden geldiğince af dilemelidir. Aynı şekilde kul, Rabbinden, kendisinden gizlediği ve sakladığı halleri ve sonuçları kendisine açıklamasını istememelidir; zira kendisine açıklanırsa, onu sıkıntıya sokabilir. Bu yüzden bütün bunları sormak, Allah’ın hoşuna gitmez. Allah, onu açıklamayı istememiş, bu yüzden bir şey söylememiştir. Allah daha iyi bilir.¹¹¹⁶

Sonuç olarak soru sorulmasının hoş görülmediği on konu¹¹¹⁷ zikredebiliriz. Bunlar; dinde faydası olmayan şeyleri sormak, kişinin ihtiyacı olanı şeyi öğrendikten sonra soru sorması, o anda gerekmeyen bir şey sormak, zor ve zararlı meseleler hakkında soru sormak, akıl ile anlaşılamayan bir konuda uygun olmayan sebeplerle hükmün illetini sormak, soru sorarken yapmacık davranmak ve aşırılığa kaçmak, Kitap ve Sünnet’e kendi görüşü ile muhalefet edecek şekilde soru sormak, müteşâbihât

¹¹¹³ İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 1/604.

¹¹¹⁴ Mâide 5/101.

¹¹¹⁵ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 15/14.

¹¹¹⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Ebî bekir b. Eyyûb, İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-'âlemîn*, thk. Mahmud Abdüsselam İbrâhîm (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991), 1/58.

¹¹¹⁷ Şâtibî (ö. 790/1388), bu konuları el-Muvâfakât adlı eserinde zikretmiştir.

hakkında soru sormak, sahâbe arasındaki çekişmeler hakkında soru sormak, tartışmada gâlip gelmek, karşı tarafı susturmak ve hatasını ortaya çıkarmak için sormaktır.¹¹¹⁸

3.5.2. Şârihin Sözü'nün İstidlâl Kurallarına Uymaması

Mikatlâr ve Takdîm Etmenin Cevâzı bâbında, ihramı mîkâttan önce yapma meselesindeki görüşleri sebebiyle Şevkânî'nin bazı şârihleri tenkit etmiştir. Şevkânî Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivayet edilen hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-mensûr*'da İbn Adî ve Beyhakî'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin*”¹¹¹⁹ âyeti hakkında “*Ailenin odacığında ihram yapman, haccın tam olmasındandır*”¹¹²⁰ buyurmuştur.

Şevkânî'ye göre *el-Menâr* müellifi Sâlih b. Mehdî el-Mukbilî el-Kevkebânî'nin (ö. 1108/1696-97) “Eğer daha iyi olsaydı, bütün sahâbe bunu terk etmezdi” sözü, istidlâl kanunun dışındadır. İbn Hacer *et-Telhîs*'te Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) Ahmed'in rivayetini, ikisine [Haccı ve umreye] de ailesinden bir sefer yapılması olarak tefsir etmiştir. Ancak bâbtaki hadiste geçen “الإِهْلَالُ” lafzı, Ebû Hüreyre hadisi ile Ali ve Ömer'in tefsirindeki “الإِحْرَامُ” lafzına uymamaktadır.¹¹²¹

Araştırmalarım göre bu hadis, merfû olarak sahih değildir. Süyûtî'nin zikrettiği gibi Beyhakî ve İbn Adî hadisi tahrîc etmiştir. Ancak Beyhakî onu zayıf saymıştır. “Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivayet edilmişse de merfû olduğu tartışmalıdır.” demiştir.¹¹²² Elbânî isnaddaki râvîlerden Câbir b. Nûh'un ittifakla zayıf olduğunu belirtmiştir.¹¹²³ İbn Adî “Zikrettiğim bu hadis, ancak bu isnadla bilinmektedir. Onun bundan daha münker hadisini görmedim” diyerek hadisi zayıf kabul etmiştir.¹¹²⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ali b. Ebî Tâlib'in sözü olarak mevkûf olduğu sabittir. Hatta Hâkim, mevkûf hakkında Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu söylemiştir.¹¹²⁵

¹¹¹⁸ Ebû İshak İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Selmân (Mısır: Dâru İbn Affân, 1417/199), 5/387-392, özetle.

¹¹¹⁹ el-Bakara 2/196.

¹¹²⁰ Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, 2/145 (No.1499).

¹¹²¹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 9/84.

¹¹²² Beyhakî, *es-Sünenü's-sugrâ*, 2/145 (No.1499).

¹¹²³ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife*, 1/376.

¹¹²⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/338.

¹¹²⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/303.

Şevkânî'nin buradaki kararından *es-Seylû'l-cerrâr* adlı kitabında vazgeçtiği görülmektedir Şevkânî'nin *es-Seylû'l-cerrâr*'da kaydettiğine göre “*Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin*”¹¹²⁶ âyetinin, ailesinin odacığında ihrama girmeleri mânasında olduğunu söyleyen görüşe zıt bir tefsir yapılmıştır. Bu âyetin, “ikisini eksiksiz yapın” mânasında olduğu ifade edilmiştir. Âyetin zâhiri de bu tefsiri gerektirmektedir.¹¹²⁷ Sonuç olarak *es-Seylû'l-cerrâr* kitabı, Şevkânî'nin son kitapları arasındadır. Bu kitapta olan görüşü, mutemed görüşü olmalıdır.

3.5.3. Sebeb-i Nüzûlün Has Olmasının Lafzın Umûmîliğine Engel Teşkil Etmediği

Kâfirlerin Hediyeelerini Kabul Etme ve Onlara Hediye Verme Hakkında Gelen Rivayetler bâbında “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz”¹¹²⁸ âyeti sebeb-i nüzul bağlamında zikredilmektedir. Esmâ bint. Ebîbekir kanalıyal gelen rivayette Esmâ “Resûlullah (s.a.v.) Hudeybiye ile Mekke'nin fethi arasında annem beni ziyarete gelmek istedi. Ben de Resûlullah'a (s.a.v.) ‘Annem, kendisine mal gibi şeyleri vermem için gelmiş. Ona ikramda bulunabilir miyim?’ diye sorduğunda, Resûlullah (s.a.v.) ‘Evet’ buyurdu” demiştir. Süfyân b. Uyeyne'ye göre Allah Teâlâ bu hususta “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz”¹¹²⁹ âyetini indirmiştir.

İbn Hacer'e göre Süfyân b. Uyeyne'nin bu sözü, âyetin diğer kâfirlerden daha ahlâklı ve Müslümanlara daha yakın bazı müşrikler hakkında indiğini belirten İbn Ebî Hâtim'in, *es-Seddî*'den yaptığı rivayete zıt değildir. Çünkü sebep, hâs; lafız âmmdır. Dolayısıyla Esmâ'nın annesi gibi olanlar bunun içindedir. Şevkânî ise bunun tartışmalı olduğunu belirterek tartışma konusunun, nüzûl sebebinin tayini olduğunu söylemiştir. ona göre lafzın umumluğu bunu ortadan kaldırmaz.¹¹³⁰

¹¹²⁶ el-Bakara 2/196.

¹¹²⁷ Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr*, 309.

¹¹²⁸ el-Mümtehhine 60/8.

¹¹²⁹ Buhârî, “Edeb”, 7 (No. 5978).

¹¹³⁰ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 11/175.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-Muharrer fî esbâbi nüzûli 'l-Kur'ân* kitabının müellifi, Esmâ hadisinin aşağıdaki sebeplerden dolayı âyetin nüzûl sebebi olmadığını söylemiştir:

1. Hişâm b. Urve'den gelen bütün tarikler, nüzûl sebebini zikretmemektedir. Sadece Süfyân b. Uyeyne, Buhârî'de nüzûl sebebini zikretmektedir. Bu, onun veya ona hadisi aktaranın derin anlayışından kaynaklanıyor olabilir.

2. Taberî, tefsirde imam olmasına rağmen Buhârî'deki Esmâ hadisini zikretmemiştir. Bu rivayeti zikredenler ise onun zayıf olduğuna işaret ettiler.

3. Âyetlerin siyakı, sûrenin başından dokuzuncu âyete kadardır. Eğer son âyet, ilk âyet ile bağlantılıysa bu, âyetin Hâtib b. Ebî Beltea'yı yeren âyetler bağlamında indiği, Esmâ ve annesinin meselesiyle ilgisinin olmadığı anlamına gelir. Sadece âyetin umum lafzı, onu da kapsar; yoksa sebeb-i nüzûlü olamaz.¹¹³¹ Bu durumda Şevkânî'nin görüşü ve tenkidinin isabetli olduğu söylenebilir. Çünkü tartışma konusu, nüzûl sebebini ne olduğudur. Bizce de âyet Hâtib b. Ebî Beltea'yı yeren âyetler bağlamında inmiştir ve kesinlikle âyetin lafzı geeneldir. Esmâ'nın annesi gibi olanlar da bunun kapsamındadır.

3.6. DİL AÇISINDAN YAPILAN TENKİTLER

Şevkânî'nin *Neylû 'l-evtâr* ve *Veblû 'l-gamâm*'da şârihleri dilden kaynaklanan bazı hatalarını tespit etmiş, onları tashih etmiş ve şârihlere bazı tenkitlerde bulunmuştur.

3.6.1. Nahiv ve Sarf İlmlerine Taalluk Eden Tenkitler

Konuyu, aşağıda Hadisteki Bir Lafzın İrabında Yapılan Hata ve Zamirin Mercinin Açıklanması ve Hadisteki Lafzın Sarf Yönünden Zaptı şeklinde iki müstakil başlık altında inceleyeceğiz.

¹¹³¹ Hâlid b. Süleyman el-Müzeynî, *el-Muharrer fî esbâbi 'n-nüzûl min hilâl el-kütübi 't-tis 'a* (Dammâm: Dârü İbni'l-Cevzî, 2006/1427), 2/993. Özetle.

3.6.1.1. Hadisteki Bir Lafzın İrabında Yapılan Hata ve Zamirin Mercii'nin Açıklanması

Az ve Çok ile Evlenmenin Cevâzı ve Bunda İktisatlı Olmanın Müstehap Olması bâbında, “Neş” kelimesinin merfû ve mansûp okunması hususunda Şevkânî'nin şârihlere bazı tenkitleri mevcuttur. Şevkânî'ye göre *neşen* kelimesi bu kitapta merfû olarak gelmiştir. Ancak bu kitabın dışındakilerde “كَانَ /kâne” lafzının olmasından dolayı doğrusu mansûp olmasıdır ya da Ebû Dâvûd'un rivayetinde olduğu gibi كَانْ/kâne” lafzı olmadan merfû olmasıdır.¹¹³²

Sahîh-i Müslim'de Ebû Seleme b. Abdîrrahmân'dan rivayet edildiğine göre Nebî'nin (s.a.v.) hanımı Hz. Âişe'ye: “Resûlullah'ın (s.a.v.) mehri ne kadardı? diye sorulmuş, Âişe onun zevcelerine (verdiği) mehir on iki ûkiyye ile bir neş idi” demiştir.¹¹³³ Ebû Dâvûd'un tahrir ettiği rivayette ise Âişe'ye (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) mehrini sordum. Bana on iki ûkiyye ile bir neş” dedi şeklinde geçmektedir.¹¹³⁴ Birinci hadiste “كَانَ /kâne”nin haberine ma'tûf olarak mansûptur. İkincisinde ise “هو” takdirinde mahzûf bir mübtedânın haberine ma'tûftur.

Diğer bir misâl, hadisdeki zamirin mercii'nin açıklanması ile ilgili *Cemaatle Namazın Gerekliği ve Teşviki* bâbında, çölde namaz kılmanın fazileti hususunda Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. Hadiste “Çölde namaz kıldığında” sözü, tek başına veya cemaatle kılmasından daha umûmîdir. İbn Reslân, “Bunun cemaate hamledilmesi daha evlâdır, Siyaktan da ortaya çıkan budur”, demiştir.¹¹³⁵

Şevkânî'ye göre evlâ olan, tek başına kılmaya hamledilmesidir. Çünkü bu bâbtaki hadiste “صَلَّاهَا” kelimesinde geçen zamir, cemaatle olma haline sınırlı olmaya değil, mutlak olarak namaza râcidir. Ebû Dâvûd'un Abdolvâhid b. Ziyâd'dan rivayet ettiği hadis de buna işaret etmektedir. Çünkü hadis, kişinin çölde kıldığı namazın karşısına cemaatle kıldığı namazı koymuştur.¹¹³⁶

Ebû Dâvûd'un Ebû Saîd el-Hudrî hadisinden sonra zikrettiği hadise göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.) “Cemaatle namaz, yirmi beş namaza denktir. Eğer çölde kılar, rûkû ve secdelerini tam yaparsa elliye ulaşır” buyurmuştur. Ebû Dâvûd'un dediğine

¹¹³² Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 12/224.

¹¹³³ Müslim, “Nikâh”, 26

¹¹³⁴ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 29 (No. 2105).

¹¹³⁵ İbn Reslân, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 3/574.

¹¹³⁶ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 5/422.

göre, Abdülvâhid b. Ziyâd bu hadiste “Kişinin çöldeki namazı, cemaatle namazından kat kat fazladır” demiş ve hadisi zikretmiştir.¹¹³⁷ Netice itibariyle Şevkânî’nin bu görüşü ve tenkidinin isabetli olduğu söylenebilir; çünkü Abdülvâhid b. Ziyâd’ın rivayeti Şevkânî’nin tek başına kılmaya hamledilmesi görüşünü teyit etmektedir.

3.6.1.2. Hadisteki Lafzın Sarf Yönünden Zaptı

Mescidde Belli Bir Yeri Sürekli Olarak Tutan Kimse Hakkında Gelen Rivayetler bâbında, “يُوطِنُ” kelimesinde tâ harfinin harekesi hususunda Şevkânî’nin bazı tenkitleri mevcuttur. İbn Reslân Bulkîne’ye (ö. 868/1464) göre “وَأَنْ يُوطِنَ الرَّجُلُ” (kişinin yurt/yer edinmesi) sözündeki tâ harfî şeddelidir.¹¹³⁸ Şevkânî ise hadisteki “كَائِطَانِ” kelimesi, harfin şeddeli olmadığı görüşündedir; çünkü if’âl bâbındaki masdarın fiili şeddesiz olur.¹¹³⁹

Kanaatimizce “التَّوْطِينُ” kelimesi şeddeli “وُطِّنَ” kelimesinin masdarıdır. “الإِيطَانُ” ise şeddesiz “أُوطِنَ” kelimesinin masdarıdır. İkisi de aynı mânaya gelmektedir. *Tâcü’l-arûs*’a göre “أُوطِنَهُ إِيطَانًا وَوُطِّنَهُ تَوْطِينًا” kelimeleri, ikamet edeceği yer ve yurt edinmek mânasındadır.¹¹⁴⁰ Hattâbî kelimenin mânaları arasında şunları saymaktadır: Kişinin, mescidde belirli yere alışması ve sadece orada namaz kılması. Deve, yurt edindiği ve sadece orada ikamet ettiği suya yakın ağıl haricinde bir yere sığınmaz.¹¹⁴¹ Sonuç olarak Şevkânî’nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur; bu hadis, namaz için kişinin, mescitte belirli yere alışması mekrûh olduğuna delâlet eder.

Diğer bir misâl, *Olgunlaşmadan Önce Meyvenin Satılmasının Yasaklanması* bâbında, Enes’ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) olgunlaşmadıkça hurmanın yemişini satmaktan nehyetti. Bunun üzerine biz Enes’e: “Yemişin kemâli nedir? diye sorduk. O da “Kızarması ve sararmasıdır.” buyurdu.¹¹⁴² “أَنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ” Hattâbî hurma için “تَرَهُ” denilemeyeceğini, sadece “تَرْهِي” denilebileceğini belirtmiştir. Şevkânî’ye göre bu rivayet (Enes hadisi) bunu çürütmektedir.¹¹⁴³

¹¹³⁷ Ebû Dâvûd, “salât”, 29 (No. 560).

¹¹³⁸ İbn Reslân, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 4/666.

¹¹³⁹ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 6/136.

¹¹⁴⁰ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 36/261.

¹¹⁴¹ Hattâbî, *Me‘âlimü’s-sünen*, 1/212.

¹¹⁴² Müslim, “Müsâkât”, 15.

¹¹⁴³ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 10/108.

İbnü'l-Arabî'ye göre (ö. 231/846) “زَهَا يَزْهُو” meyvenin bitmesi, “أَزْهَى يُزْهِى” ise sararması veya kırmızılaşması demektir. Başka bir görüşe göre ikisi de sararmak ve kızarmak anlamındadır.¹¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr'e göre doğrusu iki rivayetin iki lugat üzere olmasıdır. “يَزْهُو-زَهَا” meyvenin bitmesi, “يُزْهِى-أَزْهَى” ise sararması veya kırmızılaşması demektir.¹¹⁴⁵

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî, Enes'in hadisini Humeyd et-Tavîl'den iki lugat üzere iki vecih ile rivayet etmiştir. Bu da ikisinin iki farklı lugat olduğu ve birinin hatalı olmadığını gösterir. “تَزْهُو” *“Olgunlaşmadan önce meyvenin satışı* bâbında;¹¹⁴⁶ “تُزْهِى” ise *“olgunlaşmadan meyvenin satılması durumunda eğer ona bir hastalık gelirse bu satıcıdandır”* bâbında gelmiştir.¹¹⁴⁷ Şevkânî'nin bu husustaki tenkidinin isabetli olduğu anlaşılmaktadır.

3.6.2. Belağat ve Sözlük Anlamlarıyla İlgili Yaptığı Tenkitler

Bu konu, aşağıda *Arapça'daki Bir Lafzın Kullanımındaki İhtilaf İle Kelimenin Kökeni İtibarla Hüküm Verilmesi* başlıkları altında incelenecektir.

3.6.2.1. Arapça'daki Bir Lafzın Kullanımındaki İhtilaf

Aksırana veya Nimet Gelmesi Durumunda Namazda Allah'a Hamd Etme bâbında, “بُضْعٌ” kelimesinden kasıt hususunda Şevkânî'nin bazı tenkitleri mevcuttur. “بُضْعٌ” kelimesi, üç ile dokuz veya üç ile beş arasında yahut da bir ile dört; dört ile dokuz veya bir ile yedi arasında olan rakamdır. Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *Kâmûsu'l-muhîr*'inde böyledir. Ferrâ'ya (ö. 458/1066) göre, bu kelime, yirmiden doksana kadar olan sayılarda denilmez. Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) de bu şekilde söylemiştir. Şevkânî ise bunu hadisi reddetmektedir.¹¹⁴⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Şu'abü'l-îmân*'daki hadis de bu görüşü çürütmektedir. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*İman altmış küsür şu'bedir; hayâ da imandandır.*”¹¹⁴⁹ Hadiste

¹¹⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/362.

¹¹⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu'z-zürkânî 'alâ Muvatta' el-İmâm Mâlik*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1424/2003), 3/394.

¹¹⁴⁶ Buhârî, “Büyü”, 85 (No. 2195).

¹¹⁴⁷ Buhârî, “Büyü”, 87 (No. 2198).

¹¹⁴⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 4/473

¹¹⁴⁹ Buhârî, “İmân”, 3 (No. 9).

“بُضْع” kelimesi altmış ile kullanılmıştır. Dil kitapları da bunu reddetmektedir. Halîl b. Ahmed’e göre “بُضْع” üç ile on arasındadır. Yedi de denilmiştir. Arrâm’a (ö. 275/888) göre onluklara ilave edilendir. Ona göre on küsur, yirmi küsur, otuz küsur vb. denilir.¹¹⁵⁰ Şu hâlde Şevkânî’nin yukarıda zikrettiğimiz görüşü ve tenkidi isabetlidir. Bu hadis ve dilcilerden Arrâm dediği gibi onluklarla geldiğine delâlet eder ve yirmiden doksana kadar olan sayılarda kullanılabilir.

Diğer bir misâl, dil bakımından hadisin mânasının yanlış anlaşılmasıyla ilgili *Bülûğ Olmanın Alâmetleri* bâbında, İbn Ömer’ “Uhud günü, ben on dört yaşında iken Resûlullah (s.a.v.) beni sınadı. Savaşa katılmama izin vermedi. Hendek günü ise on beş yaşında iken Resûlullah yine beni sınadı, bu sefer izin verdi”¹¹⁵¹ demiştir.

Şevkânî’nin belirttiğine göre “Bana izin verdi” sözü savaşa katılmasına izin vermesi anlamındadır. Kelime, hediye mânasındaki “الْجَائِزَةُ” kelimesinden değil, izin vermek anlamındaki “أَجَازَهُ”den gelmektedir. *Dav’ü’n-nehâr* müellifi el-Hasan b. Ahmed el-Celâl bu görüştedir.¹¹⁵²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Müslim’in rivayetinde bu ifade “Hz. Peygamber (s.a.v.) onu savaşa sınadı” şeklinde geçmektedir.¹¹⁵³ Beyhakî’nin *es-Sünenü’l-kübrâ*’sında “kendisine cihad farz olmayanlar” bâbında “Hendek günü ben de sınandım Râfi b. Hadîc sınandı ve kabul edildik” şeklindedir.¹¹⁵⁴ Hâkim’in *el-Müstedrek*’inde “Resûlullah (s.a.v.) ensârın gençlerini her yıl sınyordu. Onlardan bâliğ olanlar savaşa katılıyordu” şeklindedir.¹¹⁵⁵

3.6.2.2. Kelimenin Kökenine İtibarla Hüküm Verilmesi

Şevkânî, *fitrat sünnetleri* bâbında “العائَةُ” (kasık tüylerinin) tıraş edilmesi meselesinde delil olmadan onun müstehap olduğuna hükmetmenin hatalı olduğunu ifade etmiştir. Nevevî’ye göre العائَةُ’den maksat, erkek ve kadın cinsel organının üzerindeki ve etrafındaki tüylerdir. Ebü’l-Abbâs b. Süreyc’ten (ö. 306/918) nakledildiğine göre dübür deliğinin etrafındaki tüylere de denir. Nevevî’ye göre bütün

¹¹⁵⁰ el-Ferâhidî, *el-‘Ayn*, “بُضْع” kelimesi, 1/286.

¹¹⁵¹ Müslim, “Emâre”, 91.

¹¹⁵² Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 10/328.

¹¹⁵³ Müslim, “Emâre”, 91.

¹¹⁵⁴ Beyhakî, *es-Sünen*, 9/37 (No. 17808).

¹¹⁵⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/69 (No. 2356).

bunlardan ön ve arka ile etraflarındaki tüylerin tıraş edilmesinin müstehap olduğu ortaya çıkar.

Şevkânî eğer kasık tüylerini tıraş etme “الاستِحْدَادُ” sözlükteki anlamıyla olursa Nevevî’nin dediği gibi dübürün etrafındaki tüylerin tıraş edilmesinin sünnet olduğuna delil yoktur. Eğer sözlükte geçtiği gibi demir ile olursa bu, şüphesiz kasık tüylerini tıraş etmekten daha umûmîdir. Ancak Müslim ve başkalarında geçen “*On şey fitrattandır: kasık tüylerini tıraş etmek*” hadisinde “الاستِحْدَادُ” kelimesi yerine “حلق العانة” ifadesi geçmektedir. Buna göre “*Beş şey fitrattandır...*” hadisinde geçen “الاستِحْدَادُ” dübür tüylerini tıraş etmenin sünnet veya müstehap olduğu iddiasına delil olamaz.¹¹⁵⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla “Beş şey fitrattandır” hadisindeki bazı lafızlarda “الاستِحْدَادُ” kelimesi yerine “حلق العانة” ibaresi geçmektedir. Buna göre bu rivayetteki “الاستِحْدَادُ” kelimesinden kasıt, kasık tüylerini tıraş etmek/“حلق العانة” olduğudur. Nesâî ve diğer muhaddislerin Ebû Hüreyre’den naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Beş şey fitrattandır: Sünnet olmak, etek tıraşı olmak, koltuk altı kıllarını yolmak, tırnakları kesmek ve bıyığı almak.*”¹¹⁵⁷ Buhârî’nin İbn Ömer’den naklettiğine göre ise Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Kasık tüylerini tıraş etmek, tırnakları kesmek ve bıyıkları kısaltmak fitrattandır*”¹¹⁵⁸ buyurmuştur.

Şevkânî’nin Nevevî’den naklettiği ibareler, *Sahîh-i Müslim*’in şerhinde, *fitratın hasletleri* bâbında geçmektedir.¹¹⁵⁹ Nevevî, İbn Süreyc’den nakledilen sözü kullanmış, ancak bu kavli garipsediğinden onun İbn Süreyc’e nispetinin şüpheli olduğunu söyleyerek daha sonra *Şerhu’l-mühezzeb*’te bundan dönmüştür. Nevevî’nin *Şerhu’l-mühezzeb*’te ifade ettiğine göre, “العانة” olarak ifade edilen ve tıraş edilmesi müstehap olan şey, meşhur olan görüşe göre erkeğin zekeri ile kadın ferici ve onların üstünde biten tüylerdir. Ebû’l-Abbâs b. Süreyc’e nispet edilen *el-Vedâ’i* ‘adlı eserinde -ki bu kitabın İbn Süreyc’e ait olduğu şüphelidir- gördüğü bir nakle göre “العانة” dübür deliğinin etrafında olan kıldır. Nevevî’ye göre onun söylediği şey gariptir. Ancak dübür kıllarını tıraş etmeye engel yoktur. Nevevî müstehap olması hususunda bundan başka itimada şayan hiçbir kaynakta böyle bir şeye rastlamadığını belirtmiştir. Ona

¹¹⁵⁶ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 1/414.

¹¹⁵⁷ Nesâî, “Tahâret”, 12 (No. 11).

¹¹⁵⁸ Buhârî, “Libâs”, 64 (No. 5890).

¹¹⁵⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, 3/148.

göre eğer bununla temizlenme ve istincanın kolayca yapılması kast ediliyorsa bu güzel ve hoştur.¹¹⁶⁰

Dilciler, dil kitaplarında kasık tüylerini tıraş etmek ve demir aletle tıraş olmak anlamlarını zikretmişlerdir. Bu konuda Ebû Ubeyde'ye¹¹⁶¹ (ö. 209/824) göre “الاستِخْدَادُ”, kasık tüylerini tıraş etmektir. Ebû Ubeyd¹¹⁶² (ö. 224/838) ise kelimenin, demir alet kelimesi olan “الحَدِيدَةُ”nin istif'al vezninde geldiğinden onunla tıraş olmak anlamında olduğunu söylemektedir. İbn Manzûr, *Lisanü 'l-Arab*'da¹¹⁶³ ikisini bir araya getirerek mânanın, demirle kasık tüylerini tıraş etmek demek olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶⁴ Görüldüğü üzere Şevkânî'nin bu husustaki görüşü ve tenkidi isabetli gözükmemektedir; ancak Nevevî bu kavli garipsediğinden onun İbn Süreyc'e nispetinin şüpheli olduğunu söyleyerek daha sonra *Şerhu 'l-mühezzeb*'te bundan dönmüştür. Dil kitaplarında iki lafız da geçmektedir; dolayısıyla kasık tüylerini tıraş etmeyi ifade eden sahih hadisler tercih edilmiştir.

Diğer bir misâl, *Cihada İştirak İçin Anne-Babadan İzin İstemek* bâbında, Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek cihad için izin istedi. Resûlullah (s.a.v.) “Annen-baban sağ mı?” diye sordu. Adam “Evet” dedi. Resûlullah (s.a.v.) “Onların uğrunda (onlara itaat, onları razı ve mutlu etmede gayret göstererek) cihad et” buyurdu.¹¹⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu 'l-bârî*'de “Onların uğrunda cihad et” hadisinden, bir şeyin zıddıyla ifade edilebilmesinin caiz olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir. Çünkü “Onların uğrunda cihad et” hadisindeki emir lafzının zâhiri onlara zarar ulaştırmak demektir. Kastedilen asla bu değildir. Bilakis maksat, beden yorgunluğu ve malı harcamak gibi cihadın külfetidir. Bundan da nefsi yoran her şeye cihad denildiği anlaşılmaktadır.

Şevkânî'ye göre malumdur ki bu sigadan anne-babaya zarar ulaştırmak anlamı, “fi” lafzının gelmesinden önce olabilir. Eğer hadiste olduğu gibi “fi” lafzı gelirse hadisten bu mâna anlaşılmaz. Çünkü “جَاهِدَ فِي اللَّهِ” (Allah için cihad etti) cümlesinde olduğu gibi “كَافِرِينَ كُفْرًا” (Kâfirlere karşı cihad etti) anlamında “جَاهِدَ الْكُفْرَ” denilmez. Cihadın

¹¹⁶⁰ el-Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/289.

¹¹⁶¹ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî.

¹¹⁶² Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî

¹¹⁶³ el-Ezherî, *Tehzîbü 'l-luga*, 3/271.

¹¹⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, 3/142.

¹¹⁶⁵ Buhârî, “Cihâd ve Siyer”, 135 (No. 3004).

kendisine karşı gerçekleştiği kişiye zararı ulaştırmayı amaçlayan cihad, “جاهد فيه” veya “جاهد له” değil, “جاهده” şeklinde söylenmelidir.¹¹⁶⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hacer’in bu açıklamasına çok sayıda şârih katılmıştır. Doğrusu ise Şevkânî’nin dediğidir. Bu, başkasında görmediğim yüksek bir anlamdır. “جاهد” fiili, “fi” harfiyle müteaddi olursa “Allah için cihad etti” cümlesinde olduğu gibi “onun için cihad etti” anlamına gelir. Aynı mânâ “lâm” harfiyle kullanıldığında da olur. “جاهد له”, “onun için cihad etti” demektir. “جاهد الكفار” cümlesinde olduğu gibi harf-i cersiz müteaddi olursa düşmana karşı gayret sarfetmek anlamındaki bilinen cihad anlaşılır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et.”¹¹⁶⁷

Bu üç örneği, Fedâle b. Ubeyd’in hadisi bir araya getirmiştir. O, Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle dediğini işitmiştir: «المجاهد من جاهد نفسه لله» أو قال: «في الله» “Mücâhid, Allah için nefsiyle cihad edendir.”¹¹⁶⁸ Buna göre hadisin mânası “O ikisi için cihad et” olur. Yani onlara itaat, onları razı ve mutlu etmede gayret göster. Allah daha iyi bilir. Sonuç olarak Şevkânî’nin İbn Hacer görüşüne yönelttiği tenkid isabetlidir; zira “fi” lafzı geldikten sonra anne-babaya zarar ulaştırmak anlamına gelmez, Bilakis anne-babanın maslahatı için kendini yormak, onları razı edecek şeyleri talep ederken rahatsız etmek ve ihtiyaçlarını gidermek için mal harcamak benzerlikleri dolayısıyla cihad olarak adlandırılmıştır.

3.6.3. Hadisin Mânasına Yönelik Diğer Tenkitler

Hadisin mânasına yönelik diğer tenkitler; lafzın mânasının açıklanması ve lafzın mânasındaki ihtilaf başlıkları altında ele alınacaktır.

3.6.3.1. Hadisteki Belirli Bir Lafzın Mânasının Açıklanması

Seriyyeye Ganimet Dağıtılması ve Ganimetlere Ortak Olmaları bâbında, ordunun dönüşünde üçte birinin dağıtılmasının sebebi ilgili olarak Şevkânî’nin bazı tenkitleri mevcuttur. Hattâbî’ye göre eğer ordu içinden askerî bir birlik, bir düşman grubunu yere sererse elde ettikleri ganimetin dörtte biri onlarındır. Geri kalan dörtte

¹¹⁶⁶ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 14/45.

¹¹⁶⁷ et-Tahrîm 66/9.

¹¹⁶⁸ Ahmed, *el-Müsneid*, 39/374 (No. 23951).

üçünde diğer askerlere ortaktır. Savaşı bitirdikten sonra dönerlerken düşmanı bir kez daha yenerlerse elde ettikleri ganimetin üçte biri onların olur. Çünkü bitirdikten sonra yeniden savaşmaları, düşmanın dikkatli ve kararlı olmasından dolayı daha zordur. Şevkânî'ye göre Ahmed'in Ubâde hadisindeki mezkûr rivayeti, ganimetin üçte birini dağıtmanın, düşmanın onlara karşı hazırlıklı olmasından değil, askerin bitkinlik ve savaşma isteğinin olmamasından dolayı olduğunu göstermektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçtiğine göre Ubâde b. Sâmit şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) düşman topraklarına saldırdığında (giderken) ganimetin dörtte birini dağıttı. Geri dönerken ve insanlar yorulduğunda üçte birini dağıttı.¹¹⁶⁹ İbn Zencûye (ö. 251/865) *el-Emvâl*'de ziyadenin, geri dönerken olduğunu kaydetmiştir. Çünkü onlar, "savaştıklarında"¹¹⁷⁰ gayretli bir şekilde düşmana saldırıyor görünüyordular. Savaş sona erdiğinde ise yavaş ve bitkin idiler, seferden bıkmış ve geri dönmeyi arzu ediyorlardı.¹¹⁷¹ Kısaca Şevkânî'nin bu görüşü ve tenkidi doğrudur ve Nûreddin es-Sindî'nin (ö. 1138/1726) dediği gibi bindikleri hayvanların zayıflaması, teçhizatın azlığı, soğuma ve vatana olan özleminden dolayı arttırıldı.¹¹⁷²

3.6.3.2. Hadisteki Bir Lafzın Mânasında İhtilaf Edilmesi

İmamlığa Kimin Daha Layık Olduğu bâbında, "Kişi, sultanın ya da ev sahibinin olduğu yerde ona imamlık yapmasın"¹¹⁷³ hadisindeki sultandan kastın yorumu hakkında Şevkânî'nin değerlendirmesi bulunmaktadır. Nevevî bu hadisin, evin ve meclisin sahibi ile cami imamının imamlığa daha hak sahibi olduğu anlamına geldiğini bildirmektedir, der.¹¹⁷⁴

Şevkânî ise bu kelime ile evin vs. sahibi değil, insanların işlerini idare eden sultan kast edilmektedir, görüşündedir. Ebû Dâvûd'un "*Kişi, kişinin evinde ve hâkim*

¹¹⁶⁹ a.g.e., 37/422 (No. 22762).

¹¹⁷⁰ Basılı metinde (عزوا) şeklinde noktasız ayn (ع) ile geçmiştir.

¹¹⁷¹ Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Şâkir Zîb Feyyâz (Riyad: 1406/1986). Şâkir Zîb Feyyâz, *Tahkiku kitâbi'l-Emvâl li ibn Zencûye* (Mekke: Câmiatü 'Ümmi'l-kurâ külliyyetü's-şerîa, Doktora Tezi), 2/699.

¹¹⁷² Ebû'l-Hasen Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce* (Beyrut: Dârü'l-Cil, ts.), 2/198.

¹¹⁷³ Müslim, "Salât", 290.

¹¹⁷⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, 5/173.

*olduğu yerde ona imamlık yapmasın”*¹¹⁷⁵ lafzıyla gelen hadisi de buna delildir. Bunun zâhiri, başkaları sultandan daha iyi okuyan, daha fakîh, daha muttakî ve daha faziletli olsalar bile sultanın onların önüne geçeceğidir. Bu, kendinden öncekileri tahsis etmiş olur.¹¹⁷⁶

Kanaatimizce kişinin sultanı (hâkimiyeti) onu mülkü, emir ve yasak koyabileceği yerdir. Ebû Dâvûd’un rivayeti, âmmı hassa atfetmek bâbındadır. Zira sultan, ev, köy ve krallığı kuşatır. Nevevî ashâbımızın “Eğer sultan veya nâibi gelirse, evin sahibi ve caminin imamı vb. önüne geçer. Çünkü onu yetkisi ve hâkimiyeti umûmîdir” dediklerini nakletmiştir.¹¹⁷⁷ İbn Receb ise Süfyân ve Ahmed b. Hanbel’in, bu hadisteki sultanı evi olarak tefsir ettiği kanaatindedir. Harb (ö. 280/893), Ahmed’in “Eğer kişi, köyünde ve evinde ise sultanındadır. Kimse onun izni olmadan önce geçemez” dediğini nakletmiştir.¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Salât”, 61 (No. 582).

¹¹⁷⁶ Şevkânî, *Neylû ’l-evtâr*, 6/15.

¹¹⁷⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, 5/173.

¹¹⁷⁸ İbn Receb, *Fethu ’l-bârî*, 6/136.

4. GENEL DEĞERLENDİRME

Şevkânî'nin yaptığı tenkitler incelendiğinde onun her türlü dinî ilimlere vâkıf derin bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim farklı alanlardaki âlimlere sanki o alanda uzmanmış gibi tenkitte bulunduğu görülmektedir. Şevkânî'nin tenkitlerinin çoğu ya Kitap ve Sünnet'ten bir delile ya da üzerinde ittifâk edilmiş olan ve en azından râcih olan hadis, fıkıh, usûl ve dil kâidelerine dayanmaktadır.

Şevkânî'nin lugavî ve usûlî kâideleri diğer kâidelerden daha çok kullandığı görülmektedir. Nitekim onları sık sık ifade etmekte ve onları kullanarak farkedilir seviyede çok çıkarım ve tenkitte bulunmaktadır. Kullanım sıklığı açısından hadis ilmi, ileli ve ıstılahlar ve usul kâideleri ise ikinci sırada gelmektedir. O burada sıklıkla İbn Hacer el-Askalânî gibi büyük âlimlerden nakiller yapmaktadır. Bundan sonra ise fikhî kâideler ve Kur'ân ilimleri gelmektedir.

Şevkânî *Neylû'l-evtâr* adlı eserinde, Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye' nin *Münteka'l-ahbâr* kitabında düştüğü yanlışlıklara tenkit yöneltmiş ve onları tashih etmiştir.

Şifâ'i'l-uvâm, Zeydiyye'ye âit bir kitap olduğundan Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm* adlı eserindeki tenkitlerin çoğu Zeydiyye'ye yöneliktir; zira Şevkânî, Zeydiyye mezhebine ve kitaplarına vâkıftır. Nitekim çalışmamızda zikredildiği gibi bazı Zeydiyye âlimlerinin icmâ bulunduğunu iddia ettiği bazı meselelerde Zeydiyye arasında ihtilâf bulunduğunu göstermiştir.

Âlimlerin objektif tenkitleri incelendiğinde onların açık yüreklilikle tenkitleri kabul ettikleri görülecektir. Bazı âlimler, başka bir yer ve kitapta yaptıkları hataları veya unuttukları şeyleri düzeltmişlerdir.

Şevkânî'nin Hüseyin b. Bedreddîn'i tenkit ederken kullandığı sert üslub kolayca fark edilmektedir. Ayrıca Şevkânî, tarih alanındaki büyük eseri *el-Bedru't-tâli* 'de kullandığı bu üslup için mazeret öne sürmüştür.

Şevkânî şer'î ilimlerde yetkin olduğu için başkalarını birçok açıdan tenkit etmektedir. Örneğin *Neylû'l-evtâr*'da tenkitlerinin çoğu sened açınsındandır. Buradaki sened ve metin açınsından yaptığı tenkitlerin sayısı 70 civarında iken, usul açınsından yaptığı tenkitlerin sayısı da 22'dir. Ayrıca, diğler yönlerden yaptığı tenkitlerin sayısı 45'tir.

Şevkânî'nin *Neylû'l-evtâr* ve *Veblû'l-gamâm*'da yönelttiğı tenkitlerin toplam sayısı ise 200'dür. Bu tenkitlerin 137'i *Neylû'l-evtâr*'da, 63 adeti ise *Veblû'l-gamâm*'da yer almaktadır.

Bu tenkitleri inceleyip ayıkladıktan ve analiz ettikten sonra Şevkânî'nin çoğı tenkidinde haklı olduğu ve isabet kaydettiğı ifade edilebilir. Nitekim yaptığı tenkidin birkaçı dışında önemli bir hata tespit edemedik.

SONUÇ

Şevkânî, birçok ilim dalında eser vermiş olan Yemenli büyük bir fakîh ve müctehittir. Eserleri arasında fıkıh ilminde *es-Seylû'l-cerrâr*, usûl-i fıkıhta *İrşâdü'l-fuhûl*, tefsirde *Fethu'l-kadîr*, hadiste *Neylû'l-evtâr* yer almaktadır. *Neylû'l-evtâr*, Mecdüddin İbn Teymiyye'nin ahkâm hadislerini bir araya getirdiği *Münteka'l-ahbâr* adlı kitabının şerhi olup Şevkânî'nin en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. *Veblü'l-gamâm* ise Hüseyin b. Bedreddin'e ait *Şifâü'l-üvâm fî ehâdîsi'l-ahkâm* isimli ahkâm hadisleri şerhine dair Şevkânî'inin kaleme aldığı bir hâşiyedir. Bu eser, büyük oranda *Şifâ'ü'l-üvâm*'a yönelik hadis, usûl, dil vb. konulardaki Şevkânî'nin tenkitlerini ihtiva etmektedir.

Şevkânî'nin ilmî hayatına ve eserlerine bakıldığında onun ictihâd ilimlerinde söz sahibi olduğu ve âlimlerle çeşitli ilim dallarında yaptığı münakaşalarında görüşlerini delillere dayandırdığı görülmektedir. Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Şevkânî yirmili yaşlarında fetva vermeye başlamış, tanınmış bir müftü haline gelmiş ve insanların arasındaki davalara çözmeye başlamıştır.

Şevkânî tenkitçi bir akla sahiptir. Kendisinden önceki çok sayıda âlime tenkitler yönelmiştir. Hadislerin metin ve senedleriyle ilgili tenkitleri, onun geniş bir müktesebat sahibi olduğunu göstermektedir. Şevkânî kendisinden önceki âlimlerin hadis şerhlerine sıklıkla başvurmuş ve isabetli bulmadığı hususlardaki görüşleri hususunda müelliflerine tenkitler yönelmiştir. Meselâ İbn Hacer'in *Sahîh-i Buhârî şerhi Fethu'l-bârî*'si ile Nevevî'nin *Sahîhi Müslim şerhi el-Minhâc*'ından faydalanmış ve müelliflerine hadislerin senedi ve metninin yanı sıra dil ve usûl ile ilgili çeşitli tenkitler yönelmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde bu tenkitleri sened ve metin konularına göre tertip edip inceledik ve doğru olup olmadığını kısaca tespit etmeye çalıştık.

Şevkânî çalışmalarında okuyucularını bazı kaynaklara ve hadislere yönlendirmektedir. Örneğin “Kim İbn Ebî Şeybe'nin *Müsned*'ini bulursa ona

müracaat etsin” (*Veblü’l-gamâm*, 1/484) ve “İbn Hacer, bu hususta sükût etmiştir, dolayısıyla bu meseleye bakmak gerekir” (*Neylü’l-evtâr*, 8/ 80-81) demektedir. Biz de Şevkânî’nin buna benzer ifadelerle okuyucuyu havâle ettiği bütün kaynakları ve hadisleri gözden geçirdik ve geçtikleri yerleri çalışmamızda belirttik.

Tenkit çalışmaları, ilmî açıdan önemli olup araştırmacıyı geliştirir. Çünkü araştırmacı bu yolla farklı görüşleri karşılaştırır, tenkit eder, doğru olanı delillerle destekler ve isabetli görüşleri yanlış olanlardan ayırır. Araştırmacı ilmî kurallara ve âlimlerin yöntemlerine dayanan yapıcı ilmî tenkitleri öğrenerek bu sayede okuma, araştırma, analiz etme ve sonuç çıkarma yeteneği kazanır. Tenkitlerin bir hadisin zayıf veya sahih olmasıyla ilgili olması durumunda hadisle amel etmek veya etmemek gibi hükümler ortaya çıkabilir. Râviler arasında cem‘ ve tefrîk yapıldığı zaman aynı durum söz konusudur; çünkü bazen zayıf râvî, sika bir râvî ile karıştırılabilmektedir.

Şevkânî’nin *Neylü’l-evtâr* ve *Veblü’l-gamâm* adlı kitaplarında tenkit için kullandığı tabir ve ifadeler, yerine ve konuya göre farklılık göstermektedir. Biz bunları çeşitli kısımlara ayırdık. Örneğin Şevkânî bazen sert bazen de yumuşak bir ifadeyle tenkitte bulunmuştur. Bazı yerlerde ise kesin bir üslup kullanırken bazen tereddüt belirten ifadeler tercih etmiştir.

Şevkânî’nin kitaplarındaki metodunda göze çarpan en önemli hususlardan biri Kur’ân ve Sünnet’teki delillere itimat etmesi, diğer delilleri hiçbir şekilde bunların üstünde tutmamasıdır. Ayrıca aksine bir delil olmadığı sürece nassın zâhirini kabul etmiştir.

Şevkânî *Neylü’l-evtâr* ve *Veblü’l-gamâm*’da yaptığı tenkitlerde özel bir yöntem takip etmiştir. Öyle ki *Neylü’l-evtâr*’da herhangi bir grup, mezhep taassubu ya da taraftarlığı göstermeden, kendisinden öncekilerin sözlerini Kur’ân, Sünnet, usûl, hadis ve dil kurallarına göre değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Şevkânî senedle ilgili yerlerde râviler hakkında konuşup hüküm verirken İbn Hacer’in *et-Takrîb*’i ve İbn Ebî Hâtim’in *el-Cerh ve’t-ta’dîl*’i gibi cerh ve ta’dîl kitaplarına başvurmuştur. Yine İbn Hacer’in *Fethu’l-bârî* ve *Telhîsü’l-habîr* adlı eserleri Şevkânî’nin *Neylü’l-evtâr*’da kullandığı önemli kaynaklar arasındadır. Şevkânî *Neylü’l-evtâr*’da İbn Teymiyye’nin

Münteka'l-ahbâr'da düştüğü vehimlere tenkit yöneltmiş ve onları tashih etmiştir. Tezde bu hususları asıl yerlerinde tespit edip ortaya koyduk.

Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm*'daki tenkitleri ise orta seviyedeki talebelere uygun muhtasar ifadeler şeklindedir. Şevkânî'nin bu kitaptaki tenkitlerinin büyük kısmı Zeydiyye mezhebine yöneliktir. Çünkü Şevkânî'nin tenkit yönelttiği Hüseyin b. Bedreddin ve *Şifâü'l-üvâm* adlı eseri, mezhebin muteber âlimleri ve kitapları arasındadır. Şevkânî'nin bu tenkitlerinden onun Zeydiyye mezhebine ve kitaplarına vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Şevkânî, Zeydiyye âlimlerinin icmâ olduğunu iddia ettiği bazı meselelerde mezhep içinde ihtilâf bulunduğunu göstermiştir.

Şevkânî'nin Hüseyin b. Bedreddîn'e yönelik tenkitlerinde sert bir üslup kullandığı dikkat çekmektedir. Şevkânî, üslubunun sertliğini *el-Bedrü't-tâli'* adlı eserinde biyografisini naklettiği Ahmed b. Âd b. Yusuf el-Akfehî'nin (ö. 808/1405) hocası el-İsnevî'ye (ö. 772/1370) yönelik tenkitlerinde kullandığı üslubu zikrederek açıklamıştır. Buna göre Akfehî, hocasına yönelik tenkitlerinde onu çoğu kere onu hata yapmakla suçlamış, bazen de yanlış anlama ve düşünme gibi daha ağır eleştirilerde bulunmuştur. Şevkânî, bu eleştirilerin iyi niyetli olduğunu belirterek bununla insanların bazı şeyleri dinlemelerini ve başkalarının düştüğü hataları göstermeyi amaçlandığını belirtmiştir. Şevkânî'ye göre, eğer el-İsnevî gibi insanların yanında çok kıymetli olan kişilere yönelik tenkitlerde sade ve çok yumuşak bir üslup kullanılırsa insanların dikkatini çekmeyecektir. Ayrıca Şevkânî sert bir üslubun okuyucu üzerinde çok etkili olduğunu ve *Şifâ'ü'l-uvâm*'ın hâşiyesinde bu yöntemi benimsediğini ifade etmiştir.

Şevkânî, şârihlere yönelik tenkitlerinde en fazla usûl ve dil kurallarını kullanmış ve onları sık sık tekrar etmiştir. Ayrıca dikkat çekecek kadar mezkûr kuralları kullanarak istinbat ve tenkitte bulunmuştur. Şevkânî hadis, ilelül-hadîs ve hadis usûlü ve ıstılahlarını da kullanmış ve İbn Hacer el-Askalânî gibi büyük âlimlerden sıklıkla nakiller yapmıştır. Şevkânî üçüncü sırada fikhî kuralları ve ulûmü'l-Kur'ân'ı kullanmıştır. Fikhî kuralları kullanırken çoğunlukla doğrudan bu kuralı gösteren delili zikretmiştir. Kur'ân, tefsir ve kırâat ilimlerini ise daha çok tefsirde kullanmıştır. Şevkânî'nin lügavî ve usûlî kâidelerini diğer kâidelerden daha

çok kullandığı görülmektedir. Öyle ki onları sık sık ifade etmekte ve onları kullanarak farkedilir seviyede çok çıkarım ve tenkitte bulunmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şevkânî yaptığı reddiye ve tenkitlerde, tenkit ettiği kişilere hüsnüzanla yaklaşmış ve onları mazur görmüştür. Öyle ki tenkit etmeden önce onların sözlerini övmüş ve fikirlerine şiddetle karşı çıkmış olsa da onlara dua etmiştir.

Söz konusu esaslar çerçevesinde Şevkânî'nin tenkitlerini çalışmamızın üçüncü bölümünde üç ana başlıkta topladık. Birinci başlıkta sened ile ilgili olan tenkitleri ref', vakf, irsâl, tedlîs gibi birçok hadis terimleri, cerh ve ta'dîl, ilel ilmi, senet ve metin tenkidi gibi birçok konu kapsamında zikrettik. Ayrıca Şevkânî'nin sahâbenin isim ve künyelerine; diğer râvilerin isimlerinin zabtına, şâhid ve tâbi' hadislere dair şârihlere yönelttiği tenkitleri belirttik. Şevkânî bu tenkitlerinde kendisinden önceki muhaddislerden çokça nakilde bulunduğunu tespit ettik.

Üçüncü bölümün ikinci ana başlığı altında Şevkânî'nin metinle ilgili tenkitlerini topladık. Bu çerçevede metnin tarihî gerçeklere aykırı olması veya Hz. Peygamber'in sözlerine benzememesi, hadisin metninde kelimelerin yanlış yazılması veya cümlelerin hatalı olması ve bazı râvilerin hadis metnine ilavede bulunmaları gibi hususlardaki tenkitlerini ele aldık. Ayrıca amel edilen veya edilmeyen hadisler, nâsih ve mensûh hadisler, cem' ve tercih meselesi ile hadisin metni ile istidlâl ile ilgili tenkitleri zikrettik. Bu tenkitler bize Şevkânî'nin hadis kitapları ve ıstılahlarına vâkıf olduğunu göstermektedir.

Üçüncü bölümün üçüncü alt başlığında ise Şevkânî'nin usûl-i fıkıh, ulûmü'l-Kur'ân ve dil ile ilgili şârihlere yönelik tenkitlerini ele aldık. Bu başlık altında âm, hâs, mutlak, mukayyed, hakikat, mecâz ve kıyâs gibi konuların yanı sıra ibadet ve muâmelâtta icmâ olduğu iddia edilen konuları zikrettik. Ayrıca Şevkânî'nin hadis kaynakları ve muhaddislerden yapılan nakillerin sıhhati ve yanlışlığı ile ilgili tenkitlerini ortaya koyduk. Bu başlık altında zikrettiğimiz tenkitler, Şevkânî'nin ictihâd kabiliyetini göstermektedir. Şevkânî bu tenkitlerinde başkalarını taklit etmeden usûl ve alet ilimlerini kullanarak istinbâtta ve tenkitte bulunduğunu tespit ettik.

Netice olarak çalışmamızda tenkit faaliyetlerinin ilmî konularda, özellikle ictihâd ve rey ile ilgili konularda daha doğru bir sonuca ulaştırdığını, Şevkânî özelinde ifade edersek tenkitlerin keyfilikten uzak ilmî gayretler olduğunu gördük. İslâm âlimlerinin tenkit faaliyetlerindeki amacı, gerçeğe ve doğruya ulaşmaktır. Onların birbirlerini tenkit etmeleri; hakkı ve doğru delili bilme, doğru istinbât yöntemine ulaşma gâyesine matuftur. Şüphesiz farklı yer ve konulardaki tenkitlerin ilmî bir değeri vardır. Bununla birlikte bu tenkitleri bir yerde toplamak ve onları incelemek bu tenkitlerin kıymetini daha da arttırmaktadır. Bu tenkitler hadis şerhlerinin donuk olmadığını, bilakis üzerlerinde ciddi tartışmaların olduğunu göstermektedir.

Hülâsa uzun ve yorucu bir süreç içerisinde Şevkânî'nin on beş cilde bâliğ olan eserinde baştan sona taramak suretiyle mezkûr iki eserinde şârihlere yönelttiği tenkitleri tespit ettik. Bunların toplam sayısının ise 200 ciavarında olduğu görülmektedir. Bu tenkitlerin 137'si *Neylû'l-evtâr*'da, 63 adeti ise *Veblû'l-gamâm*'da yer almaktadır. Her iki kitaptaki tenkitlerin % 34.2'sinin sened, % 22.1'inin metin, % 14.2'sinin usûl-i fıkıh, % 7.9'unun icmâ, % 12.6'sının kaynaklara yanlış veya doğru atıf ve % 9'unun diğer konularla ilgili olduğunu tespit ettik. Şevkânî'nin çoğu tenkidinde haklı olduğu görülmektedir; zira yaptığı birkaç tenkit dışında tenkitlerinde önemli bir hata tespit edemedik.

Son olarak yüksek lisans ve doktora öğrencilerine, Nevevî, İbn Hacer, İbn Abdilberr gibi âlimlerin tenkitlerine dair yapılan çalışmaları ve âlimlerin tenkitlerini incelemelerini tavsiye ediyorum. Aynı şekilde herhangi bir mezhebe, cemaate ya da şeyhe ta'assub göstermeden âlimlerin birbirlerine yaptıkları tenkitleri çalışmalarını tavsiye edebilirim. Nitekim bu, birçok ilmî meselede hakkı ve doğruyu bulmaya imkân tanımakta, ayrıca araştırmacının yapıcı tenkit yönünü de geliştirmektedir. Bunun dışında *Neylû'l-evtâr* ve *Veblû'l-gamâm* adlı eserlerinin bizim bu tezde incelediğimiz yönünün dışındaki yönleriyle de tetiki edilmesini tavsiye ediyoruz. Nitekim *Veblû'l-gamâm* kıymetli bir kitap olmasına rağmen hâlen hakettiği ihtimamı görememiş ve araştırmalara yeterince konu olamamıştır.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed b. Nasr el-Kissî. *el-Müntehab min Müsnedi 'Abd b. Humeyd*. thk. Mustafa el-Adevî. Riyad: Dârü Belensiyye, 1423/2002.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.
- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*. thk. Hendâvî. b.y.: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1420/2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *en-Nekdu's-sahîh lima'turida min ahâdîsi'l-masâbih*. thk. Abdurrahmân el-Geşgerî. b.y.: y.y., 1405/1985.
- Aîzerî, Abdurrahmân b. Muhammad. *el-İhtiyârâtü'l-'ilmiyye fî'l-mesâili'l-fikhîyye*. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1426/2005.
- Amrî, Husayn b. Abdullah. *The Yemeni Scholar Muhammad B. Ali Al-Shawkani: His Life, Works and Times, Together With a Critical Edition of Darr al-Sihabah fi Manaqib al-Qarabah Wa'l-Sahabah*. Britanya: Durham Üniversitesi, Doktora Tezi, 1983.
- Amrî, Hüseyin b. Abdillâh. *el-İmâm eş-Şevkânî râidu 'asrihi*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1411/1990.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî. *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000/1420.
- A'zamî, Ebû Ahmed Muhammed Abdullah. *el-Cami'ü'l-kâmil fî'l-hadisi's-sahîhi's-şâmil el-murtab alâ ebvâbi'l-fikh*. Riyad: Dârü's-Selâm, 1437/2016.

- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed b. Emir b. Ali. *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1415.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî. *el-Münteka şerhu muvatta'i mâlik*. Kahire: Matbaatü's-Saâdet, 1331-1332.
- Bassâm, Abdullah b. 'Abdurrahmân. *Teysîru'l-'allâm şerhu 'umdeti'l-ahkâm*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. Kahire: Mektebetü't-Tâbi'in, 7. Basım, 1426/2006.
- Begavî, Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb Arnavût vd. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2. Basım, 1983.
- Bekcerî, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh. *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed - Ebû Muhammed Usâme b. İbrâhîm. Kahire: Matbû'âtü'l-farukül-Hedise, 1422/2001.
- Berâziî, Ebû Saîd Halef b. Ebî'l-Kâsım b. Süleymân el-Ezdî el-Kayrevânî. *et-Tehzîb fî ihtisâri'l-müdevvene*. thk. Muhammed el-Emîn Veledü Muhammed Sâlim b. eş-Şeyh. Dübey: Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 1423/2002.
- Bereketî, Muhammed 'Amîmu'l-İhsân. *et-Ta'rifat el-fikhîyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*. thk. 'Abdülmu'tî Emîn Kal'acî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988/1408.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü's-sugrâ*. thk. 'Abdülmu'tî Emîn Kal'acî. Karaçi: Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1410/1989.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk. 'Abdülmu'tî Emîn Kal'acî. Kahire: Dârü'l-Vafâ, 1412/1991.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Abdulalî 'Abdulhamîd. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.

- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-Müsned*. thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah vd. el-Medînetu'l-Munevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.
- Bildik, Sevinç. *Şevkânî'nin Şer'î Kıyas İle İlgili Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. b.y.: Dâru Tuku'n-Necât, 1422.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebîr*. Haydarâbâd: Dairatü'l Meârifî'l-Osmaniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cu'fî. *ed-Du'afâ*. thk. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrâhîm b. Ebî'l-Ayneyn. b.y.: Mektebetü İbn Abbas, 1426/2005.
- Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî. *Mehâsinü'l-ıstılâh fî taZmîni kitâbi ibni's-salâh*. thk. Ayşe bt. Abdirrahmân, b.y.: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Bûsirî, Ebû'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail. *İthâfî'l-hıyereti'l-mehere bi-zevâ'idî'l-mesanidi'l-aşere*. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1999/1420.
- Cendari, Ahmed b. Abdillâh. *el-Câmi'u'l-veciz bizikri vefîâtî'l'ulamâizevi't-Tebriz*. thk. Muhammed b. Ahmed b. Tâhir el-Hâc. San'â: San'â Üniversitesi, İslami Tarih Bölümü, Doktora Tezi, 1428-2007.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık. Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1405.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil İbn Hammâd. *Tâcü'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. Beyrût: Dârü'l-ilmi li' l-melâyîn, 4. Basım, 1987/1407.
- Cüday', Abdullah b. Yusuf. *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1424/2003.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Hanefî. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983/1403.
- Çap, Sabri. *Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.

- Çinar, Fatih. *Şevkânî'nin Aile Hukuku Alanındaki Görüşleri (Neylû'l-evtâr Özeline)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Dahîl, Yûsuf b. Muhammed. *Suâlatü't-Tirmizî li'l-Buhârî havle ehâdis fî Câmi'i't-Tirmizî*. Medîne: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2003/1424.
- Dârakutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelû'l-vâride fî'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah es-Selefi. Riyad: Dârü Taybe, 1985.
- Dârakutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şua'ayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Dârakutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Abdürrahîm Muhammed el-Kâşgarî. Mecelletü'l-Câmi'atü'l-İslâmiyye. 1, 2, 3/59, 60, 63, (1403-1404). 2/149
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. thk. Hüseyîn Selîm Esed. Riyad: Dârü'l-Muğnî, 1412/2000.
- Dîneverî, Ebû Bekr Ahmed b. Mervân el-Mâlikî. *el-Mücâlesetü ve cevâhiru'l-ilm*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl Selmân. Beyrut: Cemiyyetu't-Terbiyyeti'l-İslâmiyye, 1419.
- Dûlâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk. *ez-Zürriyyetü't-tâhire*. thk. Sa'd el-Mübârek el-Hasen. Kuveyt: Dârü's-Selâsil, 1407.
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *Müstahrec Ebî Avâne*. thk. Eymen b. Arif ed-Dîmeşkî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419/1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. Beyrut: el-Mektebet'ül-Asriyye, ts.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhîl fî't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemil. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1999/1420.
- Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*. el-Mektebû'l-İslâmî, 1419/1999.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Muhammed Abdülmuîd Han. Haydarabad: Matbaatu Dâirati'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1964/1384.

- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitâbü't-tahâre*. thk. Meşhur b. Hasen. Cidde: Dârü's-Sahâbe, 1414/1994.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed. Dimeşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984.
- Eşîb, Ebû Alî el-Hasen b. Mûsâ el-Eşîb el-Bağdâdî. *Cüz 'î fîhi ahadisü'l-Hasen b. mûsâ el-Eşîb*. thk. Halid b. Kâsım er-Redâdî. BAE: Dârü 'Ulûmu'l-Hadîs, 1410/1990.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin *Sahîhu't-Tergîb ve't-terhîb*. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1421/2000.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Silsiletü'l-ehâdisi 'z-za'îfe ve'l-mevzû'a ve eseruhe's-seyyi'ü fi'l-ümme*. Riyad: Dârü'l-Meârif, 1412/1992.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Âdâbü'z-zifâf fi's-sünneti'l-mutahhara*. b.y.: Dârü's-Selâm, 1423/2002.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Hiccetü'n-nebî (s.a.v.)*. Beyrut: el-Mekteb el-İslâmî, 5. Basım, 1399.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Hutbetü'l-hâce*. b.y.: Mektebetu'l-Meârif, 1421/2000.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *İrvâ'ü'l-galîl fî tahrîci ehâdisi Menâri's-sebîl*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1405/1985.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Menasikü'l-hac ve'l-'umre*. b.y.: Mektebetu'l-Meârif, ts.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd*. Kuveyt: Müessesetü Girâs, 1423/2002.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Sıfatü salâti'n-nebî(s.a.v.)*. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1427/2006.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha ve şey'ün min fikhîhâ ve fevâ'idihâ*. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, ts.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Tamâmü'l-minne fî't-ta'lik 'alâ fikhi's-sünne*. b.y.: Dârü'r-Râye, 5. Basım, ts.

- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin. *Za 'îfü Süneni Ebî Dâvûd*. Kuveyt: Müessesetü Giras, 1423/2002.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin. *Za 'îfü 'l-Câmi 'i's-sagîr ve ziyâdâtüh*. b.y.: el-Mektebû'l-İslâmî, ts.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *Makâlât el-İslâmiyyîn ve ihtilâfû'l-musallîn*. nşr. Hellmut Ritter. Wiesbaden: Franz Steiner, 1400/1980.
- Eşkar, Muhammed b. Süleyman. *Efâlu'r-resûl ve delâletuhâ ale'l-ahkâmi 'ş-şeriyye*. Beyrut: doktora tezi Câmîat'ül-Ezher Küliyetü'ş-şerîa, Müessesetü'r-Risâle, 6. Basım, 2003/1424.
- Ezdî, Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd. *Keşfü'l-evhâm elletî fi Medhali Ebî Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî*. thk. Meşhur Hasan. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Tehzîbü'l-luga*. thk. Muhammed Avad Mur'ib. Beyrut: Dârü İhyâit't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhidî, el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî vd. b.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Firyâbî, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî. *Ahkâmu'l-ideyn*. thk. Müsâid b. Süleyman b. Râşid. Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-Hikem, 1406.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Vasît fi'l-mezheb*. thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm vd. Kahire: Dârü's-Selâm, 1417.
- Gumârî, Muhammed Hasan. *el-İmam eş-Şevkânî müfessiran*. Mekke: Ümmü'l-Kura Üniversitesi, İslami Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 1980-1400.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnü'l-Beyyi' en-Nîsâbü'rî. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1411/1990.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnü'l-Beyyi' en-Nîsâbü'rî. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1397/1977.
- Harâitî, Ebûbekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed. *Mesâvi'l-ahlâk ve mezmûmühâ*. thk. Mustafâ b. Ebî'n-Nasr eş-Şelebî. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993.

- Haravî, Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî. *Zemmü'l-kelâm ve ehlihî*. thk. Abdurrahmân el-Şibl. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1418/1998.
- Hâşîş, Ali b. İbrâhîm. *el-Kavaidü'l müstekimye fî'r-redi 'alâ teshîhi hadisi'l-bahime*. el-Mensure: Mektebetü'l-Îmân, 1417/1996.
- Hatîb, Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatîb el-Bağdâdî. *el-Kifâye fî ma'rifeti ilmi usuli'r-rivaye*. el-Medinetü'l-Munevvere: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, ts.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamad b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâbî el-Büstî. *Me'âlimü's-sünen*. Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1932/1351.
- Hattâvî, Fatema bint Ali el-Hattâv. *Ta'akkubâtu'l-İbn Hacer fî Fethi'l-bârî 'ala'l-hâfîz İbn Abdilberr*. Ürdün: el-Câmi'atü'l-Ürdiniyye, Külliyyetü'd-Dirârâtî'l-'Ulyâ, Dirâse 'Ulyâ, 2008.
- Hâzîmî, Hüseyin b. Muhsin. “Dirâsetu kitabi *Ma'rifetü's-sahâbe* li-İbni's-Seken”. *Mecelletü'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye*, 5/36. (Haziran, 2017). 2481- 2492.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id*. thk. Husamuddîn el-Kadasi. b.y.: Mektebetü'l-Kadasi, 1414/1994.
- Heytemî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Heytemî. *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1357/1983.
- Hırakî, Ebû'l- Kâsım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh. *el-Muhtasar*. b.y.: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1413/1993.
- Hısî, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdilmü'min el-Hüseyinî. *Kifâyetü'l-ahyâr fî halli Gâyeti'l-ihîsâr*. thk. Ali Abdülhamid Baltacî vd. Dimeşk: Dârü'l-Hayr, 1994.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh. *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2. Basım, 1423/2002.
- Hüseyin, b. Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed, *Şifâü'l-üvâm fî Ehâdisi'l-ahkâm*, Saada: Mektebetü Ehl-i beyt, 2022/1443.
- Iclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Salih. *es-Sikât*. b.y.: Dârü'l-Baz, 1984/1405.

- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdîrrahmân. *Şerhü't-Tebsîre ve't-tezkire*. thk. Abdullatîf el-Hümeym vd. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002/1423.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdîrrahmân. *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ'i mine'l-ahbâr*. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2005/1426.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdîrrahmân. *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâi mine'l-ahbâr*. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1426/2005.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdîrrahmân. *Tarhü't-tesrib fi şerhi't-takrib*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Irâkî, Zeyneddin Ebu'l-Fazl vd., *Tahrîcü ehâdîsi İhyâu 'ulûmiddîn*, toplayan: Mahmud b. Muhammed el-Heddâd. Cilt 2. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1408/1987.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emsâr ve 'ulemâ'i'l-aktâr fî mâ tezammenehü'l-Muvatta' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*. thk. Sâlim Muhammed Atâ vd. Beyrut: Dârü'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1412/1996.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'âni ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî vd. Mağrib: Vizâratü Umûmî'l-Evkâf, 1387/1968.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dımaşkî. *Tenkîhu't-tahkîk fî ehâdîsi't-Ta'lik*. thk. Sâmi b. Muhammed b. Câdillah vd. Riyad: Edvâu's-Selef, 1428/2007.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dımaşkî. *Ta'like 'ala el-İlel li İbn Ebî Hâtim*. thk. Sâmi b. Muhammed b. Câdillah. Riyad: Edvâu's-Selef, 1423/2007.

- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed es-Sâlihî ed-Dımaşkî. *es-Sârimü'l-münkî fi'r-red 'ale's-Sübkî*. thk. Akil el-Mekteri. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1424/2003.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Hâşiyetu İbn Âbidîn Reddû'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1412/1992.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Adil Ahmed vd. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmîyye, 1418/1997.
- İbn Allân, Muhammed Ali b. Muhammed. *Delîlü'l-fâlihîn li-turukı Riyâzü's-sâlihîn*. nşr. Halil Me'mun Şeyhâ. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 4. Basım, 1419/1998.
- İbn Arrâk, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kinânî. *Tenzîhü's-şerîati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*. thk. Abdülvehhab Abdüllatif vd. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1401/1981.
- İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tahir et-Tûnisî âzelî. *et-Tahrîr ve't tenvîr*. Tunus: Dârü't-Tunûsiye, 1984.
- İbn Battâl, Ebü'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdülmelik el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003.
- İbn Bedrân, Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafâ ed-Dımaşkî. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdullah b. Abdülmuhisin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401.
- İbn Beşküvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşküvâl el-Endelüsî. *Gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme el-vâkı'a fî mütûni'l-ehâdisi'l-müsne*. thk. İzzeddin Ali es-Seyyid vd. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1407/1987.
- İbn Dakîku'l-İd -'Îyd, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî. *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm*. b.y.: Matbaatu's-Sünnetü'l-Muhammediye, ts.
- İbn Dakîku'l-İd, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî. *el-İlmâm bi-ehâdisi'l-ahkâm*. thk. Hüseyin İsmâil el-Cemel. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2. Basım, 1423/2002.
- İbn Davyan, İbrâhîm b Muhammed b. Salim b. Davyan. *Menârü's-sebil fî şerh'id-delil*. thk. Züheyr eş Şaviş. b.y.: el-Mektebü'l-İslâmî, 7. Basım, 1409/1989.

- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî. *Cemheratü'l-luga*. thk. Remzi Münir. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *ed-Diyât*. Karaçi: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, ts.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Kitabü'l-'ilel*. thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd vd. Riyad: Metâbi'u'l-Hamîzî, 2006/1427.
- İbn Reslân Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Reslân. *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Mısır: Dârü'l-Felâh, 2016/1437.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Ebî Usâme, Ebû Muhammed el-Hâris. *Müsnedu'l-Hâris (Zevâidu'l-Heysemî)*. thk. Hüseyin Ahmed salih el-Abâkrî. el-Medinetü'l-Münevvere: Merkezü Hizmeti's-Sünneti ve's-Sireti'n-Nebeviyye, 1992/1413.
- İbn el-Ca'd, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Ca'd el-Cevherî. *el-Müsned*. thk. Amir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410/1990.
- İbn Fâris, Ebû el-Hüseyin Ahmad b. Fâris b. Zekerîyya er-Râzî. *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. b.y.: Dârü'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Bulûğu'l-merâm min edileti'l-ahkâm*. thk. Samir ez-Zuheyri. b.y.: Dârü'l-Felak, 7. Basım, 1424.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*. thk. es-Seyyid Abdullah b. Haşım Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbatu fi temyîzi's-sahâbatî*. thk. Âdil Ahmed vd. Beyrut: Dârü Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-Metâlibü'l-âliye*. thk. Sa'd b. Nâsır el-şesri vd. Riyad: Dârü'l-Âsime, Dârü'l-Ğays, 1419/1998.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *İthafü'l-mehere*. thk. Züheyr b. Nâsır vd. Medine: y.y., 1415/1994.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Lisânu'l-mîzân*. thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nühbeti'l-fiker*. Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 3. Basım, 1421.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Takribü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dârü'r-Raşid, 1986/1406.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tehzibü't-Tehzib*. Hindistan: Dairetü'l Meârif en-Nizamiyye, 1908/1326.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'l-kebîr*. b.y.: Dârü'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1419/1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Rebî b. Hâdî. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1404, 1984.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr fî şerhi'l-mücellâ bi'l-ihtisâr*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-İhkâm fî usûlü'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dârü'l-Âfâk el-Cedîde, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Darimi el-Büstî. *Kitâbü (Ma'rifeti)'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmud İbrâhîm. Dârü'l-Va'y, 1396.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Dârimî el-Büstî. *el-İhsân fî takrîbi Sahîh İbn Hibbân*. Tertip eden: Alaaddîn Ali b. Balbân. thk. Şu‘ayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Dârimî el-Büstî. *es-Sikât*. Hindistan-Hardârâbâd: Dâiratü’l-Meârifî’l-Osmâniyye, 1973/1393.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr, Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî. *Sahîhu ibn huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa A’zamî. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 3. Basım, 2003/1424.
- İbn Hübeyre, Ebü’l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî ed-Dûrî. *İhtilâfû’l-e’immeti’l-ulemâ*. thk. Seyyid Yûsuf Ahmed. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1423/2002.
- İbn Kâsım, Muhammed b. Abdîrrahmân b. Kâsım el-Âsime, el-Hanbelî, *el-İhkâm şerhu Usûli’l-ahkâm*, b.y., y.y., 2. Basım, 1406.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî bekir b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *İ’lâmü’l-muvakkî’in ‘an rabbi’l-‘âlemîn*. thk. Mahmud Abdüsselam İbrâhîm. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1991.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî bekir b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *et-Tıbbü’n-nebevî*. Beyrut: Dârü’l-Hilâl, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî bekir b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Ravzatü’l-muhibbîn ve nüzhetü’l-müşâtâkîn*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983/1403.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî bekir b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Tuhfetu’l-mavdûd bi ahkâmi’l-mevlûd*. thk. Abdülkâdir Arnâvût. Dımaşk: Dârü’l-Beyân, 1391/1971.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî bekir b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Zâdü’l-me‘âd fî hedyi hayri’l-‘ibâd*. thk. Şuayb el-Arnâvût, Abdülkâdir Arnâvût. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1994/1415.

- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Samî b. Muhammed es-Selame. Beyrut: Dâru Taybe, ts.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *et-Tekmîl fî ma'rifeti's-sikât ve'z-zu'afâ' ve'l-mecâhîl*. thk. Şadi al numan. Yemen: Merkezü'l-Nu'man, 1432/2011.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Mugnî*. b.y.: Mektebetü'l-Kahire 1388/1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâki. b.y.: Dâr İhyâü'l-Kütübi'l-Arabiye, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414/1994.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âmir Hasan Sabrî. BAE: Matbûatu Câmi'ati'l-İmârâti'l-'Arabiyyeti'l-Muttehida, 2005.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ el-İsfahânî. *Kitâbü'l-îmân*. thk. Ali Muhammed b. Nâsir el-Fükayhî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1406/1985.
- İbn Nâsirüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Kaysî. *Tavzîhu'l-müştebih fî zabtı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkabihim ve künâhüm*. thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsnedu ishâk b. Râhûye*. thk. Abdulgafûr b. Abdülhak el-Belûşî. el-Medinetü'l-Münevver: Mektebetü'l-Îman, 1412/1991.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî, İbn Receb el-Hanbelî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmud b. Şaban b. Abdülmaksûd vd., Medine: Mektebetü'l-Gurabâ, 1996/1417.

- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî, İbn Receb el-Hanbelî. *Câmi'ü'l-'ulûmi ve'l-hikem*. thk. Şu'ayb Arnavût - İbrâhîm Beces. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî, İbn Receb el-Hanbelî. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmam Saîd. Ürdün: Mektebetü'l Menâr, 1987/1407.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed el-Basrî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, Medine: Mücemmi'ül-Meliki Fehd, 1416/1995.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *el-Fetâvâ'l-kübrâ*. Dârü'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1408/1987.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Şerhu'l-'Umde fi'l-fıkh*. thk. Haled b. Ali Almuşaykih. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1418/1997.
- İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî. *Kitâbü'l-emi'vâl*. thk. Şâkir Zîb Feyyâz. Riyad: 1406/1986.
- İbnu'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî. *Kitâbü'l-mu'cem fi'l-hadîs*. Dammâm: Dârü İbnü'l-Cevzî, 1997/1418.
- İbnü'l-Kattân, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilmelik el-Fâsî. *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâmi'l-vâkı'ayn fî Kitâbi'l-ahkâm*. thk. el-Hüseyn Âyt Saîd. Riyad: Dârü Taybe, 1418/1997.
- İbnü'l-Kattân, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilmelik el-Fâsî. *el-İknâ' fî mesâ'ili'l-icmâ'*. thk. Hasen Fevzî es-Saîdî. b.y.: Matbûâtü'l-Farukül-Hedise, 1424/2004.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *ed-Du'afa ve el-Metrûkûn*. thk. Abdullah el-Kazi. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Mevzû'ât*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *et-Tahkîk fî ehâdîsi't-Ta'lik (Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf)*. thk. Müs'ad Abdülhamîd es-Sa'd enî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Keşfü müşkili hadîsi's-Sahîhayn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvab. Riyad: Dârü'l Vatan.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1989/1409.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Câmi'u'l-usûl fî ahâdîsi'r-Resûl*. thk. Abdulkâdir Arnavût. Mektebetü'l-Halvânî, 1969-72.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, vd. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*. Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1389/1970.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Ali eş-Şeybânî. *Zahîretü'l-huffâz el-muhrec 'ale'l-hurûf ve'l-elfâz*. thk. Abdurrahmân el-Ferîvâî. Riyad: Dâru's-Selef, 1416/1996.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Bedri'l-münîr fî tahrîci ehâdîsi's-Şerhi'l-kebîr*. thk. Mustafa Ebü'l-Gayt vd., Riyad: Dârü'l-Hicre, 1425/2004.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *Hulâsatu'l-bedri'l-münîr fî tahrîci kitâbi's-Şerhi'l-kebîr li'r-râfi'i*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989/1410.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *Tuhfetü'l-muhtâc ilâ edilleti'l-minhâc*. thk. Abdullah b. Saâf el-Lihyânî. Mekke: Dârü Hira, 1406.

- İbnü'l-Mülakkın. Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. el-'İkdü'l-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb. thk. Aymen Nasr vd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbü'rî. *el-İcmâ'*. thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed. b.y.: Dârü'l-Muslim, 1425/2004.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî. *el-Evsat fî's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*. thk. Ebû Hammad Sagir Ahmed b. Muhammed Hanif. Riyad: Dârü Taybe, 1405/1985.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-Yemânî. *el-'Avâsım ve'l-kavâsım fî'z-zeb 'an sünneti Ebi'l-Kâsım*. thk. Şuayb Arnavût. Beyrût: Müessetü'r-Risâle, 3. Basım, 1415/1994.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân, eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbni's-Salâh ('Ulûmü'l-hadîs)*. thk. Nureddin Itr. Beyrut: Dârü'l-Fikr el-Mu'asir, 1406/1986.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân, eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-hadîs Tercümesi (Arapça Metinle Birlikte)*, çev. İbrahim Kutluay. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021.
- İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkît. *el-Kenzu'l-lugavî fî el-lesâni'l-arabî*, thk. Agust Hefnar. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbnü't-Türkmânî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Osmân b. İbrâhîm el-Mardînî. *el-Cevherü'n-nakî fî'r-reddi 'ale'l-Beyhaki*. Dârü'l-Fikr, ts.
- İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr el-Yemânî. *el-Beyân*. thk. Kâsım Muhammed en-Nuri. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1421/2000.
- İsbahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbahânî. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*. Mısır: es-Saâdet, 1394/1974.
- İsbahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbahânî. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Adel b. Yusuf el-Azazi. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1419/1998.
- İsbahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbahânî. *el-Müsnedü'l-müstahrec 'alâ Sahîhi Müslim*. thk. Muhammed Hasan. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.

- İsbahânî, Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbahânî. *Tarihü İsbahân*. thk. Seyyid Kisrevî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İvazullâh, Ebû Muâz Târik b. 'İvezillâh b. Muhammed. *el-İrşâdâd fî takviyeti'l-ehâdis bi's-şevâhid ve'l-mütâbaât*. Kahire: Mektebetü'İbnu-Teymiyye, 1417/1998.
- Kaya, Eyyüp Said. - Okuyucu, Nail. "Şevkânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/22-28. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Kal'aci, Muhammad Ravvas - Kunaybi, Hâmed Sâdek. *Mu'cemü luğati'l-fukahâ'*. Dârü'n-Nefâis, 1408/1988.
- Kannevcî, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî. *er-Ravzatü'n-nediyye şerhu'd-Düreri'l-behiyye*. thk. Ali b. Hasan el-Halebî. Riyad: Dârü İbnu'l-Kayyim, Kahire: Dâru İbn Affân, 1423/2003.
- Kannevcî, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî. *Ebcedü'l-ulûm*. Dârü İbn Hazm, 1423/2002.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadisi'l-mevdû*. thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Beyrût: Müessetü'r-Risâle, 2. Basım, 1398.
- Kastalânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. b. Ebî bekr el-Kastalânî el-Mısıri. *İrşadu's-sari şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Mısır: el-Matbaatul'l-Kübrâ el-Emiriyye, 7. Basım, 1323.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk b. İbrâhîm. *Bahrü'l-fevâ'id el-meşhûr bi-meâni'l-ahbâr*. thk. Muhammed Hasan İsmail-Ahmed Ferid. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999/1420.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî el-Hasenî. *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadisi'l-mütevâtir*. thk. Şeref Hicâzî. Mısır: Dârü'l-Kütübi's-Selefiyye, 2. Basım, ts.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahihi'l-Buhârî*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2. Basım, 1401/1981.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usûlü* Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Albaraduni ve İbrâhîm atfîş. Kâhire: Dârü'l-Kütüb'il-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Kûfî. Muhammed b. Alî b. el-Hasen. *el-Câmi'u'l-kâfi fî fıkıh ez-Zeydiyye*. Yemen: Müessesetü'l-Mustafâ, 2014/1435.
- Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı. *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye*. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf, 1-23 Cilt. 2. Basım, Kuveyt: Dârü's-Selâsil, 24-38 Cilt. Mısır: Dârü's-Safwa, 45-39 cilt. 2. Basım, Kuveyt: Vizâra, 1404-1427
- Makrîzî, Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *Muhtasarü kıyâmi'l-leyl ve kıyâmi ramazân ve Kitâbi'l-vitr li-Muhammed b. Nasr el-Mervezî*. Faysalâbâd 1408/1988.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fu'âd Abdalbâkî. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Maslimî, Muhammed Mehdi. *Mevsuatu akvali Ebi'l-Hasen ed-Dârakutnî fî ricali'l-hadis ve 'ilelihî*. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 2001.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Mecma'u'l-lugati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-vasît*. Kâhire: Dârü'd-Dave, ts.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc. *İhtilâfü'l-fukahâ*. thk. Muhammed Tahir. Riyad: Dârü Advâü's-Selef, 2000/1420.
- Melibarî, Hamza b. Abdillâh. *Ulûmü'l-hadis fî zev'i tatbikât el-muhaddisîn en-Nukkâd*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2003.
- Mevsilî, Ebû Hafs Ziyâüddîn Ömer b. Bedr b. Saîd. *el-Muğnî 'ani'l-hıfz ve'l-kitâb*. Beyrût: Dârü'l-Kuttâbi'l-'Arabî, 1407.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1356/1937.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.

- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*. thk. Abdüssamed Şerefüddin. Beyrut: el-Mektebeü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Muallimî, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî el-Yemânî. *el-Envârü'l-kâşife limâ fî kitâbi Edvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye mine'z-zelel ve't-tadlîl ve'l-mücâzeze*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1406/1986.
- Muallimin Muhammed Şehid. *et-Tercihâtü'l-fikhîyye 'inde'l-İmâm eş-Şevkânî fî kitâbihi Neyli'l-evtâr (Kısmu'l-muâmelât)* Malezya: el-Câmiatü'l-İslâmiyye'lAlemiyye, Külliyyetü'l-fıkh ve'l-Usûl, Dirâse 'Ulyâ, 2003.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî. *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mukbilî, Sâlih b. Mehdî el-Mukbilî. *el-Menâr*. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1988/1408.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356/1937.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî. *et-Tevkîf 'alâ mühimmâti't-te'ârif*. Kahire: Âlemu'l-Kütüb, 1410/1990.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî. *Muhtasaru Süneni Ebî Dâvûd (el-Müctebâ mine's-sünen)*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1431/2010.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh. (Sahîh-i Müslim)*. thk. Muhammed Fu'âd Abdalbâkî. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Münferidât ve'l-vuhdân (el-Efrâd)*. thk. Abdülgaaffâr Süleyman el-Bündârî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Müzeynî, Hâlid b. Süleyman. *el-Muharrar fî esbâbi'n-nüzûl min hilâl el-kütübi't-tis'a*. Dammâm: Dâr-u İbni'l-Cevzî, 2006/1427.

- MZ, Zainuddin. “Metode Kritis Al-Shawkânî dalam Kitab Nayl Al-Awtâr”, Jurnal Islamica Dergisi, 3/2 (mart , 2009), 90-100.
- Nâcî, Ebû İshak İbrâhîm b. Muhammed en-Nâcî. *Acâletü'l-implâi'l-müteyessirati mine't-teznîbi 'alâ mâ vaka' li'l-hafizi'l-münzirî mine'l-vehmi ve gayrihî*. thk. İbrâhîm er-Rays - Muhammed el-Kannâs. Riyad: Mektebetü'l- Ma'ârif, 1420/1999.
- Nassâr, Mansur Süleyman. *Ta'akkubât İbn Hacer 'ala gayrihî mine'l-ulemâ min hilâli Tehzîbi't-Tehzîb*. Ürdün: el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Dirâse 'Ulyâ, 2005.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan abdulmunem Çelebi. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *Sünenü'n-nesâî*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. (*Kitâbu şerhi'n-nevevî alâ müslim*) *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392/1972.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *el-Hulâsa fî ehâdisi'l-ahkâm (Hulâsatü'l-ahkâm fî [min] mühimmâti's-sünen ve kavâ'idü'l-İslâm)*. thk. Hüseyin İsmâil el-Cemel. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1481/1997.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *Riyâzü's-sâlihîn min hadîsi seyyidi'l-mürselîn*. thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2007/1428.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *Et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*. thk. Muhammed el-Hecâr. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1994/1414.
- Okuyucu, Nail. *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheblere Bakışı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

- Okuyucu, Nail. “Mezhebe Karşı İctihad: Şevkânî’nin İctihad Düşüncesi ve Mezhep Eleştirisi”, Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi (Haziran, 2010): 177-211.
- Onuk, Sümeyye. *eş-Şevkânî ve es-Seylû’l-cerrâr Adlı Eserinin Tanıtımı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Oruç, Faruk Emrah, *Şevkânî’nin Muâmelâtla İlgili Görüş ve Tenkitleri Neylû’l-Evtâr Örneği*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Polat, Salahattin. “*el-Fevâ’idü’l-Mecmû’a*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî. *Muhtârü’s-Sihâh*. Beyrut: el-Mektebet’ül-Asriyye, ed-Dâru’n-Nemûzeciyye, 5. Basım, 1420/1999.
- Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî. *el-Müsned*. (*Müsnedu’r-rûyânî*). thk. Eymen Ali. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü’l-kübrâ*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osman b. Şu‘be el-Horasânî el-Cûzcânî. *Sünenu saîd b. mansûr*. thk. Habîbruhmân el-A’zemî. Hindistan: ed-Dâru’s-Selefiyye, 1403/1982.
- San‘ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San‘ânî. *Sübülü’s-selâm şerhu Bulûği’l-merâm min edilleti’l-ahkâm*, Kahire: Dâru’l-Hadis, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru’l -Ma‘rife, 1993/1414.
- Serdaî, Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr. *el-Me‘anî’l-bedi‘a fî ihtilâfî ehli’ş-şeri‘ah*. thk. Seyyid Muhammed Muhannâ. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1999.
- Seyyid, Ahmed b. Ömer. *Ta‘akkubât İbni Kesîr ‘ala gayrihî mine’l-müfessirîn*. Mekke: Ümmü’l-Kura Üniversitesi, Usuluddin Fakültesi, Doktora Tezi, 2010.
- Seyyid, Cemal b. Muhammed. *İbn Kayyim el-Cevziyye ve cuhûduhu fî hıdmeti’s-sünneti’n-nebeviyye ve ulûmihâ*. el-Medinetü’l-Münevvre: el-Câmiatu’l-

İslâmiyye, el-Câmi‘atü’l-Ürdüniyye, Külliyyetü’d-Dirârâtî’l-‘Ulyâ, Kismü’s-Sünne, 1424/2004.

Seyyid Sâbık, *Fıkhu’s-sünne*. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 3. Basım, 1997/1397.

Sindî, Ebü’l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî. *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni İbn Mâce*. Beyrut: Dârü’l-Cîl, ts.

Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr vd., *Şerhu Süneni İbn Mâce*. Karatçî: Kadimî Kütüphane.

Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî. *Hem ‘u’l-havâmi ‘fî şerhi Cem ‘i’l-cevâmi*. thk. Abdülhamid Hendâvî. Mısır: el-Mektebet’Tevfikiyeh.

Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî. *Tedribü’r-râvî fî şerhi Takrîbi’n-Nevevî*. thk. Nazar Muhammed el-Firyâbî. b.y.: Dârü Taybe.

Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî. *el-Hâvî li’l-fetâvî*. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1424/2004.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî. *el-Müsned*. Beyrut: Dârü’l-Kütüb’il-İlmiyye, 1400

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî. *el-Üm*, Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1410/1990.

Şâkir Zîb Feyyâz. *Tahkîku kitâbi’l-emvâl li ibn zencûye*. Mekke: Câmiatü Ümmi’l-Kurâ Külliyyetü’ş-Şerîa, Doktora Tezi.

Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî el-Gırnâtî. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû ‘Ubeyde Meşhûr b. Hasan b. Mahmûd b. Selmân. Mısır: Dârü İbn Affân, 1417/199.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San‘ânî el-Yemenî. *Derrü’s-Sihâbe fî menâkibi’l-karâbe ve’s-sahâbe*. thk. Hüseyin b. Abdillâh el-Amrî. Dimaşk: Dârü’l-Fikr, 1404/1984

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San‘ânî el-Yemenî. *Neylû’l-evtâr şerhu Münteka’l-ahbâr*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. Dammam: Dârü İbnü’l-Cevzî, 2006.

- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *el-Fethu'r-rabbânî min fetâva'l-Îmâm eş-Şevkânî*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. Cilt 8. San'â, Dârü'l-Cîli'l-Cedîd, ts.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî. *Veblü'l-gamâm hâşiye 'alâ Şifâ'ü'l-uvâm*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1416.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. Şam-Beyrut: Dârü İbn Kesir-Dâru Kalemî't-Tayyib, 1414.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî. *Katrü'l-velî 'alâ hadîsi'l-velî* thk. İbrâhîm Hilal. Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Hadîse, Matbatü Hassân, ts.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî. *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî. *es-Seylû'l-cerrâru'l-mütedeffiku 'alâ hadâiki'l-ezhâr*. Dârü İbn Hazm, ts.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *es-Siyerü's-sagîr*. thk. Mecîd Haddûrî. Beyrut: Dârü'l-Muttehide, 1975.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *Kitabü'l-Âsâr*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Asl. (el-Mebsût olarak da bilinir)*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî. Karaçi: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmî'l-İslâmiyye, ts.
- Şeybânî, Ebû 'Amr İshâk b. Mirâr. *Kitâbü'l-cîm*. thk. İbrâhîm el-Abyârî. Kâhire: Matbaatü Emiriyye, 1394/1974.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, ts.

- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. 'İvezillâh b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrâhîm. Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1415/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü's-sagîr*. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd. Beyrut: Dârü Imâr, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîrü't-Taberî)*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu't-Taberî (Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk)*. Beyrut: Dârü't-Türâs, 2. Basım, 1387.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Et-Taberî el-Bağdâdî. *Tehzîbü'l-âsâr ve tafsîlü's-sâbit 'an Resûlillâhi sallallâhu 'aleyhi ve sellem mine'l-ahbâr*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Kahire: Matbatü'l-Medenî, ts.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî. *Müşkilü'l-âsâr (Şerhu Müşkilü'l-âsâr)*, thk. Şuayb Arnavût. Beyrût: Müessetü'r-Risâle, 1415/1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî. *Şerhu Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr – Muhammed Seyyid Câdelhak. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî. *Muhtasarü İhtilâfi'l-'ulemâ'*. thk. Abdullah Nezîr. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Tarihü'l-hulefâi'r-raşidîn el-fütühât ve'l-incâzâtî's-siyâsiyye*. b.y.: Dârü'n-Nefâis, 2003/1424.
- Tayâlîsî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. Mısır: Dârü Hacer, 1419/1999.

- Teftâzânî, Sa‘d üddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu’t- Telvîh ala’t-tavdih*. Mısır: Mektebetü Sabih, ts.
- Temmmâm, Ebü’l-Kâsım b. Muhammed b. Abdillâh el-Becelî er-Râzî ed-Dımaşkî. *el-Fevâ’id*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1412.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsâ et-Tirmizî. *el- ‘İlelü’l-kebîr*. thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî vd., Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1409/1989.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsâ et-Tirmizî. *el- ‘İlelü’s-sagîr*. thk. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Beyrut: Dârü İhyâi’t-Tûrâsi’l-Arabî, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsâ et-Tirmizî. *Sünenü’t-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, vd. Mısır: 2. Basım, 1395/1979.
- Ukaylî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî. *ed-Du‘afâ’ü’l-kebîr*. thk. Abdulmu’tî Emîn Kal’acî. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1404/1984.
- Yavuz, Adil. *Muhammed b. Ali Şevkânî Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Hadisçiliği*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Zarrur, Hamza. *Ta‘akkubatu’l-hafiz b. Hacer ala’l-Kirmânî*. Cezayir: Batina Üniversitesi, Doktora tezi, 1016/2017.
- Zebâra, Muhammed b. Muhammed zebâra. *Hulâsatü’l-mütûn fî Anbai ve Nubalai’l-Yemeni’l-Meymûn*. b.y.: Yemenli Turas ve Araştırmalar Merkezi, 1419/1999.
- Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî. *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*. thk. Mustafa Hicâzî vd., Dârü’l-Hidâyet, ts.
- Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî. *el-Bahru’z-zehhâr el-câmi‘ li-mezâhibi ‘ulemâ’i’l-emsâr*. San‘â: Dârü’l-Hikmetü’l-Yemaniyye, 1366/1947.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Mizânü’l-i‘tidâl fî nakdi’r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1382/1963.

- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyerü a 'lâmi'n-nübelâ'*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1427/2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dârü Kütübî'l-İlmîyye. 5. Basım, 1419/1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Tenkîhu't-Tahkîk*. thk. Mustafa Ebû'l-Gayt. Riyad: Dârü'l-Vatan, 2000/1421.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-Mugnî fî'd-du'afâ'*. thk. Nureddin İtr. Katar: Dâru İhyâi't-Tûras, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *el-Mûkıza (el-Mukaddimetü'l-mûkıza) "fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs"*. thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Halep: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1412.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1998/1419.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî. *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh*. Dârü'l-Kütüb, 1414/1994.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî. *Nasbü'r-râye*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1418/1997.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî. *el-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Ziyâ el-Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî es-Sa'dî. *es-Sünen ve'l-ahkâm 'ani'l-Mustafâ 'aleyhi efdalü's-salâti ve's-selâm*. thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe. Suudi Arabistan: Dâru Mâcid Asîrî, 1425/2004.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhü'l-İslâmi ve edilletuhu*. Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 4. Basım, ts.

Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkân. *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta' el-İmâm Mâlik*. thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd. Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-Diniyye, 1424/2003.

منتدى الألوكة: <https://www.alukah.net/culture/0/123706/>